

MINERVA

ANTHONY D. SMITH

A nacionalizmus és a történészek^{*}

A nacionalizmus története legalább annyira kutatóinak, mint magának az ideológiának és a mozgalomnak a története. Épp azért, mert annyira változékonynak és illékonnak tűnik, a nacionalizmus csak különböző formákban mutatkozik meg, vagy inkább azokban a formákban, amelyekbe támogatói és kritikusai öntik. Ezért tartják oly gyakran *par excellence* „történelmi mozgalomnak”. Nemcsak az európai történelem egy adott időszakában jelent meg, és nemcsak konkrét történelmi helyzetekben nyilvánul meg, hanem természetét tekintve is teljesen „történeti”: különböző közösségek egymásra hatásából eredezteti a világot, olyan közösségekből, amelyek mindegyikének egyedi tulajdonságai és történelme van, és mindegyik konkrét eredet és fejlődés eredménye.

Am ezen túl is létezik a szónak egy méginkább konkrét értelme, amely alapján mélyen „történelmi” mozgalomnak tekinthetjük a nacionalizmust. A történészek előkelő helyet foglalnak el megalkotói és hívei között, de ők voltak az elsők a nacionalizmus jelenségének felmérésében és megértésében is. Nem meglepő, hogy a történészek ily nagymértékben járulnak hozzá egy ennyire „történeti” mozgalomhoz, ha figyelembe vesszük azokat az elemeket, amelyek közősek a korai európai nacionalizmusban és a romantika korának történetírásában. Michelet, Burke, Müller, Karamzin, Palacký és sokan mások saját közösségeikben adtak erkölcsi és intellektuális alapot a létrejövő nacionalizmusnak. A filológusok mellett a történészek voltak saját

---

^{*} A tanulmány eredeti megjelenési helye: Nationalism and the Historians.
In Balakrishnan, Gopal (szerk.): *Mapping the Nation*. London, New York, 1996, Verso.

ambiciózus nemzetük értelmi szerzői és a nemzet tulajdonságainak meghatározói.¹

A történészeket a nacionalizmus legélesebb kritikusai és ellenfelei között is megtalálhatjuk, különösen a második világháború óta. Legtöbbjük tulajdonképpen szkeptikus, ha nem egyenesen ellenséges a nacionalizmus ideológiai követeléseivel szemben. Káros következmények egész sorát tulajdonítják a nacionalizmusnak, az abszurd társadalmi és kulturális politikától kezdve a totalitárius terrorig és a globális destabilizációig. Ez az attitűd a jelenség természetével kapcsolatos számos, széles körben elterjedt feltevés eredménye. A történészek általában tanként, elvként vagy jogalapként tekintenek a nacionalizmusra; mindezidáig sokkal inkább a nacionalizmust látták, mint a képzeletét használó nemzetet – néhány kivételtől eltekintve. Ezt a doktrínát vagy elvet gyakran rögeszmének tekintik, hajtóerőnek, amely számos álruhájában is változatlan marad. Avagy a nacionalizmust a „nemzeti érzéssel” azonosítják, a nemzethez való tartozás, az azzal való azonosulás érzéseként. Ekkor úgy tekintenek a nemzetre, mint amely a melegség, erő és stabilitás egyéni és kollektív szükségleteit nyújtja, amelyek sokkal nagyobb fontosságra tesznek szert, miután a családi és a szomszédsági kapcsolatok fellazulnak. Ebben az értelemben a nacionalizmus funkcionális szerepet tölt be a modern kor társadalmában.²

Ám mindezt drágán meg kell fizetni. A kritikus történész számára az embereknek semmi okuk sincs arra, hogy miért ne akarnának együtt élni, dolgozni és egy kormányzat alá tartozni, például valamilyen kulturális kötelék vagy közös történelmi tapasztalat alapján; és lehet, hogy előnyösebb ha saját közösségük képviselői kormányozzák őket, és nem mások. Azonban ezt a liberális doktrínát nem szabad összekeverni a nacionalizmus kontinentális és romantikus változataival, amelyek olyan megváltoztathatatlan közösségek tagjaiként kezelik az egyéneket, amelyek csak akkor lehetnek szabadok, ha önmagukat kormányozzák.³ Az ilyen tan mindenkire katasztrófát hoz, különösen az etnikailag vegyes területeken, ahol csak fokozza a meglévő különbségeket és a hosszú múltra visszatekintő ellenségeskedést. Általánosságban tehát a nacionalizmus összetett jelenségének történelmi felfogása a terület meglehetősen szűk értékelésén és a magyarázat hasonlóan jellegzetes módján alapul. Ez utóbbi nagyrészt kontextuális, pszichológiai és difuzionista. Azzal, hogy a nacionalizmust és a mozgalomra jellemző fogal-

makat az európai gondolatvilág és történelem kontextusába helyezi – legalábbis ami a nacionalizmus gyökereit illeti –, (szerintem jogosan) ragaszkodik ahhoz, hogy ezeket a fogalmakat és gondolatokat csak ebben a történelmi keretben lehet megérteni. Mivel a modern Európa tanúja volt saját közösségei, gazdasága és politikai rendje összeomlásának, a nacionalizmus lelki előnyei és aspektusai kerültek előtérbe, és különös figyelemben részesülnek azok a funkciók, amelyeket a dezorientált egyének és a lakóhelyüket elhagyó közösségek esetében lát el. Végül pedig a nacionalizmus Ázsiába, Afrikába és Latin-Amerikába történt áttérjedését magyarázó, közkedvelt elv az utánzás és a reakció keveréke: az elitek, kiváltképp az értelmiségiek elfogadják, és a helyi viszonyokra alkalmazzák a nemzet és a nemzeti újjáéledés nyugati gondolatait. A nacionalizmus az európai imperializmus és gyarmatosítás konkrét körülményei között virágzik, de terjedése nagyjából önműködő és ön-újratermelő, miután az értelmiségiek egy szűk rétege megjelent a fogadó országban.⁴

Az utóbbi időben két új szempontja vált világossá annak, ahogyan a történészek a nacionalizmust értelmezik; olyan szempontok, amelyeket a rokon tudományok művelői is osztanak. Az első a nemzet konstruált természetére vonatkozik. Nemcsak tisztán esetlegesnek és logikailag tarthatatlannak tartják a nacionalizmust, hanem maga a nemzet – a nacionalizmus minden törekvésének tárgya – is mesterséges; a társadalmi és kulturális szerveződés olyan fogalma és modellje, amely a hatalomra törekvő és a politikai harc eredményeit élvezni kívánó önjelölt nacionalisták munkálkodásának eredménye. A nemzet kitalált kategória, nem gyökerezik sem a természetben, sem a történelemben. Ez a második egy új jellemzőhöz vezet: a nemzetek és a nacionalizmus modernségéhez. Az a múlt, amelyre a nacionalizmus hivatkozik, mítikus: csak a nacionalisták és követőik fejében létezik, még akkor is, ha nem cinikusan, a jelenkori politikai célok érdekében találják ki. A nemzet a nacionalista siker pillanatától létezik: tisztán modern fogalom, és olyan viszonylag modern folyamatok eredménye, mint a bürokrácia, a szekularizáció, a forradalom és a kapitalizmus. Itt a történész elemzése közelít a politológuséhoz, a szociológuséhoz és az antropológuséhoz, azzal a kivétellel, hogy a történész eléggé biztosan a 18. század utolsó negyedére, a 19. század első évtizedére teszi a nacionalizmus ideológiájának és mozgalmának kezdeti megjelenését, arra a korszakra, amely Lengyelország három részre szakadásától és az amerikai függetlenségi háborútól a francia forradalomra és a napóleoni hódításokra adott po-

rosz és német reakcióig terjed.⁵

Három történelmi válasz a nacionalizmusra

Tárgyuk és saját szakmai világlátásuk történelmiségének ismeretében meglepő lenne, ha a történészek nem felelnének meg annak az általános tudományos mintának, amely szerint közeli kapcsolat van közöttük, ahogy a tudósok jellemzik a nacionalizmust, és saját, illetve közösségük *Sitz im Leben*-je között; az ebből következő különbségekkel együtt, amelyek abban figyelhetők meg, hogy a történészek egyes nemzedékei és csoportjai milyen alapjelentéssel ruházzák fel a nacionalizmus és a nemzet fogalmait. Ránézésre megmutatkozik ez a történészeknek és másoknak is a 19. századi nacionalizmusra adott korai reakcióiban.

A nemzeti gondolat korai történészei az egyéni szabadság biztosítékként tekintettek a nemzetre. Ez természetesen Michelet *A francia forradalom történeti szemlélete* című művében kifejtett álláspontja – a 19. század közepén írva Michelet megerősítette Rousseau látomását a természethez és az emberi szociabilitáshoz való visszatéréséről. „Franciaország spontán megszerveződése”, amely 1789-ben született meg, a testvériség korát hozta el, „az Isten jelenlétében testvériségre lépő Emberét”, ahogyan Michelet fogalmazott. A testvériségben „már nincsenek gazdagok és szegények, nemesek és közemberek; csupán egyetlen általános társaság és a közös rendelkezések vannak; megszűntek a társadalmi különvélemények és veszekedések; az ellenségek kibékültek; és az ellentétben álló szekták, hívók, filozófusok, protestánsok és katolikusok ... mind testvérként tekintenek egymásra”.⁶

A hazaszeretetnek ez a vallása egyben az ember imádata, és a francia és európai történelem hajtóereje is. Hisz „Franciaország a gyermek, a konföderáció ünnepének oltárán, körülötte gyülekezik az egész világ. Benne, a nemzetek közös gyermekében, egyesülni látják magukat ...”, és Michelet Olaszországot, Lengyelországot és Írországot emeli ki olyan országgént, amelyek nacionalista mozgalmai Mazzini Fiatál Európa mozgalmához tartoznak, amelyek még a forradalom idején is testvéri rokonszenvvel viseltettek Franciaország iránt, megmutatva, micsoda ereje is van a modern történelem egyik gondolatának.

Az 1880-as évekre, Elzász-Lotaringia 1871-es elvesztését követően a nacionalista elvek mélyen gyökeret eresztettek a francia politikába. Azzal,

hogy szembeállította az önkéntes történelmi szolidaritás elvét a szerves etnolingvisztikus egységgel, mint a nemzet alapjával, Renan hű maradt a liberális szellemiséghez. „A nemzetek” – írta – „nem örökkévalók: volt kezdetük és egyszer végük is lesz. Vélhetően az európai konföderáció lép majd helyükbe, csakhogy ez a törvény nem annak a századnak a törvénye, amelyben élünk. Napjainkban a nemzeteknek léte üdvös, sőt szükséges. Létük biztosítja a szabadságot, mely elveszne, ha a világot egyetlen törvény, egyetlen vezér kormányozná.” Renan számára a szabadság szellemét leginkább a nemzet olyan meghatározása testesítette meg, amely szociálpszichológiai, s ami visszaautasít mindenfajta redukciót, legyen az biológiai, nyelvi, gazdasági vagy földrajzi. „Ne feledkezzünk meg arról az alapelvről, mely szerint az ember értelmes erkölcsi lény, mégpedig annak előtte az, hogy be lenne ebbe vagy abba a nyelvbe zárva, hogy ennek vagy annak a fajnak tagja, ennek vagy annak a kultúrának részese lenne.” Így: „A nemzet lélek: szellemi alapelv... Az egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak és azok, amelyeket mi vagyunk készek meghozni a jövőben. Feltételezi a múltat; de a jelen a foglalat, ama kézzelfogható tény következtében, hogy valamennyien világosan kifejezzük szándékunkat: folytatni kívánjuk a közös életet. Egy nemzet léte mindennapos népszavazás, mint ahogy az egyén léte az élet folyamatos igenlése.”⁷

Abbéli próbálkozásában, hogy hű maradjon a liberális elvekhez, szemben von Treitschke militarizmusával és faji nacionalizmusával, Renan valószínűleg eltúlozta a nemzet voluntarista vetületét. Amit igazából meg szeretne erősíteni, az a politika és a közös történelem elsőbbsége a nemzetek létrejöttében és jellemzőiben. Szemben a Kelettel, Nyugat-Európa a Karoling Birodalom hanyatlása után különböző nemzetek felemelkedésének lett tanúja, amelyek különböző lakosságok összeolvadásával alakultak ki. „Már a tizedik századra – állítja – Franciaország minden lakosa francia. A franciaországi népesség közti faji különbségek gondolatának, a Capet Hugo utáni írónál és költőknél már nyoma sincs. A nemes és nem nemes (vilain) közti különbséget a lehető leghatározottabban hangsúlyozzák, de az emberek közti különbségben semmi szerepe az etnikumnak.” Renan számára a lényegi kérdés társadalmi és pszichológiai: közös tapasztalatok és közös emlékek (és közösen elfelejtett dolgok). Nem magyarázza meg, a Nyugat miért fejlesztett ki olyan nemzetet a közös tapasztalatok és a szelektív emlékezés

talaján, amelyről Renan azt gondolja, hogy új a történelemben, míg a Keletnek nem sikerült ez, és megtartotta az etnikai elkülönülés mintáját.

A nacionalizmus burjánzására adott konzervatívabb reakciót láthatunk Lord Acton esszéjében, amely Mazzini politikai nemzetiség ideálját kritizálja, és amelyet úgy jellemez, mint a politikai idealizmus egyik megnyilvánulását. Míg a libertáriánus nemzetiség angol koncepciója 1688-ra tekint vissza, és „sokféleségre és nem uniformításra, harmóniára és nem egységre” törekszik, addig a faji kollektív nemzetiség francia ideálja 1789-ből táplálkozik, és „felülírja a lakosok jogait és vágyait, fiktív egységbe foglalja szétartó érdekeiket; számos hajlamukat és kötelességüket feláldozza a nemzet magasabb érdekében, és eltipor minden természetes jogot és elfogadott szabadságjogot saját maga érvényesítése érdekében”. Acton számára a nemzeti egység elmélete „a nemzetet a despotizmus és forradalom forrásává teszi”; ugyanakkor a szabadság elmélete „az önkormányzat bástyájának és a túlzó államhatalom legvégső határának” tekinti azt.⁸

Ebből következik, hogy Acton számára a többnemzetiségű birodalmak felsőbbrendűek a nemzeteknél, így az Osztrák Birodalom felsőbbrendű, mint Franciaország. „Az az állam, mely nem képes különböző fajok követelését kielégíteni, maga fölött mond ítéletet; az az állam, mely azon igyekszik, hogy semlegesítse, magába olvassza vagy elűzze őket, saját életeterejének forrását tisztítja; az az állam, mely nem fogadja be őket, az önkormányzat legfontosabb feltételétől fosztja meg magát. A nacionalizmus elmélete ezért történelmi visszalépésnek tekinthető.”

Arra jut, hogy „a nacionalizmus nem a szabadságot vagy a prosperitást célozza meg, hanem inkább feláldozza azokat, hogy a nemzet váljék az állam keretévé és mértékévé. Pályáját anyagi és erkölcsi romlás kíséri, csak azért, hogy egy vadonatúj agyszülemény az isteni mű és az emberiség érdekei fölé emelkedhessen.”

Tulajdonképpen Acton kissé áthelyezi célpontját a nemzetiség francia elméletéről magára a nemzetre. Ám minket az érdekel, hogy Acton itt konstruált természetűnek tekinti a nemzetet. Nemcsak kevésbé fontosak az általa támasztott követelmények, mint a hagyományos tekintély vagy az egyéni szabadság követelményei, hanem valójában kinövése, terméke annak, hogy az állami abszolutizmus tagadja a közösségi jogokat. Acton az itáliai egyesítési mozgalomra reagál; innen van nála a nemzetiség központi helye, és az egység, semmint az utódlás elmélete. Érvei és történelmi elemzése is a 19. század kö-

zépén tapasztalható kontinentális fejlődéshez kötődnek; leszámítva azt a meggyőződését, hogy a nemzet mesterséges és modern dolog, a jelenkor afrikai vagy ázsiai országaiban kevés lelkesedésre találta gondolataival. Mégis, mögöttes feltételezései ma is inspirálják a tudományos elemzéseket. Nem minden konzervatív reakció volt ennyire ellenséges a nacionalizmussal szemben. Max Weber társadalomtörténész és német nacionalista a nemzeteket konfliktuscsoportoknak és egyedi kulturális értékek hordozóinak tekintette. Renant visszhangozva Weber kijelenti: „A nemzet közösségi érzés, amely megfelelően saját államában nyilvánulna meg; így a nemzet olyan közösség, amely saját állam létrehozására törekszik.”⁹ A nemzet azoknak a kulturális értékeknek is középpontja, amelyek meghatározzák egyediségét:

„A ‘nemzet’ jelentőségét ugyanis azoknak a ‘kultúrjavaknak’ a fölényével vagy egyenest pótolhatatlanságával szokták összekapcsolni, amelyek csakis a sajátos mivolt ápolásával őrizhetők meg és fejleszthetők tovább”¹⁰

Ákárcsak az eddig elemzett történelemszempontok, Weber sem adott történelmi magyarázatot a nacionalizmus felemelkedéséről, bár úgy tűnik, arra törekedett. Csupán az etnikumról, a nemzetről és a nacionalizmusról szóló részleteket találunk a *Gazdaság és társadalom* című művében, amelyekből kiviláglik, hogy a témát alapvetően „politikai” szempontból közelíti meg. Ugyanis Weber nemcsak úgy gondolta, hogy a modern világban az államnak és a nemzetnek szüksége van egymásra, ahogy a bürokraták és értelmiségiek, e két fogalom megfelelő letéteményesei is gondolják, hanem azt is, hogy a politikai cselekvés mindenekelőtt az, ami az etnikai közösségeket nemzetté változtathatja, amint azt Weber számára Elzász esete, annak francia politikai emlékeivel együtt oly világosan megmutatta. Az ő szavaival: „Ennek alátámasztására elég végigmenni a kívülállóknak csupán triviális emlékeket ébresztő, ám az elzásziak számára fennkölt emlékeket idéző relikviákban gazdag kolmári múzeumon; vannak itt trikolórok, tűzoltó- és katonasíksíkok, Louise Philippe által kibocsátott rendeletek és mindenekelőtt forradalmi relikviák. A közös politikai és közvetve egyben – a tömegek által a feudalizmus megsemmisítésének jelképeként nagyra értékelt – közös társadalmi sors hozta létre ezt a közösséget. E közösség legendái a primitív népek hősi mondáit helyettesítik.”¹¹

Nem lehetünk biztosak abban, Weber mennyire tekintette modernnek, esetleg kitalált vagy mesterséges jellegűnek a nemzeteket. Munkájában – talán először – találkozunk az etnikum és a nacionalizmus közötti kapcsolat

problémájával, amely próbára tett jó pár későbbi tudóst is. Ez az érdeklődés azonban távol áll a 19. századi nacionalizmusra adott harmadik tipikus választól, a szocialista és marxista történelmi értékeléstől. Nem mintha Marx vagy Engels módszeres figyelmet szentelt volna a jelenségnek; szemléletüket a külpolitikáról szóló cikkeikben, forradalmi röpirataikban vagy esszéikben mellékesen elejtett utalásokból kell kihámozni.¹² Mindamellett főbb vonalaiban világos a marxista történészekre hagyományozott örökségük: a nemzetek nyelven és természetes együttérzésen alapuló közösségek, amint azt Engels megfogalmazta; a nagy vagy vezető nemzeteket, amelyek legtávolabb jutottak a kapitalizmus útján, támogatni kell az olyan reakciós abszolutista államokkal szemben, mint a cári Oroszország, vagy a kis, hátramaradó nemzetekkel szemben, mint Szerbia vagy Csehország; a munkáosztálynak „nem fűződik érdeke az anyaföldhöz”, bár harcát elsősorban saját nemzeti burzsoáziája ellen kell megvívnia; és a nacionalizmust csak ott támogathatják a szocialisták, ahol az a feudalizmus vagy – ahogyan Írországbán – a burzsoá uralom bukását siettet. Amihez Engels Lengyelország apropóján hozzáteszi: a nemzeti függetlenség a társadalmi fejlődés előfeltétele, és – amint azt Hegel állította – csak azok a nemzetek lesznek képesek erre a jövőben is, amelyek a múltban saját államot építettek, és ezért érdemlik meg a szocialisták támogatását.¹³

Később a marxista történészekre maradt, hogy ezeket a tisztán „instrumentális” álláspontokat megfogalmazzák, és történelmi terminológiában próbálják megérteni a nemzetek és a nacionalizmus jelenségét. Kautsky, Lenin és Luxemburg vitáik ellenére terjesztették ki a kelet-európai nacionalizmusok alapvetően „instrumentális” elemzését, vagyis azt az elemzést, hogy a nacionalizmus eszköz a feudális és burzsoá osztályok kezében, és eltérít a proletárforradalomtól, bár Lenin hajlamos volt engedelményekre a kelet-európai nacionalizmus valóságával szemben, amellyel meg kellett békülnie.¹⁴ Az viszont Karl Rennerre és Otto Bauerre maradt, hogy a nacionalizmus teljesebb marxista magyarázatával szolgáljanak.

Természetesen az ő állításai is programatikusak voltak. Úgy készítették az elemzést, hogy megfeleljen az osztrák szociáldemokraták azonnali szükségleteinek, akik épp a multinacionalizmus kérdésével szembesültek a birodalomban és a pártban is. Nem területhez kötött megoldásaik, perszonális és kulturális nemzetiségi koncepcióik alátámasztásául Renner és Bauer a nemzet olyan definícióit fogadták el, amelyek eltávolították őket

Marx és Engels politikai és területi koncepcióitól. Különösen Bauernél a nemzet „sorsközösség”, saját karakterrel és kultúrával. Matriális tényezők alakították ki, de a közös történelem és kultúra, valamint ezek közvetítése az osztálykötelékeknel is erősebbé tette a nemzeti kötelékeket. Bauer ugyanakkor ragaszkodott ahhoz, hogy az egyének joga van megválasztani kulturális nemzetiségét, amint ez utóbbi fokozatosan kialakult. A németek esetében Bauer a nemzeti közösséget az elszigeteltségben élő és egymással mindent megosztó törzsi hordára vezette vissza. A mezőgazdasági termelésből következő letelepedéssel a horda egyes részei leszakadtak vagy beleolvadtak más csoportokba; központi szára pedig a középkorban felszabdálódott az osztályhatárok mentén, amikor a bárók és a papság alkotta az igazi nemzetet. Később a városok felemelkedésével és egyfajta pénzgazdaság létrejöttével fokozatosan kitágították azt a polgárság és a tanult középosztály hozzáadásával; most pedig a szocializmus tovább szélesítette a nemzet bázisát a munkásosztály bevonásával. Ebben a szellemben követelte az Osztrák Szociáldemokrata Munkások Pártjának brünni kongresszusa 1899-ben a „nemzetiségek demokratikus szövetségi államát”, amely a nemzetiségekre területi jogok nélküli kulturális–történelmi közösségekként tekintett.¹⁵

Tipológiák és értékelések

Talán Bauer tanulmánya az első teljes tanulmány a nacionalizmusról, legalábbis történelmi szempontból, habár politikus tanulmány, amelyet nagyon konkrét politikai körülmények hívtak életre. A nacionalizmusnak mint politikai és ideológiai mozgalomnak és mint saját jogán tanulmányozható tudományos tárgynak a növekvő fontosságát tükrözi. Az 1920-as években történt, hogy Carlton Hayes és Hans Kohn megkezdte a nacionalista ideológiák alapos boncolgatását, és változatait megpróbálta meghatározott, visszatérő típusokba rendezni. Hayes munkája talán az első, amely inkább semleges álláspontot foglal el, olyan, amely meg akarja különböztetni a nacionalista ideológia különböző vonulatait. Ha a humanitárius, jakobinus, liberális és később a gazdasági és az integráns nacionalizmus tőle származó megkülönböztetése konkrét tendenciák vagy példák helyett tiszta típusokat ír is le, mégis érzékennyé tesz bennünket a nacionalista ideológia összetettségére. Emellett arról is árulkodik, hogy az analitikus diskurzus mögé rej-

tőzve a nacionalizmus teljes történetének első szakaszolása mégiscsak moralista szempontú.¹⁶

Egy befolyásosabb tipológia, Hans Kohn dichotómiája (nyugati, voluntarista és keleti, szerves nacionalizmus) szintén a háttérben megbúvó erkölcsi célokról árulkodik. Kohnnál az angliai, franciaországi és amerikai nacionalizmus optimista és pluralista. A társadalmi szerződés terminusával fogalmazva: a társadalmi fejlődéssel válaszolt a felemelkedő középosztályok politikai közösségi törekvéseire. A Rajna túloldalán azonban, továbbá kelet felé haladva Oroszországban és Ázsiában, a társadalom visszamaradottsága és a középosztályok gyengesége egy sokkal inkább érzelmi és tekintélyelvű nacionalizmust hozott létre, amely a kisnemességen és az értelmiségen alapul, és a tömegek ösztöneihez (folk instincts) szól. Később Kohn „individualista” és „kollektivista” alkategóriákra osztotta a nyugati típust, amelyek az angolszász országokban illetve Franciaországban találhatók meg.

Amint azt ez az utolsó különbségtétel sugallja, inkább a nacionalizmus ideológiája, semmint a mozgalom vagy a közösség képezi Kohn érdeklődésének tárgyát. Ez egybeesik azzal, ahogy mi jellemeztük a legtöbb történész képét a nacionalizmusról, és azokat a morális aggályokat is kifejezi, amelyek gyakran a kutatás mozgatórugói voltak, azaz olyan aggodalmakat, amelyek érthetően súlyosak voltak a második világháború alatt, amikor Kohn megírta fő tanulmányát. Kohn azonban mégis kísérletet tesz arra, hogy ideológiai típusait összekapcsolja azok társadalmi környezetével, bár valamelyest nyersen teszi ezt; és hogy a görögöknél, a zsidóknál és másoknál megmutasson valamennyit abból a premodern csoportérzésből, amely a modern nacionalizmus létrejöttéhez vezetett. Más szóval Kohn „modernizmusát” (a nemzetek és a nacionalizmus teljes modernségébe vetett hitét) színezi, hogy ideveszi a premodern etnikai motívumokat; és ez ugyanakkor magába foglalja azt is, hogy a „nemzeti érzésnek” más szerepe van, olyan szerepe, amely nem egyedül a nacionalista ideológusoknak tulajdonítható. Tulajdonképpen már egy futó pillantás révén is kiderül, hogy Kohn sok-sok könyve nemcsak a konkrét nacionalista ideológiák részletes elemzését tartalmazza, mint amilyen a pánszlávizmus, hanem a jakobinus Franciaországban, a 19. századi Németországban és a koramodern Svájcban fellelhető szélesebb „nemzeti tudat” társadalmi és politikai körülményeit is megvizsgálja.¹⁷

Úgy tűnik, ez a szélesebb értelemben vett tudat Edward Hallett Carr *Nationalism and After* [A nacionalizmus és ami utána jön] című rövid tanulmányának is a tárgya.¹⁸ Carr nem teljesen negatívan közelíti meg a nacionalizmust: „a nemzeti gondolat és érzés, a politikai és kulturális hagyomány azon közösségének fejlődéséről” beszél, „amely a nacionalizmus konstruktív oldala”. Általában azonban Carr – akárcsak Acton, akit tanulmánya elején idéz –, az individualizmus és a demokrácia, a szabadság és az egyenlőség tagadásának látja a nacionalizmust; ennek ellenére a nemzetnek történelmi csoportként „helye és funkciója van a szélesebb társadalomban”, s nem engedhető meg, hogy egy egymástól függő regionális- vagy világrend átvegye a helyét.¹⁹

Történelmi leírásában Carr a nacionalizmus három korszakát különíti el; a korai modern korszakot, amelyben az új nemzeti egységet a monarchia személye testesítette meg, ahol a nemzetközi kapcsolatok csupán a dinasztikus államok érintkezését meghatározó szabályokra korlátozódtak, és amelyben a „merkantilizmus” volt a jellemző gazdaságpolitika; a francia forradalom időszakától 1914-ig, amikor a Rousseau-tól származó népi és demokratikus politikai nacionalizmust elterjesztették egész Európában egy, a szabadkereskedelemre, expanzióra és London pénzügyi uralmára alapuló nemzetközi gazdasági rend égisze alatt; és végül a 19. század végétől a második világháborúig terjedő korszakot, amely tanúja volt a tömegek teljesen szocializált nemzetekbe való tagolódásának, a növekvő gazdasági nacionalizmusnak, és az európai nemzetek elszaporodásának, ami totalitárius rezsimekhez és totális háborúhoz vezetett. Carr bízik abban, hogy a nacionalizmus vonzereje visszájára fordul; az, hogy nem engedi meg a megújuló antikolonialista nacionalizmus vagy az európai és harmadik világbeli szakadár nacionalizmusok hullámát, megint csak metsző elemzésének erkölcsi és teleologikus alapját mutatja, illetve Európa-központúságát is. Ismerve az 1939–45-ös háborúban kockán forgó kérdések hatalmas fontosságát és Carr saját társadalmi helyzetét, ez szintén nem meglepő.²⁰

Amíg a fasizmust a nacionalizmus logikai végpontjának lehetett tekinteni, az erkölcsi folyamat terminusaiban végzett elemzés és szakaszolás értelmetlennek tűnt. Ám abban a pillanatban, amint egyesek elkezdtek egy globálisabb és kevésbé moralizáló álláspontra helyezkedni, amely megkülönböztette a fasizmust a nacionalizmus különböző fajtáitól, kezdtek elégedetlenek lenni a kronologikus tipológiákkal. Így korai munkájában Louis

Snyder egy eléggé megszokott, négy szakaszos felosztást választott, amint az itt látható:

- 1815 – 1871: „integratív” nacionalizmus
- 1871 – 1900: „bomlasztó” nacionalizmus
- 1900 – 1945: „erőszakos” nacionalizmus
- 1945 – ?: „jelenkori” világméretű nacionalizmus.

Későbbi munkáiban Snyder a földrajzi tipológia mellett dönt, amelybe az európai „osztódó” nacionalizmus, az afrikai faji fekete nacionalizmus, a közel-keleti politikai-vallási nacionalizmus, az oroszországi messianisztikus nacionalizmus, az Egyesült Államokban megtalálható „olvasztótégely” és az ázsiai antikolonialista nacionalizmus, illetve a latin-amerikai populista változat tartozik.²¹ Nem világos, hogy az ilyen általános és szükségszerűen átfedéseket tartalmazó regionális típusok jók-e bármire is azon kívül, hogy megmutatják, mennyire elterjedt a nacionalizmus világszerte, azonban arra mindenesetre megfelelnek, hogy korrigálják a korábbi tipológiák Európa-központúságát.

A geopolitikai fókusznak ez a változása számos történész és mások által javasolt tipológiában feltűnik, amelyek az európai tapasztalatokat a harmadik világgal vagy egyes részeinek tapasztalataival állítják szembe. Itt említhetjük meg Kenneth Minogue tipológiáját az európai „etnikai”, pán- és diaszpóranacionalizmusról, és az „alulfejlett” harmadik világbeli nacionalizmusról²²; John Plamenatz különbségtételét a magas szintű kulturális és oktatási erőforrásokkal rendelkező nemzetek között, mint amilyenek a 19. századi németek és olaszok voltak, és a szegényes kulturális erőforrásokkal rendelkezőkről, mint amilyenek a szlávok és afrikaiak, akiknek nacionalizmusa emiatt imitatív és versengő²³; illetve ide tartozik az E. K. Francis-Meineckétől átvett különbségtétele a közös származás és identitás hitén alapuló etnikai nemzetek és nacionalizmus, valamint a közös adminisztratív és katonai intézményeket, illetve területet és mobilitást használó „demotikus” nemzetek között.²⁴

Ezeknek az újabb tipológiáknak talán a legbefolyásosabbika Hugh Seton-Watson különbségtétele egyrészt a „rég, folyamatos nemzetek”, mint például az angolok, a franciák, a kasztíliaiak, hollandok, skótok, dánok, svédek, lengyelek, magyarok és oroszok; másrészt pedig a szerbek, horvátok, románok, arabok, afrikaiak, indiaiak „új” nemzeti között, akiknek nemzetudata a nacionalizmus terjedését követte és nagyjából annak a terméke; az-

tán pedig ez utóbbi kategórián belül három fajta nacionalista mozgalom megkülönböztetése az elszakadásra törekvő, irredenta és „nemzetépítő” nacionalizmusok között. *Nations and States* [Nemzetek és államok] című munkájában²⁵ Seton-Watson ezeket a különbségtételeket (amelyeket Tilly is használt a nemzetépítéssel kapcsolatban) történelmi példák sorával illusztrálja. Ezek a példák megközelítésének rendezését szolgálják, amelyben az érdeklődés a nacionalizmusról, mint ideológiáról a nemzettudat kialakulását elősegítő folyamatokra tevődik át, olyan folyamatokra, mint a földrajz, az állam, a vallás és a nyelv.²⁶

A nemzetek mint nacionalista konstrukciók

Mint említettem, a történészek általában összefüggéseiben szeretnék megérteni a nacionalizmust, vagyis azoknak a jelentéseknek a megértésére törekszenek, amelyeket a résztvevők a nemzetnek tulajdonítanak. Ezért a magyarázatra gyakorta olyan próbálkozásként tekintenek, amelynek az a célja, hogy először is megragadjon a nacionalista gondolat és élmények különböző hagyományait, és másodszor azt, ahogyan ezeket a hagyományokat más népek körében terjesztik. Ennek a próbálkozásnak egyik példája Salo Baron kitűnő elemzése a nacionalista tapasztalatok válfajairól – legalábbis Európában –, amelyeket különböző vallásos hagyományokkal – a protestantizmussal, a katolicizmussal, az ortodox cezaropapizmussal és a judaizmussal – való viszonyukban mutat be. Ha a nemzetek modernnek, és nagyjából a nacionalisták munkálkodásának és gondolatainak eredményei, ez utóbbiakat csak olyan konkrét hagyományok összefüggéseiben lehet megérteni, amelyekben a vallás játszott a domináns szerepet. Bármennyire is világi a nacionalista tan, létező sokféleségének teljességét nem lehet megérteni ezen a vallásos kereten kívül, amint azt több esettanulmány is megmutatta.²⁷ A második fajta próbálkozás egyik példája Trevor-Roper magyarázata Németország, Olaszország és Magyarország történelmi nacionalizmusának elterjedésére másodlagos nacionalizmusként a csehek, lengyelek és zsidók körében. Függetlenül attól, hogy érvényes-e maga a különbségtétel, további magyarázatot kíván a kelet-európai értelmiségek utánzó szerepe, akik ugyan nyugatellenesek, de átveszik annak nacionalista gondolatait. Miért pont ezek a gondolatok bizonyulnak ennyire vonzóknak, és mivel magyarázható az értelmiségiek vezető szerepe?²⁸

Mindkét kérdésre találunk egy lehetséges választ Elie Kedourie munkájában, méghozzá olyan választ, amely a vallási hagyományoknak juttat meghatározó szerepet. Első tanulmányában Kedourie arra törekedett, hogy kontextusában értse meg az európai nacionalizmust, attól kezdve, hogy azt kitalálták a 19. század Németországában, egészen addig, ahogy a helyi értelmiségiek elterjesztették Kelet-Európában és a Közel-Keleten. Azzal, hogy inkább a nacionalizmus változataira, semmint a nemzetek növekedésére koncentrált, Kedourie a Descartes-tól Kantig és Fichtéig terjedő európai filozófiai hagyomány különös érdeklődésre számot tartó kérdéseire és a német nyelvű értelmiségiek elidegenedésére vezeti vissza a sokszínűség, az akarat autonómiájának, a nyelvi tisztaság gondolatainak kifejlődését. Az a kontextus tehát, amelyben a francia forradalom példája és a német romantikusok eszményei megragadták a csalódott ifjak képzeletét, konkrétan modern és európai volt, és együttjárt vele olyan hagyományos közösségek, mint a család és az egyház, illetve a hozzájuk tartozó politikai szokások felbomlása. Itt láthatóvá válik a szociálpszichológiai alap: a nacionalista mozgalmakra, hangzik Kedourie érvelése, úgy tekintenek, mint amelyek szükségletet elégítenek ki, hiányt pótolnak. Legegyszerűbben megfogalmazva: azt a szükségletüket elégítik ki, hogy mindannyian egy koherens és stabil közösségbe tartozzanak. Vagyis a nacionalizmust itt úgy kezeli, mint egy olyan kor szellemének eredményét, amelyben a régi közösségek és hagyományok a felvilágosodás tanainak estek áldozatául, és amelyben a megzavarodott ifjak hovatarozási igényük kielégítésére vágytak.²⁹

Egy későbbi munkájában, a *Nationalism in Asia and Africa* [Nacionalizmus Ázsiában és Afrikában] címűben Kedourie két irányban terjesztette ki ezt a szigorúan „modernista” elemzést. Az első a területi és szociológiai irány volt. Abbéli igyekezetében, hogy megmagyarázza, miért adoptálták a nacionalizmus nyugati eszményét az afrikai és ázsiai bennszülött elitek, Kedourie egy diffuzionista modellt fejlesztett ki, amelyben a nyugati intézményeket és eszményeket is az a csoportta szervező hatás terjesztette el, amely a modernizáló gyarmatosításnak és a bennszülött értelmiségiek nyugati oktatásának köszönhető, illetve annak, hogy ez utóbbiak aztán saját szülőföldjükön diszkriminációt szenvedtek el a gyarmati fennhatóságtól; Kedourie különösen Surendranath Banerjea, Edward Atiyah és George Antonius példájára hivatkozik. Az utánzás itt a pszichológiai megbántottsággal társul, amiért a nyugat társadalmilag visszautasítja őket. Másfelől

az eredeti elemzés időben visszafelé kiterjedt. Azzal, hogy visszatértek a „sötét istenek imádatához”, az afrikai és ázsiai értelmiségiek mindezek ellenére nemcsak az európai értelmiségiek historicizmusát utánozzák, hanem még forradalmi chiliasmusukat is, hitüket a világ tökéletesíthetőségében, amelynek gyökerei az ezeréves keresztény királyság látomásáig nyúlnak vissza. Amikor Kedourie eredetükig követi a nacionalista eszméket – Joachim de Fiore, a ferences spiritualisták vagy a münsteri anabaptisták tanításáig, akiknek tevékenységét Norman Cohn olyan élénken örököltette meg –, a következőket állítja: „Röviden azt mondhatjuk, hogy a nacionalizmus mozgatórugója Ázsiában és Afrikában ugyanaz a világi hit az ezeréves királyságban, amely Európában alakult ki és emelkedett fel, és amely szerint a társadalmat egy maréknyi látnok akaratának vetik alá, akiknek a vízió megvalósításához le kell rombolniuk minden határt a magán- és közszféra között.”³⁰

Ennek a konkrét nacionalista vonulatnak a követésekor Kedourie nem azt akarja sugallni, hogy a nemzetek és a nacionalizmus nem kifejezetten modern jelenségek, vagy hogy azoknak a nacionalista értelmiségiek képzeletében és cselekedetein túlnyúló történelmi gyökereik lennének. A különböző történelmi hagyományok tisztelete ellenére egyrészt arra helyezi a hangsúlyt, hogy a nacionalizmus olyan tanítás, amely a rothadó hagyományos közösségek helyébe a nemzetet emeli, másrészt pedig a modern, nacionalista értelmiségiek tetteire, amelyeket ők a modern nemzetek és nacionalizmusok létrehozóiként és forradalmi részvevőiként hajtanak végre.³¹

Az ilyen értelemben vett modernség és a nemzet „konstruált” voltának gondolatát széles körben osztja az összes jelenkori történelmi iskola és egyéb tudományok művelői is. John Breuilly például a nacionalizmus definícióját a mozgósításra, a koordinálására és az államhatalom megszerzésének legitimálására használt politikai érvekre szűkíti le. Ezek az érvek feltételezik a nemzet létezését annak saját, különös tulajdonságaival, a függetlenség keresésével, és azzal, hogy az minden más érdekkal vagy értékkel szemben elsőbbséget élvez. Az ilyen tanítás az államhatalommal szemben alakul ki, és a civil társadalom mozgósításának és koordinálásának alapja lesz Európa koramodern története folyamán, amikor láthatóvá válik az állam és a társadalom közti szakadék. Ezen az alapon Breuilly háromféle nacionalista ellenállást különböztet meg: a kiválási, az egyesítő és a reformmozgalmat. Ezek bármelyike kialakulhat egy nemzetállamban, és olyan államokban

is, amelyek nem nemzetként határozzák meg magukat (például birodalmakban vagy gyarmatokon). Ez a hatos osztályozás aztán olymódon használható Európa és a harmadik világ politikájának összehasonlítására is, hogy rávilágít arra, miképpen alkalmazzák az elitek és mások a nacionalista érveket az államhatalomért folytatott harcban. Breuillynél a kultúra és az értelmiség szerepe az alátámasztás; a nacionalizmus elsősorban nem identitás- vagy kommunikációs kérdés, hanem egyszerűen az ellenállási (és ritkábban a kormányzati) politika kulturális működésmódja, amely egyenlőséget tesz az egyedi nemzet historicista gondolata és az egyetemes „nemzetállam” politikai gondolata között. Ezúton a nacionalisták képesek a társadalom mindenféle nem politikai erőforrásait felhasználni a politikai ellenállás mozgósítására. Az állam és a társadalom közötti növekvő szakadék elkerülhetetlen következményeként kialakuló elidegenedésre adott nacionalista válasz úgy tekintett minden egyes társadalomra vagy „nemzetre”, mint a területtel rendelkező állam természetes (és egyetlen) alapjára, nehogy idegen társadalmak „tegyenek erőszakot az egyedi nemzeti szellemen”. Breuilly hamisnak tekintti a közösség kulturális és politikai koncepciójának ilyen összeolvasztását, de elismeri, hogy ennek nagy vonzereje van minden földrészén.³²

Ez az elemzés jellemző a nemzetekről és nacionalizmusról szóló történelmi és szociológiai gondolkodás uralkodó „modernista” és „instrumentalista” iskolájára. A nemzetek nemcsak hogy a pártos ideológusok nemrég létrehozott konstrukciói, de a nacionalizmus is a legitimálás és mozgósítás eszköze, amellyel a vezetők és az elitek meggyőzik a tömegeket, hogy támogatásuk hatalmi versengésüket. Nemcsak a nacionalisták, hanem a nem nacionalisták – például Bismarck – is ki tudják aknázni az atavisztikus érzelmeiket, és manipulálni tudják a tömeg félelmeit és elégedetlenségét, azáltal, hogy a szovinizmusukhoz szólnak, és kulturális elkülönülési érzésüket erősítik meg. Ugyan Breuilly politikai realizmusa kevésbé engedékeny a felső- és középosztályba kerülő értelmiségiekkel és eszméikkel szemben, ám elismeri szerepüket a tömegek érzelmeinek felkorbácsolásában, amit politikai célokra lehet felhasználni.³³ Hasonló instrumentalizmus uralkodik az Eric Hobsbawm és Terence Ranger szerkesztésében megjelent *The Invention of Tradition* [A hagyomány feltalálása] című kötetben.³⁴ El kell mondani, hogy nem minden tanulmány követi a könyv vezérmotívumát és hangsúlyozza ki a magukat a teremtestől létezőnek tettető hagyományok újdonságát, sőt kitaláltságát. Világos például Prys Morgan körültekintő elemzéséből a 18. század közepén újjáéle-

dő *eisteddfodau*-ról, hogy az új gyakorlatot régebbi szokásokkal és hagyományokkal keverték; másrészt pedig hogy a neo-druida Gorsedd bekebelezése az 1819-es *eisteddfod*-ba tisztán kitaláció volt Iolo Morganwg részéről.³⁵ Hobsbawm azonban úgy tekint „erre a viszonylag nem régi történelmi találmányra, a ‘nemzetre’, annak velejáró jelenségére a nacionalizmussal, a nemzetállammal, a nemzeti szimbólumokkal, a történelmekkel és az összes többivel együtt”, mint amelyek szorosan kötődnek a „kitalált hagyományokhoz”, és mint amelyek „a társadalmi tervezés olyan gyakorlatain nyugszanak, amelyek gyakran szándékosak és mindig újítóak”. A nemzetek se nem ősie, se nem természetesek: épp ellenkezőleg, annak legnagyobb része, ami „szubjektív szempontból a modern ‘nemzetet’ alkotja, ilyen konstrukciókból áll, s megfelelő és általában eléggé új szimbólumokkal vagy megfelelően megnyesett diskurzusokkal (például a ‘nemzeti történelemmel’) van kapcsolatban”. Hobsbawm záró esszéjében elemzi a kitalált hagyományok késő 19. századi franciaországi, németországi és egyesült államokbeli elterjedését – az oktatási könyveket, a nyilvános ceremóniákat, az emlékműveket és épületeket, a kollektív megszemélyesítőket, így Marianne vagy a „Deutsche Michel” használatát, a megemlékezések évfordulóit, a zászlók és himnuszok használatát –, és okozatilag a társadalmi változás növekvő gyorsaságával kapcsolja össze őket, és különösen a tömeges politikai demokrácia kialakulásához köti mindezt. Ekkor volt, hogy az uralkodók és az államok fölfedezték a tömegek „irracionálisításának” hasznát, bár ez nem jelenti azt, hogy a kitalált nemzeti hagyományok maguk irracionális válaszok lennének a társadalmi szerkezet és a politikai hierarchia leomlására, mivel nyilván kielégítik a modern kor széles körben elterjedt társas és pszichológiai szükségleteit.³⁶

Következtetései egybecsengenek Hugh Trevor-Roper elemzésével a felföldi hagyományok késő 18. századi, a cullodeni jakobita vereségtől kezdődő kitalálásáról. Onnan, hogy Rawlinson „kitalálta” a kiltet az 1730-as években, azon át, hogy Macperson az 1760-as évek elején „újra felfedezte” Ossziánt, és Walter Scott megteremtette a skót irodalmi turizmust, a Colonel David Stewart által 1822-ben kiadott „klánoknak” megfelelő skótkockás szövetekig, és a majdnem letűnt középkori skót civilizáció visszaállításáért küzdő „Sobieske Stuart” testvérek *Vestiarium Scotium* (1842) és *The Costume of the Clans* [Klánok ruhája] (1844) című művéig, a kitalált hagyományok szálait beleszőtték Skócia újonnan létrehozott nemzetébe, amelyet Viktória Balmoral felé mutatott odaadása és az angol polgároknak a fel-

földi élet egészséges élvezetei iránt megnyilvánuló aggodalma segített.³⁷ Természetesen az az üzenet, hogy teljesen fiktív mindenféle kapcsolat a középkori felfölddel, amely a 17. századig, a szigetlakó MacDonald lordok alatt az ír kultúra hebrida változatából állt: a nemzetek hagyományai tehát éppoly újak, mint maga a nemzet.

Ugyanez a lényege Benedict Anderson *Imagined Communities* [Képzelt közösségek] című, nemrég megjelent munkájának, a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről szóló tünődéseinek is. A nemzet absztrakció, a képzelet konstrukciója: olyan közösség, amelyet egyszerre szuverénnek és korlátoottnak képzelnek. Akkor keletkezik, amikor az egyház és a dinasztia világa háttérbe szorul, és többé már nem válaszolnak az emberiség halhatatlanság iránti vágyára. A nemzet az utókorral való azonosulás ígéretével segíthet nekünk abban, hogy legyőzzük a halál és a feledés véglegességét; de ez csak akkor válik lehetségessé, ha a homogén, üres, kronologikus idő koncepciója felváltja a középkori szimultán időkonceptiót. A nemzeteket a történelmi és társadalmi képzeletben hozzák létre az általánosított közösségi hősökkel való azonosulás révén, akiket ugyanennyire általánosított, de élénken részletezett helyekre és időkbe helyeznek; és ugyan velük soha nem találkozhatunk, „ismerhetjük” viszont polgártársainkat, kulturális nemzetünk tagjait ezekből az újságokban, magazinokban, regényekben, színdarabokban és operákban megjelenő azonosulásokból és leírásokból. Ez azzal vált valósággá, amit Anderson a „nyomtatott kapitalizmus technológiájának” hív, amely az első valódi árut, az ipari méretekben sokszorosított nyomtatott könyvet hozta létre. Az utazás lehetőségével és a gyarmatosító elitek „kormányzati zarándoklatával” együtt a nyomtatott irodalom és a sajtó lehetővé tette a nemzet „elbeszélését” és képzeletbeli „konstruálását”. A világ különböző részein és az egymást követő korokban a konstrukciónak ez a folyamata különböző formákat öltött, Európa köznyelvi-irodalmi és filológiai nacionalizmusától kezdve az autoritárius birodalmak „hivatalos” és a kommunista államok – így Vietnám és Kína – marxista nacionalizmusáig. Ám a mögöttes kulturális és gazdasági folyamatok nagyjából hasonlóak voltak, és eredményük mindenütt az elképzelt közösségek ugyanaz az alapmodellje volt, amelyet „nemzetnek” hívunk.³⁸

Identitás és folyamatosság

A történészek és a nemzetek, illetve a nacionalizmus természetével és

történetével foglalkozó néhány más ember munkájának e rövid áttekintése szükségszerűen szelektív és részleges volt. Gondolatmenetük fő vonulatait próbáltam megmutatni a történeti részletek helyett. Ez lehetővé tette, hogy megragadjuk a téma tárgyalásának történelmi fázisait, amelyek – amint azt az elején megmutattam – nagyjából megfelelnek a történész saját helyzetének és korának. Az első időszak vagy szakasz durván a 19. század közepétől az 1920-as évekig tart; Bauer teljes körű tárgyalását leszámítva – ám Bauer nem történész a szó szoros értelmében – az összes tanulmány esszé vagy tanulmányrészlet, és konkrét európai nacionalista helyzetekkel foglalkozik. Csak a második időszakban találkozunk komoly próbálkozásokkal a történészek részéről, hogy a nacionalista jelenségek területével foglalkozzanak, és közelebbről is megvizsgálják a nacionalizmus ideológiájának és meg-hosszabbodásának változatait. Mindent egybevéve, a nemzet kárára inkább az ideológiai, semmint az érzés értelmében vett nacionalizmus érdekli az olyan történészeket, mint Hayes, Snyder, Kohn és Shafer, és a hangsúly nem annyira a nacionalizmus felemelkedésének és vonzerejének módszeres magyarázatára, hanem az alkategóriák leírására és besorolására esik. Valójában csak a harmadik időszakban, az 1950-es évek óta van úgy, hogy a történészek nagyobb figyelmet szenteltek az egyes mozgalmak vagy általában a nacionalizmus eredetét és fejlődését magyarázó szituációs vagy általános tényezőknek. Ugyanebben az időszakban növekszik az érdeklődés a nemzeti érzés és a nemzet, mint megmagyarázandó dolgok iránt. Ugyan egyes történészek továbbra is az ideológiának szentelik figyelmüket, sokan mások hozzáveszik ehhez az ideológia szerepének kérdését a nemzetek létrehozásában vagy a nemzeti öntudat erősítésében illetve támogatásában. Ugyanígy nő az érdeklődés a szociológiai tényezők, mint a nacionalizmus eredetének és vonzerejének lehetséges okai iránt, és a megközelítések és módszerek más tudományokéval való keresztezése irányába.³⁹

Ezeknek a különböző érdeklődéseknek és változatos megközelítéseknek a fényében kérdés, beszélhetünk-e a nacionalizmus általános történelmi perspektívájáról? Ezzel túl messzire mennénk. Azt tehetjük, hogy felsoroljuk azokat a fő jellegzetességeket, amelyek igazak a legtöbb történész nemzetekről és nacionalizmusról kialakított felfogásáról, és feltehetjük a kérdést, hogy a kapott kép mennyire felel meg és segíti megmagyarázni ennek az összetett jelenségnek a sokféle arcát.

E jellegzetességek közül három emelkedik ki, különösen az újabb tör-

ténészi magyarázatok esetében. Az első a már említett szkepticizmus, sőt ellenségesség a nacionalizmussal szemben. Ez a nacionalizmus inherensen abszurd, és romboló hajlamainak kihangsúlyozásában jelenik meg. Olyan motívum ez, amely végighúzódik a történelmi megközelítés mindhárom korszakán. Természetesen ez nem a történészek sajátossága: a politológiával és a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó tudósok is a nacionalizmus államokat és államközi rendet destabilizáló hatásaira összpontosítanak. Mindamellet a történészek, úgy tűnik, nagyobb szkepticizmust és ellenségességet mutatnak másoknál, talán mert pontosan tudatában vannak a nemzeti érzés és nacionalizmus zavaró pszichológiai vetületeinek. Időnként ez a tudatosság a pszichologizmus vádjának teheti ki őket, vagy annak, hogy egy szintre, a szociálpszichológiára redukáljanak egy olyan jelenséget, amely számos szinten jelenik meg. Ám talán a súlyosabbik vád az, hogy amikor az ideológiát tételezik az elsődlegesen megmagyarázandó dolognak, figyelmen kívül hagyják vagy megkerülik azt, hogy mennyire fontos a nemzet kialakulásának folyamata, amely valamilyen mértékig független a nacionalista ideológusok tevékenységétől. Ha egyes szociológusok abban vétkesek, hogy kifelejtették ezeket a tevékenységeket, néhány történész talán túl nagy figyelmet szentelt és magyarázó erőt tulajdonított nekik.

Ennek a történészi hajlamnak az egyik hatása, hogy lekicsinyli a nacionalista törekvések egyes funkcionális, sőt „konstruktív” vetületeit. Amint ezeket a tevékenységeket a „nemzet kialakulásának” kontextusába helyezzük, amely különböző okoknál fogva nemsokára bekövetkezhet (és amely nem egyenlő a „nemzetépítés” kontextusával), nagyobb érvényességre és gyakorlati haszonra tehetnek szert, mint amennyit általában nekik tulajdonítunk. Nem ritka, hogy a folyamat kulturális reneszánszt és új közösségi kezdeményezések sorát hozza; ha ezek némelyike szinte abszurd vagy káros is, mások jól láthatóan jótékonyak és innovatívak, különösen a zene, a művészetek, az irodalom és a különböző tudományok területén.⁴⁰

A nacionalizmus szegényességéről alkotott általános történészi feltételezésekkel kapcsolatos a történészek azon meggyőződése is, hogy a nemzetek mesterséges közösségek, nagyjából kitalált kötődésekkel. Innen ered a „nemzet dekonstruálásának” közkeletű vállalkozása, amelyet sok antropológus is oszt; és annak szükségessége, hogy felfedjék a nacionalista manipulátorok céljait, akik önös céljaikra használják a tömegek atavisztikus érzelmeit. Ez a tárgya a Paul Brass és Francis Robinson közötti élénk vitának Pa-

kisz tán megalakulásáról és a nacionalista elitek szerepéről az észak-indiai tömegek muszlim érzésének kialakításában, illetve az arra való reagálásban.⁴¹

Ám ahogy Hobsbawm megengedően megjegyzi, a tömegekben csak néhány hagyomány talál visszhangra, s csak néhányuk bizonyul tartósnak. A nemzet, mint arra rámutat, a tartós „kitalált hagyományok” legfontosabbika.⁴² Ha így van, milyen értelemben kellene „kitalálnak” vagy „konstruálnak” tekintenünk? Miért van az, hogy ez a „találmány” olyan gyakran és olyan különböző társadalmi körülmények között annyira mély érzelmeket látszik megmozgatni, és oly hosszantartóan? Semmilyen mesterséges dolog, bármilyen jól is legyen megkonstruálva, nem élne túl ilyen sok különböző fajta viszontagságot, vagy illene ennyire sok különböző körülményhez. Világos, hogy nacionalista mesterkedésnél többől áll a nemzetek kialakulása, és a „kitalálást” másként, a meglévő elemek újfajta rekombinációjaként kell érteni.⁴³

A nemzetek és a nacionalizmus úgynevezett „mesterségessége” szorosan kötődik az általános történeti kép harmadik jellemzőjéhez: a nemzetek és nacionalizmus modernségéhez. Nos, a történészeknek teljes bizonyossággal igazuk van, amikor azt állítják, hogy a nacionalizmus ideológia és mozgalom, amely olyan társadalmi csoport autonómiáját, egységét és identitását akarja megteremteni és fenntartani, amelynek egyes tagjai potenciális vagy létező „nemzetként” tekintenek a csoportra, a 18. század végének terméke. Ekkor történt, hogy kialakult a konkrétan nacionalista tan, azt hirdette, hogy a világ különálló nemzetekre oszlik, melynek mind megvannak a saját jellegzetességei, hogy a nemzetek a politikai hatalom forrásai, hogy az emberek csak annyiban szabadak, amennyiben autonóm nemzethez tartoznak, és hogy a nemzetközi béke és biztonság attól függ, hogy minden nemzet autonóm legyen, lehetőség szerint a saját államában. Csak a 18. században terjedtek el ezek a nézetek az európai államközi rendszer konkrét kontextusában.⁴⁴ Nem minden történész fogadta el azonban az ehhez kapcsolódó másik nézetet, vagyis hogy a *nemzet* is modern lenne. A történészek egy idősebb nemzedéke utánanézett és talált is nemzeteket a görögök, a zsidók a perzsák és egyiptomiak esetében, különösen az ókorban.⁴⁵ Mások ugyanígy meg voltak győződve a nemzet létezéséről a középkori franciák és angolok, skótok és svájciak esetében.⁴⁶ Még ma is vannak támogatói ezeknek a nézeteknek, bár számuk alacsony.⁴⁷

Manapság azonban a legtöbb történész elfogadja, hogy a „nemzet” mo-

dern, és csupán abban különböznek, hogy mikorra teszik az egyes nemzetek kialakulásának időpontját, és hogy mit gondolnak, milyen tényezők vezettek a kialakulásukhoz. A nemzetet teljesen modern fogalomnak és a társadalmi szerveződés teljesen modern formájának tartják, amelynek létrejöttéhez az állami bürokrácia, a kapitalizmus, a szekularizáció és a demokrácia jellegzetesen „modern” feltételei kellenek.

Három dolgot mondhatunk erről a koncepcióról. Az első, hogy ez is tartalmaz „mitikus” elemet a drámai interpretáció értelmében, azaz olyan elemeket, amelyekben széles körben hisznek, és amelyek – miközben múltbéli eseményekre vonatkoznak – jelenbeli érdekeket és jövőbeli célokat szolgálnak. A „modern nemzet mítosza” a premodern időszakra utal vissza, amely „nemzet nélküli” és dramatizálja a modernizáció nemzeteket létrehozó narratíváját; a nemzetek pedig ebben a képben az emberi történelem többé-kevésbé sajnálatos állomását képviselik, a hagyományos, földművelő és a modern, ipari társadalmak közti radikális szakadás egy részét, amelyen felülemelkedünk, amint a teljes modernitást elérjük. Az ilyen „ellenmítosz” relativizálni kívánja a nacionalizmust, valamint elutasítani és megmagyarázni magának a nacionalista mítosznak az állításait és feltételezéseit.⁴⁸

A második állítás, hogy még a „modernista” nacionalizmus-koncepció feltételezéseinek talaján állva is fontos különbség van a nemzetek csoportjai között mind a típusok, mind a korszakok tekintetében. Természetesen sok függ attól, hogy az ember a „nemzet” milyen definícióit használja. Tétélezzük fel, hogy a „nemzet” szó alatt *nagy, területileg összetartozó csoportot értünk, amely közös kultúrával, munkamegosztással, jogrenddel és a kötelességek közös meghatározásával rendelkezik*, olyasfajta tulajdonságokkal, amelyek nem voltak jellemzőek az ókorban és a korai középkorban.⁴⁹ Még az ilyen „modernista” definícióval is figyelembe kell venni azt a fajta megkülönböztetést, amelyet Hugh Seton-Watson, és egy másik kontextusban Charles Tilly tett a Nyugat- és Észak-Európában lassan kialakuló, folytonos nemzetek (és államok), illetve a későbbi, „csinált nemzetek” között, amelyek a nacionalizmus korának szülöttei. Világos, hogy Nyugaton a „nemzetek kialakulása” előre nem látott és nem szándékos folyamat eredménye volt, amelyben az államok az uralmon lévő etnikai közösségek körül formálódtak, majd fokozatosan nemzeti államokká alakultak. Másutt ezekhez a folyamatokhoz külső ingerekre és tervezett aktivizmusra volt szükség.⁵⁰

Természetesen nem szabad ezt úgy venni, mintha Seton-Watson azt su-

gallná, hogy valami „nemzet”-szerű a 15. századi Angliában, Franciaországban és Spanyolországban is volt már, mert egyáltalán nem ez Seton-Watson állítása. Inkább a nemzetformálódás két különböző útjára mutatott rá, és arra, hogy szükséges ezen pályák egyikét a középkorig követni, ám ennek a pályának a 19. századig igazából nem értek a végére (ha egyáltalán végére értek), amint arra Eugen Weber olyan jól emlékeztetett Franciaország és régiói esetében.⁵¹

Ez elvezet utolsó állításomhoz. Ha megegyezünk abban, hogy a nemzetek kialakulásában résztvevő folyamatok némelyike a középkorig vagy talán még korábbra nyúlik vissza, akkor talán legitimmé és szükségessé válik annak kutatása, hogy a premodern közösségek milyen viszonyban állnak a „modern nemzetekkel”, amennyiben jobban meg akarjuk érteni, hogy a nemzeteknek miért ilyen nagy a vonzereje a modern világban. A nacionalizmus annyi történész és más tudós által elfogadott modernista képével az az igazi baj, hogy bizonyos történelmi sekélyességet mutat. Azzal, ha az ember kizárólag a modern korba való átmenetre helyezi a nemzetet és a nacionalizmust, és a „modernség” termékeként kezeli azokat, megnehezíti annak megmagyarázását, hogy az emberek miért térnek vissza a múlthoz, és miért éreznek folytonosságot az etnikai múlttal. Felborult a folytonosság és az elkülönülés egyensúlya, és ezért olyan zavarba ejtő a kollektív identitás utáni modern kutakodás – hacsak persze az ember nem a mindenki által használt „valahova tartozni kell” szükségletét hozza fel. Ám amint azt már kifejtettük, ez a szükséglet változékony, de mindenesetre nem magyarázzuk meg vele, hogy más közösségek helyett miért pont a nemzethez kapcsolódik oly gyakran.

Ezért olyan fontos és szükséges a premodern közösségek kulturális modelljeit megvizsgálni, ami segíthet megmagyarázni, miért vonz annyi embert a nemzet, hogy hűségük és szolidaritásuk elsődleges fókusza legyen a modern világban. Nemcsak olyasfajta konkrét folytonosságokra mutathatunk rá, mint amilyeneket John Armstrong mutat be a középkori keresztény és iszlám etnikai identitásokkal foglalkozó tanulmányában, különösen a mítoszok, szimbólumok és történelmi emlékezet területén, amelyeket Renan választott ki.⁵² Az, hogy az ókorban és a középkorban a világ sok területe különböző fajta etnikai közösségek (vagy *ethnie*-k) szerint tagolódott társadalmi és kulturális szempontból, ahogy ez ma is van, és az, hogy az *ethnie*-k egyes elemei megegyeznek a modern nemzetek tulajdonságaival (a leszá-

mazás mítoszai, emlékek, egyes kulturális elemek, esetleg a terület és a név), jobb kiindulópontot nyújthat a modern nemzetek kialakulásában résztvevő átalakulások és megújulások, valamint a nacionalizmusnak ezekben a folyamatokban betöltött szerepének tanulmányozásához. Még ha az etnikum elemei „konstruáltak” és „rekonstruáltak” is, és néha egyszerűen „kitaláltak”, az, hogy ezek a tevékenységek évszázadok, sőt évezredek óta működnek, és hogy számos *ethnie*, miközben megváltoztatta kulturális jellemzőit, hosszú időn át beazonosítható közösség maradt, azt sugallja, hogy saját kockázatunkra figyelmen kívül hagyjuk az ilyen közösségeknek a modern nemzetek alakulására tett befolyását.⁵³

Nem az volt itt a célom, hogy minden történést a nacionalizmus egy előre elgondolt keretébe illesszek, hanem csak annyi, hogy kiemeljem a szerintem fontos részleteket a témával kapcsolatos írásaik mögött megbúvó érvelésből. Természetesen vannak olyan történészek, akik nem fogadják el a pillanatnyilag uralkodó trendeket, és akiknél a nemzet több mint modern konstrukció, a nacionalizmus pedig nem a bomlás szelleme, ahogy gyakran beállítják. Mindamellet érdekes, hogy a történészek széles táborá elfogadta és elfogadja az általános „modernista” ábrázolást, amelyet leírtam, valamint ők is osztoznak az általános szkepticizmusban és gyanakvásban a nacionalizmussal szemben, amelynek a világ számos baját tulajdonítják.

Nyitott kérdés, hogy vajon ez az ítélet indokolt-e egy olyan változékony jelenséggel kapcsolatban, mint a nacionalizmus. Ám az ítélethez vezető mögöttes elemzés, amely ugyan lenyűgöző meglátásokat eredményez, épp annyi problémát vet fel, mint amennyit megold.

Fordította: Kuszting Gábor

JEGYZETEK

- ¹ A nacionalista történészek szerepe a nacionalizmus terjesztésében, amennyire én tudom, még nem volt teljes mértékű vizsgálat tárgya; de Hans Kohn munkájának több fejezete is foglalkozik azzal, hogy egyes történészek miképpen járultak hozzá konkrét mozgalmakhoz, például Müller és von Treitschke, In Kohn, Hans: *The Mind of Germany*, London, 1965.; lásd még Micheletről: Kohn, Hans: *Prophets and Peoples*, New York, 1961, és Palackýról: *Pan Slavism*, 2. kiadás. New York, 1960.
- ² Mint például a Royal Institute of International Affairs *Report in Nationalism*, Edward H. Carr, London, 1939, vagy Michelat, G. és Thomas, J.–P. H: *Dimensions du nationalisme*. Párizs, 1966. Az ilyen definíciót használó esettanulmányt lásd: Klausner: Why they Chose Israel. In *Archives de sociologie des religions*, 1960, 9, 29–44.
- ³ A whig-tanítást lásd: Mill, John Stewart: *Considerations on Representative Government*. London, 1872, és a Lord Acton kritikáiról megjegyzéseket alább.
- ⁴ Perham, M.: *The Colonial Reckoning*. London, 1963; Hodgkin, Thomas: The Relevance of „Western” Ideas in the Derivation of African Nationalism. In Pennock, J.R. (szerk.): *Self-government in Modernising Societies*. Englewood Cliffs, 1964. A „neo-nacionalizmus” szociálpszichológiai elméletét lásd: Mayo, Patricia: *The Roots of Identity: Three National Movements in Contemporary European Politics*. London, 1974; az ilyen megközelítések értékelését lásd: Smith, Anthony D.: The Diffusion of Nationalism. In *British Journal of Sociology*, 1978, 29, 234–48.
- ⁵ Néhány történész, így Marcu, E. D.: *Sixteenth-century Nationalism*. New York, 1976, a 16. századra teszi a nacionalizmus, mint ideológia eredetét; legtöbbjük azonban a „demokratikus forradalom” korára teszi, így Palmer, R.: The National Idea in France before the Revolution. In *Journal of the History of Ideas*, 1940, 1, 95–111.; és Godechot, J.: *France and the Atlantic Revolution of the Eighteenth Century, 1770–1779*. New York, 1965; lásd Kohn, Hans: *Prelude to Nation-States: The French and German Experience, 1789–1815*. New York, 1967, és Eugene Kamenka, Eugene (szerk.): *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*, London, 1976.
- ⁶ Michelet, Jules: *Historical View of the French Revolution*. London, 1890, 382–403., idézi Kohn, Hans: *Nationalism: Its Meaning and History*. Princeton, 1955, 97–102.
- ⁷ Bretter Z. és Deák Á. (szerk.): *Eszméek a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány, (Réz Pál fordítása)
- ⁸ Renan, Ernest: *Qu'est-ce qu'une nation?* Párizs, 1882; Kohn: *Nationalism*, 135–44.
- ⁹ Lord Acton: Nacionalizmus. In *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I*. Budapest, 1991, Atlantisz, 150. és 152..
- ⁹ Gerth, Hans és Mills, C. Wright Mills (szerk.): *From Max Weber, Essays in Sociology*. London, 1947, 176. old.
- ¹⁰ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai 2/3*. Budapest, 1996, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 31. (Erdélyi Ágnes fordítása)
- ¹¹ Weber, Max: *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai 2/1*. Budapest,

- 1992, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 105. (Erdélyi Ágnes fordítása.) „Az egész történelem”, vonja le a következtetést Weber, „azt mutatja, hogy a politikai cselekvés milyen könnyen kelti fel a vérszerinti rokonság hitét, hacsak az antropológiai típusok nagy különbsége nem áll ennek útjába”. (393.)
- ¹² Davis, Horace B.: *Nationalism and Socialism: Marxist and Labour Theories of Nationalism*, London, New York, 1967, 1–3 fejj.; Cummins, Ian: *Marx, Engels and National Movements*. London, 1980.
- ¹³ Hegel „történelem nélküli népek” elméletéről és arról, hogy használta ezt fel Engels lásd: Rosdolsky, Roman: Friedrich Engels und das Problem der „Geschichtslosen Völker” In *Archiv für Sozialgeschichte*. Hannover, 1964, 4, 87–282.; általánosabban lásd: Fisera, V.C. és Minnerup, G.: Marx, Engels and the National Question. In Cham, E. és Fisera, V.C. (szerk.): *Socialism and Nationalism*. Nottingham, 1978, 1, illetve Connor, Walker: *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton, 1984.
- ¹⁴ Davis: *Nationalism*; Talmon, Jacob L.: *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution*. London, 1980, 111.
- ¹⁵ Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie (1908)*. Bécs, 1924; Talmon, 7. fejj.
- ¹⁶ Hayes, Carlton: *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York, 1931; Smith, Anthony D.: *Theories of Nationalism*. London, New York, 1967, különösen az 5. és 7. fejezetek; Davis, *Nationalism*.
- ¹⁷ Kohn, Hans: *Nationalism and Liberty: The Swiss Example*. New York, 1957; *Pan Slavism; Mind of Germany; Prelude to Nation-States*.
- ¹⁸ Carr, Edward H.: *Nationalism and After*. London, 1945.
- ¹⁹ Carr, II. 39.; Shafer, B. C.: *Nationalism, Myth and Reality*. New York, 1955.
- ²⁰ Carr, I.
- ²¹ Snyder, Louis: *The Meaning of Nationalism*. New Brunswick, 1954; *The New Nationalism*, Ithaca, 1968, 64–67.
- ²² Minogue, Kenneth: *Nationalism*. London, 1967, 1. fejezet.
- ²³ Plamenatz, John: Two Types of Nationalism. In Kamenka (szerk.): *Nationalism*.
- ²⁴ Francis, Emerich: The Ethnic Factor is Nation-building. In *Social Forces*, 1968, 68, 338–346.; lásd még az „etnikai” és „politikai” nemzetek közötti különbségtételt: Krejci, Jaroslav és Velimsky, V.: *Ethnic and Political Nations in Europe*. London, 1981; v.ö.: Symmons-Symonolewicz, Konstantin: *Nationalist Movements: A Comparative View*. Meadville, PA., 1970.
- ²⁵ Seton-Watson, Hugh: *Nations and States*. London, 1977.
- ²⁶ Seton-Watson, Hugh: *Nationalism, Old and New*. Sydney, 1965; *Nations and States*, 1–2. fejj.
- ²⁷ Baron, Salo W.: *Modern Nationalism and Religion*. New York, 1960. – annak elemzése, hogyan látták az alapító atyák a vallás és a nacionalizmus kapcsolatát.
- ²⁸ Trevor-Roper, Hugh: *Jewish and Other Nationalisms*. London, 1961; Smith, Anthony D.: *Theories*, 2. fejj.

- ²⁹ Kedourie, Elie: *Nationalism*. London, 1960, különösen a 101. o.: ennek a könyvnek azonban az a lényege, hogy a nacionalizmust az akarat tanaként kritizálja, és mint olyat, amely még hívei irányításán is kívül esik.
- ³⁰ Kedourie, Elie (szerk.): *Nationalism in Asia and Africa*. London, 1971, Bevezetés. Lásd még Kohn, Norman: *The Pursuit of the Millenium*. London, 1975. – a középkori kereszténység ezredvég-mozgalmairól. További megjegyzéseket a nacionalizmus és az ezredév mozgalmai közti kapcsolatáról lásd: Smith, Anthony D.: *Nationalism in the Twentieth Century*. Oxford, 1979, 2. fejt.
- ³¹ Innen származik a nacionalista írók *Nationalism in Asia and Africa* című antológiája, amelyet Kedourie gyűjtött össze. Az értelmiségiek nacionalizmusban betöltött szerepéről lásd: Gella, Aleksandr (szerk.): *The Intelligentsia and the Intellectuals*. Beverly Hills, 1976, és Seton-Watson, Hugh: *Neither War, Nor Peace*. London, 1960, 6. fejt. Az osztály és a nacionalizmus összefüggéseiről lásd: Shafer, B.C.: Bourgeois Nationalism in the Pamphlets on the Eve of the French Revolution. In *Journal of Modern History*. 1983, 10, 19–38.
- ³² Breuilly, John: *Nationalism and the State*. Manchester, 1982, bevezetés és következtetések.
- ³³ Breuilly, 16. fejt.; Ebben Breuilly közel jár ahhoz az állásponthoz, amelyet Tom Nairn foglal el művében: Nairn, Tom: *The Break-up of Britain*. London, 1977, 2. és 9. fejezet az értelmiségről.
- ³⁴ Hobsbawm, Eric and Ranger, Terrence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983.
- ³⁵ Morgan, P.: From a Death to a View: The Hunt for the Welsh past in the Romantic Period. In Hobsbawm és Ranger (szerk.): *Tradition*. (Iolo Morganwg-t valójában Edward Williamsnek hívták.)
- ³⁶ Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing traditions (főleg a 13–14. oldal) és a 7. fejezet. In Hobsbawm és Ranger (szerk.): *Tradition*. Érdekes, milyen vonzó mindenfajta történész számára az a gondolat, hogy a nemzet szükségleteket elégít ki; ez bátorít az óvó megjegyzésre.
- ³⁷ Trevor-Roper, Hugh: The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland. In Hobsbawm és Ranger (szerk.): *Tradition*.
- ³⁸ Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983. Idevettem Andersont, bár az ő magyarázata legalább annyira szociológiai, mint történelmi a történelmi kontextusnak és az események egymásutánjának szentelt figyelme miatt; és ahogy a nemzetet konstruktumnak gondolja, az jól összevág sok mai történész felfogásával.
- ³⁹ Természetesen nem lehet mereven és gyorsan megkülönböztetni ezt a három időszakot; és néhány elemük, így a nemzet jelenségében lévő mesterségesesség érzése, mindvégig visszhangra talál. Hasonlóképpen a korábbi időszakokban is lehet találni szociológiai részleteket, Bauernél, Kohnnál, Carrnál és természetesen Max Webernél. A párhuzamos szociológiai paradigmákat vagy megközelítéseket lásd: Smith, Anthony D.: Nationalism and Classic Social Theory. In *British Journal of Sociology*, 1983, 34, 19–38.

- ⁴⁰ A „nemzetépítés” kifejezése valójában a „nemzetállam” intézményeinek és szerepének kiépítését célzó nacionalista programra utal. A gyakorlatban sokkal inkább az „államépítés” foglalkoztatja, mint a „nemzet létrehozása”. Ugyanakkor a „nemzet kialakulása” kifejezés mindazokra a folyamatokra vonatkozik, amelyek akarva vagy akaratlanul hozzájárulnak a nemzet és a nemzeti öntudat kifejlődéséhez. Ez rendesen magába foglalja a nacionalisták társadalmi és kulturális tevékenységét; de lefedheti a királyok és miniszterek katonai és politikai tevékenységeit, a lakosság növekedésének és az iparosodás, valamint az egyházak és birodalmak hanyatlásának ütemét. Mindezek bekapcsolódhatnak a „nemzet kialakulásának” folyamatába, de a „nemzetépítésbe” nem. A vizuális művészetek szerepéről a nemzet koncepcióinak alakításában a 18. század végének Nyugat-Európájában lásd: Rosenblum, Robert: *Transformations in Late Eighteenth-century Art*. Princeton, 1967.; Herbet, Robert: *David, Voltaire, Brutus and the French Revolution*. London, 1972.; és Smith, Anthony D.: Patriotism and Neo-Classicism: The „Historical Revival” in French and English Painting and Sculpture, 1746–1800. Publikálatlan Ph.D. dolgozat a Universty of Londonon.
- ⁴¹ Taylor, David és Yapp, Malcolm (szerk.): *Political Identity in South Asia*. London, Dublin, 1979.; Sathyamurthy, T.: *Nationalism in the Contemporary World*. London, 1983.
- ⁴² Hobsbawm és Ranger (szerk.): *Tradition*, főleg a 6–7, 10–11, 13–14 és 303–5., illetve még Mosse, G.: Mass Politics and the Political Liturgy of Nationalism. In Kamenka (szerk.): *Nationalism*.
- ⁴³ A „kitalálás” e jelentését lásd: Banks, Joe: *The Sociology of Social Movements*. London, 1972.
- ⁴⁴ A nacionalista tanítás e kijelentését és a nacionalizmus mozgalomként történő meghatározását lásd: Smith, Anthony D.: Nationalism, A Trend Report and Annotated Bibliography. In *Current Sociology*, 1973, 3, 2. rész. A „nemzeti érzés” és a „nemzeti” különbözőség tudata azonban meglehetősen korábban alakult ki, talán a vesztfáliai béke által létrehozott európai államrendszertől bátorítva; e témával kapcsolatban lásd: Kemilainen, Aira: *Nationalism, Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*. Yvatskyla, 1964.; és Tilly, Charles (szerk.): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, 1975.; lásd még Howard, Michael: *War in European History*. London, 1976.
- ⁴⁵ Például Walek-Czernecki, M. T.: Le Role de la nationalité dans l'histoire de l'antiquité. In *Bulletin of the International Committee of Historical Science*, 1929, 2, 305–20.; és kritikusabb hangot megütve, Hadas, Moses: National Survival Under Hellenistic and Roman Imperialism. In *Journal of History of Ideas*, 1950, 11, 131–9.
- ⁴⁶ Coulton, G. C.: Nationalism in the Middle Ages. In *Cambridge Historical Journal*, 1935, 5, 15–40.; Handelsman, M.: Le Role de la nationalité dans l'histoire du Moyen Age. In *Bulletin of the International Committee of Historical Science*, 1929, 2, 235–46.; Koht, Halvdan: The Dawn of Nationalism in Europe. In *American Historical review*, 1974, 52, 265–80.

- ⁴⁷ Például Levi, Mario Attilio: *Political Power in the Ancient World*. London, 1965.; Huizinga, Johann: Patriotism and Nationalism in European History. In *Men and Ideas: Essays on History, the Middle Ages and the Renaissance*. New York, 1970; és egy kritikusabb mű: Reynolds, Susan: *Medieval Origines Gentium* and the Community of the Realm. In *History*, 1983, 375–90., aki szerint a középkori királyságok ugyan nem voltak nemzetek a szó modern értelmében, de azok szokásokon és származáson alapuló közösségekre épültek, és hasonlóak voltak az „etnikai államokhoz” – ezt fejti ki: Reynolds: *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*. Oxford, 1984.
- ⁴⁸ Tudor, Henry: *Political Myth*. London, 1972; Smith, Anthony D.: The Myth of the „modern Nation” and the Myths of Nations. In *Ethnic and Racial Studies*, 1988, 1, 1–26.
- ⁴⁹ A „nemzet” definícióit lásd: Rustow, Dankwart: *A World of Nations*. Washington DC, 1967, 1. fejj., és Smith: *Nationalism*, 2. rész; a nemzet „modernista” és „örökéletű” képzeteit lásd: Smith, Anthony D.: Ethnic Myths and Ethnic Revivals. In *European Journal of Sociology*, 1984, 283–305.
- ⁵⁰ Seton-Watson, *Nations and States*. 2–3 fejj.; Tilly: *Formation of Nation States*. Bevezetés és Következtetések.
- ⁵¹ A nemzet kialakulásának angliai és franciaországi folyamatáról lásd: Strayer, J.: The Historical Experience of Nation-building in Europe. In Deutsch, K. W. és Foltz, W. (szerk.): *Nation-building*. New York, 1963.; és általánosabb szemszögből, Orridge, Andrew: Separatist and Autonomist Nationalisms: The Structure of regional Loyalties in the Modern State. In Williams, C. (szerk.): *National Separatism*. Cardiff, 1982. Franciaország 1870 és 1814 közötti alakulását lásd: Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen*. London, 1979.
- ⁵² Armstrong, John: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, 1982.; és ami az íreket illeti lásd: Hutchinson, John: *The Dynamics of Cultural Nationalism; The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. London, 1987.
- ⁵³ Amint azt Smith kifejti: Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986.

Millennium és társadalomtörténet

Benda Gyula társadalomtörténésszel beszélget
Kovács Éva és Melegh Attila

Kovács Éva: Mit kezdhet egy társadalomtörténész azzal, hogy millenniumot ünnepel az ország?

Benda Gyula: Vizsgálhatja például, hogy milyen módon ünnepli ezt az ország. Kihasználhatja, hogy több pénz jut a történelemre, s konferenciát rendez, megjelentet valamit az ünneplés ürügyén. Én azonban úgy gondolom, hogy minden társadalmi jelenségnek megvan a maga időrendje, időbelisége, tehát egy társadalomtörténésznek, aki természetesen nem a politikai ünnepek szerint gondolkodik, nem kell foglalkoznia a millenniummal. Például nem a kiegyezés hozta a magyar polgárosodást, és nem Szent István megkoronázása indította el a középkori társadalmi átalakulásokat. Ebben én persze csak középkorász kollégáimat visszhangzom: Fügedi Erik munkássága alapján tudom, hogy amit Szent István végrehajtott az állam területén, azaz a kereszténységhez való csatlakozást, az gazdaságilag nem azonnal következtetett be, továbbra is az arab dénárok forgalmához tartoztunk, a Nyugattól egyébként elzárkózott a társadalom. Átvettünk bizonyos intézményeket, de Magyarország a Nyugat irányába a keresztes háborúkkal nyílt meg, illetve a 14. században, amikor a nyugati nemesfém-hiány miatt szükség volt a magyar aranybányákra; ezt Paulinyi Oszkár *Gazdag föld, szegény ország* címmel megírta. Tehát e folyamatok egyáltalán nem esnek egybe a fontos politikai döntések idejével és a szimbolikussá vált időpontokkal. Más kérdés az, hogy akkor mi marad a társadalomtörténésznek, ha valamilyen módon részt

akar venni ebben az ünneplési játékban. Nyilvánvaló, hogy valahogyan meg kell találnia a maga dátumait, és ezek között nagy valószínűséggel az állam millenniuma nem fog szerepelni, az Aranybullát még jobban el tudom képzelni. Fontos, hogy a millennium is jelen legyen a történeti identitásban, de nekem társadalomtörténészként ezzel nem kell törődnöm. Nem akarok az „ezerévre” rímelve ezer év társadalomtörténetéről írni, mert valószínűleg más szakaszokban kell gondolkodni. Azt hiszem, hogy a történelem tényleg széthullott annyira, hogy ezt meg is engedhetjük magunknak.

K.É.: Mindazonáltal a millennium nem csupán egy politikai ünnep, hanem akár provokáció is lehet, legalábbis felborzolhatja a kedélyeket a régió országaiban, mert felesel a magyar történetírással versengő diskurzusokkal. Hiszen szinte minden szomszédunk a maga nemzetállami történetének a megírásával foglalkozik, amelyet pont az ezeréves magyar történelem és ez az ünnepi időpont is metsz, felülír, vagy úgy-mond neglizálja azokat a történetírói hagyományokat vagy koncepciókat, amiket ott alakítottak ki az utóbbi kilencven évben.

Melegh Attila: Ha a politikatörténészek után a társadalomtörténészek is értelmeznék a régió történeti folyamatait és kiemelnék a magyar ezer év kontextusából, akkor megadhatnák azokat a kapcsolódási pontokat, amelyekkel egy új és közös történelmet lehetne megteremteni.

B.Gy.: Az első kérdésre azt mondom, hogy ez részben a szakma dolga, tehát a mai világban elvben eldönthető az, hogy a magyar állam az most a szlovákoknak az első állama-e, a románoknál már nehezebb a kérdés, tehát el lehet dönteni, hogy mi, magyarok kisajátítjuk-e ezt a középkori kezdeményezést vagy sem. Most tulajdonképpen ez a helyzet. A szlovákok az ezeréves méh koncepciójában élik ki a maguk millenniumát, ami nem kötődik éppen ehhez az évhez. Nem tartom szerencsésnek azt, hogy nemzeti identitásunkban olyan események kerülnek a középpontba – ilyen mondjuk 1848–49-nek a környező országokban való megünneplése –, amely nem tudja feloldani ezeket a problémákat, hanem éppen hogy végső módon kielezi azokat, és egy olyan helyzet áll elő, amit Körösfőn láttam a legutóbbi látogatásomkor. Fönt a hegyen Avram Iancu emlékműve áll, lent a faluban Vasvári Pálé, a falu pedig közösséget vállal Tiszavasvárral Magyarországon, közben pedig gazdaságilag szimbiózisban van a két vidék.

A kalotaszegiek által árult árucikkek nagy részét fönt a hegyekben a román asszonyok állítják elő. Miközben szimbolikus háború folyik a múltért.

A másik kérdés az, hogy lehetséges-e egy másfajta diskurzus. Én azt hittem 1989 körül, hogy igen. Ma úgy látom, hogy lehetséges egy szakmai csoport esetében, amelyik erről nem vesz tudomást. De amint a nemzeti szakmai közösségeket a térségen belül átlépek, nem tehetek úgy, hogy nem veszek tudomást róla. Francia kollégákkal probléma nélkül elbeszélgethetek arról, hogy a család szerveződése hogyan alakult, de ugyanezt egy románnal már csak úgy tehetem meg, hogy tudom, a két ország történelmének bizonyos pontjai konfliktusokkal terheltek. Nemrégiben, amikor éppen egy román történészcsoporttal beszélgettem, érezni lehetett, hogy mi most meg-lépünk valamit, ami lehet, hogy nem is történelmi kézfogás, de nem lehet úgy tenni, hogy mi csak arról beszélünk, hogy hogyan öröklődnek a vagyonyok. A közeledés jelen van a másik oldalon is. Másfelől, a társadalomtörténet nyugat-európai nyelve úgy jött létre, hogy elég jelentősek ezek a kultúrák ahhoz, hogy egy kicsit azt lehessen mondani, hogy a francia paraszti kultúra az európai paraszti kultúra. És a franciák ezért igazából nem tekintenek túl a hexagonális területen, a németek sem a magukén, de ez eladható úgy, mint egy generális nyelv. Ezt mi nem tehetjük meg.

M.A.: Akkor ez azt jelenti, hogy ugyanannyira befelé néző a francia vagy a német társadalomtörténet, mint a közép-európai országoké?

B.GY.: Nem teljesen, mert a határok ott légiesednek, míg nálunk nem. Tetézi a nehézségeket az is, hogy a határokkal a helyi források is szétszabdálódtak. A megismerés eszközei nyelvi és kulturális értelemben is szétszabdálódtak. Tehát nekem nagyobb esélyem van arra, hogy tudjam azt, miképpen történt valami Franciaországban, mint azt, hogy a koraúj-kori szlovákiai területek mikroszintjein mi történt. Az erdélyi történetírás, amely 1945 után – egy kissé francia hatásra is – tartományi szinten jött létre, jó darabig tudott saját nyelvezetet teremteni. Imre István, Dankanics Ádám tudtak valamit. Ezzel szemben például Miskolczy Ambrus joggal mondta, hogy azért nem tud a társadalomtörténet felé továbbmenni kutatásaiban, mert a forrásai zártak Erdélyben; és ez ma is így van. Tehát meg-rekedünk ott, hogy a mikroszintű kutatás nincs szinkronban. Ebből tény-leg az az állapot áll elő, hogy nem nagyon tudom megkonstruálni azt

az egységes korpuszt a koraújkori Magyarországról, amelyik megteremtené egy leíró nyelvet, és amelyben például azt tudnám vizsgálni, hogy a magyar történetírásnak egyik hagyományos kérdése a nyelvhatár változása, s az nem egyszerűen az, amit Dávid Zoltán¹ leír, hogy eddig magyar családnevek voltak, ettől kezdve pedig szlovákok, hanem ez valóban mindent (határhasználatot, településrendet stb.) megváltoztat, vagy éppen nem. Én mindig Fodor Ferencet² idézem, hogy akkor, amikor egy bihari magyar falut átvesz a román etnikum, a szántók áthelyeződnek máshova, megváltozik a faluhatár – modern szóval – ökológiai szerkezete. Ez a lényeg, nem az, hogy milyen nyelven beszélnek. Mert ha csak az lenne, hogy holnaptól kezdve nem magyarul, hanem szlovákul beszéltek, sírhatunk rajta, de társadalomtörténeti szempontból ez még nem igazán érdekes. Az azonban már igen, hogy a nyelvváltás tényleges társadalmi változásokat eredményezett-e. A mai napig vitatkozunk azon, hogy az alföldi szlovák tanyatípus, a sortanya etnikus-e, mert a lakói kis falvakból jöttek és azért építkeztek-e úgy. Itt tehát feltételezzük, hogy az etnikus hagyomány és a földrajzi, történeti környezet együtt hoz létre településrendet. Az egész kérdés kezelhetetlenné vált, és e mögött ott van, hogy bár ma már a hozzáférés csak anyagi, szervezési kérdés, de a határok a történések fejében léteznek, és egy olyan akadályt jelentenek, ami legyőzhető mondjuk Kassa esetében, de nem az, ha például egy falusi településcsoportot vizsgálunk abból a szempontból, hogy ott mi zajlott le. Ha azt veszem, hogy Keszthely és a környező falvak örökösödési rendje eltér egymástól, ez másképp értelmeződik, mintha ugyanezt Nagyszombaton és környékén vizsgálnám. Nagyszombat azért érdekes, mert az első elszlovákosított város volt, óriási kérdés, hogy ott mi is történt.

Én úgy látom, hogy ez az újfajta diskurzus a nyugati tudományos központokhoz kapcsolódva létrejöhét, akár mikrotörténeti, akár történeti antropológiai alapon, kiemelt települések, kérdéskörök kutatásával. Nem véletlen, hogy a szlovákoknál ismert pozitív példák azok a német nyelvű polgári társadalmak vizsgálatai, amelyekről apró tanulmányok születtek. Azonban ezekből vagy másokból megkonstruálni egy magyar társadalomtörténetet már és még nem lehet. Kövér György fejezetei a társadalomtörténet-kötetben nekem azt mondják, hogy már nem lehet, mert szétesett a kép a sokféle elméletértelmezésben, Gyáni Gábor fejezetei pedig azt mutatják, hogy még nem lehet, mert igazán se anyag, se elmélet nincs hozzá.³ Tehát marad

az a perspektíva, hogy Sárpilis és Besence, Kölked, Átány belép egy európai viszonyítási rendszerbe, de ott nem lesz olyan, hogy Kárpát-medence.

M.A.: Ha jól értem, akkor ebből az lehet a kiút, hogy a határok változásának társadalomtörténeti leírásával kellene kezdeni a munkát?

B.Gy.: Nem kizárólag. Egyrészt azzal kell kezdenünk, hogy feltárjuk az etnikum politikai és kulturális megkonstruálásának hatását, vagyis azzal, amikor az a praktikus különbség, hogy a szomszéd faluban más nyelvet beszélnek, egyszerre egy megteremtett különbséggé válik. Meg kellene vizsgálni, hogy mit jelent a 18. században magyarnak lenni. Ez egy folyamat, melyben egyrészt megkonstruálódnak az etnikus különbségek, amik aztán politikai nemzetiségekké vagy nemzetekké is lesznek, másrészt a percepcióba az is belép, hogy ezek másak. Nyilvánvalóan egyfajta konstruálásról van szó, mert amikor egy francia átlépi Elzászt és németül beszélnek, másképp konstruálja ezt a különbséget, azt mondja: *patois*, azaz tájszólás, tájnyelv, és az nem érdeklő, hogy ez nem a francia változata. Tehát egész másképp konstruálódik az ország sokszínűsége, a falusi szétदारoltságból adódó sokszínűség is, mint nálunk. Ez is probléma és igenis, ezek a modern határváltozások társadalomtörténeti események. Nem lehet úgy venni, hogy továbbra is a régi mederben folynak a dolgok. Még a székely területeken is valószínűleg azonnal mérhető változások jelentkeztek az új határok létrejöttével. Azonban hozzá kell tennem, hogy a magyar történetírás azt sem vizsgálja, hogy hogyan integrálódott Erdély 1867 után a magyar területhez, hiszen lezajlott egy 350 éves külön fejlődés, ami nagyon jelentős mértékű volt. A paraszti földhasználatról – Erdélyben nem volt úrbérrendezés – kezdve a belső gazdasági tér képzéséig számos alapvető eltérés van, ami azt jelenti, hogy 1867 után ezeket a területeket hozzá kell kapcsolni a többihez politikailag, gazdaságilag és társadalmilag is. Kérdés, hogy ez teljes mértékben lezárul-e akkor, amikor egy új pályán elindul a folyamat. Máig egyértelmű, hogy alapvetően különbözik, de pontosan nem tudjuk, hogy melyik periódusban minek a hatására alakult ez így. Magyarországon azonban ezt a kérdést nem lehet felvetni, mert szimbolikusan még mindig történeti egységnek tekintik.

K.É.: Az elmúlt években több olyan társadalom- és politikatörténeti kézikönyv született, amely felöleli a 19–20. század magyarországi folyamatait. Végigolvasva őket

úgy érzem, hogy az 1920-at követő időszakokat tárgyaló fejezetekben történik valami-féle csalás. A társadalomtörténészek azt a trükköt alkalmazzák, hogy szerzőváltással vagy fejezetváltással egyszerűen nem veszik figyelembe az első világháború és a trianoni döntések okozta változásokat. Egy laikus olvasó így semmit nem tud meg e könyvekből a háború társadalomtörténetéről, illetve arról, hogy 1920 után más országhatárok közé értendő a magyar társadalom és annak története. Noha a politikatörténészek – és itt elsősorban Romsics Ignácra és Ormos Máriára gondolok – valóban új eredményekkel, koncepciókkal és nyelvezettel álltak elő az utóbbi tíz évben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a politikatörténet beemelné a társadalomtörténeti kutatások frissebb eredményeit saját értelmezéseibe: jószerével átveszik a fontosabb táblázatokat. Ráadásul mindkét tudományágban az 1918 előtti fejezetek is valahogy azt a képet keltik az olvasóban, hogy az imént felhozott példáid, tehát, hogy etnikailag is meg kell konstruálnia magát a közösségnek, hogy különféle kultúrák nem feltétlenül azokon a módokon szerveződnek össze, ahogyan a 20. században, hanem lehetnek más formációk is, azok a trianoni magyar területekre nem relevánsak. A társadalomtörténet rendre kimutatja a mikroanalízisekben, hogy igenis azok, viszont a „Nagy Társadalomtörténetben” mégis monoetnikus, monokulturális leírást kapunk, és ehhez esetleg odabiggyesztenek egy kis társadalom-statisztikát és politikatörténetet. Tehát nem fektet be a társadalomtörténet igazi energiákat abba, hogy megalkothassa a saját fogalmait.

B.Gy.: Igen. A gazdaság- és társadalomtörténet először egy retrospektív szemléletben próbálta ezt kezelni, aminek jó példája Katus László klasszikus cikke.⁴ A később leváló vagy nemzetiségi többségű régiók elkülönítésével kiszámol bizonyos demográfiai, gazdasági mutatókat, és ezzel próbálja megoldani a problémát. Ha extrém példát akarok felhozni, akkor mindig Bibó jut eszembe, úgy emlékszem, valahol azt mondja, hogy a békeelőkészítő anyagokban egyszer egy olyan kérdést kapott, hogy hány szlovák patikus volt Magyarországon a tatárjárás idején. Tehát ez a típusú szemlélet volt az egyik lehetséges megoldás. Továbbra is vannak makro-átlagok, amelyeket miután nem tudunk vagy nem akarunk a szétszóródó etnikum-adatokra vagy anyanyelvi adatokra rávetíteni, a regionálisra vetítjük rá, de ezek továbbra is átlagok, makroszintű adatok maradnak. Ez volt a kezelés egyik módszere. A másik módszer, hogy az etnikumot független változóként hozom be, ez a Faragó Tamás-féle ötlet.⁵ Egy kiragadott csoporton belül megnézem, milyen változatok írhatók le e változó mentén. Megint más Tóth Zoltán kísérlete, ami szerintem tökéletesen érvényes, amíg egy adott lokális

képződményben vizsgálódik.⁶ De én már meglepődtem, amikor Horváth D. Tamás Keszthelyen foglalkozva akart egy keszthelyi németiséget konstruálni, és mondtam neki, hogy lakóhely szerint a németek ott nem tömörülnek, különböző korokban vándoroltak be, nem konstituálódik ez a fajta etnicitás, tehát értelmetlen a próbálkozás.⁷ Keszthelyen egyszer jön elő a „németiség” kifejezés, néhány éve rájöttem, hogy a németeknek volt egy temetkezési egylete már a 18. század végén, tehát így létezett a németiség. Vannak esetleg német öntudatúak, meg az öregek összevesznek a kórházban, mert állítólag az igazgató a németeknek kedvez és nem a magyaroknak, a gimnáziumban Fejér György konfliktusba kerülhet magyar öntudata miatt a német iparosgyerekekkel, mégsem konstituálódik etnikus tudat. Tóth Zoltán az etnicitást kivetítette és nagy csoportokat hozott létre. Ezzel átlépett egy olyan rendszerbe, ahol nem működik az általa leírt mechanizmus. Egy református magyar és egy katolikus magyar nem makroszinten különbözik, hanem helyi mikroközösségi különbségek konstituálódnak etnikai-vallási csoportokká. Én úgy érzem, hogy – szemben Tóth Zoltánnal – Katus egyfajta megközelítési rendszeren belül megtalálta az adekvát módszert, azt azonban nem teljesen teszi világossá, hogy ez az etnikum vagy a régió különbségeit nézi, noha a kettő egymásba játszik.

Aztán bejött a Karády Viktor-féle szemlélet⁸, ő a felekezeti rétegződés felvetésével megint csak behozott egy érdekes szempontot, de ezt a zsidóságra szűkítette le, és a zsidó – nem zsidó merev kettősségével egyes tanulmányaiban agyoncsapja azt a lehetőséget, hogy a modern társadalom működésében bizonyos különbségeket értelmesen vizsgáljunk meg. Azt hiszem, hogy egyszerűen nem tudjuk kezelni ezt a problémát. Az én állatorvosi beteg lovamhoz visszatérve, Keszthelyen ezt úgy lehet kezelni, hogy fel kell vetni, hogy egyáltalán milyen a nyelvhasználat, hogy egy házaspár hogyan érintkezik egymással. Ezt a kérdést Husz Ildikó⁹ sem tudja igazán megoldani, aki azt mondja, hogy egy makaróni-nyelv alakulhatott ki, mert vannak vegyes házasságok, miközben a két közösség nyelvileg annyira elkülönül, hogy a bevallás szerint a németek nem tudnak magyarul. Szerintem valószínűleg működött a kétnyelvűség, még akkor is, ha nekem is van egy úriszéki perem, ahol egy örökségről kell tanúvallomást tenni, s ahol az egyik városi tisztviselő azt mondja, azért nem tudja, hogy mi zajlott ott, mert nem tudott magyarul. De ott ült, aláírta mint tanú. Nem hiszem, hogy beválasztottak olyan valakit a tanácsba, aki képtelen követni a tárgyalásokat. Nyil-

vánvalóan egyszerűbb volt neki ott ezt mondania. Mindenesetre kérdés, hogy hogyan alakul a nyelvhasználat, mikor végrendelkeznek németül, mikor magyarul, hol melyik nyelvet használják. A marginális csoportoknál bekerülnek a cigányok is, tehát szükséges a problémát tárgyalni, miközben nem tudom megadni neki azt a súlyt, amit megkívánna. Mi van akkor, ha bejön Poroszországból egy mesterlegény, aki ott telepszik le, németül levelezik a szüleivel – akkor most milyen nyelven fog belépni a közösségbe? Ilyen elemi szinteken nem tudjuk, hogy miképpen működik a társadalom. Ez az, amiről a társadalomtörténet nem tud – hogy vannak szabályok, vannak dolgok, amiket leírnak, és akkor ez hogyan működik. Azonban valójában senki nem tudja, hogyan működik ez az előírt kontroll a valóságban. Az a társadalomtörténet, ami nálunk most kezd divatossá válni, ezt a problémát nem tudja kezelni, és ezért az agendára sem kerül fel.

K.É.: Ismert az a nézet, hogy a nyugatiak azért vannak előnyösebb helyzetben, mert ott sokkal régebb óta folyik szisztematikus kutatás, nagy a hagyománya egy-egy település vagy régió monografikus feldolgozásának, nálunk ezzel szemben nincsen meg az az összehordott tudás, rendezett forrásanyag, amit az előző nemzedékek áthagyományoztak volna.

B. Gy.: Igen, de ez nem függ össze az etnikus viszonyok kutatásának a problémájával. Alapvető különbség, hogy nálunk a helyi források vagy ezek kritikai értékelése tényleg irtózatosan elmaradott, nincs ilyen felhalmozott tudás. Ha az ember vállalkozik egy mélyfűrésra, akkor valóban a gödörben találja magát és nem lát ki, mert nincs összehasonlítási alapja. De nagyobb probléma, hogy van egy időbeli eltolódás is. Tehát amit Nyugaton a 16. századra vonatkozóan lehet kutatni, azt mi a 18. századra tudjuk, aztán a polgári korszakkal elveszítjük még ezt is. Provence-ban a 18. században az emberek 60–70 százaléka írásban végrendelkezett, és a végrendeletek jelentős része megmaradt. Nálunk jóval kevesebben – az én számításaim szerint 15–20 százalék végrendelkezhetett –, korábról még ennyi adatunk sincs, és ennek nagy része is eltűnt. Tehát ilyen esetekben a probléma nem az, hogy nincsenek feldolgozva a források, hanem létre sem jöttek. És akkor arról még nem is beszéltünk, hogy ha egy jelenség egy 20 százalékos kisebbségnél foglaldódik írásba, akkor ez a többi 80 százalékra is jellemző-e vagy sem. Tele vagyunk ilyesmivel, emellett egy csomó lustaság, be nem fejezett-

ség is van. Tehát az a típusú munkálkodás, ami akár a franciáknál, akár az angoloknál vagy a németeknél bevett, hogy négy-öt évig ülök a fenekemen és kihozok egy valóban anyagfeltárássra épülő monográfiát, ezért itt ma is hülyének nézik az embert, és nem is igazán honorálja semmilyen rendszer, főleg nem biztosítja az ehhez kellő szabadidőt és energiát.

M.A.: Nincs ebben benne az, hogy van egy alapvető kognitív probléma, ami persze intézményesül. Mi jöhet létre? Az, ami kellő finanszírozást, kellő támogatást kap. A történelemszertelenség aspirációi természetesen arra irányulnak, hogy ösztöndíjat kapjanak Londonba, Párizsba, az Egyesült Államokba, és ott kutassanak. Így indirekt módon a magyarországi rész hátramarad. Másrészt kognitíven előáll az is, hogy a fontos tudás ott, Nyugaton van, s ha annak a birtokába kerülnünk, akkor majd azt is meg tudjuk érteni, hogy mi történt itt. Nem arról van-e szó, hogy nehéz egy olyan térségben megfogalmazni társadalomtörténeti kérdéseket, amely ténylegesen alárendelődik más térségeknek és kognitíve is ez a minta?

B.Gy.: Ha megnézed az amerikai vagy a brit sorozatokat, ott megjelenhetett egy spanyolországi vidékről készült klasszikus monográfia, vagy most a Cambridge vagy Oxford Historical Geographic sorozatban a skandináv nem tudom milyen térség átalakulása az iparosodás hatására, tehát semmi sem akadályozta meg azt, hogy az Annales, tehát az Ecole klasszikus sorozatában – most már valójában nincs ilyen –, megjelent volna például Kiskunhalas. A franciák egy időben kísérletet tettek magyar könyvek francia kiadására és Andorka Rudolfot nézték ki maguknak. Miért nem jelent meg a mai napig? Mert nem készült el az a munka, ami eladható lett volna. Eből persze még nem biztos, hogy egy ilyen országmonográfia az a magyar történelem lenne, mert ha mondjuk megnézed Katherine Verdery könyvét, a *Transylvanian Villagers*-t, azzal Amerikában tökéletesen be lehetett futni.¹⁰ Vitatott szöveg, talán nem véletlen, hogy sem magyarra, sem románra nem fordították le. Ő aztán mást is írt, ugyanolyan vitatottat, és azzal betört a nemzeti diskurzusba. Korábbi munkájában kognitíven, azt hiszem, Cole-ék¹¹ módszerét vette át, és szerintem nem jó könyvet csinált belőle, mert történetileg nem érti a régiót, de az a Nyugaton még egy standard munkának számít. De még ilyen sem igazán jött létre ebben a térségben. A divatok, a nemzetközi network, a konferenciák szintjén összekapcsolódunk, de azt nem sikerült megvalósítani, hogy ezt a fajta munkát egyfajta nemze-

ti történetírás részének tekintsük. Úgy érzem, hogy ebben kudarcot vallottunk, és nem tudom hová tenni azt, hogy egy ország, amelyben a demográfia problémája a nagypolitika szintjét is eléri, és van is néhány úttörő történeti demográfiai kutatása, nem tudott oda eljutni, hogy Európa egyik fontos térréuma legyen, pedig minden lehetősége adott. Számos más területen ugyanezt mondhatom. Amikor Magyarországon államosították az üzemi levéltárakat, itt minden nyugati azt mondta, hogy mi lenne Franciaországban, ha például nemcsak a Credit Lyonnais levéltára lenne állami, hanem a Banque de Paris et des Pays-Bas-é vagy a Rothschildoké is; – utóbbiba sokáig mindösszesen egy ember juthatott be. Van nálunk modern üzemtörténet? Nincs; ami van, az helytörténeti gyűjtemény, üzemtörténeti füzet.

K.É.: Valóban nagyfokú a tehetetlenség, de nem lehetséges, hogy ez mégis azért van így, mert valami egészen más köti le a tudományos gondolatot? Nem azért nem születhetnek meg ezek a művek, mert a kánon nem ezt írja elő? Mert egyrészt nincs presztízsük, másrészt nem ezekről beszél a szakma, illetve nem teremti hozzá beszélgetési lehetőséget, viszont valami másról persze beszél? Mert nem hallgat a szakma, hanem sokkal közelebb áll saját politikai múltjának a megemésztéséhez, mint mondjuk hogy Franciaországban bármikor is ebben az évszázadban egy történész ilyesmire kényszerült?

B. Gy.: Valószínű, hogy ez így van, de van egy másik ok is. Valóban kiestünk Európából. Az én nemzedékem – nem tudom meddig, de ez több nemzedékre igaz – autodidakta, én bármennyire is tán azok közé tartozom, akik viszonylag korán sokat tartózkodtak külföldön, és egy sor magatartásnormában – fiatalabb kollégáim számára is meglepően – Franciaországban szocializálódtam, és a mai munkám is ehhez köt. Autodidakta vagyok. Talán a mostani *cotutelle*-rendszerben vagy egyéb formában külföldön tanulók, tehát azok az emberek, akik természetes módon az egyetemi oktatásban jutnak el egy látásmódhoz, és annak segítségével ragadják meg a saját országuakat, hozhatnak majd változást, és így jut vissza hozzánk az európai tudományba való szerves beépülés. Tehát addig, amíg én nem tudom elemi szinten oktatni azt a látásmódot, módszert, amit fáradtsággal magam tanultam el, s mert látom annak buktatóit például a karrierépítésben, addig egyetlen diáknak sem akarom átadni ezt a fajta típusú munkát, ami a közvetlen munkám. Egy csomó másfajta megközelítést kolportálok, mert tudom,

hogy ebbe csak belehalni lehet. Azt kell mondanom, hogy a Domonovszky-féle iskola végül is egy olyan modellt teremtett Magyarországon, ami Németországban is megvan, de azóta ettől annyira eltávolodtunk, hogy egyszerűen nem tanuljuk meg az elemi dolgokat, és ebben az esetben az érdeklődésünk változhat, de ezeket a problémákat nem tudjuk megoldani. A diákjaink egy részének az a problémája, hogy vannak a kitűnően felplankolt nyugati témáik, és aztán bolyonganak egy-két évig, hogy valami forrásanyagot találjanak hozzá. Vagy az történik, hogy találnak forrásanyagot, és Párizsban kitalálják nekik, hogy mit csináljanak belőle, aztán ez vagy sikerül vagy nem. Ráadásul óriási erőfeszítéseket teszünk elemi tudományos segédeszközök elsajátítására, ami után már nehéz arra is erőfeszítést tenni, hogy még magam is kiválasszak egy témát vagy egy forrásanyagot. Tehát igenis az kell, hogy egy tanár megtaníthassa öt év alatt a diákot arra, hogy nyelvileg, forráskritikailag mindenben felkészülhessen, elolvassa azt az öt fontos könyvet – ne kelljen a diáknak százat elolvasni –, és elindulhasson utána egy olyan úton, amit ha tisztességesen csinál meg, akkor egy építő téglá egy építményben, ha pedig jól, akkor az kilövi egy pályára. Én kaptam valami ilyet a KSH közegében, például a gazdasági növekedésméletekről az első öt fontos könyvet a kezembe adták, és akkor én valamerre elindultam. Ez ma nem általános gyakorlat, sőt alig létezik Magyarországon.

M.A.: Hadd fordítsak egy picit a dolgon. Azt tudjuk a társadalomtörténetről, hogy baloldali indíttatású. Nem azzal a szellemi problémával küszködünk, különösen a rendszerváltás óta, vagy inkább a nyolcvanas évek legelejétől fogva, hogy a baloldali hagyomány Magyarországon erősen leértékelődött, másrészt nem találta meg azokat a témákat, amelyek mentén újra megfogalmazhatta volna önmagát?

B.Gy.: Attól, hogy Magyarországon bizonyos hagyományok, például a nemzeti érzékenységek, egyes társadalmi problémák iránti elkötelezettségek nagy része ma jobboldali színekbe öltözött, nem hiszem azt, hogy nem lehetne azt mondani, hogy „felejtjük el a magyar államiságot és gondolkozunk népben, nemzetben”. A népnemzeti gondolkodásnak tökéletesen megfelelné egy ilyen társadalomtörténet. Ehhez képest azt látjuk, hogy a történelmi ismeretterjesztő folyóiratban, a *Rubicon*-ban egyetlen ember írja az összes cikket az Árpádokról, és akkor ilyen történetek vannak benne, hogy Vak Béla élete végén túl sokat ivott... Én azt képviselem – meg is buktam vele –, hogy ha azt

mondom: helyi társadalomismeret, akkor az embereket arra beszélem rá, hogy menjenek és nézzék meg a falujuk határát, hogy ott miért nyárfá nő, a másikonál miért akácfa, hol veri fel a gaz a legelőt, a dűlőt, miért abba az irányba mennek az utak; hogy vegyék számba, hogy itt a temetőben ez a sír van, itt ez az emlékmű, gyerekkorukban a szülők mit meséltek nekik, miért van itt, és ne azt, hogy most találjunk egy fát, ahol Rákóczi, Nagy Imre vagy Maléter állt meg. Mert ez megy, csak most nem a párttitkár írja az előszót, hanem a helybeli plébános, ugyanez a történelem, '48, '19, csak más jelzőkkel. Az embereket tényleg arra bírnám rá, hogy a környezetüket úgy ismerjék meg, ahogy az országot. Ma számukra az a történelem, hogy mi történt Mohácsnál, és elfeledkeznek arról, hogy alapvető folyamatok zajlottak abban a térségben, ahol élnek, és ahol ugyanúgy emlékezhethetnének a saját kis világuknak a politikatörténeti nyomaira is. Van valami a történeti identitásunkban, ami ezt nem engedi, ami valószínűleg összefügg a tudományfejlődéssel, a földrajztól kezdve mindennel. Én most azt érzem, hogy az utolsó tíz évben a legnagyobb probléma az, hogy kevés új munka készült el. Most például Für Lajos megírt valamit Tiszabercéről¹², én nem így írnám meg, de igazi mikrotörténet, az tényleg elkészült, egy lappangó feszültséget elvezet addig a pillanatig, amíg az fizikai összeütközésbe torkollik, s úgy teszi ezt, hogy különböző szinteken nézi meg, miből fakadtak ezek a konfliktusok.

K.É.: Szerintem nemcsak erről van szó, hanem arról, hogy Árpád, Maléter, Mohács, '48 és a többi az egyedüli kapaszkodó a történeti tudat szilárdságának megtartásához. És az csak az egyik, hogy az emberek az előírásoknak megfelelően ismerik meg lakóhelyük „történetét”, vagy hogy nem találják a többi fogódzót, mert még a szakma, a társadalomtörténet-írás, amely tényleg a legrugalmasabb ebben, tehát az, aki a legkönnyebben tudja lerázni magáról ezeket a sallangokat, még az is bele-belecsúszik ebbe a csapdába. A politikai történetírás a rendszerváltás utáni évekre megeremtetten magának a kellő szabadságot és a hiteles történeti dokumentációt ahhoz, hogy a korábbiakban kritikusnak tekintett történeti eseményekről új narratívákat hozzon létre. Ezt meg tudta tenni Trianonnal, meg tudta tenni többé-kevésbé a holokausszal, '56-tal. A társadalomtörténet azonban nem csatlakozott ehhez. Van-e például valamilyen társadalomtörténeti magyarázat, értelmezési kísérlet Trianorra?

B.Gy: Erre a társadalomtörténetnek nem lehet magyarázata, mert akkor eljutok oda, hogy az Elba-Odera vonal Kelet-Európa vagy Közép-Európa

határa. Politikai döntések és társadalmi folyamatok nem esnek egybe. Az más kérdés, hogy társadalomtörténetileg vizsgálható ma, hogy Magyarországon a dualizmus korában végbemegy egy kétségbenvonhatatlan integráció, egyben új regionális különbségek is kialakulnak, amelyek felerősíthetik a leszakadás lehetőségét. Beluszky Pál a modernizáció régióit vizsgálva megállapította, hogy 1900 táján az Alföld dinamikus régió volt, és például a nyugat-magyarországi régió – az, amelyik 1920-ban részben Ausztriához és Szlovákiához került, részben Magyarországé maradt – igen „modern” volt, és a századfordulón teljességgel Bécshez kapcsolódott.¹³ A Felvidéknek voltak lemaradott részei, amelyek számára esetleg Budapest, az új központ hátrányos helyzetet teremtett, vagy hogy Erdély bizonyos területein a székely kivándorlás már korábban jelentős volt, mert nem volt elég erős a központ vonzása. De mindezek esetlegesek ahhoz képest, hogy itt egy politikai döntés született. A társadalomtörténet azt vizsgálhatja, hogy ezek a határok valódi határokká lettek-e, vagy csak térképre rajzolt vonalak maradtak. Vagy például Violetta Rey tartott nemrégiben egy előadást az előző román helyhatósági választásról, és volt egy térképe, amelyen etnikai alapon osztályozta a pártokat; tehát a Funart és az RMDSZ-t egy csoportba helyezte; és elkülönítette a România Mare-t mint nacionalista szervezetet. Az egyik térképen figyelembe vette a másodlagos döntést is, tehát nemcsak azt, hogy kit választottak meg, hanem a második legesélyesebbet. Nos, ez a térkép kirajzolta Észak-Erdélyt. Ez mutatja, hogy van egy olyan csoport – illetve annak gyermekei és unokái –, amelyik átélte az 1941-es visszacsatolást, s ezen belül van egy magyar blokk, amelyik egyértelműen magyarokra szavaz. Nagyobb mértékben, mint bizonyos statisztikák a magyarok arányát kimutatták, mert még Szatmárban is így van ez. Mert ott a határ mentén ez az attitűd jobban jelen van, mint amekkora magyar népességet az egykori Teleki-féle térképek kimutattak. Ez egy érdekes dolog. Kirajzolódik ez a térség, szinte nincs ettől a vonaltól délre olyan, ahol Funar első vagy második helyen befutott volna – ott már a România Mare győz. Tehát a társadalomtörténetnek nem lehet az a feladata, hogy egy történelmi eseményt vagy sokkot magyarázzon meg.

Szerintem igazából nem lehetett a trianoni határokat előre megjósolni, az persze megvizsgálandó kérdés lenne, hogy milyen erősek voltak a centrifugális tényezők; minden jel arra mutat, hogy nagyon gyengék. Talán tényleg senki nem akarta szétverni a Monarchia működő közösségét.

De az is lehet, hogy ez egy eltorzult felfogás. Azt hiszem, hogy az, ami a modern társadalomtörténet egyik lényege, hogy arra a fajta gondolkodásra – mint például a Szabad Györgyére, ti. hogy az ezeréves magyar jogfejlődés egyenesen utalt a 990-es aktusra és az utána következőkre – ma a nyugati mikrotörténet azt mondja, hogy tarthatatlan. A társadalomtörténet ugyanis véletlen események sora, amit utólag egy egyenesen összeköthetnek. Ez jogos a politikus szemszögéből, de egy történésznek épp azt kell megnéznie, hogy hányszor, milyen véletleneken és kompromisszumokon múlt a megvalósult helyi, regionális fejlődés, és hogy vannak olyan területek, ahol nem ez hat, és ez nem azért van így, mert Zalában reakciósak és másutt pedig nem, hanem azért, mert a helyi erők játéka is mást és mást ad ki.

M.A.: Fel kellene bontani a teleologikus rendeket?

B.Gy.: Ezeket valóban szét kell szedni, most legyen az polgárosodás, megszakított polgárosodás, modernizáció – ezekkel a fogalmakkal nem jutunk messzire, hanem azt kell megvizsgálni, hogy konkrét helyzetekben milyen döntések, hatások voltak, és ebben hogy alakulnak a makro- vagy mikroközegek. Például egy adott ponton nyilvánvalóan kialakulnak etnikai szigetek. És ahogy kialakulnak, már lesz is egyfajta etnikai öntudatuk. Például a Sárköznek, ahol egy időben megszületik, hogy sárköziek vagyunk, viseletünk van és hasonlók. Ezek a problémák egyelőre egyszerűen nem vetődnek fel a társadalomtörténet-írásban. Kósa László ezzel foglalkozó könyvében is az van, hogy beszél valamit a regionalizálódásról, utána ezeket statisztikailag bemutatja, majd pedig aszerint, hogy ha Nagykőrösön megírták, hogy paprikatermelés van, akkor leírja a nagykőrösi paprikatermelés kialakulását, de lehet, hogy a szomszéd faluban uborkát termelnek, s arról már nem ír, semmi szisztematikusság nincs ebben a leírásban, hanem eljutunk oda, hogy ha éppen megállt a vonat, és a néprajzosok leszálltak, akkor van egy fazekas központ, ha nem szálltak le, akkor a múlt elszállt, ma már nem lehet begyűjteni.¹⁴ Most rosszmájú voltam, de az, hogy hagyjuk ennek a diskurzusnak a rajtunk való eluralkodását, azzal együtt jár az, hogy itt nem született egy új tudományos erkölcs vagy mérték, itt élni sem lehetne igazából. Nem tudom, hogy az a nemzedék, amelyik természetes módon fogja beszélni ezeket a másfajta diskurzusokat, áttörést fog-e hozni, vagy pedig kivándorol.

K.É. Én úgy látom, hogy az is probléma, hogy a közép-európai országok valahogyan átugorják egymást, tehát nem úgy érlelődnek ezek a diskurzusok, hogy a régió keres magának válaszokat, noha elég sok ponton találhatna közös válaszokat, hanem valóban a Nyugat közvetítésével jutnak vissza egymáshoz. Számtalan olyan tanulmánykötetet vehetsz a kezébe, amit valahol Németországban, Franciaországban vagy Amerikában adtak ki, és egy nyugati központ fog össze egy szerbet, egy románt, egy magyart és egy szlovákot, akik elkezdenek gondolkodni azon a kurrens problémán, hogy például a polgárosodás hogyan nézett ki, vagy a nemzeti identitások hogyan változnak. Ami nyilvánvaló, hogy nem válik sem a hazai történeti tudás, sem a nemzeti tudat részévé, hiszen nem itt értekesül, és nem is azon a nyelven, amin tömegesen olvasunk. Nem válik a régió közös kincsévé, vagy az együtt kutatás közös tapasztalattá sem, mert azonnal szétrebben az a hat ember, mihelyt a nyugati, aki összehozta őket, kiszáll a buliból. Én Verderlyvel például nem Erdélyben vagy Budapesten találkoztam, hanem Denverben.

B.Gy.: Igen, én meg Baltimore-ban...

M.A.: Pont ez az, amit az előbb próbáltam felvetni. Két dologhoz menjünk vissza. Az egyik, hogy politikailag mégiscsak nyugati érdekek mentén szerveződik ez a régió, és ennek következtében folyton szét van szabdalva. Tehát egyszerűen nincsen semmi olyan közös alap vagy bármi, amit létrehoztak volna a régió kulturális kormányzatai arra, hogy tessék megnézni ezt meg ezt meg amazt is. Ez az egyik dolog. A másik, hogy csak a Nyugat aspektusai szerint, annak aktív közreműködésével jelenhetsz meg a szintéren, csak a Nyugathoz való viszonyodban vagy érdekes. Például a szlovák várostörténet osztrák mandínerből jön vissza.

B.Gy.: Jó, de van még egy másik probléma is. A hazai cigányságról egy angol csinált antropológiai tanulmányt¹⁵, s az a kérdés, meg fognak-e születni a hazaiak is. Találkoztam egy fiatal kutatóval, aki Szelényi Iván mellett Nádaska cigányaival foglalkozik, és amikor én mondtam, hogy én milyen módszerrel közölném meg, akkor azt felelte, hogy az amerikaiak csak akkor állják a kutatási költségeket, ha az ő adataikat gyűjtjük össze. Erre mondtam, hogy ezeket az adatokat bármikor az adatbázisaimból fél óra alatt összeállíthatom neki, de ezzel nem kell törődni, mert így nem lehet megközelíteni.

Magyary is amerikai pénzen dolgozott, de hazai tudományos iskolát nevelt. Van valami abban az ellenállásban is, hogy van egy olyan hazai tudomá-

nyosság, amelyik ilyen esetekben azt mondja, hogy kérem, lehet, hogy ha a fekete gettóban ezek a kérdések a relevánsak, de a magyarországi cigányságnál nem, vagy nem csak ezek...

K.É.– Egy másik dolgot is hozzátennék ehhez. Valóban ez az egyik értelmiségi sztereotípünk, a Nyugat-Kelet ördögi köre, amelyben rendszerint mi vagyunk a Nyugat „rabszolgái”, de ha más élményeitekhez nyúltok, akkor meg azt látjátok, hogy a Nyugat-Kelet nagyon sok esetben magyar-magyar viszonylatban pompásan előállt, tehát belül az ember egy konferenciára kisebbségi magyar kutatók közé, és a magyar szupremácia süit a tudományos diskurzusból is. Nagyon sokféle formája van, tehát nemcsak az, hogy mi osztjuk a pénzt és mi adjuk a szellemi „magas tudást”, hanem van egy sokkal rosszabb formája is, amit most tapasztaltam meg, amikor sajnálatból még a kritikai észrevételeidet sem mondod el, és azt éled meg, hogy ott dolgoznak elszórtan Nagyváradon, Ungváron kutatók, módszertanilag teljesen áttekinthetetlen körülmények között, olyan anyagokat létrehozva, amit soha senki még egyszer nem nézhet meg, tehát nem úgy vannak az adatok földolgozva, hogy azt egy másik kutató kézbe vehesse, és nem tudod egyik ponton sem kifejteni a véleményed, mert akkor egy olyan interakcióba keveredsz, amelyben te megint csak kiosztasz ennek a kisebbségi magyar kutatónak, és előadod magad mint „nyugati”. Tehát a magyar helyzet szerintem ebben originális, mert ezt egy román nem tudja esetleg Moldáviában előadni...

M.A. Visszakapcsolódva a beszélgetés kiindulópontjához: a kis magyar impérium reprodukálja magát a millénniumi diskurzusban is, amely kognitíven megteremti azt a lehetőséget, hogy ez az impérium újra létrejöjjön. Ez a mi kicsiny kis imperializmusunk.

A társadalomtörténet és az antropológia az, ami a másság történetével foglalkozik. Az a célja, hogy valamiképpen megkonstruál egy csoportot, és annak jellegzetességeit próbálja a másságon belül megmagyarázni. Ez az antropológia. A társadalomtörténet ebből sokat átvész, mert saját másságára talál. Mi a francia parasztság az iparosodott Franciaországban, mint az a bizonyos tradicionális másság, amitől mi már elköszöntünk, vagy mi Peter Laslett-nek az elvesztett világ, az a világ, amit az iparsítással elvesztett Anglia. De az egész mögött – bocsánat – átvitt értelemben, a viszonyulás értelmében egy imperialista dolog van a dologban, mert a másságot úgy hozzuk létre, hogy uralni is tudjuk egyben.

B.Gy.: Magyarországon a középkori forrásanyag nagy része egy központból, egy királyi kancelláriából egységesen fed le egy területet, és az az

érzésünk, hogy Magyarország egységes terület volt, részben ebből fakad. Ezzel szemben Franciaországban számtalan szokás fejleszti ki a maga írásbeliségét, amit ugyan külsőben is egyesítenek, de ott a sokszínűség látható. Kiindulhatnánk abból, hogy Magyarországon is nagyobb különbség lehetett. Például ezt mutatja a Mályusz-féle vizsgálatok által kutatott újonnan betelepített területek esete. Mályuszék elmozdultak ettől az egységesítő felfogástól, mégis, valahogy az a képünk maradt, hogy itt egészen az etnicitás problémájáig nincs igazából regionális kérdés. Vannak ugyan kiváltságos területek, de nem tudjuk vizsgálni azt, hogy egy egységes térként, főleg egységes jogtérként felépült országban milyen területi különbségek élhettek a gazdasági régiók és az etnikumok között. Nem tudjuk a regionalitásnak se a földrajzhoz kötődő vonatkozásait értelmezni, se azt, hogy itt millió kis elzárt gazdasági körzet működött, és hogy ezek milyen eltérő szokásokat hozhattak létre. Vannak jelei annak, hogy ezek külön világok, amiket majd egyszer egységesíteni kell, de egészében nem tudjuk értelmezni. Ezt a világot a török utáni újraterelítés jelentős mértékben átszervezte, szétverte, újrateemtette, tehát van egy csomó olyan probléma, amit egyszerűen nem kezel a magyar történetírás, de ami a nyugatiak számára mindenütt azonos.

Tehát vannak nemzeti hagyományok, az angolokét senki sem kérdőjelezi meg, pedig ez is ugyanolyan konstruált, mint a francia. Nyilvánvaló, hogy nem független a történelmüktől, de tulajdonképpen egyik sem vizsgálja, hogy ő miért lett olyanná, illetve újabban a franciák foglalkoznak ezzel a születéskorlátozás kapcsán. De ez a fajta reflexió hiányzik itthon is. Tehát a magyarok még mindig előtérbe helyezik a megismerést, és kevésbé azt, hogy hogyan konstruáltuk meg azt a problémát, amivel most szembenézünk. Közben pedig ott van az a hiány is, hogy nem csak az a probléma, hogy miért jött létre ez az autópálya-hálózat, hanem meg is kellene építeni, mert nincsen valójában. Egyik oldalon ezzel is kellene foglalkozni, a másik oldalon pedig tényleg meg kellene nézni, hogy mi volt Keszthelyen, közben nekem az az érzésem, hogy semmire nincsen erő és vállalkozás.

M.A.: Nem is az a probléma, hogy a néprajzos hol száll le a vonatról, hanem az, hogy hova küldik a néprajzost. Hogy Észak-Erdély társadalomtörténetéről valmit is tudunk, az annak köszönhető, hogy visszacsatolták azt a területet, és kiküldték az igen bonyolult és részletes kérdőívet, egészen a vegyes házasságtól kezdve mindent vizsgáltak. De mit kezdhet ezzel a társadalomtörténész? Lehet, hogy Észak-Erdély

szakmai szempontból sokkal kevésbé érdekes, mint más régiók, de mindez nem fog számítani, mert azt nem csatolták vissza. Észak-Erdélyt visszacsatolták, megjelent politikailag mint egy visszacsatolt terület, s hatalmi információk kellenek, hogy hogyan lehet uralni Észak-Erdélyt egy interregnum után. Nem ezt járjuk körbe évtizedek óta; és igazad van, hogy néha nem szálltak le a vonatról, mert fel sem ültették őket?

B.Gy.: Nyilvánvaló, hogy 1919 után a dolgok folyásába beleszólt ez is, de mondjuk Erdélyi Zsuzsa népi imádságai esetében nem.¹⁶ Tehát nem minden terület tartozik ebbe a kategóriába, de tény az, hogy ami a kiindulópontunk – millennium, Trianon –, az feltétlenül. Egyedül Beke György újságíró, szociográfus írta le az *Erdély tilalmas négy esztendejében*¹⁷, hogy 1941–45 között mi történt Erdélyben: a népszaporulatot vizsgálta és így tovább. Négy év, ami esemény egy folyamatban, alapvetően olyan mentalitásokra hatott, amelyek ezer évesek. Ez a románoknál is van, hogy egy véglegesnek hitt változásban egyszer csak megjelenik a visszafordíthatóság, és ez az emberekben nyomot hagy. A magyar kapitalizmus még mindig nem hisz abban, hogy holnap nem jönnek vissza a kommunisták. Az emberekben ez még valahol ott él, hogy nincs ötven évem, hogy rendbe tegyem a saját dolgaimat, hanem van két évem meggazdagodni és mindent elérni. A politikusok úgy rendezik be az országot, hogy négy éven belül hatalomra jussunk, vagy pedig felejtődjék el a politikai párt. Elhiszem, hogy ma már számolni kell, hogy ezek a traumák, visszafordíthatósági élmények a lassú társadalomtörténetbe bevisznek olyan tényezőket, amelyek miatt nekem tényleg azzal kell foglalkoznom, hogy Trianon mit csinált, mit hozott az a változás, amit impériumváltásnak neveznek, hogy egyszerre csak az a nyelv, amit én addig használtam, megváltozott, az egész intézményrendszer átalakult, és ebbe belefér hogy Kassa hol ennek, hol annak vallja magát.

M.A.: Akkor ez valójában defenzív válasz a kérdéseinkre. Tehát mégiscsak van társadalomtörténeti relevanciája annak, amit a millenniumi ünnepek is felvetnek?

B.Gy.: De miért defenzív ez? Nem kell, hogy felváltsa az egyiket egy másik diktatúra. Jelenleg tényleg azt mondhatnánk teljes joggal, hogy aki munkaszolgálatosként élte át világháborút, másképp emlékezhet, mint az, aki karpaszományosként, vagy az, aki felszabadult a gettóban, vagy megerőszakolták a testvérét; s megengedhető, hogy ezeket ne oldjuk fel egy nagy nemzeti át-

lagban, vagy valami érték köré szervezett hasonló általánosításban. Ebben visszamenőleg ott van Krasznai Péter is, aki 1849-ben Komáromnál tette le a fegyvert, és aki a visszavonulásban részt vett, nem élte át a vereséget – ő más képet őriz ’48-ról, mint aki Görgeyvel vonult vissza, és a teljes széthullást végigélte, és elmeséli azt, amikor Görgey egyszerre csak észrevette, hogy nincsenek ott a tisztek – ugyanúgy, mint 1944 októberében apám –, aztán befogatta őket, hadbíróság elé állította és a felét kivégeztette. Ez ott volt még a debreceni csata előtt, valahol Miskolc környékén. Az egyik jászkunsági visszaemlékező, például amikor másodszor is visszavonulnak a magyarok, azt írja be a könyvébe, hogy *finita la comedia*. Elmentek ezek a forradalmárok másodszor is. Csak kiragadtam három korabeli, emlékiratban, naplóban rögzített hiteles, de eltérő élményt. Változtat ez 1848–49 helyén a nemzeti identitástudatban? Nem. De élménnyé teheti.

A millennium kell, én tényleg úgy érzem, hogy kultúránkból nem írható ki, mert ha nem így jött volna létre, akkor lehet, hogy azt mondanám, ma ne hozzunk létre egy ilyet, de így jött létre. Tehát rosszabb dolog lerombolni egy meglévőt, mert ellenállást vált ki, és nem biztos hogy hatékonyabb, nyilvánvaló, hogy egy kicsit lehet finomítani, például azt, hogy egyenes a vonal ezer éven keresztül, ezt kicsit el lehet gyengíteni, de nem lehet kiirtani, hanem kellenek helyette más alkalmak és ünnepségek, amikor nem az jut eszünkbe, hogy az ezeréves magyar államot milyen sors verte, hanem az, hogy idejött kétszázezer lovas nomád és ma már itt van tizenkét-tizenhárommillió modern kultúrában élő ember. Sikertörténet. Miért ne lehetne ünnepelni? Egy történelmi társulat egy adott ponton azt mondta, hogy az ideiglenes kormány megalakulásának napja, december 21-e legyen a nemzeti ünnep. Ez éppen akkor volt, amikor az ország még március 15-e, november 7-e és április 4-e között vívódott. Nos, ez nem jött be. De végül is lehet, hogy egy ponton bejönnek az ilyen szabályozások. Meg kell mondani, hogy a politikának is van egy visszalépése: nem veszi figyelembe a társadalmi tényeket. Lehet, hogy ez minden reformnál vagy átalakulásnál jelentkezik, de ez jól is működhet, és ezt mutatják a franciák: öt évvel a *department* rendszer létrehozása után egy helyi vizsgálatosor azt mutatta ki, hogy az emberek azonosultak az új közigazgatással. Magyarországon viszont az utóbbi ötven évben nem nagyon hoztak létre olyan intézményeket, amelyekkel az emberek huzamosabban azonosulnának.

JEGYZETEK

- ¹ Dávid Zoltán: A magyar-szlovák nyelvhatár 1664-ben az érsekújvári cjalet területén. In *KSH Népeştudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*. 12. 1. Budapest, 1993, 7–32.
- ² Fodor Ferenc: *Az elnemsodort falu (Ténke)*. Budapest, 1942.
- ³ Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998, Osiris.
- ⁴ Katus László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen die Nationalitätfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In Hanák Péter (szerk.): *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918*. Budapest, 1966.
- ⁵ Faragó Tamás: *Paraszti háztartás- és munkaszervezettípusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis–Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között*. Budapest, 1985, Történeti Statisztikai Füzetek 7.
- ⁶ Tóth Zoltán: *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban*. Budapest, 1986.
- ⁷ Horváth D. Tamás: Lichtenvolner Ferenc keszthelyi ácsmester családja és gazdálkodása a XIX. század első felében. In *Zalai Gyűjtemény* 28., 1989. 77–90.
- ⁸ Horváth D. Tamás: Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén – Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka. In *Rendi társadalom – polgári társadalom* 1., Salgótarján, 1987, 173–178.
- ⁹ Karády Viktor: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Budapest, 1997.
- ¹⁰ Husz Ildikó: *Háztartásszerkezet változása Zsámbékon 1790–1848*. PhD disszertáció.
- ¹¹ Verdery, Katherine: *Transylvanian villagers. Three centuries of political and ethnic change*. California, London, 1983.
- ¹² Cole, John W. – Wolf, Eric R.: *The hidden frontier. Ecology and ethnicity in an Alpine valley*. New York, London, 1974.
- ¹³ Für Lajos: *A berceli zenebona, 1784*. Budapest, 2000, Osiris mikrotörténelem, Osiris.
- ¹⁴ Beluszky Pál: *Modernizáció és régiók*. Előadás az ELTE BTK Francia-magyar doktori műhelyében.
- ¹⁵ Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen, Néprajz egyetemi hallgatóknak 12. KLTE Néprajzi Tanácsék.
- ¹⁶ Stewart, Michael: *Daltestvérek. Az oláhigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, 1993, T-Twins – Akadémiai.
- ¹⁷ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágók, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest, 1976.
- ¹⁸ Beke György: Erdély tilalmas négy esztendeje. In *Válóság*, 1997, 4, 85–98.

MAGYARORSZÁG ÉS A MAGYARSÁG TÖRTÉNELME A KÖZÉP-EURÓPAI TÖRTÉNETÍRÁSBAN

GERHARD BAUMGARTNER

Távoli rokonok

A magyar történelem osztrák szemléletmódjáról

„Te magyar vagy, tehát osztrák”

Heimto von Doderer

Eparadox szavakkal, amelyekkel állítólag a háború utáni bécsi irodalmi élet költőfejedelme, Heimto von Doderer köszöntötte a menekült magyar író, Sebestyén Györgyöt, találoán írhatjuk le az osztrákokban a 20. század második felében élő Magyarország-képet is.

A magyarok, az egyetlen olyan szomszédos nép, amelyikről Ausztriában nem születtek lenéző, sőt gúnyolódó viccek, számunkra kedves rokonoknak tűnnek. Magyar kuzinjaink, bácsikáink és nénikéink „tulajdonképpen” hozzánk tartoznak, csak igazából senki sem tudja már, miként is vagyunk rokonok. Szegény rokonnak tartjuk őket, akiknek jobban ment soruk, amikor még több közünk volt egymáshoz.

„Valójában” közös a történelmünk: ez azt jelenti, a mi múltunk az övék is, és nem fordítva. Állítólag ezért írtak az osztrákok alig valamit is a magyar történelemről, és ezért nem jelent meg Ausztriában a 20. században egyetlen könyv sem Magyarország történetéről.

Szegény rokonok

A bécsi Városi Könyvtárban próbáltam meg utánanézni annak, hogy az osztrákok miket is írtak Magyarország történelméről, s ebből az emberek mit milyen gyakran olvasnak. Miután előadtam óhajomat, hogy Magyaror-

szág történetéről szeretnék olvasni, kedvenc XVII. kerületi könyvtáram barátságos könyvtárosa a történelemkönyvek polcához vezetett. Keze magabiztosan indult egy könyv irányába, majd megtorpant, pásztázni kezdte a polcokat, végül megszólalt: „Ejnye no, hát valahol itt kell lennie!” Utána bocsánatkérően mormogott, majd eltűnt. Mivel tudom, hogy könyvtárosom igen lelkiismeretes, sőt fanatikus a szakmájában és igazi könyvbarát, azt is tudtam, hogy nem hagy cserben, hanem a számítógépéhez megy utánanézni a dolognak. Közben jómagam is végigkutatam a szociáldemokrata XVII. kerület egyébként igen jól rendezett kerületi könyvtárának polcait, s felkészültem arra, hogy el kell mennem a IX. kerületbe, a Központi Könyvtárba, vagy valamelyik belvárosi értelmiségi-polgári kerület, esetleg valamelyik nyugati előváros fiókkönyvtárába.

„Nos, ez valóban kínos” – mondta könyvtárosom megtörve, miután tíz perc múlva visszatért –, „Albániáról két könyvünk van, Bulgáriáról, Romániáról, sőt még Kínáról is van egy-egy, csak éppen Magyarországról nem találtam semmit. S a többi fiókunkban sem lesz nagyobb szerencséje.” E szavak kíséretében kezembe nyomta a Bécs közkönyvtáraiban „magyar történelem” címszó alatt fellelhető könyvek számítógépes listáját.

Holger Fischer *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Kis Magyarország-történelem, 1 példány] és Thomas von Bogyai *Grundzüge der Geschichte Ungarns* [A magyar történelem alapvonalai, 9 példány] című művei ugyan csillapíthatják a tudásszomjat, ám mivel e könyveket németek vagy Magyarországon élő németek írták, nem tudhatunk meg belőlük semmit az osztrákokban élő Magyarország-képről. Ugyanez érvényes Hans Miksch *Der Kampf der Kaiser und Kalifen – Ungarn zwischen Kreuz und Halbmond* [Császárok és kalifák harca – Magyarország a kereszt és a félhold között, 1 példány] című ismeretterjesztő művére is. Ezzel vége is a 20. századi művek kínálatának. Itt van ugyan Paul Lendvai új, a frankfurti könyvvásárra írt *Die Ungarn – Ein Jahrtausend – Sieger in Niederlagen* [A magyarok – Egy évezred – Győztesek a vereségben, 50 példány] című könyve is, de először is ezt egy magyar írta, másodsorban Németországban jelent meg, harmadszor pedig egyelőre csak a számítógépben található meg. Még meg kell vásárolni a példányokat, hogy azok a könyvtárak polcaira kerülhessenek.

Könyvtárosom listáján még két cím szerepel. Ludwig Kuppelwieser *Die Kämpfe der Ungarn mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacs 1526* [A magyarok harca a törökökkel az 1526-os mohácsi csatáig, 1 példány] című mű-

ve nem túl sok jót ígér. Marad tehát Jenő Csuday 1900-ban megjelent, aligha aktuális kétkötetes műve, a két példányban meglévő *Die Geschichte der Ungarn* [A magyarok története].

E lista önmagában véve kultúrtörténeti dokumentum. Verőfényként világítja meg Ausztria érdeklődését – helyesebben érdektelenségét – történelmi szíami ikerpárja, a szomszédos Magyarország történelme iránt.

Magyarország történelme? Ja igen, valamikor idejöttek a lovaikkal, aztán 1918-ig Ausztriához tartoztak. A Mária Terézia császárnőt szerették, és a Sisi császárnét, na azt szerették csak igazán. A Habsburgok alatt, amíg hozzánk tartoztak, addig ment jól a soruk, ezeknek a magyaroknak. De nem, minden erejükkel önálló államot akartak, mert büszkék és szilajok voltak, sőt a válóságtól egy kissé mindig elrugaszkodtak; ezek a magyarok. Majd az első világháború után, amikor Burgenlandot elvették tőlük, és nekünk, osztrákoknak adták, akkor persze dühösek lettek. Azután egymagukban próbálkoztak, de amikor 1956-ban jöttek az oroszok, akkor persze megint csak hozzánk menekültek. A legszebbek a káundkás idők voltak, tehát a császár alatt, na meg Kreisky és Kádár alatt is. Olyan jól, mint akkor, azóta sem ment nekik, soha. – Az osztrákok magyar történelemről folytatott, konszenzuson alapuló diskurzusát nagyvonalakban ezek a hétköznapi életben és a történelmi tárgyú publikációkban egyaránt elfogadott toposzok jellemzik.

Ez nem azt jelenti, hogy Ausztriában semmi értelmeset nem lehet a magyar történelemről olvasni, vagy hogy a magyar történeti vitákat a szakma ne ismerné. Az osztrák szakma publikációi természetesen az elméleti és tudományos vita legújabb eredményeit tükrözik.

Elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia vezető történészeinek a munkái ismertek. A súlypontot egyértelműen a Habsburg Monarchia története jelenti. Ez a történelmi diskurzus vált a második világháború után Ausztriában a történettudomány egyik legdominánsabb témájává. Az osztrák historiográfia a hidegháború szellemi örököseként a Habsburg Monarchiát Közép-Európa (vagyis az utódállamok) kulturális, társadalmi valamint politikai egységének megteremtőjeként mutatja be. Az Osztrák Tudományos Akadémia olyan nagyszabású projektek keretében igyekszik az utódállamok vezető történészeit e kulturálisan és történetileg definiált régióról szóló diskurzusába bevonni, mint amilyen az 1973 óta megjelenő *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* [A Habsburg Monarchia 1848–1918] című sorozat. Ám annak ellenére, hogy a sorozat egyes részeit olyan neves magyar történészek írták, mint Katus Lász-

ló vagy Sarlós Béla, mégsem tagadhatjuk azon érzésünket, hogy az egyes utód-államok története az osztrák szövetségi tartományok történetének szintjén kezeltetik, tehát olyan provinciák történeteként, amelyeket elvesztettünk. A magyar történeti kutatás recepciójában ugyancsak központi helyen áll a Habsburg Monarchia időszaka. Hanák Péter, Niederhauser Emil, Diószegi István és Gonda Imre vonatkozó műveit mind lefordították németre.

Ami a témakört nem érintő magyar történelmet illeti, a recepció a magyar kollégákkal való együttműködésre korlátozódik, már amennyiben kutatási területük érinti Ausztria történelmét. Legyen szó akár Falko Daim *Reitervölker aus dem Osten – Hunnen und Awaren* [Keleti lovasnépek – hunok és avarok] című kiállítási katalógusáról, akár Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Steckl és Peter Urbanitsch nagyszerű, *Bürgertum in der Habsburgermonarchie* [Polgárosodás a Habsburg Monarchiában] című kötetéről, a magyarokra vonatkozó részeket magyar történészek írták. Viszont ez az első pillantásra örvendetesnek tűnő együttműködés egy komoly hiányosságot takar, nevezetesen azt, hogy Ausztriában szinte senki sem foglalkozik szisztematikusan a magyar történelemmel.

Ugyan az utóbbi években szakmai folyóiratokban megjelent néhány magyar történész magyar társadalomtörténettel, kultúrtörténettel vagy éppen a magyar nőmozgalmakkal foglalkozó tanulmánya, ám a magyar történelemmel folyamatosan sehol sem foglalkoznak. A magyar historiográfia különféle trendjeit, a magyar történelmi kutatás különböző iskoláit, az önálló interpretációkat és az európai történelem kérdéseire adott magyar válaszokat a kooperáció során tulajdonképpen figyelembe sem veszik.

Így például Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című könyvéről Ausztriában sem vett senki tudomást addig, amíg Eric Hobsbawm *Nations and Nationalism since 1789* című könyvének bevezetőjében nem nevezte a téma hét legfontosabb könyvei közül az egyiknek. S Szűcs Jenő esete nem egyedi. Számos magyar történelmi témájú műre csak akkor figyelnek fel Ausztriában, amikor az már nemzetközi hírnevet szerzett. Ilyen volt például Nyíri Kristóf *Európa peremén* című könyve is.

A kutatók: régi rokonok

Mindezek ellenére akad néhány olyan téma, amely az osztrák történészek figyelmét mégis kiérdemli. Néhány ilyen nevezetes kivétel: Horst

Haselsteiner, Friedrich Gottas, Gustav Reingrabner és Peter Haslinger. Horst Haselsteiner a Vajdaságban született, a német mellett anyanyelvi szinten beszél szerbül és magyarul is. Ahogy nála, úgy a legtöbb, magyar történelemmel foglalkozó osztrák történész esetében is olyan emberről van szó, akinek vagy a családját üldözték el egykor Kelet-Európából, vagy Nyugaton élő magyar-ként, illetve a magyar kisebbség tagjaként került kapcsolatba a magyar történelemmel. Ők tehát már a „bölcsőben” is ezzel a témával foglalkoztak.

A salzburgi Friedrich Gottas szintén beszél magyarul, ő az osztrák történészeknek ahhoz a második, tipikusnak nem nevezhető csoportjához tartozik, amely hangsúlyosan foglalkozik Magyarország történelmével. Gottas az Ausztriában mindössze négy százalékos protestáns vallási kisebbség elismert egyháztörténésze. A protestánsok java része Bécsben és Burgenlandban lakik, s nagy figyelemmel kíséri a nagy magyar testvéregházakat, amelyek fontos szerepet játszottak az osztrák protestánsok történetében. Ha valahol jelentős a magyar történelem recepciója, akkor ezeknek az egyháztörténészeknek a köreiből az. A Bécsi Egyetem protestáns egyházjogásza és egyháztörténésze, Gustav Reingrabner a példa arra, hogy a magyar szakirodalom befogadása a nyelvi akadályok ellenére is lehetséges. Ám az sem véletlen, hogy Reingrabner a magyar történelemmel foglalkozik. Burgenlandi születésű protestánsként először pap volt, majd a burgenlandi evangélikus egyház szuperintendánsa lett, egyházának 20. századi történetét jórészt ő maga alkotta meg.

Burgenlandi unokatestvérek

Az osztrák historiográfia harmadik olyan területe, ahol intenzíven foglalkoznak a magyar történelemmel és folyamatos a magyar irodalom recepciója is, természetesen Burgenland tartomány története. Itt is érvényes az az általános osztrák történetírói hagyomány, hogy a magyar történelemre vonatkozó szakmai kérdések tisztázását a nyugat-magyarországi megyék levéltáraiban vagy Budapesten dolgozó magyar kollégákra bízák. Burgenland történetének nagynémet, revansista ihletésű szemlélete már a hetvenes évek közepe óta nem divat. Ez valószínűleg az osztrák és a magyar történészeknek a *Mogersdorfi Kultúrtörténeti Symposium*ban való évtizedes, rendkívül gyümölcsöző együttműködésének az eredménye, amelyben szlovén és horvát történészek is részt vettek. A történelmileg együvé tartozónak tekintett tér-

ség közös témáinak feldolgozása során a burgenlandi és stájer történészek, levéltárosok intenzív tudományos dialógust folytatnak a szomszédos országokban élő kollégáikkal. Az érintett országok által igen komolyan vett kooperáció – a résztvevő országok szabályos küldöttségeket delegáltak formálisan kinevezett vezetőkkel, az üléseket paritásos alapon létrehozott vezetőtestület irányította, váltakozó elnökséggel – a magyar történelmi kutatás komoly burgenlandi recepciójához vezetett. Az utóbbi évtizedekben a Burgenland történelméről megjelent összes gyűjteményes kötet magyar történelmi kutatásokra támaszkodó fejezeteit magyar történészek írták. A nyugat-magyarországi térség korai településtörténetéről szóló publikációk hunokra és alánokra vonatkozó fejezetét Tomka Péter írta, Csanád Bálint az avarokról, Tóth Endre, Fodor István és Érszegi Géza Magyarország nyugati határainak kialakulásáról jegyzett tanulmányokat. Zimányi Vera pedig mind a mai napig a burgenlandi térséget érintő késő középkori, kora újkorai hatalmi viszonyok történetének nagyasszonya. A magyar, horvát és osztrák történészek intenzív együttműködése jellemzi az immár húsz éve zajló, *Schlainingi Beszélgetéseknek* nevezett gazdaság- és társadalomtörténelmi szimpóziumot is. Erre az együttműködésre korántsem az ütésváltás a jellemző, hanem az, hogy a különböző országok, megyék szakirodalmát a tudományos publikációkban alaposan feldolgozzák, határon innen és túl.

Az osztrák és a magyar történetírásnak az úgynevezett Burgenlandkérdésben folytatott egykori heves vitája ma már nem több, mint egy rég meghaladott történet szemlélet lecsiszolt éle. Igen szép példa erre az 1921-es soproni népszavazás irodalmának burgenlandi recepciója. Az igazságtalan, meghamisított, elcsalt népszavazás története a két világháború közötti időszaktól fogva a burgenlandi tartományi történelem egyik központi eleme. Amikor Ormos Mária 1990-ben megjelent *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921* című könyvében a népszavazás körülményeit és az azt megelőző titkos megbeszéléseket ettől némiképpen eltérő módon ábrázolta, Burgenlandon egyáltalán nem viharzott végig a hangos felháborodás moraja. Az első időkben még a könyvet bizonyíthatóan ismerő, magyarul tudó osztrák kutatók is elhallgatták a művet, mint például Peter Haslinger tette azt *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922–1923* [A magyar revizionizmus és Burgenland 1922–1923] című könyvében. Peter Haslinger népszavazás-ábrázolása egyértelműen mutatja, hogy ahol a magyar irodalom recepciója nem tör-

ténik meg, ott az osztrák történetírásban a két világháború közötti időszak történelmi diskurzusai dominálnak.

A burgenlandi történetírás mára minden nagyobb feltűnés nélkül elfogadta Ormos Mária érvelését, amely szerint Ausztria a soproni népszavazás ügyében eleve vesztes pozícióból indult, hiszen a népszavazásnak elsősorban az volt a célja, hogy elfedje Ausztria Sopronról való *de facto* lemondását. Ellentételezésképpen Magyarország beleegyezett Burgenland osztrák átvételébe, s megvonta támogatását a térségben működő nacionalista különítményektől. A *Burgenländische Forschungsgesellschaft* [Burgenlandi Kutatótársaság] 1991-ben adta ki Burgenland történelméről és helyzetéről a *Hart an der Grenze* [Keservesen a határon] című kötetét. A Burgenland-kérdésről szóló két fejezetet két magyar történész, Soós Katalin és Tirmitz József teljes mértékben Ormos Mária szellemében, rá hivatkozva írta. Ormos tézisei a burgenlandi tartományi történetírás részévé váltak.

Elidegenedve

Mivel mindig is együvé tartoztunk, Magyarország nem is lehetett annyira más, mint Ausztria, a magyarok ma sem lehetnek annyira mások, mint mi vagyunk. Az osztrák történészek ezért ahelyett, hogy alaposan megfigyelnék Magyarországot, megelégednek az osztrák viszonyok kivetítésével. Erre példa egy, a fiatal osztrák történészek közötti 1991-es vita. A Franz Delapina körül csoportosuló szerzőgárda az *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* [Osztrák Történettudományi Folyóirat] hasábjain tette közzé *Die Reform frißt ihre Kinder* [A reform megeszi a gyermekeit] címmel a közelmúlt magyar történelméről szóló cikkét. Elemzésük kiindulópontjaként a kutatócsoport a „magyar szociális partnerség ‘kádárizmusnak’ nevezett speciális útját” nevezte meg, amit a szerzők a következőképpen láttak:

„Kádárizmusnak [Magyarországon] az 1956 utáni időszakot nevezték, amikor a társadalmi békét új eszközökkel kívánták helyreállítani. A jelszó így hangzott: aki nincs ellenünk, az velünk van – s ezzel elbúcsúztatták a kiélezett ideológiai harcot, ugyanakkor a lakosság anyagi szükségleteinek kielégítésével megvásárolták a politikában való részvétel iránti igényt. A motó: Mi uralkodunk, ti pedig vegyetek nyaralót és Ladát. (110.)”

Az osztrák szociális partnerség magyar változatának képét – K.u.K., vagyis Kreisky és Kádár, ugye – aztán Béla Rasky, egy 56-os emigráns család-

ből származó ausztriai történész igazította helyre. *Verschwörungstheorien* [Összeesküvéselemlétek] című válaszcikkében a szociáldemokrata idillel a magyar szakirodalmat állította szembe:

„Az eseményeket reformoknak nevezni éppúgy vakmerőség, mint a kádárizmust szociális partnerségként beállítani. Az 1956 utáni időszakot (körülbelül 1959-ig) az ide vonatkozó magyar szakirodalom a bosszú és a megtorlás idejeként jellemzi (hogy mindebből a kádárizmus születik majd meg, egyáltalán nem volt egyértelmű). S ami a társadalmi partnerséget illeti, éppen a partneri viszony legfontosabb eleme, nevezetesen a társadalom autonómiája hiányzott, hiszen a párt vezető szerepe Kádár idején is kötelező érvényű volt. S a kádárizmus 1965 után sem volt egyéb, mint egy diktátum. Az viszont valódi probléma, hogy a magyar társadalom e diktátumot miért fogadta el olyan gyorsan, s hogy e körülményt ma miként igyekszik feledni” (107–108.).

Családi bűnbakok

Az ilyesfajta osztrák Magyarország-kép vonásai kiváltképp a tudományos-ismeretterjesztő történelmi munkákban jelentkeznek egyértelműen. Mit talál tehát a történelem iránt érdeklődő osztrák, ha kézikönyvekben a magyar történelem keresésére indul? Manfred Scheuch *Historischer Atlas Österreich* [Ausztia történelmi atlasza] című könyve olyan alpmű, amelyet mindenképpen abszolút reprezentatívnak kell tekintenünk. A történész Manfred Scheuch a szociáldemokrata *Arbeiterzeitung* [Munkásújság] főszerkesztőjeként a hetvenes évektől rendszeresen jelentette meg lapjában a történelem központi kérdéseiről készített térképeit, amelyek hamarosan az iskolai oktatásban is szerephez jutottak. Az összegyűjtött anyagból a szerző több történelemtankönyvet állított össze, mostanában éppen egy kisebb gyűjteményes kötetet, majd a már említett első és mindmáig egyetlen osztrák történeti atlaszt. A kötetben a magyarokkal először a 23. oldalon találkozunk, mégpedig a „magyarok betörései” címszó alatt. Az olvasó megtudja, hogy a finnekkal rokon magyarok az Urál vidékéről származnak, a besenyők elől menekültek, s 881-ben támadták meg először Bécsset, rabló kalandozásaikkal egész Európán végigsöpörtek, s ennek során e „barbárok” sok keresztény foglyot is ejtettek. Az Ennsig húzóódó területet a magyarok csak 907-től 955-ig, az augsburgi csatáig birtokolták. Az olvasóban kétszer is tudatosítják: „A magyarok félévszázados uralma Alsó-Ausztriában alig hagyott nyomot maga után” (23. és 26.).

A kereszténységre való áttérésük és Szent István 1001-ben történt megkoronázása után a magyarok majd ötszáz évre eltűnnek, hogy Mátyás királlyal ismételten mint hódítók tűnjenek fel. „Nyolc évig Ausztria ura: Corvin Mátyás, a magyarok királya” – olvashatjuk a képe alatt. Arról ugyan említést tesz a szerző, hogy miután elfoglalta, Mátyás nem engedélyezte Bécs városában a fosztogatást, de e *sans pareil* reneszánsz fejedelem uralma mégsem részesül dicséretben. „Corvin Mátyás udvarára a humanizmus volt jellemző, ahová számos itáliai művész és tudóst hívott meg. A központosított adminisztráció is alkalmasabb volt az adók behajtására, mint a Frigyes alatti, inkább felületesnek mondható közigazgatás, ami a polgárokat éppoly kevésbé lelkesítette, mint azok a magyar bizalmasok, akiknek Corvin a legfontosabb hivatalokat átadta.” Az osztrákoknak még a jóakarátú, működőképes közigazgatást létrehozó Corvin sem lehet elég jó. Ezért, amint néhány sorral alább olvashatjuk, „... 1490-ben, váratlanul bekövetkezett halála után rendszere kártyavárként omlott össze, s a Habsburgok problémamentesen szerezhették vissza örökös tartományait!” Mert örökös tartományokat ugyebár nem lehet csak úgy egykönnyen kártyavárral helyettesíteni.

Ezek után a magyarok elvesztik a mohácsi csatát, s az országot majd Savoyai Jenő hercegnek kell visszafoglalnia. 1806 után pedig Ausztria történelmi atlaszának térképein pusztán egy közelebről nem definiált császárság szerepel. Az 1848-as forradalom a bécsi nép kissé zavaros lázongásaként jelenik meg, ezenkívül akad még egy térkép a fontosabb monarchiabeli felkelésekről, de közelebbi magyarázatot semmiről sem találunk. Amint az 1867-es kiegyezéshez érünk, megtudhatjuk, hogy ez a vég kezdete. A fejezet – amit egyébként az akkori osztrák miniszterelnök, Beust gróf portréja díszít – utolsó mondatai igen jól mutatják, hogy Magyarország történelmi szerepéről milyen kép él mind a mai napig még a képzetesebb osztrákok köreiben is:

„A magyar uralkodó rétegeknek a nemzetiségek egyenjogúsítását célzó reformok iránti elutasító magatartása jelentősen hozzájárult a birodalom destabilizálódásához, különösen a délszlávok elidegenedéséhez. Az a különleges helyzet, amit a magyarok az 1867-es kiegyezés után éltek, az elvesztett világháborút követően azt eredményezte, hogy a magyarokat a Monarchia összes többi nem német népével ellentétben vesztesekként kezelték, az ország kisállammá zsugorodott, s több millió magyar rekedt a határon kívül. Ez vezetett Magyarországot két világháború közötti revizionista politikájához, s emiatt váltak végül is Hitler szövetségésévé.” (103.)

Ez tehát a tanulság, amit egy igazi osztrák az 1867-es kiegyezésből levon.

A tendencia, hogy a Habsburg Monarchia számos politikai hibájáért mások felelősek, az osztrák populáris történelemfelfogás vezérfonala. A kellemetlen fejezeteket, mint például az 1848-as forradalmakat, az osztrák történetírás hosszú ideig vagy teljesen kihagyta, vagy éppen csak érintette. Ausztria legkedveltebb történelmi kézikönyve, Walter Kleindel *Daten zur Geschichte und Kultur* [Adatok a történelemhez és a kultúrához] című műve az ausztriai forradalmat 24 sorban foglalja össze.

„Ausztria belpolitikája 1815 után tulajdonképpen Metternich túlzott konzervativizmusától szenvedett. A merev ‘metternichi rendszer’ kényszerűen vezetett olyan állapotokhoz, amelyek joggal nevezhetők elnyomásnak. A parasztok és munkások egyre súlyosabbá váló társadalmi és gazdasági helyzetéhez társult a polgárság és a szellemi korlátokat egyre kevésbé tűrő ‘értelmiség’ elégedetlensége. A voltaképpen ‘polgári forradalom’ nem akarta a Habsburg-ház trónfosztását, sem pedig a Monarchia megdöntését (mint Franciaországban vagy a Korona nem német nyelvű országaiban), hanem az abszolutizmust kívánta megszüntetni. A cél a személyes szabadság és a demokratikus alkotmány kivívása volt. Maga Karl Marx – aki 1848-ban többször is megfordult Bécsben – jelentette ki, hogy az itteni eseményeknek semmi közük az általa elképzelt ‘szociális forradalomhoz’. A bécsi forradalom a diákság, az Alsó-Ausztriai Iparegyesület, a Jogi-politikai Olvasóegylet, valamint a könyvkereskedők, nyomdászok, betűszedők forradalma volt. A forradalom idején nem volt szoros kapcsolat Bécs és a vidék között. Az októberi felkelés idején Bécs csak Stájerországból kapott némi erősítést. Felső-Ausztriában, Stájerországban és Tirolban egyébként csak a tartományi gyűlések élénksége volt tapasztalható. A problémát az új községi törvények megalkotása és a telki terhek megváltása jelentette. A csúcspont és a vég a bécsi októberi forradalom volt, ez követelte egyébként a legtöbb áldozatot (a harcokban mintegy kétezer ember esett el). A polgári liberális körök és a parasztok egyre inkább elfordultak a forradalomtól, az idegen elemek forradalmi radikalizmusától. A forradalom egyik eredménye az úgynevezett jobbágyfelszabadítás. Kudlich sziléziai képviselőnek a birtokok tehermentesítése (a jobbágytság megszüntetése) révén sikerült kivívnia a parasztok gazdasági felszabadítását. A paraszt földjének szabad birtokosává vált. Ugyanakkor a forradalom az alkotmány megváltoztatásának útját is egyengette, ami a neoabszolutizmus periódusa után 1867-ben következett be.” (239.)

Bécsi könyvtáramban hiába kerestem az 1848-as forradalomról szóló osztrák könyvet. Végül megtaláltam Niederhauser Emil könyvének német-nyelvű kiadását, az *1848 – Sturm im Habsburgerreich* [1848 – Forrongás a Habsburg Birodalomban] című munkát. Az osztrák történelem elégedetlen lázadóinak, az úgynevezett „forradalmi radikális idegen elemek”-nek a szerepét szívesen testáljuk mind a mai napig másokra, s előszeretettel a magyarokra.

Anekdóták

A népszerűsítő tudományos művek magyarságképe a történelmi tárgyú irodalomban is megtalálható. Elisabeth Tamussion 1998-ban Grazban megjelent *Maria von Ungarn* című életrajzi regényében az 1521-es török fenyegetés kapcsán fantáziál a magyar nemesek magatartásáról.

„Andrea de Burgo kíséretében megjelent az adonyi táborban, hogy meglátogassa a királyt és a csapatokat. Magabiztosan ülte meg tüzes lovát, amitől a magyarok természetesen belelkesedtek. Éljeneztek, trombiták harsogtak, életüket és vérüket ajánlották a királynénak, vitam et sanguinem. Ám a lelkesedés, mint már annyiszor, most is hamar lelohadt. Mikor híre jött, hogy a török csapatok visszavonultak, mindenki megkönnyebbült, az ország ‘megmentődött’ – de meddig? A katonai tábort nemzetgyűléssé szervezték át, hogy végre meghozzák az ország védelméhez elengedhetetlen intézkedéseket. Ám a jó szándéknál most sem jutottak tovább”.

Ilyen ellenféllel szemben Mohácsnál persze nem volt nehéz dolga a töröknek. A magyar történelemnek ebben a verziójában Lajos hősiezen hal meg, Szapolyai „érzékelen pragmatikus”, s a magyarok ismételten csak úgy jelennek meg, mint azok a bizonyos jóindulatú, forrófejű „tisztos nyalka legények”, akiket Lehár operettjeiből oly jól ismerünk.

Régi családi fényképek új keretben

Az osztrák történettudomány Ausztria és Magyarország közös történelméről alkotott képét még mindig egy 19. században kialakult, s azóta domináns interpretációs vonulat jellemzi. Josef Redlich *Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der habsburgischen Monarchie von 1848 bis zum Untergang des Reiches 1918* [Az osztrák álla-

mi- és birodalmi probléma. A Habsburg Birodalom belpolitikájának történeti ábrázolása 1848-tól a birodalom 1918-as összeomlásáig. Lipcse, 1920–1925] című főművének történetiszemléletében a 19. századi német liberális pozíciók tükröződnek. A második világháború után az Ausztriából elüldözött amerikai történész, Robert A. Kann munkái révén számos posztulátuma vált az osztrák történetírás részévé. Főként a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál és az osztrák-magyar kiegyezés témakörénél egyértelmű ez. Az osztrák történeti kutatás alapműve Robert A. Kann könyvének osztrák kiadása, a *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918* [A Habsburg Monarchia nemzetiségi problémája. A nemzeti mozgalmak története és eszmeisége a „Vormärz”-től a birodalom 1918-as felszámolásáig. Graz, 1964] lett.

A Monarchia történetéről az elmúlt években megjelent két alapvető mű kapcsán szeretném röviden illusztrálni, hogy a kései 19. század értékelései miként tartják magukat makacsul még ma is.

Manfred Rauchensteiner *Der Tod des Doppeladlers, Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* [A kétfejű sas halála, az Osztrák-Magyar Monarchia és az első világháború] című művének ítéletei teljes mértékben ausztrocentrikusak. Az első világháborút részletesen tárgyaló könyvben az események politikai hátterét vizsgáló ítéletek messze elmaradnak a hadtörténeti értékelésektől. Már Károlyi Mihály kormányát „radikálisok és pacifisták” (619.) gyülekezetének ítélni is megkérdőjelezhető dolog, ám egy könyvet írni a Monarchia összeomlásáról úgy, hogy a szerző a téma egyik legfontosabb, ha nem a fő művét, nevezetesen Jászi Oszkár *The Dissolution of The Habsburg Monarchy* [A Habsburg-Monarchia felbomlása] című könyvét még csak meg sem említi, nos, ez már kissé megdöbbenőnek tűnik. Avagy Ausztria-Magyarország talán mégis azért vesztette el az első világháborút, mert Linder Béla magyar hadügyminiszter a fronton lévő összes magyarnak megparancsolta, hogy tegye le a fegyvert (619.)? Egyáltalán, kiadhatott-e egy ilyen parancsot? Nem a szakszerűtlen történelmi kutatást, nem a források gondatlan felhasználását illeti a kritika, hanem a források és a feldolgozások interpretációs mintájának olyan kritikátlan átvételét, amely gyakran már veszélyesen megközelíti a tudományos-ismeretterjesztő történelmi munkák sekélyességét.

E hagyományos magyarságképek mindmáig meghatározzák, hogy az osztrákok – minden történelmi ismereten túl – miként látják a magyar nemzetet, a magyar államot, a magyar népet. Egy új tízkötetes Ausztria-történet részeként jelent meg 1997-ben Helmut Rumpler *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie* [Esély Közép-Európának. Polgári emancipáció és az állam szét hullása a Habsburg Monarchiában] című, a 19. század történelmét tárgyaló műve. A magyar irodalom kimerítő recepciója ellenére néhány kulcsfontosságú esemény – mint mondjuk az 1848-as forradalom – ábrázolása itt is a jól ismert módon történik. A *Magyar állam és magyar nacionalizmus* című fejezet elején, a 169. oldalon a következő velős megállapítást olvashatjuk: „Magyarország nem volt állam, s kevés esélye volt, hogy azzá váljon. A történelem folyamán a magyarok kisebbségbe kerültek a többi nemzetiséggel szemben”. Miután ez az alapvető tény, és az oka is egyaránt tisztázódott, az olvasó számára könnyebbé válik a később következő számos furcsaság elfogadása. A 296. oldalon megtudhatjuk, hogy az 1848-as forradalom tulajdonképpen nem az volt, amit mi közönségesen forradalom alatt értünk. „A magyarok forradalma nemesi forradalom volt. Ez jelentette a nagyságát, de egyben a korlátait is. A szinte egyáltalán nem létező nemzeti polgárság helyett az országgyűlési nemesség cselekedett.” 1848 őszének eseményeit és a magyarországi helyzetet a szerző a következőképpen vázolja:

„Batthyány azonban visszavonult a politizálástól. Széchenyi megőrült, egy bécsi ideggondozóba szállították. Esterházy nyíltan a bécsi udvar oldalára állt. Eötvös külföldre ment. Kossuth ekkor mindent egy lapra téve megparancsolta a magyar hadseregnek, hogy – az októberi felkelést támogatandó – vonuljon Bécs ellen, s itt is vezesse győzelemre a Magyarországon már biztosan győztesnek hitt forradalmat. Béctől keletre, Schwechatnál Jellasics visszaverte a magyar csapatokat, s a császári hadsereg főparancsnoka (...) 1848. október 31-én elfoglalta Bécset. Ezzel Ausztriában véget ért a forradalom.” (303–304.)

Helmut Rumpler semmiképpen sem az osztrák álláspont rövidlátó védelmezője. Ő az egyik legalaposabb osztrák történész, aki a történelmi események értékelésénél sem tesz lakatot a szájára. Az „aradi vérbíróságot” a 318. oldalon „brutálisnak” nevezi, Haynau szerint „hóhér”, a Batthyány elleni halálos ítélet pedig „a vak bosszúszomj kifejeződése”. Mégis megmarad a hagyományos interpretációs mintánál, amikor a magyar politikusokat

két csoportba, a „pragmatikusok” – ők nem akartak kiválni a Monarchiából – és a „demagógok” csoportjába teszi. Hogy az utóbbiakat mi vakítja, azt Zichy Mihály egyik képéhez fűzött kommentárjából tudjuk meg (519.): „A nagy mítosz: a magyar nemzet”.

Fordította: Mesés Péter

GERHARD BAUMGARTNER Distant Relatives – On the Austrian Point of View on Hungarian History

According to Gerhard Baumgartner, Hungarian history does not have a central position in the scope of attention of the Austrian historians. There are only a few books on Hungarian history, and even these books focus primarily on the era of the Austrian-Hungarian Monarchy. He claims that the view of the Austrian historians on the role of Hungary in history shows little difference to that on the role of Austria. They judge the events primarily from the point of view of the Austrian-Hungarian Monarchy.

The author notes that in the 20th century no Austrian author wrote a book on Hungarian history. In the books published in Austria the studies on Hungary are usually written by Hungarian authors.

BIBLIOGRÁFIA

- Baumgartner, Gerhard (szerk.): Im Osten nichts Neues? [Keleten a helyzet változatlan?]. In *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1999, 2.
- Bogyai, Thomas von: *Grundzüge der Geschichte Ungarns* [A magyar történelem alapvonalai]. Darmstadt, 1977.
- Bruckmüller, Ernst; Döcker, Ulrike; Steckl, Hannes és Urbanitsch, Peter (szerk.): *Bürgertum in der Habsburgermonarchie* [Polgárosodás a Habsburg–Monarchiában]. Wien, 1990.
- Burgenländisches Landesarchiv (szerk.): *Die Fürsten Esterhazy* [Az Esterházy hercegek]. Eisenstadt, 1995.
- Burgenländisches Landesarchiv (szerk.): *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen und Awaren* [Keleti lovasnépek – hunok és avarok]. Eisenstadt, 1996.

- Csuday, Eugen: *Die Geschichte der Ungarn* [A magyarok története], 2.k.. Wien, 1900.
- Delapina, Franz; Hofbauer, Hannes; Komlósy Andrea; Melinz, Gerhard és Zimmerman, Susan: Ungarn: Die Reform frißt ihre Kinder [Magyarország: A reform megeszi a gyermekeit]. In *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1991, 1, 109–112.
- Diószegi István: *Die Außenpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie 1871–1877* [Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1871–1877]. Wien, 1985.
- Fischer, Holger: *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Kis Magyarország-történelem]. Frankfurt am Main, 1999.
- Fodor István: Die Abstammung der Ungarn und Landnahme [A magyarok származása és a honfoglalás]. In Triber, Ladislaus (szerk.): *Die Obere Wart* [A Felső-Őrvidék]. Oberwart, 1977, 101–116.
- Gonda Imre és Niederhauser Emil: *Die Habsburger* [A Habsburgok]. Wien, 1978.
- Gottas, Friedrich: *Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus. Studien zur Tisza Ára 1875–1890* [Magyarország a liberalizmus fénykorában. Tanulmányok a Tisza-éréről 1875–1890]. Wien, 1976.
- Hanák Péter: *Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates* [Magyarország és a dunai monarchia. Egy soknemzetiségű állam polgári átalakulásának problémái]. Wien, 1984.
- Haslinger, Peter: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922–1932* [A magyar revizionizmus és Burgenland 1922–1932]. Wien, 1994.
- Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge, 1990.
- Horvath, Traude und Müllner, Eva (szerk.): *Hart an der Grenze. Burgenland und Westungarn* [Keszervesen a határon. Burgenland és Nyugat-Magyarország]. Eisenstadt, 1991.
- Jászi Oszkár: *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* [A Habsburg–Monarchia felbomlása]. Chicago, 1929.
- Kleindel, Walter: *Österreich. Daten zur Geschichte und Kultur* [Ausztia. Adatok a történelemhez és a kultúrához]. Wien, 1996.
- Kropf, Rudolf és Meyer, Wolfart (szerk.): *Kleinlandschaft und Türkenkriege. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert* [Kistáj és a törökökkel vívott háború. Dél-Burgenland a 16. és 17. századi török fenyegetés korában]. Eisenstadt, 1983.
- Kupelwieser, Ludwig: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacs 1526* [A magyarok harca a törökökkel az 1526-os mohácsi vészig]. Wien, 1898.
- Lendvai, Paul: *Die Ungarn – ein Jahrtausend – Sieger in Niederlagen* [A magyarok – Egy évezred – Győztesek a vereségben]. München, 1999.
- Lendvai, Paul: *Auf schwarzen Listen. Erlebnisse eines Mitteleuropäers* [Feketelistán. Egy közép-európai élményei]. Hamburg, 1996.
- Miksch, Hans: *Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Ungarn zwischen Kreuz und Halbmond* [Császárok és kalifák harca – Magyarország a kereszt és a félhold között]. Koblenz, 1990.

- Niederhauser Emil: *1848 – Sturm im Habsburgerreich* [1848 – Forrongás a Habsburg Birodalomban]. Wien.
- Rasky Béla: Verschwörungstheorien [Összeesküvéselemlétek]. In *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1991, 3, 106–108.
- Rauchensteiner, Manfred: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* [A kétféjú sas halála, az Osztrák-Magyar Monarchia és az első világháború]. Graz, 1994.
- Reingrabner, Gustav: *Protestanten in Österreich* [Protestánsok Ausztriában]. Wien, 1981.
- Rumpler, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie* [Esély Közép-Európának. Polgári emancipáció és az állam széthullása a Habsburg-Monarchiában]. Wien, 1997.
- Scheuch, Manfred: *Historischer Atlas Österreich* [Ausztria történeti atlasza]. Wien, 1994.
- Soós Katalin: Das Burgenland und die Politik der ungarischen Regierungen August 1919 bis Dezember 1921 [Burgenland és a magyar kormányzatok politikája 1919 augusztusa és 1921 decembere között]. In: Horvath, Traude és Müllner, Eva (szerk.): *Hart an der Grenze. Burgenland und Westungarn* [Keszervesen a határon. Burgenland és Nyugat-Magyarország]. Eisenstadt, 1991, 31–44.
- Szűcs Jenő: *Die drei historischen Regionen Europas* [Vázlat Európa három történeti régiójáról]. Frankfurt am Main, 1990.
- Tamussino, Ursula: *Maria von Ungarn. Ein Leben im Dienste der Casa de Austria* [Magyarországi Mária. Egy élet a Casa de Austria szolgálatában]. Graz, 1998.
- Tirnitz József: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Grenzziehung 1921 auf die Stadt Sopron/Ödenburg [Az 1921-es határmódosítás gazdasági következményei Sopron/Ödenburgra]. In Horvath, Traude és Müllner, Eva (szerk.): *Hart an der Grenze. Burgenland und Westungarn*. Eisenstadt, 1991, 45–54.
- Tóth Endre: Geschichte der Oberen Wart im 1. Jahrtausend [A Felső-Őrvidék története az első évezredben]. In Trieber, Ladislaus (szerk.): *Die Obere Wart* [A Felső-Őrvidék]. Oberwart, 1977, 77–100.
- Trieber, Ladislaus: *Die Obere Wart* [A Felső-Őrvidék]. Oberwart, 1977.
- Wandruszka, Adam és Urbanitsch, Peter (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1948–1918* [A Habsburg-Monarchia 1848–1918], 12 köt. Wien. 1973–1999.

(Összeállította: Gerhard Baumgartner)

SZARKA LÁSZLÓ és SALLAI GERGELY

Önkép és kontextus

Magyarország és a magyarság történelme
a szlovák történetírásban a 20. század végén*

A kommunista korszak utolsó két évtizedében született munkákkal foglalkozó, hasonló tematikájú áttekintések meglehetősen világosan képet rögzítettek a szlovák történetírás Magyarország- és magyarsággépéről.¹ Különösen az 1980-as évek közepén, amikor a csehszlovák föderáción belül a kilátástalan szakmai középszerűséget az éledező nacionalista törtételem próbálták meg többen is legitimálni, a szlovák történelem osztályharcos történelemfilozófiájában gyökeret vertek a magyartalanítást, dehungarizálást, a magyar történelmi kontextustól való teljes eltávolodást sürgető tendenciák. Ezek egyik legbántóbb, mindazonáltal mára gyökeret vert és a helyesírási szótárakban is kodifikált megnyilvánulása a történeti magyar családnevek szlovák fonetikus átírása.² (Az általunk vizsgált szerzők közül egyedül Dušan Kováčik törekszik például arra, hogy a kétségtől meggyőzően magyar nemzetiességű és irodalmi, történeti művek szerzőjeként ismert személyiségek esetében a családnév írásában a magyar helyesírást használja, mint pl. Pázmány, Rákóczi, Kossuth esetében, az összes többi szerző munkájában a szlovák helyesírási tanácsadó szótárban rögzített Pazmaľ, Rakoci, Košút fonetikus átírt változat szerepel.)

A középkori feldolgozásokban a csehszlovák államiság nemzeti, állami szempontjainak alárendelt ahistorikus, vagy éppen már a csehszlovák államisággal is szembe forduló újromantikus koncepciók, az új és legújabb kori, jelenkor-történeti munkák esetében pedig túlideologizált, már-már csökötten

---

* A tanulmány Ladislav Deák, Milan V. urica és J. Lubomir Lipták munkáival foglalkozó részeit Sallai Gergely készítette.

dogmatikus megközelítések jellemezték a szlovák történeti munkákat általában. A magyar kapcsolatokkal, a Magyar Királyságon belüli közös történelemmel, illetve a 20. századi kapcsolatok történetét ennek megfelelően hol igyekeztek minél inkább figyelmen kívül hagyni, hol meg hiperkritikus képletekben gondolkodva az „ezeréves elnyomás” hamis tudati elemeire építkezve az egész szlovák történelmet az ellenállás és a túlélés, illetve az elkülönülés, az önfejlődés motívumaira korlátozni. Mindezeket a törekvéseket a korszak áporodott neosztálinista politikai-ideológiai légköre mellett a késlekedő, illetve nehezkésen beindult forráskiadványok hiánya is lehetővé tette.

A Szlovákia esetében meglehetősen előzménytelen 1989 utáni fordulat a szlovák történetírásban igen erőteljes személyi és intézményi átrendeződést eredményezett. A korábbi korszak teljhatalmú udvari történetírásának képviselői sietve elhagyták a szakmát, s az elmúlt években legfeljebb egy-két memoárral, részletkérdéseknek szentelt tanulmányokkal hallatják hangjukat.³

Az alábbiakban az elmúlt évtizedben megjelent összefoglaló jellegű történeti munkákra korlátozódva próbáljuk áttekinteni, milyen új tendenciák, koncepciók jellemzik a szlovák historiográfiát a közös magyar-szlovák történelemmel, a kapcsolatok, illetve a kisebbségi kérdés történetével kapcsolatosan. A csehszlovák korszakban paradox módon a központi hungarológiai műhely nem Szlovákia területén, hanem a brünni egyetemen alakult ki Richard Prahlák vezetésével. Az ő szerkesztésében jelent meg 1993-ban az az ötszerzős munka, amely az 1945-1989 közötti korszak egyetlen csehszlovákiai Magyarország-története volt.⁴

A fordulat évében Anton Špiesz által frott Szlovákia története, amelyet szerzője „az öntudatosodás útjára” lépett szlovákoknak szánt egyfajta történeti útravalóul, egyszerre tűnik ki higgadt tárgyyszerűségével és az 1989 előtti korszak immár tarthatatlanná vált teorémáinak módszeres kiigazításaival. A nagymoráviai korszaknak a szlovák történelemben betöltött korlátozott szerepét például a fennmaradt morva tárgyi emlékek és a szellemi hagyományok csekély számának hangsúlyozásával érzékeltette. A Szent István-i Magyarország és a szlovákok viszonyára vonatkozóan pedig magától értetődőnek mondta, hogy a szent király iránti tisztelet a mai Szlovákia területén is igen erős volt: „Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen a szlovákok is kerek kilenc évszázadon keresztül abban az államban éltek, amelyet ő alapított, s ebből nyolc évszázadon keresztül nemzetiségi összezőrdülések és félreértések nélkül. Ist-

ván király nagyra tartotta a birodalmában élő nem magyar népeket is.”⁵ A koraközépkori Magyar Királyság alapítása és etnikai sokszínűsége, a nem magyar népeknek, köztük a szlovákoknak a magyar államissággal való kapcsolata kétségtől azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek az 1918-1989 közötti időszakban hol a nemzetállami, hol az ideológiai, hol meg éppen mind a két-fajta prekonceptió miatt a legtöbb torzulást szenvedték el.

Az 1994-ben készült második, új szellemben íródott összefoglaló munka bevezetőjében a négy élvonalbeli szerző egyértelműen azt az álláspontot teszi magáévá, hogy a szlovák történelem meghatározó sajátossága, hogy gyakorlatilag a 20. század közepéig a szlovákok „olyan államokban éltek, amelyben más nemzetekhez tartozók töltötték be a hegemon szerepet”. Ennek tudomásul vétele a szerzők szerint elengedhetetlen feltétele a szlovák történelem reális kontextusának tisztázásához: „A szlovák történelem ezen állam (ti. a Magyar Királyság – Sz. L.) történetének része, jóllehet mindezidáig nem igazán tartották szem előtt ezt a tényt a történetírásban. Tehát ennek az államnak (a Magyar Királyságnak) a története, legalábbis annak alapvető tényei a szlovák történelem részét alkotják. Helytelenek és feleslegesek tehát mindazok a törekvések, amelyek a szlovák történelmet úgymond dehungarizálni akarják, hiszen ez a történelem nagyjából ezer éven át a történeti Magyarország keretei között zajlott. Az ilyen törekvések nem csupán a szlovák történelem kereteit iktatják ki, hanem figyelmen kívül hagyják és tagadják azt a szlovákok által az állami keretekre és az állam létrejöttére kifejtett kétségtől erős befolyást is.”⁶

Az állami keretek, az állami kontextus problémájával szorosan összefüggő másik alapkérdésben, a szlovák etnogenezis kérdéskörében a vizsgált munkák egyértelműen azt az álláspontot képviselik, hogy a mai szlovák nemzet etnikai öntudatosodásának első periódusát Nagymorávia idejére helyezik: „Kétségtől erre az időszakra nyúlnak vissza azok a kezdetek, amelyek az itt élő népességnek, a mai szlovákok őseinek közös tudatát jellemezték.”⁷

Ebben a kérdésben a vizsgált munkákban semmilyen érdemi különbséget nem lehet kimutatni. Az viszont nagyon fontos elmozdulás a korábbi időszakhoz képest, hogy a szlovák entogenezist ezek a munkák nem tekintik a nagymorva korszakban lezáruló folyamatnak. Jóllehet explicite – D. Kováčik kivételével – nem is írnak róla, nem zárják ki a Magyar Királyság kereteinek, intézményeinek, mindenekelőtt a vármegyerendszernek a meg-

határozó szerepét a nemzetté válás alapjait megteremtő etnikai folyamatokban. Kovál munkájában a kora középkori magyarországi etnikai-nyelvi kulturális fejlődést összegezve a tényeknek megfelelően így rögzíti Magyarországot és a szlovák etnogenezis viszonyát: „A történeti magyar állam létezése megteremtette a szlovák nemzet kialakulásának alapvető feltételeit. A szláv etnikum már a 9. század folyamán elkezdett differenciálódni. A szlávok három fő ága jött létre: a keleti, déli és a nyugati szlávoké. (...) A legfőbb megkülönböztető tényezőnek nyilvánvalóan a politikai fejlődés bizonyult. A szlovákok különálló etnikumként a történeti magyar állam keretei közt fejlődtek, míg a lengyelek és a csehek a lengyel és a cseh királyság keretei közt. Maguk a magyarországi szlovákok közt jelentős nyelvi különbségek voltak, több dialektus nagymértékben különbözött egymástól, s ezek a különbségek idővel még tovább nőttek. Az egységesülést viszont a zárt területen kialakult kompakt települtség segítette elő.”⁸

A nemzeti szárny a szlovák történetírás súlyában és befolyásában egyaránt változó – jeles kutatókat, emigránsokat és szopora és könnyű tollú publicistákat egyaránt magában foglaló – képződménye. Milan Ľurica *Dejiny Slovenska a Slovákov* [Szlovákia és a szlovákok története] című könyve kronologikus sorrendben tekinti át csaknem két évezred eseményeit. Amint a szerző fogalmaz, „főként azokra [az eseményekre] koncentráltam, amelyek egyenes összefüggésben állnak Szlovákia és a szlovák nemzet történetével, valamint megkülönböztetett figyelemmel azokra a tényekre, amelyek alátámasztják és megerősítik a szlovák nemzet ősi etnogenezisét, Szlovákia területére történt letelepedésének zavartalan kontinuitását legalább a Krisztus utáni 6. századtól napjainkig, de főleg államiságának mély történelmi gyökereit, melyeket kedvezőtlen hatalmi és politikai viszonyok között is mindig emlékezetében tartott...”⁹

Ebből a felfogásból egyenesen következik, hogy a szlovák államiság megszűnését és a több mint ezer éven át tartó „kedvezőtlen hatalmi és politikai viszonyok” létrejöttét a „török-tatár vezetésű finnugor nomádok vándorló törzseinek”¹⁰ támadása idézte elő, amelyekből később kialakultak a magyarok. Ľurica professzor helyesen tesz különbséget a korabeli magyar törzsek és a modern magyar nemzet között, ám szlovák vonatkozásban két oldallal később erre már nem képes. A 906. oldalon a következőket írja: „A magyarok délről ismét megtámadták Szlovákiát. A magyarok elleni harcban elesett II. Mojmir, a szlovákok királya ...” Majd a 924. oldalon: „Ez volt

az első szlovák államiség vége és egész Szlovákia magyar uralom alá történő betagozódásának kezdete.”

A szlovák történetírás eme képviselőjének magyarokkal, Magyarországgal kapcsolatos felfogása, az egyes közös történelmi konfliktusokról kialakított álláspontja jelentősen eltér a történetírás objektivitásának minimális követelményeitől.

A *Starý národ – mladý štát* [Régi nemzet – fiatal állam] címmel a Szlovák Nemzeti Bank által kiadott könyvben Milan Ferko, a nagymoráviai korszakot részben szlovák történelemmé átszilizálva, Moráviát mint dunai-tiszai birodalmat mutatja be, ahol a keleti frank birodalom ellenében a bizánci rítusú kereszténység elterjedésével virágzó szlovák nemzeti kultúra alakult volna ki. Slavomír fejedelem frankok elleni lázadását pedig a történelem első „szlovák felkeléseként” aposztrofálja.¹¹ A honfoglaló magyarok letelepezését, megkeresztelkedését, mezőgazdasági termelésre való áttérését közvetlenül „a szlovákoktól és a többi szláv szomszédoktól vették át”.¹²

A könyv középkori részeit Richard Marsina készítette. Marsina hangsúlyozza a nyitrai részfejedelemség intézményének fontosságát¹³, a magyar és a szlovák állami címerben egyaránt szereplő kettős kereszt felső-magyarországi területekhez és a szlovák etnikumhoz való történelmi kötődését.¹⁴ Valamennyi vizsgált szlovák történelmi összefoglalás nagy súlyt helyez a felső-magyarországi szlovák régió városainak etnikai fejlődésére. Špiesz, Marsina és Kováč például egyaránt kiemeli, hogy a Nagy Lajos király által a zsolnai szláv-szlovák polgárok jogait biztosító 1381. évi privilégiumlevél (*Privilegium pro Slavis*) ugyanannyi helyet biztosított a szlovákok számára, mint a németeknek. Súlyának megfelelően szerepel ezekben a munkákban az egyházi intézményrendszer, a megyei közigazgatás témaköre, de érezhetően tudatosan visszaszorul a központi királyi udvar tevékenységének bemutatása.

A Mohács előtti korszakban a felső-magyarországi szláv-szlovák régió sajátos fejlődési tendenciáit általában a városfejlődés, a színesfémbányászat fellendülésének, illetve Csák Máté tartományának és a központi hatalommal való szembekerülésének a bemutatásával érzékeltetik ezek a munkák, de mindegyik óvakodik az olyasfajta túlzásoktól, amelyek egyfajta Magyarországon belüli szlovák különfejlődésre utalnának.

A Mohács utáni korszak esetében a három részre osztott ország helyzetét is többé-kevésbé a realitásoknak megfelelően mutatják be, amikor ugyan hangsúlyozzák, hogy a királyi Magyarország súlypontja azonos volt a szlo-

vákok által is lakott felső-magyarországi régióval, de sem a törökellenes harc értékelésében, sem a regionális fejlődés bemutatásában nem szakadnak el a magyarországi kontextustól.

Az 1526 utáni Magyarország történelmét részben a történeti tényeknek megfelelően – részben mint a mai Szlovákia kialakulásához vezető fejlődés egyfajta történeti előzményeként értékelve – a három részre osztott ország belső különbségeit a szlovák történetírás 1989 után is igyekszik kidomborítani, túlhangsúlyozni. A mohácsi csatát Viliam „iľaj (a Szlovák Történelmi Társulat elnöke) például úgy értékeli mint „a középkori magyar állam végét”. A három részre osztott ország vonatkozásában a legtöbb szlovák szerző gyakran használja – vállalva a tudatos anakronizmusok csapdáinak kockázatát – a „Slovensko-Szlovákia” kifejezést. A Ferdinánd és Szapolyai között 1534-ben megkötött béke tartalmát ismertetve „iľaj szerint „Ferdinándnak jutott Horvátország és Szlovákia (Kassa és a kelet-szlovákiai megyék egy része nélkül), Szapolyainak pedig Erdély és Kelet-Magyarország”.¹⁵

D. Kováč szerint „Szlovákia (a keleti rész nélkül) a Habsburg Magyarország legfontosabb részét jelentette. Prešporok (Bratislava) vált fővárossá. Itt tartotta üléseit a magyarországi országgyűlés, s itt, a Szent Márton Dómban koronázták meg a magyarországi királyokat. Itt volt a székhelye a Magyar Kamarának, amely az összes királyi birtokot igazgatta. A pozsonyi várban őrizték a királyi koronaékszereket. Ily módon egészen a 18. század kezdetéig a mai szlovákiai terület politikailag elkülönült a történeti Magyarország többi részétől, s fejlődése a Habsburg Birodalom többi részével – az osztrák tartományokkal és a cseh korona országaival – szoros együttműködésben ment végbe.”¹⁶

Viszonylag jelentős elmozdulások figyelhetők meg a hosszú 19. század, azaz a klasszikus nacionalizmus korának legújabb szlovák történeti feldolgozásaiban. Jóllehet nem születtek új nagy monográfiák sem a „nemzeti ébredés” – nagyjából a magyar reformkornak megfelelő – korszakáról, sem az 1848-49. évi forradalmi és nemzeti küzdelmekről, mégis igen sok új tanulmánnyal gazdagodott ezeknek a szlovák nemzeti fejlődés szempontjából kulcsfontosságú kérdésköröknek az irodalma. Már-már áttörés értékűnek is minősíthető a társadalomtörténeti stúdiumok előtérbe kerülése, amit egyebek közt három kiváló tanulmánykötet is bizonyít.¹⁷

..ubomír Lipták a 20. század eleji Szlovákiával foglalkozó kötet bevezető tanulmányában egyöntetűen bizonyítotttnak látja azt a tételt, amely az

egész hosszú 19. századi magyarországi nemzetiségi politika végső összegzését abban látja, hogy „a magyarosítás, valamint a bármifajta nemzetiségi autonómia elutasítása egyáltalán nem szolgálta azt az eredeti célkitűzést, hogy ezeknek a segítségével a Monarchián belül erősítsék Magyarország helyzetét, esetleg kiharcolják teljes függetlenségét. Ehelyett 1918-ban a fejlődés nem a történeti Magyar Királyság önállóságához, hanem az önálló trianoni Magyarország létrejöttéhez vezetett.”¹⁸ Tény, hogy a szlovák történészek idősebb nemzedéke még mindig a dualizmus kori felsőmagyarországi asszimilációs folyamatok erőszakos jellegének bizonygatásával van elfoglalva, s az egész korszakot mint a szlovák nemzeti fejlődés szempontjából kizárólag negatív periódust, „a fokozott nemzeti elnyomás időszakát” értékeli.¹⁹

A magyar kérdés és a magyar-szlovák történelmi kapcsolatok megítélésének egyoldalúságai számos szlovák történelmi szakmunka színvonalát befolyásolják negatívan. Ebben az évszázadban három meghatározó történelmi élmény vált a két nép közötti konfliktusok forrásává. A történelmi Magyarország megszűnésével a szlovákság az újonnan létrehozott Csehszlovák államnak lett államalkotó nemzete. 1938-1939-ben Csehszlovákia szétesése, a német és magyar kisebbségek kiválása, majd az állam megszűnése és az önálló Szlovákia létrejötte. Végül az 1945-1949 közötti magyarellenés állami politika az újjáalakult Csehszlovákiában. Ezek azok a pontok, ahol leginkább távol áll egymástól a magyar és a szlovák kutatók álláspontja, és ahol a rendszerváltás dacára az árnyaltabb megítélés hiánya továbbra is jellemzi a szlovák történészek munkáit.

Pozitív elmozdulás elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchiában történt együttélés megítélésében tapasztalható. Jelenleg talán a leginkább irányadó szlovák történész .ubomír Lipták így látja a századforduló „Szlovákiáját”: „Szlovákia a századfordulón már számos akadályon túllépett (...) százezer ipari munkás az első világháború előtt, olyan tény, amely számos ország esetében még ma is csak a jövő kérdése. Ugyanígy a szlovák mezőgazdaság, még ha a földművesek jelentős részének nem is volt földje, amelyből megélhetett volna (...) lassan, de érezhetően terjedtek a modern termelési módszerek.”²⁰ A kényesebb kérdésben, vagyis a Monarchia és benne Magyarország megszűnésének okait illetően Lipták is úgy véli, hogy „a Monarchia megszüntetése és a magyar államból történő kiválás szorgalmazása a szlovák politika történelmi döntése volt. Reményre pedig az joga-

sította fel, hogy a szlovák törekvések megegyeztek a Monarchia többi elnyomott népének kívánságával...²¹

A középnemzedékhez tartozó szlovák történészek közül azonban egyre többen hajlandók árnyaltabb képet alkotni a kiegyezést követő fél évszázadról. Külön ki kell emelni például Roman Holec professzort, aki a dualizmus kori szlovák-magyar kapcsolatok mélypontját jelentő csernovai sortűzről készített igen körültekintő, adatgazdag monográfiát.²² A szóbanforgó tanulmánykötetben, a korabeli magyarországi gazdaságpolitika nemzetiségellenes törekvéseit is bemutatva, végső soron arra a következtetésre jut, hogy „a szlovák nemzeti emancipációs mozgalom gazdasági fejlődése az első világháborúig terjedő időszakban növekvő tendenciát mutatott, fokozatosan kiterjesztette jelenlétét a különböző gazdasági ágazatokban, és programjaiban egységes koncepciókra támaszkodva olyan régiókban is komoly hódításokat tett, amelyek politikailag nem tartoztak erősségei közé (Nógrád, Szlovákia keleti részei)”.²³

Különösen izgalmas kérdéskört vizsgált meg Elena Mannová tanulmánya, aki a szlovákok nemzeti identitásának az első világháború éveiben kimutatható alakulását vizsgálta részben az állam iránti lojalitás megnyilvánulásai, részben az 1918. évi fordulatra való felkészültség szempontjából, különös tekintettel a szlovák nemzeti szimbólumok szerepére.²⁴ Hasonló elemzést készített Elena Jakesová is, aki az amerikai szlovák kivándorlók Magyarország iránti lojalitásának, illetve az egykori hazával való szembefordulásnak az okait vizsgálta.²⁵

A történeti Magyarország 1918. évi összeomlása, a trianoni békeszerződésben rögzített nemzetállami rendezés kialakulása kétségkívül ma is az a terület, ahol a kelet-közép-európai régió valamennyi nemzeti történetírása között igen jelentős nézeteltérések mutatkoznak meg. Mindazonáltal a csehszlovák államalapítás ma már távolról sincs olyan ideologikus és már-már szakrális magasságokba emelve, ami eleve lehetetlenné tenné az érdemi vitákat. Ehhez nyilván hozzájárult Csehszlovákia kettéválása is, de rendkívül fontos, hogy az 1918–1920 közötti időszak megítélésében a szlovák történetírásban a nacionalista felfogás már távolról sem egyeduralkodó.

Dušan Kováč, aki már 1989 előtt is megpróbálta a történeti források alapján bizonyítható ismereteket szembeállítani a Csehszlovákiát a szovjetek forradalmának egyenesági leszármazottjaként bemutató ideologikus konstrukciókkal, történeti szintézisében a következőképpen summázza

a csehek és szlovákok közös államának létrejöttéhez vezető eseményeket: Az 1918. október 30-án Turócszentmártonban elfogadott szlovák nemzeti deklaráció Kováľ szerint egyszerre jelentette Szlovákia csatlakozását az önálló cseh-szlovák államhoz, s annak kinyilvánítását, hogy a szlovákok kiváltak a történeti Magyarországból. Ez utóbbi döntés előzményei szerint a 19. századi magyarosításra vezethetők vissza, amikor „a történeti magyar állam az eredeti multietnikus államból centralizált magyar állammá vált”. Ezzel együtt Kováľ sok más szlovák történésztől eltérően azt is hangsúlyozza, hogy a kiváláshoz szükséges külső, nemzetközi feltételek csak az első világháború kirobbanását követően alakultak ki, s ezeket használta ki azután a csehszlovák politikai emigráció, amelyhez a maguk lehetőségeihez mérten a szlovákok is hozzájárultak.²⁶

A trianoni békeszerződés létrejöttét Szlovákia szempontjából a legteljesebben Marián Hronský, a kiváló pozsonyi hadtörténész 1998-ban megjelent monográfiája tekinti át.²⁷ Több hasonló tárgyú nagymonográfia, számtalan tanulmány után a szerző hat fejezetre osztva tárgyalja az első világháború után kialakult helyzetet, s azt a fejlődést, amely a történeti Magyarország felbomlásához, Csehszlovákia és a többi utódállam, a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttéhez, illetve a békeszerződés megkötéséhez vezetett. A monográfiának elsősorban a hadtörténeti részei hoznak új anyagot, míg a fegyverszüneti megállapodások és a békekonferencia tárgyalásaira vonatkozóan jószerivel csak másodlagos és publikált forrásokat használ fel. Igaz, egyetértően idézi Jan Valenta cseh történészt, aki szerint a magyar történetírás egyre nagyobb előnyre tesz szert a versailles-i békerendszer kialakulására vonatkozó forrásanyag feltárásában és közreadásában, de a csehszlovák békejegyzékeket, a területi igényekre vonatkozó korabeli csehszlovák érvrendszert tartalmazó dokumentumokat ő maga sem használja.

Fontos áttörés következett be az elmúlt évtized szlovákiai történetírásában a 20. századi (cseh)szlovákiai kisebbségi kérdés kulcskérdéseinek feltárásában, elemzésében is. A kassai Társadalomtudományi Intézetben készült kismonográfiák mellett több más tanulmánygyűjtemény is napvilágot látott, amelyek nem kerültek meg a második világháború utáni kisebbségellenes politika elemzését sem.²⁸

A már említett angol nyelvű propagandakiadvány mellett több kötet jelzi azt a törekvést, hogy a magyar-szlovák történeti kapcsolatok vizsgálatát is beemeljük a szisztematikus történeti vizsgálatokba.²⁹ A legneuralgikusabb

témakörök között a bécsi döntéssel és annak háború utáni következményeivel foglalkozó irodalmában nagy súllyal van jelen az általunk nemzeti szárnynak nevezett csoport meghatározó személyisége, Ladislav Deák. 1938-ban a csehszlovák válságot követően a négy európai nagyhatalom müncheni döntése Csehszlovákia német lakta területeinek elcsatolását eredményezte, továbbá mód nyílt a magyar kisebbség ügyének rendezésére is. Az 1938. november 2-i bécsi döntés értelmében 12 ezer négyzetkilométernyi terület, amelynek magyar adatok szerint 84,4 százaléka³⁰, szlovák adatok szerint 59,1 százaléka³¹ volt magyar, visszakerült Magyarországhoz.

„Népünk, bár nem saját hibájából, de áldozattá vált. Tudtunk nélkül, tehát ellenünk döntöttek. A német-olasz döntőbíróság nem az etnikai helyzet alapján döntött. (...) De senki nem akadályozhatja meg nekünk, hogy az egész világ előtt kijelentsük, a szlovák nemzet tragikus sérelmet szenvedett el.”³² – jelentette ki Jozef Tiso a döntés napján a pozsonyi rádióban. Hasonló a megítélése napjaink szlovák történészeinek is, többnyire ellentmondást nem tűrően ítélik el az egész eseménysorozatot és a bécsi döntés háború után történt hatályalanításában magától értetődően az igazságszolgáltatást üdvözlük.³³ Hiszen a müncheni egyezmény azért jöhetett létre, mert a nyugati demokráciák a háború elkerülése érdekében feláldozták Csehszlovákiát.³⁴ A köztársaság szétesésének körülményeivel, e körülmények félreértelmezésével függ össze az autonómia kérdésének szlovák szakirodalmi megítélése is. A legtöbben, akik a cseh-szlovák együttélésre kritikusan³⁵, de mégis némi nosztalgiával gondolnak vissza, úgy vélik, hogy a háború előtti csehszlovák vezetés hibázott, amikor a német és magyar kisebbségnek messzemenő jogokat biztosított. A nemzetiségek ugyanis szétverték a Köztársaságot.³⁶ E felfogással szemben a magyar szakirodalom arra mutat rá, hogy a nemzetiségek asszimilációjára berendezkedő beneši kisebbségi politika felelőssége szintén jelentős.³⁷ A szlovákoknak ugyanakkor kettős történelmi tapasztalata van. A csehszlovák együttélés nosztalgiája és az önállóság 20. századi dilemmája megnehezíti számukra a történelmi tisztánlátást. A két háború közötti időszakban a csehszlovák kormány állandó félelme az autonómiától és az a tény, hogy végül kényszer hatására született meg olyan későn, amikor a bomlási folyamatokat már nem lehetett megállítani, azt a felfogást konzerválta, hogy minden területileg is körvonalazott autonómia az adott állam egysége ellen irányul.

Az októberi napokat illetően, amikor a magyar kérdés is napirendre került, a magyar kormány katonai akciót is fontolgatva³⁸, ultimatív módon kö-

vetelte túlzó igényeit. A már említett ..ubomír Lipták is úgy véli, „a magyar igények felülmúlták a legrosszabb várakozásokat is.”³⁹ A novemberben létrejött bécsi döntés nem felelt meg az etnikai elvnek⁴⁰, hiszen – ahogy Lipták fogalmaz – „déli határunkról nem statisztikai, gazdasági és történelmi érvek döntöttek, hanem a nagyhatalmi érdekek.”⁴¹ Emellett minden szlovák kutató egyetért abban is, hogy a Magyarországhoz került szlovákok jelentős mértékű üldözésnek lettek kitéve, ami több tízezer ember elmenekülését eredményezte.⁴² Mindezzel szemben a magyar szakirodalom valószínűsíti, hogy magyar katonai akció komolyan nem jött szóba, továbbá rámutat a csehszlovákiai magyarság jogainak komoly hiányosságaira, valamint az etnikai elvet precízen érvényesíteni kívánó magyar delegáció tevékenységére a komáromi tárgyalásokon. A magyar történeti irodalom – főként a sokszor túlzott önkritikát gyakorolni kénytelen marxista munkák – kiemeli a szlovákokkal szembeni magyar visszaéléseket, de az újabb elemzések arra is felhívják a figyelmet, hogy a korabeli magyar kormánytényező a túlkapások megszüntetésére törekedtek.

A müncheni időszak magyar-szlovák kapcsolatainak elsőszámú szlovák kutatója, Ladislav Deák – véleményünk szerint meglehetősen tendenciózusan – a kilencvenes években megjelent munkáiban is ragaszkodik a magyar kisebbség bűnösségének elméletéhez, amely szerint a csehszlovák állam szétverésének egyik okozója volt⁴³, majd a Magyarországhoz visszacsatolt területeken támogatta a Horthy-rendszer szlovákellenes politikáját⁴⁴. A rendszerváltás óta a magyar szakirodalom alapján a Horthy-rendszerrel árnyaltabb képet alkothatunk. Ezzel szemben a szlovákok szinte mindig annak elmaradott és diktatórikus vonásait hangsúlyozzák. „Akinak volt némi illúziója, azt a megszálló hatalom csakhamar megtanította, hogy a demokratikus és a nemzeti jogokat egyaránt elnyomó, régi elnemzetietlenítő úri politika (...) semmit nem változott, sőt inkább kiegészült a Horthy-diktatúra brutalitásával. A megszálló hadsereg és a helyi sovíniszták túlkapásai elől (...) tízezrek menekültek mindenüket hátrahagyva észak felé, annak is örülve, hogy pusztán életüket megmenthetik.” – írja Lipták⁴⁵. ~ urica szerint is a magyar uralom alá került szlovákok „ki voltak téve a hátrányos megkülönböztetésnek, az asszimilációnak, sőt számos esetben a brutális üldözésnek is.”

A források alapján a szlovák szerzők nézete túlzónak tűnik. Janics Kálmán a szlovákiai magyarok jogfosztásáról készült művében már több mint két évtizeddel ezelőtt arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok bűnös-

ségének alátámasztását szolgáló, önkényesen kiválogatott adatokon alapuló, a nemzeti önkritikát számos esetben teljesen mellőző felfogás az 1945 utáni csehszlovák államba visszakerülő magyarság üldöztetésével függ össze. A történészek is idomultak a csehszlovák állampolitikai elképzelésekhez, az első szempont ugyanis a „dél-szlovákiai” magyarság üldözése jogosságának bizonyítása volt⁴⁶. Ez a felfogás a maga meglehetősen egyoldalú formájában konzerválódott – napjainkig. A kassai kormányprogram rendelkezései, amelyek kiindulópontjai lettek a magyarság négy évig tartó kálváriájának, a szlovák történészek véleménye szerint nem hagynak maguk után semmi kivetnivalót sem.⁴⁷

Az 1938-39-es és az 1945-49-es események megítélésében tehát mutatkozik ugyan némi elmozdulás, főként Štefan Šutaj munkáiban, de az 1945-1948 közötti időszak csehszlovákiai etnikai tisztogatásairól a pozsonyi Vadkerty Katalin által feltárt anyag beemelése, a szlovákiai magyarok szerepének, helyzetének objektív tisztázása a szlovák történetírásban egyelőre még várat magára.⁴⁸

A jórészt csupán a történeti összefoglaló munkákra kiterjedő áttekintésünk végén három mozzanatot érdemes kihangsúlyozni. A szlovák történetírásban a magyarországinál határozottabb és kiélezettebb átrendeződés ment végbe az 1990-es évtizedben, amelynek egyik hosszabb távon is érezhető következménye, hogy gyakorlatilag két részre szakadt a szlovák történetírás: a nemzeti elkötelezettséget a szakma legfőbb céljának tekintőkre, illetve a történetírást részrehajlástól mentes tudományként művelőkre. Mindkét csoportban találhatóak élvonalbeli kutatók. A nemzeti irányzathoz tartozók közül néhányan a Mečiar-kormányok által szorgalmazott magyarellenes hangulatkeltésben is kivették a részüket, különösen a honfoglalás 1100 éves évfordulójának évében.⁴⁹

A magyar-szlovák történészpárbeszéd szempontjából a legnagyobb horderejű változást az a tény jelenti, hogy mára egyértelművé vált az a felismerés, hogy a szlovákok és Szlovákia történelmét a történeti magyar állam létrejöttétől 1918-ig bezárólag csakis a Magyar Királyság, illetve a Habsburg Monarchia történeti kontextusában lehet reálisan művelni. A reális történeti kontextus alapfeltétele a reális történeti szlovák önképnek és az értelmes magyar-szlovák történeti vitáknak. Ehhez mindkét fél részéről további összehangolt forrásfeltáró munkára, továbbá elmélyült közös társadalom-, művelődés- és intézménytörténeti kutatásokra is szükség lenne.

A hagyományos történeti vízvázlasztók, az örökzöld magyar-szlovák vitatémák mára mintha megszélidülni látszanának: ez részben arra vezethető vissza, hogy mindkét történetírásban jelentős súlyponteltolódás kezdődött a hagyományosan domináns és konfliktusérzékeny politikátörténet rovására, a nyitott kérdések iránt jóval fogékonyabb társadalom- és művelődéstörténet javára. Másrészt az egyes országokban egymás mellett létező különböző irányzatok belső vitái eleve leleplezik a nacionalista és dilettáns szélsőségeket, azok ennél fogva a nemzetközi vitákban máris jórészt teljesen verseny- és szalonképtelenné váltak.

JEGYZETEK

- ¹ Szarka László: Das historische Ungarn im Spiegel der slowakischen Geschichtsschreibung. In *Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae – A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve*, 1998, 165–186. Uő: Újromantika avagy a kis nemzeti történetírás dilemmája. Megjegyzések Matúš Kušera: Szlovákia a középkor idején című könyve kapcsán. In *Palócföld*, 1987, 4, 59–67. Uő: A századelő (1990–1918) a hetvenes évek szlovák történetírásában. In *Századok*, 1982, 116, 356–367.
- ² A Jozef Novák és Pavol Horváth által kezdeményezett átírásról, s annak magyarországi fogadtatásáról ld. Szarka László (szerk.): *Magyar és csehszlovák történeszek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról*. Budapest, 1988, Hungaro-Bohemicoslovaca 1. Az immár kodifikált átírás alapelveit 1999-ben bírálta és elhagyni javasolta Eva Kowalská egy recenziójában: Horváth, Pavol Anton Bernolák ((1762–1813). Povod a osudy jeho rodiny. □ ivot a dielo [Családjának eredete és sorsa. Élete és művei]. In *H^o*, 1999, 1, 115–117. Kowalská javaslatát Pavel Horvát viszontválaszában mereven elutasította: Horváth Pavol: Neuváňený návrh na zrušenie slovenskej transkripcie starých rodových mien a priezvisk [Meggondolatlan javaslat a régi családnevek és vezetékevek szlovák átírására]. In *H^o*, 1999, 2, 306–315.
- ³ Teljesen visszavonult pl. Viliam Plevza, a Párttörténeti Intézet igazgatója, Pavol Hapák a pozsonyi Történettudományi Intézet párttitkára, Szlovákia 1980-as években megjelent hatkötetes történetének szerkesztője, s az elmúlt évtizedben mindössze egy-két tanulmányt közölt Samuel Cambel, ugyanennek az intézetnek a korábbi igazgatója. A Szlovák Tudományos Akadémia intézetei ugyan megmaradtak, de az Akadémia jelentősége az Oktatási Minisztérium alárendelt Akadémia jelentősége nagymértékben csökkent. A továbbra is Pozsony-központú szlovák törté-

netírás látványosan két nagy táborra bomlott: a nemzeti elkötelezettségű, függetlenségi irányzat a Mešiar-kormányzat idején a Matica slovenská keretei közt önálló intézetet is létrehozott.

- ⁴ Praňák, Richard: *Dejiny Maľarska* [Magyarország története]. Brno, 1993, Masarykova Univerzita. – Az új szemléletű rövid szintézisek közül elsőként Anton Špiesz jelentette meg új szellemiségű történeti összefoglalóját: *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. [Szlovákia története útban az öntudatosodáshoz] Bratislava, 1992, Vydavateľstvo Perfekt. Ez a munka jelenti alapját az ez évben megjelent illusztrált változatnak: Anton Špiesz: *Ilustrované dejiny Slovenska* [Szlovákia illusztrált története]. Bratislava, 2000. Ezt követte 1993-ban a Marsina, Richard: „iľaj, Viliam; Kováč, Dušan és Lipták, Ľubomír által írt egykötetes összefoglalás: *Slovenské dejiny* [Szlovák történelem]. Martin, (é.n.), Matica slovenská. – A nemzeti irányzatú történészek Szlovák Nemzeti Bank által támogatott és nagy példányszámban kiadott, valamennyi középiskolába elküldött összefoglalását Milan Ferko, Richard Marsina, Ladislav Deák és Imrich Kruľiak készítette: *Starý národ – mladý štát* [Régi nemzet – fiatal állam]. Národná banka Slovenska – Litera, Bratislava 1994. – Szenvedélyes vitákat váltott ki Milan Ľubomír: *Dejiny Slovenska a Slovákov* [Szlovákia és a szlovákok története]. Bratislavam 1996. című munkája, amely a Padovában élő szerző ultrakonzervatív és nacionalista koncepcióját iskolai tankönyvként próbálta „eladni” Szlovákiában. – Kronológia és lexikon sajátos ötvözeteként jelent meg Dušan Škvarna, Július Bartl, Viliam Ľubomír, Mária Kohútová, Róbert Letz és Vladimír Segeš által írt *Lexikón slovenských dejín* [A szlovák történelem lexikona]. Bratislava, 1997, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Az összefoglaló történeti munkák közt különösen fontos hely illeti meg Ľubomír Lipták először 1968-ban megjelent munkájának reedícióját: Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí* [Szlovákia a 20. században]. Bratislava, 1998. Az 1990-es évtizedben megjelent egykötetes szlovák történeti összefoglalók sorát Dušan Kováčnak Prágában szlovák nyelven a Lidové noviny kiadó „Államok története” című sorozatban megjelent munkája zárja: *Dejiny Slovenska* [Szlovákia története]. Praha, 1998, Nakladatelství Lidové noviny. Kováč munkája várhatóan még 2000-ben a pozsonyi Kalligram kiadásában magyarul is megjelenik.

- ⁵ Špiesz, A: *Dejiny*, id. m. 20.

- ⁶ *Slovenské dejiny*, id. m. 8. Ez a bevezető arra is kitér, hogy Szlovákia mint önálló közigazgatási egység nem létezett, s ezért semmilyen állandósult külön neve nem volt. A mai Szlovákia területét „általában csak mint Észak- vagy Felső-Magyarországot emlegették, a 15. századtól kezdve olykor mint olyan területet, ahol szlovákok laktak, s akik politikailag a soknemzetiségű Magyarországhoz tartoztak, de nem voltak magyarok, ami szomszédjaik számára közismert tény volt”. A megfogalmazás nehézkessége, valamint a kontextusok és kölcsönhatások egyoldalú értékelései mindazonáltal jelzik, hogy a felső-magyarországi szlovák (szláv) etnikai régió reális elhelyezése a szlovák történetírásban még nem tekinthető lezárt folyamatnak.

- ⁷ uo. 11.

- ⁸ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, id. m. 51.
- ⁹ ~ urica, M: *Dejiny*, id. m. 3.
- ¹⁰ uo. 18.
- ¹¹ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, id. m. 26. A Nagymorva Birodalom szlovák nemzeti királyságként való értékelése az elmúlt tíz évben is gyakorta előforduló toposza a nemzetieskedő szlovák publicisztikának és közgondolkodásnak. A meĽiari szlovák kormányzat például úgy döntött, hogy a szlovák nemzeti valuta fém- és papírpénzeinek nagyobbik részét nagymoráviai uralkodók, tárgyi emlékek képei díszítik. A professzionális szlovák történetírás azonban igyekszik távolságtartóan kezelni a kérdéskört. A bevezetőben említett történeti lexikon Nagymoravia címszava például hamis koncepciónak nevezi azt a korábbi korszakban kanonizált elképzelést, miszerint Nagymoravia a csehek és a szlovákok első közös állama lett volna. *Lexikón...*, id. m.325-326. – Más kérdés, hogy a nagymorva-szlovák nemzeti, állami kontinuitás tétele a független Szlovákia 1992. évi alkotmányának preambuluma is bekerült.
- ¹² *Starý národ*, id. m. 36.
- ¹³ *Starý národ*, id. m. 43-45. A nyitrai részfejedelemség és a moráviai előzmények közötti összefüggések legrészletesebb és leginkább dokumentált kifejtését ld. Ján Steinhübel: Nitrianske udelne kniežatsvo... [A nyitrai hűbéres hercegség]. In *H*“, 2000, 2.
- ¹⁴ *Starý národ*, id. m. 45-46.
- ¹⁵ *Slovenské dejiny*, id. m. 91.
- ¹⁶ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, id. m. 60. A szlovák történeti lexikon „Uhorsko” (az 1918 előtti Magyarország szlovák nyelvű megnevezése) címszava a Magyar Királyságot soknemzetiségű államnak nevezi, s hangsúlyozza, hogy a történeti Magyarország „egyike volt azoknak az államoknak, amelyek a Nagymorva Birodalom impulzusait átvették”. Itt is hangsúlyosan megjelenik a nyitrai részfejedelemség, mint a mai Szlovákia területén egy ideig fennmaradt regionális képződmény. A Mohács utáni fejlődésben a Lexikon is kiemeli azt a tényt, hogy a mai Szlovákia területe Nyugat-Magyarországgal és Horvátországgal együtt alkotta a királyi Magyarországot. *Lexikón...*, id. m. 320.
- ¹⁷ Elena Mannová szerkesztésében szlovák és német nyelven is megjelent a 20. század kezdetétől az 1989-ig terjedő szakaszt átfogó tanulmánygyűjtemény: *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900-1989*. Bratislava, 1997, Academic Electronic Press. A kötetről Vesztroczy Zsolt által készített ismertetést lásd a *Századok* 2000/3-as számában. A szlovák történetírásnak korábban igen csekély nyugati kapcsolatai közül mindig is az osztrák műhelyekkel fenntartott kontaktusok voltak a legerősebbek. Jórészt ezt kamatoztatta egy másik kiváló kötet, amelyet Viliam ~ itaj és Othmar Pickl szerkesztett: *Städtische Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava, 1998. Academic Electronic Press. Az általunk vizsgált témakör szempontjából a legérdekesebb kötetet Milan Podrimavský és Dušan Kováč szerkesztette *Slovensko na začiatku 20. storočia* [Szlovákia a 20. század elején] címmel (Bratislava, 1999).

¹⁸ *Slovensko na začiatku 20. storočia*, 12.

¹⁹ Mésáros, Július: *Maľ arizácia a asimilácia* [Magyarosítás és asszimiláció], uo. 44–47. Mésáros a szerzője a nemzeti szárny egyik, állami támogatással a Kubko Goral Kiadó által megjelentetett nagyszabású propagandasorozat történeti Magyarországgal foglalkozó brosrájának is: *Uhorsko a spolučitie jeho národov* [Magyarország és nemzeteinek együttélése]. Bratislava 1996., valamint az ugyancsak propagandacélzattal készült angol nyelvű kiadványban a népszámlálási statisztikák nemzetiségi adatairól készült tanulmánynak: *Deformation in the Interpretation of Censuses in Recent Magyar-Slovak Controversies*. In Števfek, Pavol (szerk.): *Slovaks & Magyars. Slovak-Magyar Relations in Central Europe*, Bratislava, 1995, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 63–84.

²⁰ Lipták, L.: *Slovensko*, id. m. 16.

²¹ uo. 74.

²² Holec, Roman: *Tragédia v „ernovej a slovenská spoločnosť* [A csernovái tragédia és a szlovák társadalom]. Martin, 1997, Matica slovenská.

²³ uő.: *Hospodárska politika Uhorska z pohľadu slovenských ekonomických záujmov* [Magyarország gazdaságpolitikája a szlovák gazdasági érdekek szempontjából]. In *Slovensko na začiatku*, id. m. 66–79.

²⁴ Mannová, Elena: *Zmeny vo vedomí slovenskej spoločnosti za prvej svetovej vojny* [A szlovák társadalom tudati változásai az 1. világháború idején]. In *Slovensko na začiatku*, id. m. 353–363.

²⁵ Jakešová, Elena: *Lojalita i odboj: Americké Slováci, európska vojna a slovenská otázka (1914–1915)* [Lojalitás és ellenállás: az amerikai szlovákok, az európai háború és a szlovák kérdés (1914–1915)]. In *Slovensko na začiatku*, id. m. 382–399.

²⁶ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*, id. m. 179–180.

²⁷ Marián Hronský: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920* [Harc Szlovákiáért és Trianon 1918–1920]. Bratislava, 1998, Národné literárne centrum.

²⁸ A kassai intézetben készült munkák közül ld. például: Šutaj, Štefan: *Vývoj a postavenie maďarskej menšiny na Slovensku po roku 1948* [A magyar kisebbség fejlődése és helyzete Szlovákiában 1948 után]. Košice, 1990.; uo.: *Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. In Paukovič, Vladimír (szerk.): *Etnické menšiny na Slovensku* [Etnikai kisebbségek Szlovákiában]. Košice, 1991.; Šutaj, Štefan: *Maľarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948* [A magyar kisebbség Szlovákiában 1945 és 1948 között]. Bratislava, 1993, Veda. A kassaiakon kívül a pozsonyi Történettudományi Intézetben is több kisebbségi tárgyú kutatási program indult el. Ld. pl. Haraksim, Ludovít: *Národnosti na Slovensku*. Bratislava, 1993, Veda.

²⁹ Zelenák, Peter: *Slovensko-maľarské vzťahy v 20. storočí* Bratislava, 1992.; Matulník, Jozef: *Košľ: tolerancia v slovensko-maľarských vzťahoch* [A tolerancia a szlovák-magyar viszonyban] Bratislava, 1995, Polygrafia, 1995.; Marko, Augustín és Martinický, Pavol: *Slovensko-maľarské vzťahy. História a súčasnosť vo faktoch* [A szlovák-magyar viszony. A történelem és a jelenkor tényekben]. Bratislava 1996, Vydavateľstvo Signum.

- ³⁰ MOL – K – M 1 – Békeelőkészítő osztály iratai. 164.
- ³¹ Deák, Ladislav: *Slováci v maľ arskej politike v rokoch 1918–1939* [A szlovákok a magyar politikában 1918 és 1939 között]. Bratislava, 1996, 35.
- ³² Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž* [A bécsi döntés]. Bratislava, 1997, 35. A könyvről Janek István közöl recenziót a *Századokban*, 2000, 3, 718–720.
- ³³ Lipták, L.: *Slovensko*, id.m. 263–265.
- ³⁴ uo. 154. Vö: Durica, M.: *Dejiny*, id. m. 136.
- ³⁵ Uo. 135. Vö. Lipták, L.: i.m. 130. és 157–158.
- ³⁶ Deák, L.: *Slováci*, id. m. 39.
- ³⁷ Ádám Magda és Hanzal, Jozef: *Eduard Beneš*. Dunaszerdahely, 1996, 151.
- ³⁸ Deák, Ladislav: *Slovensko v politike Maľ arska v rokoch 1938–1939*. Bratislava, 1990, 22.
- ³⁹ Lipták: i.m. 164. Vö: Deák: *Viedenská arbitráž*, i. m. 20–22.
- ⁴⁰ Durica: i.m. 139.
- ⁴¹ Lipták: i.m. 166.
- ⁴² Lipták: i.m.. 166–168.
- ⁴³ Deák: *Slováci v maľ arskej politike*, i.m. 39–41.
- ⁴⁴ Deák: *Viedenská arbitráž*, i.m. 41.
- ⁴⁵ Lipták: i.m. 166–167.
- ⁴⁶ Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. 1989, 47.
- ⁴⁷ ~ urica, M.: i.m. 204–205.
- ⁴⁸ Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1993.; Uő: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmmunkája 1945–1948 között*. Pozsony, 1996; Uő: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, 1999.
- ⁴⁹ Erre vonatkozóan ld. Hamberger Judit tanulmányát: A milicentenárium és a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia. In *Válóság*, 1997, 5, 54–59.

LÁSZLÓ SZARKA and GERGELY SALLAI

Self-Image and Context – Hungary and the History of Hungarians in Slovakian History Writing at the End of the 20th Century

At the end of the study that focuses primarily on historical summarizing works the authors emphasize three aspects. In Slovakian history writing there was a more determined and sharper reorganization in the nineties than in that of Hungary, which has the consequence on the long run that Slovakian history writing has practically torn into two pieces: to those who view nationalist devotedness as the most

important aim of the profession, and to those who view history writing as an objective science. The most important change concerning the cooperation between Slovakian and Hungarian historians is that by today it has become evident that in the period between the beginnings of the historical state of Hungary and 1918, Slovaks and the history of Slovakia is only possible to view realistically within the historical context of the Hungarian Kingdom and the Habsburg Monarchy. According to the authors the traditional historical breaks, the traditional themes for Hungarian-Slovakian debates seem to have been tamed: one of the reasons for this is there has been a significant shift in the focus in both history writing from the traditional dominant and conflict-sensitive political history, towards a social and cultural history more susceptible for open questions.

BIBLIOGRÁFIA

Több korszakot átfogó feldolgozások:

- urica, Milan Stanislav: *Dejiny Slovenska a Slovákov* [Szlovákia és a szlovákok története]. Košice, 1995.
- Kovač, Dušan: *Slováci. ěsí. Dejiny* [Szlovákok. Szerbek. Történelem]. Bratislava, 1997.
- Kovač, Dušan: *Dejiny Slovenska* [Szlovákia története]. 1998.
- Kovač, Dušan: *Kronika Slovenska* [Szlovákia krónikája]. Bratislava, 1999, Fortuna Print Adut.
- Marsina, Richard; ěitaj, Viliam; Kovač, Dušan és Lipták, ěubomír: *Slovenské dejiny* [Szlovák történelem]. Martin, 1992, Matica slovenská.
- Škvarna, Dušan és mások: *Lexikón slovenských dejín* [A szlovák történelem lexikona]. Bratislava, 1997, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Špiesz, Anton: *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu* [Szlovákia története útban az öntudatosodáshoz]. Bratislava, 1993, Perfekt.
- Vojenské dejiny Slovenska 1-4* [Szlovákia katonai története 1-4]. Bratislava, 1993-1996.

Nagymoráviától és a magyar honfoglalástól 1526-ig:

Összefoglaló munkák, monográfiák, tanulmánykötetek

- Marsina, Richard: *Legendy stredovekého Slovenska* [A középkori Szlovákia legendái.]. Budmerice, 1997, Rak.
- Steinhübel, Jan: *Věťkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku* [A nagymorva terület az északeleti Dunamentén]. Bratislava, 1995, Veda.

- Städte im Donauraum*. Bratislava, 1993, Slovenská historická spoločnosť.
- Sopko, Július: *Kroniky stredovekého Slovenska* [A középkori Szlovákia krónikái]. Budmerice, 1995, Rak.
- Varsik, Branislav: *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maľ armí v 10.-12. storočí (Príspevok k etnogenéze Slovákov)* [A szláv (szlovák) folyónevek Szlovákiában és ezek magyarok általi átvétele a 10-12. században (Kiegészítés a szlovákok etnogenéziséhez)]. Bratislava, 1990, Veda. 1990.

Tanulmányok

- Bartl, Július: Dekréty kráľa Ľigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku [Zsigmond király dekrétumai 1405-ből, és ezek jelentősége a magyarországi polgári rend kialakulásában]. In *Historický časopis (H)*, 1992, 3, 281-296.
- Brezováková, Blanka: Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu [Az Anjouk politikai harca a koronáért]. In *H*, 1991, 6, 569-587.
- Brezováková, Blanka: Konszolidációs törekvései Magyarországon királlyá választása után (1310-1317) [I. Károly konszolidációs törekvései Magyarországon királlyá választása után (1310-1317)]. In *H*, 1993, 4, 361-378.
- Brezováková, Blanka: Postavenie Uhorska v stredoeurópskom priestore v prvej polovici 14. storočia [Magyarország helyzete a közép-európai térségben a 14. század első felében.]. In *H*, 1998, 2.
- „aplovič, Dušan: Vlastnostredoveký vývoj v oblastiach severovýchodných Karpát a v hornom Potisí [A koraközépkori fejlődés az északkeleti Kárpátok és a Felső-Tisza területén.]. In *Slovanské štúdie*, 1992, 2, 166-175.
- Dvoráková, Daniela: Stiborovci v Uhorsku [A stiborok Magyarországon]. In *H*, 1993, 1, 3-22.
- Churý, Slavko: Problém hranice Uhorska s Moravou, Sliezscom a Poľskom v historických prameňoch [Magyarország Morvaországgal, Lengyelországgal és Sziléziával közös határának problémája a történelmi forrásokban.]. In *Slovenská archivistika*, 1996, 1, 61-71.
- Jankovič, Vendelín: Stredoveká bratislavská univerzita vo svetle nových prameňov [A középkori pozsonyi egyetem az új források tükrében]. In *H*, 1992, 2, 145-170.
- Kazimír, Štefan: Menová reforma v Uhorsku v prvej tretine 14. storočia a produkcia peňazí na Slovensku [A pénzreform Magyarországon a 14. század első harmadában és a pénztermelés Szlovákiában]. In *Slovenská numizmatika*, 1990, 27-35.
- Marsina, Richard: Kristianizácia Maľarov a Uhorska medzi východom a západom [Magyarország és a magyarok krisztianizációja Kelet és Nyugat között]. In *H*, 1992, 4, 409-421.
- Marsina, Richard: Politický vývin na Slovensku od tretiny 14. do polovice 16. storočia [A politikai fejlődés Szlovákiában a 14. század első harmadától a 16. század közepéig]. In *Slovenská numizmatika*, 1990, 15-26.
- Marsina, Richard: Die Entwicklung der Besiedlung in Komitat Gemer bis Anfang des 14. Jahrhunderts. In *Studia Historica Slovaca*, 1994, 179-233.

- Marsina, Richard: Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. storočia do polovice 13. storočia [A nyitrai püspökség és annak püspökei a 9. századtól a 13. század közepéig]. In *H^o*, 1993, 5-6, 529-542.
- Marsina, Richard: Poloha a rozloha Veľkej Moravy [A Nagymorva Birodalom területének és kiterjedése]. In *Slavica Slovaca*, 1992, 1, 4-14.
- Micaninová, Mária: Z činnosti profesorov filozofie Universita Cassoviensis [Az Università Cassoviensis filozófiaprofesszorainak tevékenységéből]. In *Pedagogická revue*, 1995, 3-4, 73-81.
- Mrva, Ivan: Die Bestrebungen der Habsburger und die erwerbung der ungarischen Krone un Pressburg (Bratislava). In *Städte im Donaurum...*, 220-230.
- Oslanský, František: Cirkev v stredovekej Bratislave [Az egyház a középkori Pozsonyban]. In *H^o*, 1993, 2, 113-122.
- Oslanský, František: Pozemkové vlastníctvo ostrihomského arcibiskupstva na Slovensku v stredoveku [Az esztergomi érsekség földtulajdona Szlovákiában a középkorban]. In *H^o*, 1990, 364-390.
- Oslanský, František: Sídlná ostrihomská kapitula a stredoveké Slovensko [Az Esztergomban székelő érsekség és a középkori Szlovákia]. In *Historické štúdie*, 1993, 34-54.
- Oslanský, František: Ku vzdelanosti ostrihomskej kapituly v stredoveku [Adalékok az esztergomi kapitula műveltségéhez a középkorban]. In *H^o*, 1998, 2, 204-214.
- Pernis, Jaroslav: Posledná anjouovská kráľovna Mária Uhorská (1371-1395) [Magyarországi Mária, az utolsó Anjou királyné (1371-1395)]. In *H^o*, 1999, 1, 3-17.
- Petrovič, Vladimír: Vývoj moravsko-uhorskej hranici na Záhorí [A morva-magyar határ fejlődése Záhoriban]. In *Slovenská archivistika*, 1996, 1, 72-80.
- Ruttikay, Alexander: O slovensko-maľarských vľahoch po rozpade Veľkej Moravy a na prahu vzniku stredovekého Uhorska [A szlovák-magyar viszonyról a Nagymorva Birodalom szétesése után és a középkori Magyarország létrejöttének küszöbén]. In *Slovanské štúdie*, 1992, 2, 159-165.
- Šedivý, Juraj: Chápanie etník v nemeckých kronikách a obraz starých Maľarov na prelome 1. a 2. tisícročia [Az etnikumok felfogása a német krónikákban és a régi magyarok képe az 1. és a 2. ezredfordulón]. In *H^o*, 1996, 3, 353-382.
- Sedlák, Vincent: Die historische Entwicklung Pressburgs bis zum Jahre 1291. In *Städte im Donaurum...*, 63-80.
- Segeš, Vladimír: Legislatívno-právny rámec uhorského vojenstva do sklonku 14. storočia [A magyar hadügy törvényi keretei a 14. század fordulójáig]. In *Vojenská história*, 1999, 1, 3-19.
- Slivka, Michal: Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty [A középkori úthálózat és annak determinánsai Kelet-Szlovákiában]. In *Slovenská numizmatika*, 1990, 83-112.
- Sroka, Stanislav A.: Z dejín maľarskej politiky ..udovíta Veľkého v druhej polovici 14. storočia [Nagy Lajos házassági politikájának történetéből a 14. század második felében]. In *H^o*, 1996, 1, 17-26.

- Štulrajterová, Katarína: Universitas Patavina a študenti z územia dnešného Slovenska [Az Universitas Patavina és diákjai a mai szlovákia területéről]. In *Slovenská archivistika*, 1997, 1, 81-99.
- Uličný, Ferdinand: Fenomény slovenských dejín v stredoveku [A szlovák történelem jelenségei a középkorban]. In *H*^o, 1997, 1, 38-43.
- Varsik, Branislav: Osídlenie Novohradu a Ipeľskej kotliny vo svetle miestnych názvov [Nógrád és az Ipoly-medence betelepülése a helyi nevek tükrében]. In *H*^o, 1992, 1, 17-31.
- Wolfram, Hertvig: Historické pramene a poloha (Veľkej) Moravy [A történelmi források és (Nagy) Morvaország területe.]. In *H*^o, 1995, 1, 3-15.
- ▮ udel, Juraj: Hustota osídlenia Slovenska v neskorom stredoveku [Szlovákia településsűrűsége a késő középkorban]. In *Archaeologia historica*, 1993, 81-85.
- ▮ udel, Juraj: Veľkosť sídel na Slovensku v prvej polovici 15. storočia [A települések nagysága Szlovákiában a 15. sz. első felében]. In *Geografický časopis*, 1990, 134-144.
- ▮ udel, Juraj: Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku [Változások a kelet-szlovák alföld településének struktúrájában a 15. század elejétől a középkor végéig]. In *Geografický časopis*, 1990, 74-90.

1526-tól 1848-ig

Összefoglalások, monográfiák, tanulmánykötetek

- Dorula, Ján: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu* [Az ellenreformáció időszaka a szlovák kultúra történetében a közép-európai kontextus szempontjából]. Bratislava, 1998, Slavistický kabinet SAV.
- Kučera, Matúš: *Slovensko na prahu novoveku* [Szlovákia az újkor küszöbén]. Bratislava, 1993, Mladé letá.
- Gerbocová, Jarmila: *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746-1996* [Tótkomlós múltjából 1746-1996]. Bratislava, 1997, Národné literárne centrum.
- Kónya, Peter: *Krvavý súd Prešov* [Az eperjesi vérbíróság]. Expertízny a vedecký ústav, 1992, 135.
- Slovensko a Habsburská monarchia v 16. a 17. storočí* [Szlovákia és a Habsburg Monarchia a 16-17. században]. Bratislava. Österreichisches Ost- und Südosteuropa institut – Filozofická fakulta UK v Bratislave, 1994.
- Sokolovský, Leon: *Stručné dejiny Malohontu do roku 1803* [Kishont rövid története 1803-ig]. Martin, 1997, Gradus.

Tanulmányok

- Badurík, Jozef: Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu [Szlovákia I. Ferdinándnak a magyar koronáért vívott harcában]. In *Slovensko a Habsburská monarchia v 16-17. storočí...* [Szlovákia és a Habsburg Monarchia a 16-17. században...], 25-35.

- Blaškovič, Jozef: Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663-1685) [Érsekújvár az oszmán-török uralom alatt (1663-1685)]. In *Castrum Novum*, 1990, 17-22.
- Blaškovič, Jozef: Horné Ponitrie v čase osmansko-tureckej nadvlády [A Felső-Nyitra vidéke az oszmán török uralom idején]. In *Horná Nitra*, 1990, 106-151.
- Blaškovič, Jozef: Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663-1685) 3. časť [Érsekújvár az oszmán-török uralom alatt (1663-1685) 3. rész]. In *Castrum Novum*, 1991, 22-159.
- Blaškovič, Jozef és Koptan, Vojtech: Türkische Briefe un Urkunden zur geschichte des Eyalet Nové Zámky. 4.-5.časť. In *Asian and African Studies* 1989 (1990), 143-157, 1992, 2, 154-169.
- Brtán, Rudo: Epigramy o Martinovičovom sprísahaní v Uhorsku [Epigrammák a Martinovics-összeesküvésről Magyarországon]. In *H*, 1997, 1, 108-113.
- „aplovič, Dušan: Pavol Jozef Šafárik a slovenská archeológia o Veľkej Morave [Pavol Jozef Šafárik és a szlovák régészet a Nagymorva Birodalomról]. In *Slovak Review*, 1996, 1, 54-65.
- Dangl, Vojtech: K niektorým vojenskostrategickým otázkam postavenia Slovenska v čase tridsaťročnej vojny [Szlovákia helyzetének néhány katonastratégiai kérdéséhez a harmincéves háború idején]. In *Vojenská história*, 1998, 2, 3-18.
- Ferenčuhová, Bohumila: Myšlienky francúzskej revolúcie a slovenské národné emancipačné hnutie [A francia forradalom gondolatai és a szlovák nemzeti emancipációs mozgalom]. In *H*, 1990, 807-818.
- Gombos, Ján: Slovenskí osadníci na Dolnej zemi (Znovuosídlenie Komlóša Slováckmi) [Szlovák telepesek az Alföldön. (Tótkomlós újraterelítése szlovákokkal)]. In *Slováci v zahraničí*, 1990, 47-62.
- Horváth, Pavel: Vývoj národnostného zloženia a národných ideológií v Uhorsku v 18. storočí (do roku 1790) [A nemzetiségi összetétel és a nemzeti ideológiák fejlődése Magyarországon a 18. században (1790-ig)]. In *H*, 1993, 4, 443-451.
- Horváth, Pavel: Zbytočný pokus o revíziu autorstva slovenských národných obrán z rokov 1821-1834 [Az 1821 és 1834 közötti időszak szlovák nemzeti apológia irodalmi szerzőség revíziójának fölösleges kísérlete]. In *H*, 1990, 56-93.
- Hutko, Ján: Úsilie „udovíta Štúra o sociálnu prestavbu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novín [„udovít Štúr erőfeszítései a szlovák társadalom szociális átalakítására a Slovenski narodné noviny hasábjain]. In *H*, 1990, 500-517.
- Kazimír, Štefan: Menová politika Gabriela Bethlena a jej vplyv na menový vývoj na Slovensku (1620-1625) [Bethlen Gábor pénzpolitikája és ennek hatása a pénzügy fejlődésére Szlovákiában (1620-1625)]. In *Slovenská numizmatika*, 1992, 25-33.
- Kónya, Peter: Prešov v protihabsburgovských povstaniach koncom 17. a začiatkom 18. storočia [Eperjes a Habsburg-ellenes felkelésekben a 17. század végén, a 18. század elején]. In *H*, 1992, 2, 171-184.
- Kónya, Peter: Protihabsburské povstania na východnom Slovensku ako prejav

- odporu proti habsburskému absolutizmu [Habsburg-ellenes felkelések Kelet-Szlovákiában, mint a Habsburg elnyomással szembeni ellenállás megnyilvánulása]. In *Slovensko a Habsburká monarchia v 16. a 17. storočí...* [Szlovákia és a Habsburg Monarchia a 16-17. században], 16-24.
- Kopčan, Vojtech: Die Anfänge der osmanischen Macht in der Slowakei. In *Asian and african Studies*, 1990 (1991), 113-128.
- Kopčan, Vojtech. Die ersten osmanischen Feldzüge Sultan Süleyman I. nach Mitteleuropa. In *Slovensko a Habsburká monarchia v 16. 17. storočí...*, 16-24.
- Kopčan, Vojtech: Osmanská výprava na Slovensko v rokoch 1663-1664 [Az oszmán hadjárat Szlovákiában 1663-1664-ben]. In *H*⁺, 1992, 3, 297-314.
- Kowalská, Eva: Kláštor františkánov na Slovensku a národnostný problém v 17. a 18. storočí [A ferencesek kolostorai Szlovákiában és a nemzetiségi probléma a 17-18. században]. In *Slovenský národopis*, 1993, 3, 304-312.
- Kowalská, Eva: Fenomén osvietenstva v ranej fáze národného hnutia Slovákov [A felvilágosodás a szlovákok nemzeti mozgalmának korai időszakában]. In *Slovenské štúdie*, 1993, 1-2, 42-50.
- Kowalská, Eva: Kráľovská akadémia v Bratislave na prelome 18. a 19. storočia [A királyi akadémia Pozsonyban a 18. és 19. század fordulóján]. In *Kapitoly z vedeckého života v Bratislave* [Fejezetek Pozsony tudományos életéből]. Bratislava, 1991, Veda, 27-38.
- Mannová, Elena: Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. storočí [A társaságok és helyük a társadalom életében Szlovákiában a 19. században]. In *H*⁺, 1990, 15-27.
- Marešková, Marie: Formování městské kultury ve východoslovenských svobodných kráľovských městech [A városi kultúra alakulása a kelet-szlovák szabad királyi városokban]. In *H*⁺, 1991, 3, 280-293.
- Marešková, Marie: Politická autonómie a vnútorná samospráva východoslovenských svobodných kráľovských měst v 17. storočí [A kelet-szlovák szabad királyi városok politikai autonómiája és belső önkormányzata a 17. században]. In *H*⁺, 1993, 5-6, 543-55.
- Mésáros, Július: Štefan Sétén v pohľade jeho slovenských rovesníkov [Széchenyi István szlovák kortársainak szemszögéből]. In *H*⁺, 1992, 2, 326-334.
- Mésáros, Július: Historická analýza genézy národnostnej otázky v Uhorsku [A nemzetiségi kérdés genezisének történeti elemzése Magyarországon]. In *Aktuálne otázky histórie. 2. Zborník prednášok*. Banská Bystrica, 1993, Metodické centrum, 42-51.
- Mrva, Ivan: Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku [A Habsburgok és a Habsburg-ellenes felkelések Szlovákiában]. In *Slovensko a Habsburká monarchia v 16.-17. stor...*, 36-49.
- Mrva, Ivan: Hlavné príčiny povstania Františka II. Rákociho roku 1703 [II. Rákóczi Ferenc felkelésének fő okai 1703-ban]. In *H*⁺, 1994, 4, 640-660.
- Mrva, Ivan: Vypuknutie povstania Františka II. Rákociho a jeho priebeh na Slovensku roku 1703 [II. Rákóczi Ferenc felkelésének kitörése és lefolyása Szlovákiában 1703-ban]. In *H*⁺, 1995, 1, 16-46.

- Šimonovič, Jozef: Ohlasy Francúzskej revolúcie na východnom Slovensku [A francia forradalom viszhangja Kelet-Szlovákiában]. In *Historica Carpatica*, 1991, 113-119.
- Špiesz, Anton: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681-1781 [A rekatolizáció Szlovákiában a városokban 1681-1781-ben]. In *H"*, 1991, 6, 588-61..
- Spira, György: Sčleni a národnostná otázka v Uhorsku v 19. storočí [Széchenyi és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a 19. században]. In *H"*, 1992, 2, 185-197.
- Tibenský, Ján: Funkcia cyrilometodskej a veľkomoravskej tradície v ideológii slovenskej národnosti [A cirill-metódi és a nagyomorva hagyomány a szlovák nemzetiségi ideológiában] In *H"*, 1992. no. 5. 579-594
- Tibenský, Ján: Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra na východnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia [Az összmagyar tudományos központ kelet-szlovákiai létrehozásának történelmi háttere a 18. század első felében]. In *Biografické štúdie*, 1991, 9-29.
- Tibenský, Ján: Prvé snahy a pokusy o organizovanie vedeckého života v Bratislave [A tudományos élet szervezésének első törekvései és kísérletei Pozsonyban]. In *Kapitoly z vedeckého života v Bratislave* [Fejezetek Pozsony tudományos életéből]. Bratislava, 1991, Veda, 9-26.
- Tóth István György: Latinčina ako hovorová reč v Uhorsku v 17. a 18. storočí so zreteľom na Slovensko [A latin mint a beszéd nyelve Magyarországon a 17-18. században, tekintettel Szlovákiára]. In *H"*, 1996, 1, 102-113.
- Varsik, Branislav: Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku [A szlovák kálvinisták megalakulása és fejlődése Kelet-Szlovákiában]. In *H"*, 1991, 2, 129-148.
- Zubacká, Ida: K procesu formovania demokratickej základne slovenského národného hnutia v 40-tych rokoch 19. storočia [A szlovák nemzeti mozgalom demokratikus alapja formálódásának folyamatához]. In *Studia Historica Nitriensia*, 1993, 1, 125-147.
- Ilák, Ján: Úteky poddaných z Malohontu vo svetle súpisu z roku 1719 [Jobbágy-szökések Kishontból az 1719-es összeírás tükrében]. In *Slováci v zahraničí* [Hátáron túli szlovákok], 1994, 144-166.
- Udel, Juraj: Náboženská štruktúra obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku v druhej polovici 18. storočia [A lakosság vallási struktúrája a szabad királyi városokban Szlovákiában a 18. század második felében]. In *Geografický časopis*, 1991, 3, 215-230.
- Udel, Juraj: Národnostná štruktúra obyvateľstva na južnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia [Dél-Szlovákia lakosságának nemzetiségi struktúrája a 18. század első felében]. In *Geografický časopis*, 1992, 2, 140-148.

1848-tól 1918-ig

Összefoglaló munkák, monográfiák, tanulmánykötetek

- Björnsjon, Björnsterne: "és a hívő a veleséj jari života [Tisztelet és dícséret az élet örök tavaszának]. Bratislava, 1998, Print-Servis.

- Bystrický, Valerián (szerk.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisa* [Kísérlet Jozef Tiso politikai és személyi profiljának megrajzolására]. Bratislava, 1992, Historický ústav SAV.
- Bystrický, Valerián (szerk.): *Slovensko v politickom systéme "eskoslovenska* [Szlovákia Csehszlovákia politikai rendszerében]. Bratislava, 1992, Slovenská národná rada – Historický ústav SAV [Szlovák Nemzeti Tanács – a SZTA Történeti Intézete].
- Gabriel, Viktor: *Legenda rokov meruôsmych* [Az 1848-1849-es évek legendája]. Bratislava, 1998, SURSUM.
- Gabriel, Viktor: *1848-1849 legendája a szlovák történetírásban*. Pozsony, 1999, Kalligram.
- Holec, Roman: *Tragédia v "ernovej a slovenská spoločnosť* [A csernová-i tragédia és a szlovák társadalom]. Martin, 1997.
- Huľka, Ján: *Slovenská jar* [A szlovák tavasz]. Bratislava, 1994, Mladé letá.
- Kamenský, Miroslav: *Banskobystrický biskup a prvý predseda Matice slovenskej Dr. Štefan Moyzes (1797-1869)* [A besztercebányai püspök és a Matica slovenská első elnöke, Dr. Štefan Moyzes]. Banská Bystrica, 1990, Banskobystrický biskupský úrad [Besztercebányai püspöki hivatal]
- Kováľ, Dušan: *Slovensko v Rakúsko-Uhorsku* [Szlovákia az Osztrák-Magyar Monarchiában]. Bratislava, 1995, Mladé letá.
- Lipták, Ľubomír (szerk.): *Politické strany na Slovensku 1860-1989* [A politikai pártok Szlovákiában 1860-1989]. Bratislava, 1992, Archa.
- Matula, Vladimír: *Listy Ľudovíta Štúra* [Ľudovít Štúr levelei]. Bratislava, 1999, Národné literárne centrum [Nemzeti Irodalmi Központ].
- Mihoková, Mária: *Slovník košických osobností 1848-1918* [Kassai személyiségek szótára 1848-1918]. Košice, 1995, Štátna vedecká knižnica [Állami Tudományos Könyvtár].
- Milan Hodža: *Federácia v strednej Európe a iné štúdie* [A Közép-Európai Föderáció és más tanulmányok]. Bratislava, 1997, Kalligram.
- Milan Hodža: *Štátnik a politik* [Milan Hodža. Az államfő és a politikus]. Bratislava, 1994, VEDA.
- Muži deklarácie [A deklaráció személyiségei]. Martin, 1991, Osveta.
- Pichler, Tibor: *Národovci a občania* [A nemzeti hazafiak és a polgárok]. Bratislava, 1998, Veda.
- Podrimavský, Milan és mások: *Dejiny Slovenska III* [Szlovákia története III]. Bratislava, 1992, Veda.
- Podrimavský, Milan és Kováľ, Dušan (szerk.): *Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát a národ v úradniciach doby)* [Szlovákia a 20. század elején (Társadalom, állam és nemzet a korszak koordinátáin)]. Bratislava, 1999, Historický ústav SAV.
- Scotus, Viator: *Národnostná otázka v Uhorsku* [A nemzetiségi kérdés Magyarországon]. Bratislava, *Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus* [A szlovák értelmiség állandó konferenciája, Slovakia plus]. 1994.

- Sikora, Stanislav és mások: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku* [Fejezetek a szociáldemokrácia történetéből Szlovákiában]. Bratislava, 1996, T.R.I. Médium.
- Štúr, ...udovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti* [A szlávság és a jövő világa]. Bratislava, 1993, Slovenský inštitút medzinárodných vzťahov [Nemzetközi Kapcsolatok Szlovák Intézete].

Tanulmányok:

- Alberty, Július: Úvahy nad medzinárodným obrazom dejín Slovákov a ich zápasu o historiĽnosť a identitu v 19. storočí [Mérlegelések a szlovákok történetének nemzetközi képéről és harcukról a történetiséért és identitásért a 19. században]. In *Aktuálne otázky histórie. 2. Zborník prednášok*. [A történelem aktuális kérdései 2. Előadásgyűjtemény] Banská Bystrica, 1993, Metodické centrum, 93-103.
- Bartlová, Alena: Aktivita slovenskej spoločnosti v období prvej svetovej vojny ako súčasť prípravy na politický Život na pôde SR [A szlovák társadalom aktivitása az első világháború idején, mint a Csehszlovák Köztársaságban való politikai életének előkészületi része]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...* [Szlovákia a 20. század elején], 342-353.
- Dangl, Vojtech: K otázke vzťahu slovenskej spoločnosti k armáde na prelome 19. a 20. storočia [A szlovák társadalom viszonyáról a hadsereghez a 19. és 20. század fordulóján]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 127-137.
- Dangl, Vojtech: Rakúsko-Uhorská armáda a slovenská spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny [Az osztrák-magyar hadsereg és a szlovák társadalom az első világháború előestéjén]. In *Slovensko v politickom systéme eskoslovenska...* [Szlovákia Csehszlovákia politikai rendszerében], 36-41.
- Dangl, Vojtech: Postoj Milana Hodľu k niektorým vojensko-politickým otázkam pred prvou svetovou vojnou [Milan Hodľa álláspontja egyes katonai-politikai kérdésekben az első világháború előtt]. In *Milan Hodľa štátnik a politik...*, 39-47.
- Deák, Ladislav: Slováci v maľarských štatistikách [A szlovákok a magyar statisztikákban]. In *Slovenské pohľady na vedu, umenie a literatúru* [Szlovák nézőpontok a tudományról, művészetről és irodalomról], 1993, 9, 16-25.
- Deák, Ladislav: Slováci v maľarských štatistikách [A szlovákok a magyar statisztikákban]. In *História a ...politika*. III. bratislavské sympóziu m konané 12.-15. novembra 1992. Bratislava, 1993, eskoslovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 93-104.
- Dudeková, Gabriela: Sociálne aspekty vojnového hospodárstva [A hadigazdaság szociális aspektusai]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...* [Szlovákia a 20. század elején], 415-436.
- Eliáš, Michal: Zápas o oľivotvorenie Matice slovenskej (1875-1919) [Harc a Matica slovenská újraélesztéséért (1875-1919)]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 223-233.

- Ferenčuhová, Bohumila: Francúzski slavisti a Československý zahraničný odboj v priebehu prvej svetovej vojny [A francia szlavisták és a csehszlovák külföldi ellenállás az első világháború idején]. In *Slovenské štúdie*, 1992, 1, 48-71.
- Ferenčuhová, Bohumila: Národnostná otázka v Uhorsku v správach francúzskeho konzulátu v Budapešti (1875-1919) [A nemzetiségi kérdés Magyarországon a budapesti francia konzulátus jelentéseiben]. In *Slovensko na zaľiatku 20. storočia...*, 168-180.
- Ferenčuhová, Bohumila: Informovanosť slovenskej verejnosti o zahraničnom odboji [A szlovák közvélemény informáltsága a külföldi ellenállásról]. In *Slovensko na zaľiatku 20. storočia...*, 404-415.
- Haraksim, Ľudovít: Zakladatelia marxizmu o malých slovenských národoch Podunajskej monarchie v revolučných rokoch 1848-1849 [A marxizmus alapítói a Duna-menti Monarchia kis szláv nemzetéről az 1848-49-es forradalmi években]. In *H*, 1999, 1, 33-43.
- Holec, Roman: Hlásenie švajčiarskych diplomatov ako prameň k slovenským dejinám v období 1848-1918 [A svájci diplomaták jelentése mint forrás a szlovák történelemhez az 1848 és 1918 közötti korszakban]. In *Slovenská archivistika*, 1992, 2, 89-99.
- Holec, Roman: Hospodárska politika Uhorska z pohľadu slovenských ekonomických záujmov [Magyarország gazdaságpolitikája a szlovák gazdasági érdekek szempontjából]. In *Slovensko na zaľiatku 20. storočia...*, 66-80.
- Holec, Roman: Slovenské banky a úverné družstvá [A szlovák bankok és hitelszövetkezetek]. In *Slovensko na zaľiatku 20. storočia...*, 436-455.
- Holec, Roman: Ekonomika a modernizácia na príklade Slovenska [A gazdaság és a modernizáció Szlovákia példáján]. In *H*, 1997, 1, 91-99.
- Hrabovcová, Emília: Slovenský národné uvedomelý rímskokatolíckí kňazi v zrkadle rakúsko-uhorskej diplomacie [A nemzetileg öntudatos szlovák római katolikus papok az osztrák-magyar diplomácia tükrében]. In *Slovensko na zaľiatku 20. storočia...*, 180-201.
- Hronský, Marián: Pohyb východného frontu (august 1914-máj 1915) a jeho dosah a ohlas na Slovensku [A keleti front mozgása 1914 augusztusa és 1915 májusa között, és ennek hatása és visszhangja Szlovákiában]. In *Vojenská História*, 1997, 1, 23-32.
- Hronský, Marián: Slováci na frontoch prvej svetovej vojny [A szlovákok az első világháború frontjain]. In *Slovensko na zaľiatku 20. storočia...*, 278-291.
- Hronský, Marián: Rokovania dr. Milana Hodžu koncom novembra a začiatkom decembra 1918 v Budapešti a postoj pražského centra [Dr. Milan Hodža tárgyalásai 1918 november végén és december elején Budapesten és a prágai központ álláspontja]. In *Milan Hodža štátnik a politik...* [Milan Hodža államférfi és politikus], 57-61.
- Hronský, Marián: Robotnícke hnutie na Slovensku do roku 1918 [A munkásmozgalom Szlovákiában 1918-ig]. In *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku...* [Fejezetek a szociáldemokrácia történetéből Szlovákiában], 23-69.

- Huťko, Ján: Ťiadosti slovenského národa ako reakcia na neriešenie slovenskej otázky v marcových zákonoch roku 1848 [A szlovák nemzet követelései mint reakció a szlovák kérdés megoldatlanságára az 1848-as márciusi törvényekben]. In *H*^o, 1994, 4, 672-680.
- Jakešová, Elena: Dôsledky vysťahovalectva pre slovenskú spoločnosť (1880-1918) [A kivándorlás következményei a szlovák társadalomra (1880-1918)]. In *Historické štúdie*, 1994, 135-143.
- Jelinek, Yeshayahu A.: Ťidia na Slovensku v 19. storočí [A zsidók Szlovákiában a 19. században]. In *Slovenský národopis*, 1993, 3, 271-296.
- Jurítek, Ján: Štefan Osuský v Ľeoslovenskom zahraničnom odboji [Štefan Osuský a csehszlovák külföldi ellenállásban]. In *H*^o, 1990, 321-330.
- Kodajová, Daniela: Slovenské národné hnutie a náboľenská otázka na prelome 19. a 20. storočia... [A szlovák nemzeti kérdés és a vallási kérdés a 19. és a 20. század fordulóján...] In *Slovensko na začiatku 20. storočia*, 205-216.
- Komora, Pavol: Milénárne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí [Az 1896-os millenáris ünnepség Magyarországon és ennek fogadtatása szlovák környezetben]. In *H*^o, 1996, 1, 3-16.
- Kováľ, Dušan: Nacionalizmus 19. a 20. storočia [A 19. és 20. század nacionalizmusa]. In *H*^o, 1997, 1, 77-84.
- Kováľ, Dušan: Zahraničnopolitické koncepcie a alternatívy riešenia slovenskej otázky na prelome storočí [A szlovák kérdés megoldásának alternatívái és a külpolitikai koncepciók a századfordulón]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 17-25.
- Kováľ, Dušan: Prvá svetová vojna v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii... [Az első világháború a szlovák történelemben és a szlovák történetírásban] In: *Slovensko na začiatku 20. storočia...* 269-278
- Kováľ, Dušan: Milan Hodľa-od Belvederského kruhu k myšlienkam federácie v II. svetovej vojne [Milan Hodľa – a Belvederi Körtől a föderáció gondolatáig a második világháború idején]. In *Milan Hodľa štátnik a politik...*, 33-38.
- Kováľ, Dušan: Politická dráha Andreja Hlinku do roku 1918 [Andreja Hlinku politikai útja 1918-ig.]. In *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách...* [Andrej Hlinka és helye a szlovák történelemben], 42-56.
- Krajčoviľ, Milan: Slováci v emancipačnom pohybe nemá arských národov [A szlovákok a nem magyar nemzetek emancipációs mozgásában]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 48-66.
- Krajčoviľ, Milan: Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1914-1918. Podnety z nového výskumu [A szlovák-kérdés nemzetközi összefüggései 1914-1918. Gondolatok egy új kutatásból]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 291-316.
- Letz, Robert: Vývin slovenského povedomia Jozefa Tisu pred rokom 1918 [Jozef Tiso szlovák tudatának fejlödése 1918 előtt]. In *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu...*, 44-61.
- Lipták, Ľubomír: Slobodní murári na Slovensku v období dualizmu [A szabadkőművesek Szlovákiában a dualizmus korában]. In *H*^o, 1991, 28-48.
- Lipták, Ľubomír: Slovenská otázka na prelome 19. a 20. storočia [A szlovák-kérdés a 19. és 20. század fordulóján]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 11-17.

- Lipták, ..ubomír: Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť [Szlovákia modernizációja: nemzet, állam, társadalom]. In *H⁺*, 1997, 1, 71-76.
- Magdolénová, Anna: Emanuel Lehotský-zakladateľ slovenskej sociáldemokratickej strany Uhorska [Emanuel Lehotský – a magyarországi szlovák szociáldemokrata párt alapítója]. In *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku...*, 70-82.
- Macho, Peter: Koncepcia historicko-politickej individuality Slovenska v kontexte štátoprávnych hnutí národov habsburskej monarchie v 60. rokoch 19. storočia [Szlovákia történeti-politikai individualitásának koncepciója a Habsburg Monarchia nemzeti államjogi mozgalmainak kontextusában a 19. század hatvanas éveiben]. In *Historické štúdie*, 1994, 23-48.
- Malá, ..ubica: Politické snahy dr. Vavra Šrobára v slovenskom národnoslobodzovacom hnutí (1914-1918) [Dr. Vavro Šrobár politikai törekvései a szlovák nemzeti felszabadító mozgalomban (1914-1918)]. In *Spravodajca Západoslovenského múzea 1989*, 5-33.
- Mannová, Elena: Meštianstvo na Slovensku v 19. a 20. storočí ako predmet historického výskumu [A polgárság Szlovákiában a 19. és 20. században mint a történelmi kutatás tárgya]. In *H⁺*, 1997, 1, 85-90.
- Mannová, Elena: Zmeny vo vedomí slovenskej spoločnosti za prvej svetovej vojny [Változások a szlovák társadalom tudatában az első világháborúban]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 353-364.
- Mésáros, Július: Maif arizácia a asimilácia [Magyarosítás és asszimiláció]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 36-48.
- Michalička, Vladimír: K dejinám elementárneho školstva na Orave v 19. storočí [Az elemi iskola történetéhez Árvában a 19. században.]. In *Pedagogická revue*, 1996, 1-2, 60-74.
- Pekník, Miroslav: Slovenská politika na začiatku prvej svetovej vojny [A szlovák politika az első világháború elején]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 316-334.
- Pekník, Miroslav: Milan Hodža a slovenská politika v predvojnových mesiacoch roku 1914 [Milan Hodža és a szlovák politika a háború előtti hónapokban 1914-ben]. In *Milan Hodža štátnik a politik...*, 48-56.
- Písch, Mikuláš: Postoj slovenskej sociálnej demokracie k balkanským premenám [A szlovák szociáldemokrácia álláspontja a balkáni változásokról]. In *H⁺*, 1994, 2, 203-214.
- Písch, Mikuláš: Zahraničnopolitické reflexie slovenského národného hnutia na prahu svetovej vojny [A szlovák nemzeti mozgalom külpolitikai reflexiói a világháború küszöbén]. In *H⁺*, 1994, 1, 44-55.
- Podrimavský, Milan: Obraz národnej emancipácie v období 1848-1918 [A nemzeti emancipáció képe 1848 és 1918 között]. In *H⁺*, 1991, 4-5, 435-442.
- Podrimavský, Milan: Štátoprávne aspekty slovenskej politiky (1861-1914) [A szlovák politika államjogi aspektusai (1861-1914)]. In *Aktuálne otázky slovenskej historiografie. 2. Zborník prednášok* [A szlovák történetírás aktuális kérdései 2. Előadások gyűjteménye]. Banská Bystrica, 1993, Metodické centrum, 21-29.
- Podrimavský, Milan: Slovensko a uhorský štát na prelome 19. a 20. storočia [Szlovákia és a magyar állam a 19. és 20. század fordulóján]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 25-36.

- Podrimavský, Milan: Slovenská politika v Uhorsku [A szlovák politika Magyarországon]. In *Slovensko v politickom systéme „eskoslovenska...* [Szlovákia Csehszlovákia politikai rendszerében], 29-35.
- Potemra, Michal: Publicistická verejná činnosť Jozefa Tisu pred rokom 1918 [Jozef Tiso publicisztikai köztevékenysége 1918 előtt]. In *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu...*, 33-43.
- Rychlík, Jan: Rakúsko-uherská koncepcie řešení národnostní otázky a česko-slovenské vztahy v 19. století [A nemzetiségi kérdés megoldásának osztrák-magyar koncepciója és a cseh-szlovák viszony a 19. században]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...* [Szlovákia a 20. század elején...], 137-152.
- Šalamon, Pavol: Demografický vývoj Košíc. 1. časť 1848-1870. 2. časť. 1870-1918 [Kassa demográfiai fejlődése 1. rész. 1848-1870. 2. rész 1870-1918]. In *Slovenská archivistika*, 1991, 1, 56-77 és 2, 44-61.
- Škvarna, Dušan: Slovenské štátoprávne predstavy a pokusy [Szlovák államjogi elképzelések és kísérletek]. In *H*, 1990, 470-499.
- Štilla, Miloš: Rakúsko-magyar arské vyrovnanie roku 1867 a jeho dôsledky na riešenie národnostnej otázky Slovákov [Az osztrák-magyar kiegyezés 1867-ben és következményei a szlovákok nemzetiségi kérdésének megoldására]. In *Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok* [A történelem aktuális kérdései. Előadások gyűjteménye]. Banská Bystrica, 1992, Metodické centrum, 21-33.
- Tajták, Ladislav: K otázkam hodnotenia dejín robotníckeho hnutia a sociálno-demokratického hnutia v našej historiografii [A szociáldemokrata mozgalom és a munkásmozgalom történetének értékeléséhez a történetírásunkban]. In *H*, 1991, 4-5, 476-481.
- Tajták, Ladislav: Aktivita provládnej orientácie v slovenskom prostredí v kontexte slovenských emancipačných úsilí [A kormánypárti aktivitások szlovák környezetben a szlovák emancipációs törekvések kontextusában]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 117-127.
- Tajták, Ladislav: Regionálne osobitosti slovenskej spoločnosti za prvej svetovej vojny (1914-1918) [A szlovák társadalom regionális sajátosságai az első világháború idején (1914-1918)]. In *Slovensko na začiatku 20. storočia...*, 364-382.
- Valach, Július: Prenasledovanie kultúrneho a politického života Slovákov v Zvolenskej župe koncom 19. a začiatkom 20. storočia (1891-1914) [A szlovákok kulturális és politikai életének üldözése Zólyom megyében a 19. század végén és a 20. század elején (1891-1918)]. In *Slovenská archivistika*, 1998, 82-105.
- ¶ udel, Juraj: Administratívne členenie územia Slovenska za dualizmu (1867-1918) [Szlovákia területének közigazgatási beosztása a dualizmus korában (1867-1918)]. In *Slovenská archivistika*, 1993, 2, 70-81.
- ¶ udel, Juraj: Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1880 [Szlovákia lakosságának struktúrája 1880-ban]. In *Geografický časopis*, 1993, 1, 3-17.

1918-tól 1948-ig

Összefoglalások, monográfiák, tanulmánykötetek

- Bystrický, Valerián (szerk.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny* [Szlovákia a második világháború éveiben]. Bratislava, 1991, Slovenská národná rada- Historický ústav SAV.
- Chmel, Rudolf: *Moja maľarská otázka* [Az én magyar-kérdésem]. Bratislava, 1996, Kalligram.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: *Podoby československo-maľarského vzťahu 1938-1949* [A csehszlovák-magyar viszony formái 1938-1949]. Bratislava, 1992, Veda.
- Deák, Ladislav: *Slovensko v politike Maľarska v rokoch 1938-1939* [Szlovákia Magyarország politikájában 1938-ban és 1939-ben]. Bratislava, 1990, Veda.
- Deák, Ladislav (szerk.): *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maľarskom a Slovenskom v marci 1939)* [A kisháború. (A Magyarország és Szlovákia közötti katonai konfliktus 1939 márciusában)]. 1993, Slovak Academia Press pre Historický ústav SAV.
- Deák, Ladislav (szerk.): *Viedenská arbitráž (2. november 1938)* [A bécsi döntés (1938. november 2.)]. Bratislava, 1993, Slovak Academic Press.
- Haraksim, Ľudovít (szerk.): *Národnosti na Slovensku* [A nemzetiségek Szlovákiában]. Bratislava, 1993, Veda.
- História ... a politika* [Történelem... és politika]. III. bratislavské sympóziu konané 12-15 novembra 1992 [A III. pozsonyi szimpózium 1992. november 12-e és 15-e között.]. Bratislava, 1993, Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie [Az európai kulturális alapítvány cseh-szlovák bizottsága].
- Korček, Ján (szerk.): *Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948* [Szlovákia katonai története 1918 és 1948 között]. Trenčín, 1994, Veliteľstvo armády SR v Trenčíne pre vojenský historický ústav v Bratislave [A SzK hadseregének vezérkara Trencsénben a pozsonyi katonatörténeti intézetben].
- Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920* [Harc Szlovákiáért és Trianon 1918-1920]. Bratislava, 1998, Národné literárne centrum [Nemzeti Irodalmi Központ].
- Lettrich, Jozef: *Dejiny novodobého Slovenska (History of Modern Slovakia)* [Az újkori Szlovákia története]. Bratislava, 1993, Archa.
- Letz, Róbert: *Slovensko v rokoch 1945-1948. Na ceste ku komunistickej totalite* [Szlovákia 1945 és 1948 között. Úton a kommunista totalitás felé.]. Bratislava, 1994, Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie [A szlovák keresztény értelmiség központja].
- Marsina, Richard (szerk.): *Historik Daniel Rapant – život a dielo (1897-1988.)* [Daniel Rapant története – Élete és művei (1897-1988)]. Martin, 1998, Matica slovenská.
- Národy, národnosti, etnické skupiny v demokratickej spoločnosti* [Nemzetek, nemzetiségek, etnikai csoportok a demokratikus társadalomban]. Bratislava-Praha, 1991, Filozofický ústav SAV-Filozofický ústav ČSAV.

- Rychlík, Jan és Bielik, Miroslav: *R. W. Seton-Watson and his Relations With the Czech and Slovaks*. Martin, 1995, Matica slovenská.
- Slováci v Maďarsku* [Szlovákok Magyarországon]. Martin, 1994, Matica slovenská.
- Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci. (Sondy do vývoja II.)* [Közép- és Délkelet-Európa a nagyhatalmak politikájában (A fejlődés szondázása II.)] Bratislava, 1994, Historický ústav.
- Tóth, Dezider (szerk.): *Tragédia slovenských židov* [A szlovák zsidók tragédiája]. Banská Bystrica, 1992. DATEI pre ministerstvo kultúry SSR a Múzeum SNP v Banskej Bystrici.
- Zelenák, Peter (szerk.): *Slovensko-maďarské vzťahy v 20. storočí* [A szlovák-magyar viszony a 20. században]. Bratislava, 1992, Historický ústav SAV vo vydavateľstve Slovak Academic Press.

Tanulmányok

- Anger, Jan: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru Česko-slovenskej armády v rokoch 1918–1938 [A cseh-szlovák hadsereg tisztikarának nemzetiségi struktúrája 1918 és 1938 között]. In *H*, 1993, 5-6, 622-638.
- Bartlová, Alena: Regionalizmus na Slovensku [A regionalizmus Szlovákiában]. In *Ekonomický časopis*, 1991, 10-11, 772-785.
- Bystrický, Jozef: Odraz geopolitických a vojenskostrategických charakteristík Slovenska v prevratových plánoch Es. Ministerstva národnej obrany v Londýne [Szlovákia geopolitikai és katonai-stratégiai jellemzéseinek megjelenése a londoni csehszlovák nemzetvédelmi minisztérium fordulati terveiben]. In *Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti Slovenska v rokoch 1918-1945...* [Szlovákia katonapolitikai összefüggései 1918 és 1945 között], 118-129.
- Bystrický, Valerián: Národnostný štátút a štátoprávne programy na Slovensku 1938 [A nemzetiségi státútum és az államjogi programok Szlovákiában 1938-ban]. In *H*, 1992, 1, 52-68.
- Bystrický, Valerián: Prestavba republiky na federáciu v roku 1938 [A köztársaság föderációvá alakítása 1938-ban]. In *Slovensko v politickom systéme "eskoslovenska...*, 65-71.
- Bystrický, Valerián: Milan Hodža a Česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov [Milán Hodža és a cseh-szlovák viszony a harmincas évek végén]. In *Milan Hodža štátnik a politik...*, 78-89.
- ""ierna-Lantayová, Dagmar: Sovietska politika v strednej a juhovýchodnej Európe pohľadom Československej diplomacie (1944-1949) [A szovjet politika Közép- és Délkelet-Európában a csehszlovák diplomácia szemszögéből (1944-1949)]. In *Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmoci...*, 6-22.
- ""ierna-Lantayová, Dagmar: Konceptia Česko-slovenskej a maďarskej politiky v otázke povojnových hraníc (1944-1946) [A cseh-szlovák és a magyar politika koncepciója a háború utáni határok kérdésében (1944-1946)]. In *História a...politika*. III. bratislavské sympóziu..., 114-118.
- ""ierna-Lantayová, Dagmar: Maďarský problém a zahraniťnopolitické koncepcie Československej vlády v Londýne (jún 1941 – január 1945) [A magyar problém-

- ma és a londoni csehszlovák kormány külpolitikai koncepciói (1941 június-1945 január]. In *Historické štúdie*, 1993, 126-135.
- ierna-Lantayová, Dagmar: The Restoration of the Slovak-Hungarian Borders. Political Considerations and International Documents. (1943-1947). In *Human affairs* 3, 1993, 1, 82-90.
- ierna-Lantayová, Dagmar: Konceptia slovenskej politiky k otázkam hraníc s Maľarskom (1944-1945) [A szlovák politika koncepciója a Magyarországgal való határok kérdésében (1944-1945)]. In *Slovensko na konci druhej svetovej vojny...*, 131-140.
- ierna-Lantayová, Dagmar: Political and Human Aspects of the Repatriation of Slovaks from Hungary after 1945. In *Human affairs* 2, 1992, 173-182.
- ierna-Lantayová, Dagmar: Vývoj európskych krajín sovietskeho bloku v rokoch 1947-1949 pohľadom ěskoslovenských diplomatov [A szovjet blokk európai országainak fejlődése 1947 és 1949 között a csehszlovák diplomaták nézőpontjából]. In *H*, 1994, 3, 506-519.
- ierna-Lantayová, Dagmar: Hungarian Minority in Slovakia Between 1944 and 1948 and Responses from Abroad. In *Human Affairs* 4, 1994, 2, 170-180.
- ierna-Lantayová, Dagmar: Otázka národnostných menšín vo vzťahu medzi ěskoslovenskom a Maľarskom 1944-1948 [A nemzetiségi kisebbségek kérdése Csehszlovákia és Magyarország viszonyában 1944 és 1948 között]. In *Národnosti na Slovensku...*, 19-38.
- Deák, Ladislav: Slovensko a viedenská arbitráľ z 2. novembra 1938 [Szlovákia és az 1938. november 2-i Bécsi döntés]. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania* [A Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeumának Gyűjteménye], 1990, 5-33.
- Deák, Ladislav: Slovensko-maľarské vzťahy medzi dvoma vojnami [A szlovák-magyar viszony a két háború között]. In *Aktuálne otázky histórie 2. Zborník prednášok* [A történelem aktuális kérdései 2. Előadások gyűjteménye]. Banská Bystrica, 1993, Metodické centrum, 64-75.
- Deák, Ladislav: Slováci a Maľari [Szlovákok és magyarok]. In *Slovenské pohľady*, 1994, 11, 106-114.
- Deák, Ladislav: Zahraničnopolitická koncepcia Jozefa Tisu voči Maľarsku roku 1938 [Jozef Tiso Magyarországgal szembeni külpolitikai koncepciója 1938-ban]. In *Pokus o politický profil Jozefa Tisu...*, 105-112.
- Deák, Ladislav: Viedenská arbitráľ a jej dôsledky pre Slovensko [A Bécsi döntés és következményei Szlovákiára nézve]. In *Viedenská arbitráľ (2. november 1938)...* [A bécsi döntés (1938. november 2.)], 8-18.
- Deák, Ladislav: Maľarská menšinová politika v ěsko-Slovensku v ěase Mníchova [A magyar kisebbségi politika Csehszlovákiában München idején]. In *Národnosti na Slovensku...* [Nemzetiségek Szlovákiában...], 59-70.
- Deák, Ladislav: Eduard Beneš a Maľarsko v rokoch 1918-1938 [Eduard Beneš és Magyarország 1918 és 1938 között]. In *H*, 1998, 281-288.
- Fabian, Juraj: Z aktivit maľarskej iredenty na prelome 20. a 30. rokov [A magyar iredenták aktivitása a húszas és harmincas évek fordulóján]. In *Slovensko v politickom systéme ěskoslovenska...*, 170-173.

- Fabian, Juraj: Slovensko v strednej Európe (Slovensko-mađarské vzáhy za druhej svetovej vojny.) [Szlovákia Közép-Európában (A szlovák-magyar viszony a második világháború idején)]. In *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny...*, 63-69.
- Fabian, Juraj: K otázkam národnostných menšín [A nemzeti kisebbségek kérdéséhez]. In *Národy, národnosti, etnické skupiny v demokratickej spoločnosti...* [Nemzetek, nemzetiségek, etnikai csoportok a demokratikus társadalomban...], 178-184.
- Ferenčuhová, Bohumila: Briandov plán Európskej federálnej únie a "eskoslovensko: Vláda, paneurópske hnutie, verejná mienka [Briand terve az Európai föderális unióról és Csehszlovákia: A kormány, a páneurópai mozgalom, a közvélemény]. In *H"*, 1993, 2, 123-142.
- Haraksim, ...udovít: Historické dielo Daniela Rapanta [Daniel Rapant történeti műve]. In *H"*, 1997, 3, 377-387.
- Hronský, Marián: Priebeh prvej etapy vojenského konfliktu " SR s Mađarskom v roku 1919 [A CsSzk és Magyarország közötti katonai konfliktus első szakaszának lefolyása 1919-ben]. In *Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948...* [Szlovákia katonai történetéből 1918-1948...], 5-34.
- Hronský, Marián: Priebeh vojenského konfliktu " SR s Mađarskom roku 1919 [A CSSZK és Magyarország közötti katonai konfliktus menete 1919-ben]. In *H"*, 1993, 5-6, 583-621.
- Hronský, Marián: Slovensko a vznik " esko-Slovenska [Szlovákia és Cseh-Szlovákia létrejötte]. In *Aktuálne otázky histórie. Zborník prednášok* [A történelem aktuális kérdései]. Banská Bystrica, 1992, Metodické centrum, 34-44.
- Jančovič, Ján: Slováci kolonisti z Dolnej zeme usadení v medzivojnovom období na južnom Slovensku [Az alföldi szlovák telepesek Dél-Szlovákiába való áttelepítésük után.]. In *Slováci v zahraničí* [Szlovákok a határon túl], 1989, 101-116.
- Jurová, Anna: Riešenie cigánskej problematiky štátnymi orgánmi v rokoch 1945-1958 [A cigány problematika megoldása az állami szervek által 1945 és 1958 között]. In *Vedecké informácie*, 1, 35-52.
- Jurová, Anna: Snahy o sformulovanie štátnej politiky voči rómskym obyvateľom v povojnovom období [A roma lakossággal szembeni állami politika megformálására való törekvés a háború utáni években]. In *H"*, 1993, 4, 414-429.
- Kalavský, Michal: Postavenie národných menšín na Slovensku v rokoch 1918-1938 [A nemzeti kisebbségek helyzete Szlovákiában 1918 és 1938 között]. In *Slovenský národopis*, 1991, 143-156.
- Kamenec, Ivan: Problém židovskej národnosti v moderných slovenských dejinách [A zsidó nemzetiség problémája a modern szlovák történelemben]. In *Národy, národnosti, etnické skupiny v demokratickej spoločnosti...*, 203-208.
- Kirschbaum, Jozef M.: Postavenie Slovákov ma okupovanom území a politika slovenskej vlády [A szlovákok helyzete a megszállt területeken és a szlovák kormány politikája]. In *Slováci v Mađarsku...*, 207-217.
- Krajčovič, Milan: Slovensko v zahraničnopolitických súvislostiach 1918-1922 [Szlovákia a külpolitikai összefüggésekben 1918-1922]. In *Slovensko v politickom systéme " eskoslovenska...*, 147-156.

- Krajčovič, Milan: K politickým dejinám sankcionovania hraníc Slovenska [Szlovákia határai szankcionálásának politikai történetéhez]. In *Národnosti na Slovensku...*, 39-58.
- Krajčovič, Natália. Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923-1927 [A földreform megvalósítása Szlovákiában 1923 és 1927 között]. In *H*, 1990, 787-806.
- Krč, Rudolf: Sčítanie ľudu na okupovanom území južného Slovenska v roku 1941 [Népszámlálás Dél-Szlovákia megszállt területén 1941-ben]. In *Slováci v Maľarsku...*, 218-229.
- Kučma, Ivan: Politickí predstavitelia Slovenskej republiky rád roku 1919 [Az 1919-es Szlovák Tanácsköztársaság politikai képviselői]. In *H*, 1994, 3, 534-562.
- Letz, Róbert: Miesto Slovenskej ligy na Slovensku v politickom vývoji "eskoslovenska 1918-1939 [A Szlovák Liga helye Szlovákiában Csehszlovákia politikai fejlődésében 1918 és 1939 között]. In *Slovensko v politickom systéme "eskoslovenska*, 121-128.
- Letz, Róbert: "innosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945 [Az NKVD szovjet szerveinek tevékenysége Szlovákiában 1944-ben és 1945-ben]. In *Slovensko na konci druhej svetovej vojny...* [Szlovákia a 2. világháború végén], 102-113.
- Lipták, Ľubomír: Slovensko v dvadsiatom storočí [Szlovákia a 20. században]. In *Aktuálne otázky histórie. 2. Zborník prednášok*. Banská Bystrica, 1993, Metodické centrum, 104-114.
- Luther, Daniel: Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924) [Társadalmi konfliktusok a fordulat utáni Pozsonyban (1919-1924)]. In *Slovenský národopis*, 1993, 1, 16-29.
- Mannová, Elena: Intoleranz in Vereinen, Vereine in Intoleranter Umgebung. In *Ethnokulturelle Prozesse in Groß-Städten Mitteleuropas. Adaptation im Stadtmilieu. Toleranz-Intoleranz in Großstädten Mitteleuropas*. Bratislava, 1992, Národopisný ústav SAV, 79-88.
- Mannová, Elena: Vereine im Adaptationsprozess der Immigranten. In *Ethnokulturelle Prozesse in Groß-Städten Mitteleuropas...*, 26-36.
- Mannová, Elena: Prehľad vývoja spolkového hnutia na Slovensku z aspektu formovania občianskej spoločnosti [A társasági mozgalom fejlődésének áttekintése Szlovákiában a polgári társadalom formálódásának szemszögéből]. In *Občianska spoločnosť. Problémy a perspektívy v "SFR. Civil Society. Problems and Perspectives in "SFR* [Polgári társadalom. Problémák és perspektívák a Csehszlovák Szövetségi Köztársaságban]. Bratislava, 1991, Sociologický ústav SAV, 71-79.
- Mannová, Elena: Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku v roku 1938-50 (analýza spolkových stanov) [A társaságok a társadalmi-politikai változások időszakában Szlovákiában 1938 és 1950 között (a társasági státutumok elemzése)]. In *Občianska spoločnosť na prahu znovuzrodenia. Stav na Slovensku v roku 1991* [A polgári társadalom az újjászületés küszöbén. A szlovákiai állapot 1991-ben]. Bratislava, 1992, Sociologický ústav SAV, 21-30.

- Mares, A: *Obraz Slovenska vo svetle francúzskych diplomatických prameňov* [Szlovákia képe a francia diplomáciai források tükrében]. In *Slovensko v politickom systéme "eskoslovenska..."*, 157-165.
- Potemra, Michal: *Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938-1945* [A dél-szlovákiai szlovákok politikai élete 1938 és 1945 között]. In *Slováci v Maľarsku...*, 157-182.
- Potemra, Michal: *Sobrancecký kraj za maľarskej okupácie v rokoch 1939-1944* [A szobránci terület a magyar megszállás idején 1939 és 1944 között]. In *Maľarska vojna...*, 79-88.
- Potemra, Michal: *Slovenské ľudové školy na južnom Slovensku v rokoch 1938-1945* [A szlovák népiskolák Dél-Szlovákiában 1938 és 1945 között]. In *Viedenská arbitráž* (2. november 1938)..., 30-42.
- Rychlík, Jan: *Memorandum R. W. Setona-Watsona o postavení maľarskej menšiny na Slovensku z roku 1928* [R. W. Seton-Watson memorandum a magyar kisebbség helyzetéről Szlovákiában 1928-ban]. In *H"*, 1993, 1, 76-78.
- Rohon, Paul: *Richard Teller Crane, prvý vyslanec USA v "SR v rokoch 1912-1921 a Slovensko* [Richard Teller Crane, az USA első nagykövete a Csehszlovák Köztársaságban 1912 és 1921 között]. In *H"*, 1994, 28-55.
- Šimunič, Pavol: *Národnostná otázka v Slovenskej armáde a Česko-slovenských zahraničných jednotkách 1939-1945* [A nemzetiségi kérdés a Szlovák Hadselegetben és a cseh-szlovák emigráns egységekben 1939 és 1945 között]. In *Z vojenskej histórie Slovenska 1918-1948...*, 86-119.
- Škvárna, Dušan: *Diskriminovaný tvorca výnimočného diela (K storovníci Daniela Rapanta)* [A rendkívüli mű diszkriminált alkotója (Daniel Rapant száz éves évfordulójához)]. In *Romboid*, 1997, 7, 19-27.
- Štefánik, Pavol: *Slovenské gymnázium v Šuranoch v rokoch 1938-1945 – odraz národnostnej politiky Budapešti na fungovaní školy* [A surányi szlovák gimnázium 1938 és 1945 között – Budapest nemzetiségi politikájának tükröződése az iskola működésén]. In *Slováci v Maľarsku...*, 267-277.
- Šutaj, Štefan: *Reslovakizácia (Zmena národnosti ľasti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne.)* [A reszlovakizáció (Szlovákia lakossága egy részének nemzetiségi megváltozása a második világháború után)] Kőcsice, 1991, Spoločenskovedný ústav SAV.
- Šutaj, Štefan: *Problémy slovensko-maľarských vzťahov po druhej svetovej vojne* [A szlovák-magyar viszony problémái a második világháború után]. In *Slovensko-maľarské vzťahy v 20. storočí...* [A szlovák-magyar viszony a 20. században...], 66-72.
- Švorc, Peter: *Pouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918* [Magyarpárti integrációs törekvések Szlovákia területén 1918 végén]. In *H"*, 1999, 1, 44-45.
- Salner, Peter: *Migration und Akkulturation im 20. Jahrhundert. In Ethnokulturelle Prozesse in Gros- Städten Mitteleuropas...*, 17-25.
- Slneková, Veronika: *"eskoslovensko na rokovaniach parížskej mierovej konferencie* [Csehszlovákia a párizsi békekonferencia tárgyalásain]. In: *Studia Historica Nitriensis* 1, 1993, 97-124.

- Stoličná, Rastislava: Die Judengemeinde in Bratislava. In *Ethnokulturelle Prozesse in Gros- Städten mitteleuropas...*, 100-108.
- Tilkovszky, Lóránt: Pohľad E. Bajcsy-Zsilinszkého na Slovenský štát [Bajcsy-Zsilinszky E. a Szlovák Államról]. In *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny...* [Szlovákia a második világháború éveiben...], 53-57.
- Tóth, Dezider: Ilegálne prechody antifasistov na južnom Slovensku v rokoch 1939-1941 [Az antifasiszták illegális átjárói Dél-Szlovákiában 1939 és 1941 között]. In *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny...*, 141-151.
- Vrablic, Emil: Sťahovanie Slovákov z Maľarska do Česko-Slovenska v rokoch 1946-1948 [A szlovákok áttelepülése Magyarországról Csehszlovákiába 1946 és 1948 között]. In *Národnosti na Slovensku...*, 81-99.
- Vnuk, František. K otázke výmeny obyvateľstva medzi Česko-Slovenskom a Maľarskom (1946-1948) [A csehszlovák-magyar lakosságcsere kérdéséhez (1946-1948)]. In *Slováci v zahraničí*, 1994, 22-35.
- Zelenák, Peter: Vstup maľarských politických strán na politickú scénu [A magyar politikai pártok belépése a politikai színtérre]. In *Slovensko v politickom systéme Ľeoslovenska...*, 214-219.
- Zelenák, Peter:: Dve roviny slovensko-maľarských vzťahov [A szlovák-magyar viszony két szintje]. In *Slovensko-maľarské vzťahy v 20. storočí...*, 72-75.
- Zelenák, Peter: Slovensko-maľarské vzťahy a otázka etnického konfliktu [A szlovák-magyar viszony és az etnikai konfliktus kérdése]. In *História ...a politika. III. bratislavské sympóziu...*, 172-177.
- Zelenák, Peter: Maľarská sociálna demokracia na Slovensku [A magyar szociáldemokrácia Szlovákiában]. In *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku...* [Fejezetek a szociáldemokrácia történetéből Szlovákiában], 146-191.
- Zelová, Alena: Vnímanie histórie slovensko-maľarských vzťahov – z výsledkov z výskumnej sondy [A szlovák-magyar viszony történetének érzékelése – egy felmérés eredményeiből]. In *Slovensko-maľarské vzťahy v 20. storočí...*, 93-98.
- Zubácká, Ida: Hospodárske pomery a vývoj mestskej správy v Nitre v období prvej Československej republiky [A gazdasági viszonyok és a városi vezetés fejlődése Nyitrán az első Csehszlovák Köztársaság idején]. In *Studia historica Nitriensia*, 1994, 2, 160-192.
- ¶ udel, Juraj: Písomnosti styčných dôstojníkov na úseku Bratislava z rokov 1938-1939 [Az érintkező tisztek írásos hagyatéka a pozsonyi szakaszon 1938-1939-ből]. In *Slovenská archivistika*, 1992, 2, 44-55.
- ¶ udel, Juraj: Zmeny Česko-slovensko-maľarských hraníc v dôsledku viedenskej arbitráže [A cseh-szlovák-magyar határ változásai a bécsi döntés következtében]. In *Slovenská archivistika*, 1991, 2, 34-43.

(Összeállította: Kiss József)

KOBÁLY JÓZSEF

A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében

(1989-1999)

Az 1980-as évek közepén meginduló kelet-európai politikai változások néhány év leforgása alatt gyökeres változásokat idéztek elő a vén Európa még néhány évvel előtte merevnek hitt arculatán. A Mihail Gorbacsov névvel fémjelzett korszak (a „glasznosztj”, a „peresztrojka”) a szocialista láger, majd magának a Szovjetuniónak a felbomlásával fejeződött be. Ez utóbbinak a helyén tucatnyi új állam alakult ki, melyek közül Oroszország után a második legjelentősebb Ukrajna.

A volt szovjet tagköztársaságok közül Ukrajna az egyetlen, amelynek határai, kilépve a kelet-európai síkságból, átnyúlnak a Kárpát-medencébe (Kárpátalja, hivatalosan Ukrajna Kárpátontúli területe); amely határos Magyarországgal (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével) és amelynek területén jelentős (a legutolsó népszámlálás hivatalos adatai szerint körülbelül 156 ezres) magyar nemzetiségű közösség él. Ha ehhez még hozzávesszük a geopolitikai, gazdasági és történelmi tényezőket, aligha kell bizonygatni a magyar-ukrán kapcsolatok fontosságát, és a két népről, történelmükről kialakult (kialakuló) elképzelések, nézetek, sztereotípiák tanulmányozásának aktualitását.

A továbbiakban megpróbálunk általános képet nyújtani a legújabb kori ukrán történetírás magyarokra és Magyarországra vonatkozó kutatásairól, amelyeknek végül is meghatározó szerep jut abban, hogyan látják, milyennek látják a magyar múltat és a mai Magyarországot az ukránok.

Magyarország történetének tanulmányozása Ukrajnában 1989-ig

Az utolsó tíz év ukrán történetírása jelentős előzményekre vezethető vissza. Bár az ukrán történészek érdeklődése a magyar történelem iránt nem új keletű, célzatos kutatásokról mégis csak a második világháború után beszélhetünk. E jelenség mögött három fő tényező húzódik meg: a két állam szomszédsága; az egy és ugyanazon politikai tömbhöz való tartozás; és Kárpátalja, amely egy évezreden keresztül Magyarország szerves részét képezte, s így történelme is szorosan összefonódott a magyar történelemmel. Meg kell jegyezni, hogy a kezdetektől egészen a nyolcvanas évek végéig az ukrán hungarológiai történelmi kutatások szorosan hozzákapcsolódtak a moszkvai tudományos központokhoz, s részben függtek is tőlük. A közép-európai államok, s ezen belül Magyarország történetének kutatását Ukrajnában a Szovjet Tudományos Akadémia Egyetemes Történeti Intézete, a Szlavisztikai, majd Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete és a Moszkvai Állami Egyetem Déli és Nyugati Szlávok Történetének Tanszéke segítette elő.¹ Az egyik ilyen jellegű intézmény lett az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémia Történeti Intézete és ennek a Népi Demokrácia Államainak (majd a határon túli szocialista országok, később a szocialista országok történetének és nemzetközi kapcsolatainak) osztálya. Jellemző vonása a kutatásoknak, hogy majdnem teljesen csak a legújabbkor történetére korlátozódnak, s ezen belül is Magyarország második világháború utáni, vagyis szocialista korszaka dominál. Az intézet munkatársai olyan „aktuális” témákhoz nyúltak, mint pl. a szocialista Magyarország munkásmozgalma, a Magyar Szocialista Munkáspárt vezető szerepének növekedése, a szocializmus győzelme a magyar faluban stb.² Talán Tatjana Klincsenko monográfiája a hatvanas-nyolcvanas évek magyar falujáról s a benne zajló változásokról járult hozzá a legjobban ahhoz, hogy az ukrán olvasót megismertesse a magyar faluval.³ Az intézet több kollektív monográfiát is közreadott, amelyekben Ukrajna és Magyarország második világháború utáni együttműködését vizsgálták.⁴ A nyolcvanas évek elején a kutatások „Ukrajna történelmi kapcsolatai az európai szocialista országokkal” elnevezésű, ötéves program keretein belül fejlődtek tovább.⁵ Az évtized közepétől megindult politikai változások azonban még hosszú éveken keresztül érintetlenül hagyták a régi hozzáállást a történeti kutatásokban.

Az említett korszakban a hungarológiai jellegű történelmi kutatások intézményrendszerének második csoportját a különböző felsőoktatási intézmények, elsősorban egyetemek alkották (a Kijevi Állami Egyetem⁶, a Lembergi Állami Egyetem⁷, a Dnyipropetrovszki Állami Egyetem)⁸.

Külön kell szólni az 1945-ben létrehozott Ungvári Állami Egyetetről,⁹ ahol a magyar vonatkozású történelmi kutatások rögtön az egyetem megalapítása után kezdődtek el, és szorosan kötődtek Kárpátalja középkori és újkori történetéhez.¹⁰ Ezek részben a politikai és ideológiai doktrínák kiszolgálását célozták meg, ám elsősorban Váradi-Sternberg János és Szopkó Tamás révén tudományos jelentőséggel is bírtak.¹¹ A magyar történelmet az Ungvári Egyetemen az Egyetemes Történelem Tanszéken kutatták. A témák többsége Magyarország legújabbkori történetére vonatkozott, és a kornak megfelelően a tanácsköztársaság, a munkásmozgalom, a kommunista párt vezető szerepe, a szocialista vívmányok, a szovjet (ukrán) – magyar kapcsolatok problematikájára korlátozódtak. Kisebb számban találkozzunk Magyarország középkori és újkori történetével foglalkozó munkákkal (Váradi-Sternberg János, Szopkó Tamás, Mándrik Iván, Iljko Vászil).¹²

Az ungvári történészek jelentős szerepet vállaltak az 1971-1972-ben Moszkvában megjelent, háromkötetes *Magyarország története* című alpmű megírásában is (e nagyszabású vállalkozás szerkesztői Tofik Iszlamov, Andrij Puskas és Vladimir Susarin). Váradi-Sternberg János az említett munka első kötetének a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703-1711-es szabadságharcáról, Magyarország 1711-1790 közötti társadalmi-gazdasági fejlődéséről és Magyarország 16-18. századi kultúrájáról szóló fejezeteket írta meg. A második kötetben is találunk egy ungvári történészt, Iván Meskót, aki Tofik Iszlamovval együtt vázolja fel a feudális-abszolutista rendszer krízisét 1790 és 1830 között. Ám a legnagyobb részt az egyetem kutatói *Magyarország történetének* harmadik kötetének, éspedig Magyarország két világháború közötti történetének a megírásában vállalták (Ivan Hrancsák, Vaszil Chudánics, Mikola Troján, Vaszil Oláh, Vaszil Chajnász, Vaszil Homonáj). A mű megjelenése óta eltelt időben jelentős szemléletváltozáson ment át Magyarország történetének kutatása, ami természetesen a fent említett ukrán történészek kutatási eredményeinek az aktualitását jelentős részben megkérdőjelezi.

Az 1980-as évek végére az Ungvári Állami Egyetem történészei már több száz Magyarország történetével foglalkozó tanulmányt publikáltak¹³, s ez az anyag historiográfiai összegző munkákban is a korszak atmoszférájának

megfelelő értékelést kapott (pl. Dmitro Daniljuk szerint Magyarország történetének ukrán kutatói nem eléggé behatóan tanulmányoznak olyan témákat, mint a kommunista párt kialakulása, a munkásmozgalom fejlődése stb.).¹⁴

Hogy teljes legyen a kép az ukrainai hungarológiai jellegű történelmi kutatások intézményrendszeréről, 1989 előttről meg kell említeni még az 1969-ben Ungváron létrehozott Európai Szocialista Országok Történetének Osztályát, amely a hetvenes évek végéig funkcionált, és az 1978-ban ugyanitt létrehozott Határon Túli Államok Szociális és Gazdasági Problémáinak Intézetét, ahol szintén egy történelmi osztály funkcionált, s egyebek mellett Magyarország legújabb kori történetével is foglalkozott.¹⁵

Leszögezhetjük, hogy Magyarország történetének kutatása Ukrajnában a szovjet érában viszonylag fejlett intézményrendszerrel rendelkezett, elsősorban Kárpátalján, ahol az Ungvári Állami Egyetem játszotta a főszerepet. Ezekben a tanulmányokban Magyarország a szocialista országok táborának szerves és elidegeníthetetlen részeként jelent meg. A magyar nép, pontosabban csak a munkások és a parasztok osztálya pozitív megítélésben részesült, míg a földbirtokosok, a nemesség általában, a tőkések és az egyház reakciós, szocialistaellenes erőként jelent meg, amely ellen harcolni kell, s e harc élén a népakarat kifejezője, a kommunista párt áll.

Magyarország történetének kutatása 1989-1999 között

Az ukrán történetírás fejlődésében az 1989-es év több szempontból is egy új korszak kezdetének tekinthető, bár a változások első jelei már korábban megmutatkoztak. Így már 1988. január 14-én az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén létrehozták a Hungarológiai Központot.¹⁶ Ekkor még létezett a Szovjetunió, a kommunista párt is hatalmon volt, ezért a reformok fentről, a hatalmi szervektől indultak ki. 1989 januárjában az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága elfogadott egy határozatot, amely előírta a történelmi kutatások programjának kidolgozását, ami meg is történt az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiáján. Bár a program még magán viselte a korábbi korszak jegyeit, és túlnyomórészt Ukrajna történetére vonatkozott, mégis fontos előrelépés volt a történettudomány fejlődésében, hisz leszögezte: „Elfogadhatatlan a történelmi kutatások mesterséges átpolitizáltsága. A kutató egyedüli útjelzője a tudományos igazság megállapítása”. A program tízéves időtartamra szólt (2000-ig), és sajátos jelzés

volt a kutatók számára, hogy már el lehet hagyni a régi dogmákat, sztereotípiákat, és új megközelítésben vizsgálhatók a történelmi problémák.¹⁷ Az idézett dokumentum nem tér ki külön a külső országok történetének tanulmányozására, de röviden, az ukránok történetével kapcsolatban utal az ilyen jellegű kutatások fontosságára is. Ezek a témák a következők: Ukrajna a nemzetközi viszonyok rendszerében a 14–18. században; az ukrán nemzeti mozgalom és az ukránok helyzete az Osztrák-Magyar Monarchiában; a nyugat-ukrán területek a 20. század húszas-harmincas éveiben; az ukrán nemzeti kisebbségek társadalmi-politikai és kulturális fejlődésének története stb.¹⁸

1989-ben a hungarológiai kutatások terén már a fenti program ismertetésében is fontos esemény történt: május 29-e és 31-e között Ungváron az egyetem Hungarológiai Központjában nemzetközi hungarológiai kongresszust rendeztek „Szovjet hungarológia: kutatások, problémák és a fejlődés perspektívái” címmel. Itt különös hangsúlyt kapott a történészek körében az az igény, hogy végre el kell vetni a régi sztereotípiákat és dogmákat, amelyek beépültek a szovjet kutatók Magyarország történetéről szóló munkáiba.¹⁹

Ugyanebben az évben még egy fontos esemény történt a magyar történelem kutatása terén: Ungváron megjelent a *Magyarország története. Segédkönyv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskolái és tanulói számára* című könyvecske, amely a helyi magyarsággal kívánta megismertetni Magyarország történetét.²⁰

Szintén ebbe a pozitív irányba mutattak azok az elemzések, amelyek az ukrán-magyar államközi kapcsolatokat boncolgatták, és azt hangsúlyozták, hogy Magyarországnak fontos szerepe lehet Ukrajna nyugat-európai kapcsolatainak kiépítésében.²¹

Leszögezhetjük, hogy az 1989-es év rendkívül fontos állomás az ukrán magyar vonatkozású történelmi kutatások terén, bár a régi beidegződések máig kísértének.

1989 után Magyarország történetének kutatása Ukrajnában nagyjából a korábban kialakult intézményrendszerben folytatódott tovább (Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történeti Intézete, Kijevi Állami Egyetem, Ungvári Állami Egyetem). De történtek bizonyos szerkezeti változások is, így az Ungvári Állami Egyetemen létrejött két, történelemmel is foglalkozó tudományos műhely: a Hungarológiai Központ (igazgatója Petro

Lizenec) és a Carpatica Intézet (igazgatója Mikola Veges). Az Ungvári Hungarológiai Központ szerepe a magyar történelmi kutatásokban az intézmény fennállása óta folyamatosan csökken. Míg a Központ működésének kezdeti szakaszában három főállású történész is dolgozott itt (Váradi-Sternberg János, Soós Kálmán és Bíró Andor), addig ma már egy sincs. Az intézmény keretein belül ukrán és magyar állami segítséggel több tudományos konferenciát rendeztek, ám az első, fent említett rendezvénytől eltekintve a történelmi kutatások már alig kaptak szerepet. Így például a III. Nemzetközi Hungarológiai Szimpózium előadásai között mindössze egy történelmi tárgyú volt²², az 1996-os „A Kárpát-medence népeinek interetnikus kapcsolatai és kultúrájuk a magyarok honfoglalása után” című konferencián pedig négy történész tartott előadást²³. Ma a Hungarológiai Központnak a magyar vonatkozású történelmi kutatásokban érdemi szerepe nincs.

Az Ungvári Állami Egyetem Történettudományi Kara mellett létrehozott Carpatica Intézet külső munkatársakkal dolgozik. Az intézet fő kutatási iránya Kárpátalja története és kultúrája. A kutatások főleg a helyi ukrán-ságra terjednek ki, de az intézet hivatalos kiadványában, a *Carpaticában* hungarológiai tárgyú történelmi publikációk is napvilágot látnak.²⁴

A nyolcvanas évek végétől kezdődően az ungvári Kárpátaljai Honismereti Múzeum munkatársai szintén elkezdtek foglalkozni hungarológiai kutatásokkal, elsősorban Kárpátaljával kapcsolatban. Ennek köszönhetően az ukrán tudományos köztudatba bekerült többek között Lehoczky Tivadar, ismert kárpátaljai magyar történész, régész, néprajzkutató neve és munkássága²⁵. A múzeumnak eddig három évkönyve jelent meg.²⁶ A Kárpátaljai Honismereti Múzeum munkatársai jelentős szerepet vállaltak a *Magyarország rövid története* című kézikönyv ukrán nyelvre történő fordításában.²⁷

A kárpátaljai vonatkozású hungarológiai, azon belül a történelmi kutatások elősegítésében jelentős szerepet játszik a helyi magyarság politikai szervezete, az 1989-ben megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), illetve más magyar civil szervezetek is. Könyveket adnak ki, konferenciákat szerveznek. Említésre méltó az 1989. november 18-án Beregszászban, a sztálinizmus kárpátaljai áldozatainak szentelt tanácskozás, amelynek munkájában a magyar kutatók mellett szovjet (orosz és ukrán) történészek is részt vettek.²⁸

Jelentős esemény volt a KMKSZ, a Kárpátaljai Honismereti Múzeum, az MTA Régészeti Intézete és a Nyíregyházi Josa András Múzeum közre-

működésével Ungváron 1996-ban rendezett konferencia, ahol magyar és ukrán kutatók a magyar honfoglalás problematikájával foglalkoztak.²⁹

Az utóbbi tíz év kutatásaiból levonható tanulságok a következők: kronológiai szempontból a korábbi időszakhoz hasonlóan a legújabbkor története volt előtérben, mennyiség szerint pedig a középkor kutatása (elsősorban szakemberhiány miatt) igen lemaradott, ám éppen ezekben a témákban jelentős szemléleti változás történt. Bátran mondhatjuk, hogy ma már kevés komoly kutató akad, aki a honfoglaló magyarokat primitív kultúrájú, vad népnek tekintené. Elfogadott, hogy a honfoglaló magyarok jelentős szerepet játszottak a keleti szlávok történetében, szoros kapcsolatokat tartottak fenn velük, amit írásos források, és régészeti leletek egyaránt alátámasztanak.³⁰ Fontos megemlíteni az Ungvári Állami Egyetem régészei (Balahuri Eduard) és magyar kollégáik (Fodor István) által végzett ásatásokat. A csoma honfoglaláskori temető feltárása³¹ során bebizonyosodott, hogy a honfoglaló magyarok nem csak átvonultak a mai Kárpátalja területén, hanem le is telepedtek itt, és azóta folyamatos a jelenlétük.³² Az ukrán történészek túlnyomó része, mint említettük, Magyarország újkori és különösen legújabbkori történetét kutatja. Ez nem véletlen, hisz a szovjet érában politikai megfontolásból éppen ezt a korszakot favorizálták, és e tradíció ma is tovább él. Egy másik nem elhanyagolható tényező, hogy e korszak kutatása „aktuálisabb” politikai szempontból, mint egy középkori okleveleken alapuló munka, melynek következtetései nem befolyásolják a mai társadalmi és politikai eseményeket.

Magyarország újkori történetét az ukrán történetírásban az utóbbi tíz esztendőben, leszámítva néhány kisebb jelentőségű tanulmányt, jobbra az Ungvári Egyetem Történettudományi Kara dékánjának, Mándrik Ivánnak a nevéhez fűződik. Többévi kutatómunka eredményeképpen 1997-ben védte meg akadémiai doktori disszertációját *A magyar államiség visszaállítása és Magyarország politikai fejlődésének problémája a dualizmus első korszakában (1867-1890 évek)* címmel. A disszertáció azóta könyv alakban is megjelent.³³ A kutató munkája megírásához a magyar történelmi (főleg a kilencvenes évek előtti) irodalom mellett felhasznált levéltári forrásokat is (az Országos Levéltár miniszterelnöki iratait). Az ungvári történész arra a megállapításra jut, hogy az 1867-es kiegyezés a korabeli realitásokat tükrözi, s más alternatíva nem volt. Iván Mándrik rámutat, hogy a 19. század hatvanas-nyolcvanas éveiben a dualisztikus rendszer több pozitívumot hozott Magyarországra

nak, mint negatívumot. Magyarország újkori történetében ez volt a leghosabb békés időszak, amely nagyban hozzájárult a magyar államiság visszaállításához. Emellett azonban rámutatott több negatív jelenségre is az ország fejlődésében, s azt a következtetést vonja le, hogy az első világháború utáni események (lásd Trianon) nem önmagukban okai Magyarország 20. századi tragikus történetének, hanem ez utóbbiak visszanyúlhatnak a 19. század második felébe. Mándrik megkülönböztetett figyelmet szentel Deák Ferenc nézeteinek és tevékenységének, kiemeli szerepét a kiegyezésben, ami a magyar államiság visszaállításának alappillére volt.

Magyarország legújabbkori történetére vonatkozó kutatások jellege, mélysége és minősége szakaszonként változó. A tanulmányok egy részénél a témaválasztásból is láthatók a régi megközelítési módszerek és sztereotípiák (mint pl. a Tanácsköztársaság hatása Európa forradalmi mozgalmaira, a lenini eszmék megjelenése a magyar nép körében)³⁴, vagy hangsúlyeltolódás tapasztalható, s a kommunista párt helyett a szociáldemokraták kerülnek az előtérbe³⁵. Magyarország két világháború közötti történetéről, jelesül az akkori politikai berendezkedéséről és az e körül kialakult harcokról komoly monográfiát közölt M. Derzsáljuk, aki a korszak szovjet (ukrán) – magyar diplomáciai kapcsolataival is foglalkozott.³⁶

Jelentősebbek azok a kutatások, amelyek Magyarország történetének az 1938–1939-től a második világháború végéig terjedő időszakát vizsgálják (elsősorban a mai Kárpátalja területére, lakosságára és eseményeire vonatkozóan). A fő témák: a magyar revizionista törekvések, az 1938–1939-es évek diplomáciai eseményei, Kárpát-Ukrajna Magyarország általi megszállása 1939 márciusában, Kárpátalja politikai fejlődése 1939–1944 között stb. A források a korabeli sajtó, irodalom, a Kárpátaljai Területi Levéltár, illetve kisebb mértékben cseh és magyarországi levéltárak anyagai. A legújabbkori magyar történeti irodalom azonban e munkákból hiányzik. Az 1938–1944-es évek körül sok a vita, és a mai ukrán történetírásban Magyarországot és a magyarságot ebben a korszakban tüntetik fel a leginkább negatív színben. A szovjet korszakban ez tabu téma volt, és ha írtak is a Volosin Ágoston görög katolikus kanonok által irányított Kárpát-Ukrajnáról, akkor csakis mint az ukrán burzsoá nacionalisták, fasiszták és a római pápa bérenceinek bábálmáról.³⁷ 1989 után azonban, és különösen 1991 után ez a téma fokozott érdeklődés tárgyává lett. A korábban elhallgatott vagy a szovjet rendszer által elnémított személyek az ukrán államiság élharcosai lettek. Általuk nagy

számú tanulmány, memoár látott napvilágot, köztük összefoglalók és disszertációk, amelyek most már új szempontok alapján ítélték meg elsősorban az 1939-ben lezajlott eseményeket.³⁸ A történészek az 1938 októberétől 1939 március közepéig tartó korszakot, amely a Volosin-féle Kárpát-Ukrán állam kikiáltásával fejeződött be, mérföldkőnek tekintik abban a több évszázados folyamatban, amely a Kárpátok déli lejtőjén letelepedett ukránok nemzeti-politikai öntudatához és idegen (értsd magyar) uralom alól való felszabadításához, majd a többi ukránnal való egyesüléséhez vezetett. Mivel ennek a folyamatnak egyik legaktívabb akadálya Magyarország és a magyar politika volt, ezért az ukrán kutatóknál ez utóbbiak negatívan ítéltetnek meg. A magyarok fent jelzett szerepét abban látják, hogy Németország és Olaszország támogatásával a hátuk mögött semmilyen eszköztől sem riadtak vissza Kárpátalja megszerzése érdekében (gazdasági szankciók, diplomáciai nyomás, az ún. Rongyos-gárda diverzáns akciói, egyes kárpátaljai politikuskok – pl. Bródy András – lefizetése és végül a nyílt katonai intervenció). Kárpát-Ukrajna 1939 márciusi magyar katonai megszállása véráldozatokkal, a magukat ukránnak valló személyek elleni atrocitásokkal, az ukrán kulturális egyesületek (lásd Proszvita), újságok, iskolák megszüntetésével, bezárásával járt együtt. Emellett a magyar politikai vezetés a cseh időkben szerzett autonóm jogokat sem volt hajlandó elismerni. Olyan történelmi probléma ez, melynek a jövőben negatív hatása lehet az ukrán-magyar viszony alakulására, ha nem is állami, de szűkebb, regionális szinten mindenképpen.

Hasonló problémával találkozhatunk, amikor a második világháború eseményeivel foglalkozó ukrán történelmi irodalmat vizsgáljuk. A magyar hadseregnek a németek oldalán való részvétele a háborúban az ukrán területeken nem kedvez a magyar állam és a magyarság pozitív megítélésének. A „horthysta”, „fasiszta” és ehhez hasonló jelzők gyakoriak a történelmi irodalom lapjain.³⁹ De azért meg kell jegyezni, hogy itt is történtek olyan lépések, amelyek a korszak magyar politikáját – elsősorban Kárpátaljával kapcsolatban – árnyaltabban próbálják vizsgálni, és a negatívumok mellett pozitív momentumokra is rámutatnak.⁴⁰ Elismerik például, hogy a magyar politikai vezetők egy része (pl. Teleki Pál) őszintén törekedtek a Kárpátalján élő ukránok problémájának megoldására, illetve elismerik, hogy 1939–1944 között Kárpátalján kulturális és tudományos téren is voltak bizonyos eredmények.

Jelentős szemléletváltozáson ment át az ukrán, s e kérdéskörben elsősorban a kárpátaljai történetírás a helybeli magyarságot legnagyobb mérték-

ben sújtó, 1944 novemberi és későbbi eseményekkel kapcsolatban, amikor a magyar férfilakosságot munkatáborokba vitték (az eddigi levéltári kutatások és szemtanúk adatai alapján az elhurcoltak száma 10-16 ezerre tehető, ebből 3-5 ezren veszték oda). Míg a szovjet érában ezt a tényt elhallgatták vagy a fasizmus elleni harc részeként tüntették fel, addig a mai ukrán állami szervek ezt egyöntetűen elítélik, s a szovjet rendszer számtalan túlkapásai egyikének tekintik⁴¹, annál is inkább, mert az ukránokat még nagyobb számban vitték el otthonaikból. A fent leírtaktól függetlenül az 1944-es események szintén további beható kutatásokat igényelnek a hivatásos történészek részéről, mert ezt a problémát is csak így lehet kellőképpen tisztázni.

Az 1989-es év volt talán az utolsó, amikor az ukrán történészek még ellenforradalomként aposztrofálták az 1956-os eseményeket. Azóta már ebben a kérdésben is változott a vélemény, bár e témában csak néhány cikk született.⁴² A Kádár-korral a legújabbkori ukrán történetírás már alig foglalkozik. Tág teret kap viszont az 1989-es magyarországi rendszerváltás politikai és gazdasági tapasztalatainak tanulmányozása, s ukrán környezetben való lehetséges felhasználásának a kutatása.⁴³

Összegezve az elmondottakat, leszögezhetjük, hogy az ukrán történetírás az utóbbi tíz évben jelentős szemléletváltozáson ment keresztül. A hungarológiai jellegű kutatások Ukrajnában elsősorban Ungváron, illetve tágabb értelemben véve Kárpátalján a legintenzívebbek, és a jövőre nézve az itteni tudományos központok, műhelyek fognak vezető szerepet játszani a Magyarország- és magyarsággép kialakításában Ukrajnában. Ebből a szempontból nagyon fontos szerepe lehet az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történeti Intézetének, amelynek döntő befolyása van az ukrán történeti kutatások főbb vonalainak megállapítására.

JEGYZETEK

¹ Гранчак, І. М., Приходько, В.: Місце і роль країн Центральної та Південно-Східної Європи в історії континенту: аспекти української історіографії новітнього часу. В кн.: *Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи*. Ужгород, 1998, 4.

- ² Лукач, Б. И.: *Союз рабочего класса и крестьянства в социалистической Венгрии*. К., 1974.
Илку, Ф. П.: *Победа социализма в венгерской деревне*. К., 1979.
Держалюк, А. С.: *Возрождение руководящей роли ВСРП в строительстве развитого социализма*. К., 1982.
Українська РСР в радянсько – угорському співробітництві. К., 1972.
- ³ Клиненко, Т. В.: *Венгерское село: экономика быт, культура – 60-80-ые годы*. К., 1989.
- ⁴ Украинская ССР и зарубежные социалистические страны. К., 1965.
Мицніє братня співдружність. Упорядник Л. Зрезарцева. К., 1970.
- ⁵ Виднянский, С. В.: *О научно-исследовательской работе отдела истории и международных отношений социалистических стран Института истории АН УССР*. Новая и новейшая история, 1983, 6, 205-210.
- ⁶ Джеджула, К. Е.: Советские венгерские политические, экономические и культурные связи после второй мировой войны. В кн.: *Очерки по новейшей истории Венгрии*. Киев – Дебрецен, 1972, 232.
- ⁷ Лебович, М. Ф.: *Венгерская Советская республика 1919 года*. М., 1959.
Гранчак, И. М., Лебович, М. Ф.: *Бела Кун – выдающийся деятель венгерского и международного рабочего движения*. М., 1975.
Кипаренко, Г. М.: *Борьба Угорської соціалістичної робітничої партії за соціалістичне перетворення сільського господарства*. Львів, 1973.
- ⁸ Репринцев, Ф. С.: *Революционные связи и боевое содружество советского и венгерского народов (1917-1945)*. К., 1979.
- ⁹ Гранчак, И. М., Довганич, О. Д., Сливка, В. Ю., Туряница, В. В.: *Осередок освіти, науки, культури*. Ужгород, 1995, 99-108.
- ¹⁰ Лелекач, М. М.: *Проблемы истории Закарпатья феодально-крепостнической эпохи*. Автореф. дис. Ужгород, 1958.;
Коломиец, И. Г.: *Очерки по истории Закарпатья*. Томск, 1953.
- ¹¹ Штернберг, Я. И.: *Освободительная война в Венгрии и русско-венгерские отношения в начале XVIII века*. Автореф. Дис. канд. ист. наук. Ужгород, 1955.
- ¹² Гранчак, И. М., Макара, Н. П.: *Изучение истории Венгрии в Ужгородском университете*. Новая и новейшая история, 1965, 3, 179-180.
- ¹³ *Хунгарология в Ужгородском государственном университете*. Библиографический указатель. Ужгород, 1990.
- ¹⁴ Данилюк, Д. Д.: *Історіографія Закарпаття в новітній час (1917-1985)*. Львів, 1987, 79-94.
- ¹⁵ Гранчак, И. М., Приходько, В.: і.м.
- ¹⁶ Лизанець, П. М.: *Унгаристика на Україні*. Acta Hungarica, III. 1992. Ужгород – Ungvár, 1994, 23-34.;
Гранчак, И. М., Довганич, О. Д., Сливка, В. Ю., Туряница В. В.: і. м.
- ¹⁷ Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР. In *Український історичний журнал*, 1990, 11, 3-9.

¹⁸ уо.

¹⁹ Клищенко, Т. В.: *Міжнародний симпозіум хунгарологів. Український історичний журнал*. 1989, 9, 158-159.

A kongresszuson elhangzott előadások a Hungarológiai Központ hivatalos kiadványának az „Acta Hungarica” c. folyóirat első számában jelentek meg (Acta Hungarica, I. – Ужгород – Ungvár, 1990).

²⁰ *Magyarország története*. 1 rész : Segédkönyv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskoláinak tanárai és tanulói számára. Felelős szerkesztő Váradi-Sternberg János. Uzshorod, 1989.

²¹ Ткач, Д. І.: Проблеми та перспективи радянсько-угорського партійного і державного співробітництва у світлі вимог нового мислення. In *Український історичний журнал*, 1989, 4, 64-73.

²² Lásd a szimpózium anyagait: Acta Hungarica, 1995, VI. – Ungvár, 1997.

²³ Lásd: Acta Hungarica, 1996-1997, VII-VIII. – Ungvár-Debrecen, 1998.

²⁴ Lásd pl.: Балагури, Е., Фодор, И.: Раскопки могильника периода приобретения венграми новой отчизны в с. Чома Береговского района Закарпатской области. In *Carpatica-Karpatika*. Вип. 5. Ужгород, 1998, 166-196.

Мазурок, О. С., Орто, В. В.: Етнічна структура міського населення Закарпаття наприкінці XIX – на початку XX ст. In *Carpatica-Karpatika*. Вип. 6. Ужгород, 1999, 65-82.

²⁵ Коваль, Й. В.: *Тиводар Легоцький. Бібліографічний покажчик*. Ужгород, 1990.; Коваль, Й. В. Тиводар Легоцький: сторінки життя і діяльності. In *Проблеми археології Східних Карпат*. Ужгород, 1995, 5-14.

Lehoczky T.: *Történelmi kalászkok*. Szerkesztette, fordította Kovály József. Ungvár, 1998 (a könyv kétnyelvű: magyar és ukrán)

²⁶ Коваль, О. Ю., Коваль, Й. В.: Дікальний опис комітату Берег за 1749 рік (з рукописної спадщини Тиводара Легоцького). In *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. 1. Ужгород, 1995, 34-43.

Сопко, Т. Т.: Матеріали про села Коритняни, Горяни, Дравці в урбарії 1602 року. In *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. 3. Ужгород, 1998, 4-8.

²⁷ *Коротка історія Угорщини*. Переклад: Коваль, Й. В., Шолтес, Ф. Редактор: І. Удварі. Ніредьгаза, 1997.

²⁸ Lásd: *Egyetlen bűnik magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus Kárpátaljai áldozatairól (1944-1946)*. Közreadta Dupka György. Ungvár-Budapest, 1993.

²⁹ Lásd: Makkay János és Kovály József (szerk.): *Honfoglalás és Árpádkor*. Ungvár, 1997.

³⁰ Толочко, П. П.: *Кочевые народы степей и Киевская Русь*. К., 1999, 25-32.; Брайчевський, М. Ю.: Аскольд і Олмош. In *Археологія*, 1994, 1, 55-71.

³¹ Балагури, Е. А., Фодор, И.: Раскопки могильника приобретения венграми новой отчизны в с. Чома, Береговского района Закарпатской области. In *Carpatica-Karpatika*, Вип. 5. Ужгород, 1998, 166-196.

- ³² Kobály József: *Sine ira et studio*. Ungvár, 1999.
- ³³ Мандрик, І. О.: *Проблеми відновлення державності Угорщини на першому етапі дуалізму (1867-1890 роки)*. Ужгород, 1997
- ³⁴ Lásd pl.: Король, І. Ф.: Солідарність комуністів Країни Рад та Угорщини в революційній боротьбі. In *Український історичний журнал*, 1989, 3, 76-83.;
- Биров, А. А.: К вопросу о политическом положении рабочего класса Венгрии в 20-х годах. In *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету*. 1993. Ужгород, 1994, 71-79.
- ³⁵ Жигмонд, Н. Н. Социал-демократическая партия Венгрии и интеллигенция в 20–30-х годах XX ст. In *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету*. 1993. Ужгород, 1994, 80-93.
- ³⁶ Держалюк, М. С.: *Угорські демократи проти тоталітаризму 20-30-х рр. К., 1993.*
- ³⁷ *A boldogság felé. Vázlatok Kárpátalja történetéről*. Uzshorod, 1976. 106 1.
- ³⁸ Lásd pl.: *Нариси історії Закарпаття*. Т. II. (1918-1945). Ред.: Гранчак, І., Балагурі, Е., Грицак, І., Ілько, В., Поп І. Ужгород, 1995.;
- Вегеш, М. М., Віднянський, С. В.: Антиукраїнська і античеська діяльність угорських агентів у Карпатській Україні наприкінці 30-х років. In *Сучасність*, 1998, 6. 78-84.
- Вегеш, М. М., Гиря, В. І., Король, І. Ф.: *Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.)*. Ужгород, 1998.;
- Вегеш, М. М., Задорожний, В. Є.: Карпатська Україна в 1938-1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного і політичного розвитку. In *Український історичний журнал*, 1995, 2, 42-51.;
- Шандор, В.: *Спомини. Карпатська Україна 1938-1939*. Ужгород, 1996.;
- За українське Закарпаття*. Ред. В. Маркусь, В. Худанич. Ужгород, 1994.;
- Лемак, В.: *Карпатська Україна 1938-1939 років: державно- правовий аспект*. Ужгород, 1993.
- ³⁹ *Нариси історії Закарпаття* Т. II. (1918-1945) Ужгород, 1995.;
- Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 рр.* Ред. Маркусь, В., Худанич, В. Нью-Йорк-Чикаго-Ужгород, 1999.
- Довганич, О.: *Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938-1945 рр.)*. Ужгород, 1997.
- ⁴⁰ Офіцинський, Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)* К., 1997
- ⁴¹ Lásd: *Нариси історії Закарпаття*. Т. II (1918-1945) Ужгород, 1995. С. 644-652.;
- Возз'єднання*. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 — січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород, 1999
- ⁴² Пронько, В. А.: Угорщина. Трагедія 1956 р. In *Український історичний журнал*, 1997, 5, 67-79.

- ⁴³ Кіш, Є.: Специфіка демократичного переходу в Угорщині в загально-європейському контексті. In *Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи*. Ужгород, 1998, 143-146.; Шманько, Г., Кіш, Є.: *Передумови політичної трансформації в Угорщині*. 146-150.
Алмаші, О., Гергеш, М.: *Аграрна політика в Угорщині в 1990-х роках*. 150-153.

JÓZSEF KOVÁLY

Hungarians and Hungary in Ukrainian History Writing (1989-1999)

The author claims that before 1990 the research on Hungarian studies were closely associated with the scientific centers in Moscow, or were conducted in the Institute of History of the Ukrainian Academy of Sciences, or at the universities of Kiev, Lviv, Dnipropetrovsk, and above all, at Uzgorod (Ungvár). Significant results were presented by Tatyana Klinchenko, Tamás Szopkó, János Váradi-Sternberg. After 1989 two research centers evolved at the State University of Uzgorod (Ungvár): the Institute of Hungarian Studies and the Institute of Carpathian Studies, both of which are involved in research on history. The Museum of Hungarian Culture and History of Sub-Carpathia has gained a significant role in this area in the same period. The task of organizing conferences on the white spots of the history of the region were taken up by non-governmental organizations, including the Sub-Carpathian Hungarian Cultural Association, as well. It is an important characteristic of the research that its main focus is the territory of today's Sub-Carpathia. The issues concerning Sub-Carpathia during the second world war are sensitive ones in Hungarian studies, where a number of questions are still awaiting answers. It is to be most welcome that in viewing the events certain changes happened in the approach of the Ukrainian history writing. A closer cooperation of the Ukrainian and Hungarian historians would be a significant step forward.

BIBLIOGRÁFIA

KÖZÉPKOR:

- Балагури, Е. А.: Розкопки в с. Чома періоду здобуття угорцями своєї нової батьківщини [Csomai ásátások a magyar honfoglalás korából]. In *Acta Hungarica*, VII–VIII., 1996–1997. Ужгород–Дебрецен, 1998, 76–78.
- Балагури, Е., Алешкевич, Я.: Старожитності Верхнього Потисся періоду віднайдення угорцями Батьківщини (Нові аспекти і концепції) [Felső-Tiszavidéki telepek a magyar honfoglalás korából]. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*. Вип. 1. Ужгород: Вид-во УжДУ, 1995, 106–112.
- Балагури, Э. А., Фодор, И.: Раскопки могильника периода приобретения венграми новой отчины в с. Чома Береговского района Закарпатской области [Magyar honfoglaláskori sír ásatai a Kárpátontúli területi Beregszászi járási Csomán]. In *Carpatica–Карпатика*. Вип. 5. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. Ужгород, 1998, 166–196.
- Брайчевський, М. Ю.: Аскольд і Олмош [Aszkold és Álmos]. In *Археологія*, 1994, 5, 65–71.
- Гранчак, І. М.: До питання про становлення влади угорської держави в Закарпатті (X–XIII ст.) [Adalékok a magyar államhatalom kialakulásához Kárpátontúlon (10–13. század)]. In *Acta Hungarica*, VII–VIII., 1996–1997. Ужгород–Дебрецен, 1998, 90–96.
- Пеняк, П. С.: Пам'ять археології. З історії археологічної науки Закарпаття [Régészeti emlék. A Kárpátontúli tudományos régészet történetéből]. In *Археологія*, 1995, 1, 138–141.
- Толочко, П. П.: Кочевые народы степей и Киевская Русь [A sztyeppék nomád népei és a Kijevi Rusz]. К., Абрис, 1999.

ÚJKOR:

- Історія Ужгорода. Історичний нарис* [Ungvár története. Történelmi vázlat]. Балагури, Е. А., Зігалов, В. О. та ін. Ужгород, Карпати, 1999.
- Мазурок, О., Орто, В.: Розвиток фабрично-заводської промисловості у містах Закарпаття в другій половині XIX – на початку XX сторіч [A gyári-üzemi ipar kialakulása Kárpátontúli városaiban a 19. század második felében – a 20. század elején]. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*, 1998, 2, 57–62.
- Мандрик, І. О.: Роль і місце Ференца Деака у відновленні конституційних прав та незалежності Угорщини [Deák Ferenc helye és szerepe az alkotmányos jogok és Magyarország függetlenségének visszaállításában]. In

- Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету* 1993. Ужгород, 1994, 109–120.
- Мандрик, І. О.: Угорський закон 1868 року „Про національне рівноправ'я”, його історична оцінка [Az 1868. évi nemzetiségi törvény és annak történelmi értékelése]. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*. Вип. 1. Ужгород: Вид-во УжДУ, 1995, 93–99.
- Мандрик, І. О.: Роль і місце Ференца Деака у відновленні конституційних прав та незалежності Угорщини [Deák Ferenc helye és szerepe az alkotmányos jogok és Magyarország függetlenségének visszaállításában]. In *Acta Hungarica*, IV–V., 1993–1994. Ужгород–Ungvár, 1997, 108–116.
- Мандрик, І. О.: Угорський лібералізм 60–70-х років XIX століття [A 19. század hatvanas–hetvenes éveinek magyar liberalizmusa]. In *Acta Hungarica*, V., 1995. Ужгород–Ungvár, 1997, 182–189.
- Мандрик, І. О.: Проблеми відновлення державності та політичний розвиток Угорщини на першому етапі дуалізму (1867–1890 роки) [Az államiság visszaállításának problematikája és Magyarország politikai fejlődése a dualizmus első szakaszában (1867–1890)]. In *Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук*. Ужгород, 1997, 50. Бібліогр.: 45–50.
- Мандрик, І. О.: Становлення угорської політичної опозиції у 60–70-х роках XIX століття [A magyar politikai ellenzék kialakulása a 19. század hatvanas–hetvenes éveiben]. In *Acta Hungarica*, VII–VIII., 1996–1997. Ужгород–Дебрецен, 1998, 76–78.
- Мешко, І. М.: Початки формування капіталістичних відносин на Закарпатті: соціально-економічний та національний аспекти [A kapitalista viszonyok kialakulásának kezdetei Kárpáton: szociális-gazdasági és nemzeti vonatkozások]. In *Українські Карпати: етнос, історія, культура*. Ужгород: Карпати, 1993, 301–307.
- Magyarország története. I. Segédkönyv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskolái és tanulóinak számára*. Főszerk.: Váradi-Sternberg János. Uzsgorod, 1989.
- Написи історії Закарпаття (3 найдавніших часів до 1918 року.)* [Fejezetek Kárpáton történelméből (A legrégebbi időktől 1918-ig.)] Т. I. Відпов. ред.: Гранчак, І. М. Ужгород: Госпрозрах. ред.-вид. відділ Закарпат. обл. управління по пресі, 1993.
- Попов, В. Ж.: Деятельность революционных народников в Австро-Венгрии в 70-е годы XIX в [A forradalmi narodnyikok tevékenysége Ausztria-Magyarországon a 19. század hetvenes éveiben]. In *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. К., 1990, 160–173.

LEGÚJABB KOR

Биров, А. А.: К вопросу о политическом положении рабочего класса Венгрии

- в 20-х годах [Adalékok a munkásosztály politikai helyzetéhez Magyarországon a húszas években]. In *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету 1993*. Ужгород, 1994, 71–79.
- Боднар, В. Л., Вереш, М. М.: *Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938–1939)* [Kárpáti Ukrajna a nemzetközi kapcsolatokban (1938–1939)]. Ужгород: Вид-во УжДУ, 1997, 135.
- Буцько, О. В.: Ставлення до Червоної армії населення визволених країн Європи (1944–1945 рр.) [Európa felszabadított országai lakosságának viszonya a Vörös Hadsereghez (1944–1945)]. In *Український історичний журнал*, 1995, 3, 81–95.
- Вереш, М. М., Віднянський, С. В.: Антиукраїнська і античеська діяльність угорських агентів у Карпатській Україні наприкінці 30-х років [A magyar ügynökök ukránellenes és csehellenes tevékenysége Kárpáti Ukrajnában a harmincas évek végén]. In *Сучаність*, 1998, 6, 78–84.
- Вереш, М. М., Гиря, В. І., Король, І. Ф.: Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939) [A magyar irredentizmus Kárpátontúlon a két világháború közötti időszakban (1918–1939)]. Ужгород, Вид-во УжДУ, 1998, 129.
- Віднянський, С. В.: Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества [A szocialista közösség országai munkásosztályának internacionalista közeledése]. К., Наукова думка, 1989.
- Возз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною* [Újraegyesülés. Levéltári dokumentumok és okiratok gyűjteménye (1944 május – 1946 január) Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről]. Ужгород, Закарпаття, 1999, 314.
- Встановлення радянської влади на Закарпатті у 1919 р* [A tanács hatalom kialakulása Kárpátontúlon 1919-ben]. Ред.: Гранчак, І. М. Ужгород, 1989.
- Держалюк, М. С. Угорські демократи проти тоталітаризму 20–30-х рр [Magyar demokraták a totalitarizmus ellen a húszas–harmincas években]. К., Наукова думка, 1993, 224.
- Держалюк, М. С.: *Радянсько-угорські дипломатичні відносини у міжвоєнний період* [Szovjet-magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború közötti időszakban]. In *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 4. К., 1993, 146–152.
- Держалюк, М. С.: Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. In *Пам'ять століть*, 1997, 1, 138–142.
- Довганич, О., Пашкуй, З., Троян, М.: *Закарпаття в роки війни* [Kárpátontúl a háború éveiben]. Ужгород, Карпати, 1990, 172.
- Довганич, О.: *Проблеми історії Закарпаття напередодні другої світової війни (1938–1945 рр.)* [Kárpátontúl történelmének vitás kérdései a második világháború küszöbén (1938–1945)]. Дис. у вигляді наук. доповіді на

- здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук. Ужгород, 1997, 72.
- Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи* [Közép- és Délkelet-Európa országai szociális-gazdasági fejlődésének kutatása: a mai helyzet, problémák, távlatok]. Ужгород: Патент, 1998.
- Жигмонд, Н. Н.: Социал-демократическая партия Венгрии и интеллигенция в 20–30-х годах XX ст [A magyarországi Szociáldemokrata Párt és az értelmiség a 20. század húszas-harmincas éveiben]. In *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету*, 1993, Ужгород, 1994, 80–93.
- Жигмонд, Н. Н.: Начало деятельности социал-демократической партии Венгрии и профсоюзов в области образования, культурно-просветительской работы в 1919–1921 гг [A magyarországi Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek tevékenységének kezdetei az oktatás, a kultúrfelvilágosító munka terén 1919–1921-ben]. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*. Вип. 1. Ужгород, Вид-во УЖДУ, 1995, 115–121.
- Закарпатська Україна. Осінь 1944 року* [Kárpátontúli Ukrajna. 1944 ősze]. Упор.: Задорожний, В., Офіцинський, Р. Ужгород, 1995, ВВК Патент.
- Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 pp* [A Kárpátontúl Magyarország fennhatósága alatt 1938–1944-ben]. Ред.: Маркусь, В., Худанич, В. Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород, 1999.
- Кирсенко, М. В.: Политика Чехословакии в отношении Венгерской Советской Республики [Csehszlovákia politikája a Magyar Tanácsköztársaság tekintetében]. In *Вопросы новой и новейшей истории*. Вып. 36. К., 1990.
- Клинченко, Т. В.: Венгерское село: экономика, быт, культура. 60–80-е годы [A magyar falu: gazdaság, életmód, kultúra a hatvanas-nyolcvanas években]. К.: Наукова думка, 1989.
- Книга пам'яті України: Закарпатська область* [Ukrajna Emlékkönyve: Kárpátontúli terület]. Т. I. Ужгород, 1995, Карпати.
- Король, І. Ф.: Солідарність комуністів Країни Рад та Угорщини в революційній боротьбі (1918–1919 pp.) [A tanácsok országa és Magyarország kommunistáinak szolidaritása a forradalmi harcban (1918–1919)]. In *Український історичний журнал*, 1989, 3, 76–83.
- Лизанець, П. М.: Унгаристика на Україні [Magyarságtudás Ukrajnában]. In *Acta Hungarica*, III., 1992, Ужгород–Ungvár, 1994, 23–34.
- Lizanec, P.: Hungarológiai kutatások Ukrajnában. In *Acta Hungarica*, VI., 1995, Ужгород–Ungvár, 1997, 41–48.
- Лукач, Б. И.: Развитие венгерской промышленности в 1948–1955 годах [A magyar ipar fejlődése 1948–1955 között]. In *Acta Hungarica*, III. 1992. Ужгород–Ungvár, 1994, 114–123.
- Нариси історії Закарпаття (1918–1945)* [Fejezetek Kárpátontúl történelméből. (1918–1945)]. Т. II. Ред. кол.: Гранчак, І., Балагурі, Е., Грицак, І., Ілько, В., Поп, І. Ужгород, 1995, Закарпаття.

- Офіцинський, Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)* [Kárpátontúl politikai fejlődése Magyarország fennhatósága alatt (1939–1944)]. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 1996.
- Офіцинський, Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)* [Kárpátontúl politikai fejlődése Magyarország fennhatósága alatt (1939–1944)]. К., 1997, Інститут історії України НАН України.
- Офіцинський Р., Довганич, О.: *Закарпатська молодь у роки другої світової війни* [A kárpátontúli ifjúság a második világháború éveiben]. Ужгород, 1995, ВВК Патент.
- Пронько, В. А.: Угорщина. Трагедія 1956 р [Magyarország. 1956 tragédiája]. In *Український історичний журнал*, 1997, 5, 67–79.
- Ткач, Д. І.: Проблеми та перспективи радянсько-угорського партійного і державного співробітництва у світлі вимог нового мислення [A szovjet–magyar párt és állami együttműködés problémái és távlatai az új gondolkodásmód tükrében]. In *Український історичний журнал*, 1989, 4, 64–73.
- Трубайчук, А.: Українське питання в європейських міжнародних відносинах (1938–1945) [Az ukrán kérdés az európai nemzetközi kapcsolatokban (1938–1945)]. In *Київська старовина*, 1996, 2-3, 104–118.
- Франц, Й. С.: Культурно-освітня робота в Угорщині в 60–70-і роки [Kultúrfelvilágosító munka Magyarországon a hatvanas–hetvenes években]. In *Acta Hungarica*, III., 1992. Ужгород–Ungvár, 1994, 137–139.
- Хунгарология в УжДУ. Библиографический указатель* [Hungarológia az Ungvári Állami Egyetemen. Bibliográfiai mutató]. Ужгород, 1990.

(Összeállította: Kobály József)

CONSTANTIN IORDACHI és MARIUS TURDA

Politikai megbékélés versus történeti diskurzus: az 1989-1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója

A kommunizmus bukása, a hidegháború vége, a politikai demokratizálódás és a Nyugat gazdasági és biztonsági intézményeibe való be-
tagolódás általános folyamata egyre fokozódó politikai együttműködésre
késztette Közép- és Délkelet-Európa országait. A régióban zajló identitás-
váltások és az imaginárius társadalmi jövőkép rekonstrukciója azonban nem
idézték elő jelentékeny változásokat az egymásról alkotott felfogásokban.
Közép- és Délkelet-Európa kollektív mentális földrajzát továbbra is mítosz-
szok, előítéletek, negatív sztereotípiák határozzák meg, valamint a hajdani
kommunista tömbhöz tartozott államok közül néhánynak egy elitista – ki-
záró és normatív jellegű – hegemonikus politikai fogalomként érzékelt „Eu-
rópa”-ból való jelképes kirekesztése jellemzi.

Cikkünkben ama változásokat követjük nyomon, amelyek az utóbbi
évtized román historiográfiai diskurzusában Magyarország történetének ér-
telmezése kapcsán mentek végbe. Kísérletünkkel a román akadémiai körök
Magyarország-képének néhány összetevő elemét kívánjuk feltárni. A ro-
mán-magyar államközi kapcsolatok az elmúlt évtizedben látványos pályát
futottak be: a diplomáciai konfliktusoktól végül az együttműködésig, a po-
litikai-katonai partnerségig jutottak el. Miután túlléptek a romániai magyar
nemzetiség státusát vitató nyolcvanas évekbeli éles ideológiai konfrontáció-
kon, valamint az 1990-es marosvásárhelyi erőszakos interetnikus összetűzé-

seken és az 1990-1994 közötti magasszintű politikai kontaktusok hiányán, Románia és Magyarország 1996-tól kezdődően olyan megbékélési és partnerségi mechanizmust építettek ki, melyet egyöntetűen „Európa és az egész világ számára modellértékű”-nek minősítettek.¹ Az európai integrációs folyamat által ösztönzött két ország politikai elitje programjainak nacionalista prioritásait a stabilitást teremtő tényezőnek tekintett kétoldalú gazdasági, politikai és katonai együttműködéssel cserélte fel.² Románia és Magyarország a francia-német politikai megbékélés mintájára a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozásukat előmozdító³ hosszútávú együttműködési viszonyt alakítottak ki. A szinte kizárólag csak a politikai elitek által szorgalmazott és a nemzetközi közösség döntő befolyása nyomán létrejött román-magyar megbékélés nem támaszkodik viszont a két ország közvéleményét uraló, egymásról alkotott képének valós megváltozására. Bejáratott közhelyek, előítéletek és kölcsönös megbélyegzések élnek tovább a kollektív emlékezetben, a közbeszéd, – sőt ami méginkább figyelemreméltó – a történészek szakmai diskurzusában is.

Az 1989 utáni történeti tanulmányok sokaságából itt csak azokat emeljük ki, amelyeket szerzőik szempontjából tartunk reprezentatívnak. Eljárásunk értelmi menetének időrendje három részre tagolódik. Az elsőben a vita tényleges historiográfiai kontextusát vázoljuk fel, különös tekintettel a románok történelmét összefoglaló művekre, és arra a módra, ahogyan ezek Magyarország történetének a románokéval összefüggő eseményeit kezelik. A második részben azokat a főbb historiográfiai irányzatokat és értelmezési eljárásokat tárgyaljuk, amelyek – az egymással versengő román és magyar történetírás közös területének számító – Erdély percepiálására és történetének elemzésére összpontosítanak. Az utolsó részben a Közép- és Délkelet-Európáról szóló – a szociológia, a kulturális antropológia és az eszmetörténet elemeit vegyítő, interdiszciplináris módszertant használó – új diskurzus jellegzetességeit elemezzük. Barangolásunk az utóbbi évtized román történetírásában két dologra vállalkozik: egyrészt a Magyarországról és a magyarokról folytatott viták tárgyával kapcsolatosan napirendre tűzött értelmiségi attitűdök leírására. Másodsorban arra keresünk választ, hogy mennyiben beszélhetünk a két világháború közötti időszakban és a kommunizmus éveiben működött történetírói iskolák, valamint a mai irányzatok közötti „folytonosságról”.

*A vita historiográfiai kontextusa:
román történészek Magyarország történetéről*

Az 1989 decemberét követő kulturális rendszert mintha alig érintették volna az időközben bekövetkezett mélyreható változások. Jeles történészek – közöttük Alexandru Zub, Lucian Boia vagy David Prodan – 1989 végén tett nyilatkozatai, melyekben győzedelmesen bejelentették a kommunizmus alatti történetírásban olyannyira nyilvánvaló ideológiai lezülléssel és hamisítással való szakítást, ma már inkább csak értelmiségi újjgyakorlatnak, pusztá törekvésnek tűnnek, semmint valós, történeti ténynek.⁴ Felhívásuknak viszont megvan az a nagy előnye, hogy a történész (általánosítva bármelyik értelmiségi) önazonosságának dilemmáját a Nemzeti Történelem és a nemzeti szellem szétszóródásának valódi fokmérőjének tekinti, ám egyben a védelmi terének tekintett nyilvánosságban ragadja meg. Emiatt aztán egyáltalán nem meglepő, hogy a román kultúra tájait a nemzeti önazonosságról szóló tanulmányok uralják. Ezekben mind gyakrabban fordulnak elő Magyarország történetére vonatkozó utalások, amelyek valójában a magyarokról alkotott képnek a román történetírásban elfoglalt előkelő helyét igazolják vissza. Így például Lucian Boianak, a Bukaresti Tudományegyetem professzorának, a kommunista történetírást jellemző mítoszok egyik leg-hozzáértőbb kritikusának értékelése szerint a román-magyar konfliktus a román historiográfia uralkodó témái közé tartozik.

Véleménye szerint a kommunista rendszer által ügyesen táplált traumatizáló történeti emlékezet folytonossága nyomán bizonyos „szélsőséges vélemények” valóságos „pszichózissá fajultak”, olyan mitikus forgatókönyvvé, amelyben „Magyarország uralkodó szerepre tesz szert, amennyiben neki rendelik alá Románia minden döntő eredményének alakulását. Magyarország nagyhatalom alakjában jelenik meg – nyilvánvalóan minden valós alap nélkül –, mely képes arra, hogy egy területét és népességét tekintve nála két és félszer nagyobb országot, mint amilyen Románia, egyszerűen legyőzzön.”⁵ Magyarország így módon, hegemonisztikus mítosszá vált, amely maga alá rendeli a román történetírás egészét: „Már a románok történetét is úgy kellett felfogni, hogy az ne tegyen engedményeket a magyar álláspontnak, hogy semmi olyasmit ne állítsunk, ami esetleg Magyarországot juttatná előnyhöz (a szigorúan vett ‘magyar ügy’ miatt nem lehetett szakmai nyíltsággal vizsgálni olyan kérdésköröket, mint amilyen a román kontinui-

tás, Erdély története vagy éppen a román területek közötti kapcsolatok és egyesülésük problémája). Hogy ne veszítsenek Budapesttel szemben, a románok így önként ülnek Magyarország utánfutójába, és válnak függővé mindattól, ami ott történik, és amit ott mondanak.”⁶

Lucian Boia a következőkben jelöli meg a román történetírás Magyarország-képének meghatározó vonásait: 1) e kép polimorf természetű, alkotóelemei gyakran az összeesküvés hangsúlyozottan „valós következményekkel” járó mítoszában szerveződnek: „külső ellenség” (Magyarország), „belső ellenség” (a romániai magyarság), illetve a Romániát fenyegető nemzetközi összeesküvés (értsd: „a külföldön élő magyar diaszpóra románellenes lobbija”); 2) a Magyarországról alkotott kép negatív tartalmú, a két ország közös történetének csak konfliktusos mozzanatait tartja nyilván, hiányoznak belőle a közös múlt és az időszakos együttműködések értékelendő elemei; 3) ez a konfliktusterhes képalkotás ideológiai funkciót tölt be, így a politikai legitimáció és a nacionalista tömegmozgósítás modellértékű eszközeként használják. A romániai magyar közösség státusza kapcsán kiéleződött román-magyar diplomáciai konfliktusok, valamint a magyar vezetés reformizmusa és a Ceaușescu-féle politikai rezsim erősödő sztálinizmusa közötti ideológiai konfrontáció fokozódása, különösen a nyolcvanas évek végén, a Magyarországról alkotott kép ideológiai vonatkozásainak olymértékű felnagyításához vezetett, hogy az végül a román történetírás valóságos kényszerképzetivé vált. A kommunista hatalom hivatalos propagandája újraélesztette és felerősítette a román-magyar történelmi konfliktusok sérült emlékezetét, a magyar történelmi revizionizmus kivédését és ellensúlyozását pedig a román történetírás, sőt, mi több, a román diplomácia elsődrendű feladatává minősítette; 4) Magyarország képe központi helyet foglal el a román történetírásban: a radikális másság modelljeként a magyarokról alkotott kép közeli kapcsolatba került a románok identitásbeli kényszerképzeteivel és az önmagukról alkotott képpel. A magyarokról vallott kép így a román önazonosságtudat ideáltipikus önképének létrehozásában a szimbolikus ellensúly szerepét tölti be.

Lucian Boia tipológiájának szemléltetésére a románok történetét összefoglaló olyan három művet választottunk ki, melyek mind a megközelítés módja, mind pedig a kutatás kinyilvánított célja tekintetében eltérnek egymástól: Neagu Djuvara *O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri* [A románok rövid története, fiataloknak] című könyvét, mely egyszerűségével,

olvasmányosságával és tág látókörével tűnik ki; Florin Constantiniu nagy-közönségnek szánt munkáját, az *O istorie sinceră a poporului român* [A román nép őszinte története] címűt, mely magányos kísérletet tesz a nacionalista kánon *sine ira et studio* értelmében vett újraírására; a harmadik pedig az *Istoria românilor* [A románok története], mely egy kiváló román és külföldi szerzők együttműködéséből született nagylelkű színtézis, amiben Románia modern és jelenkori történetének tárgyalását szándékosan „elfogulatlan” külföldi szerzőkre bízta.⁷ A magyarokról mindhárom műben Pannóniában való, 9. század végi letelepedésüktől kezdődően esik szó. E művek szerzői kiemelten foglalkoznak a „Magyar Királyságot megalapító, a magyarokat a keresztény vallás felvételére kötelező”⁸ I. István király személyével. Értékelésük szerint a nyugati világ politikai és egyházi szervezeti formáinak átvétele fontos geopolitikai szerephez juttatta a Magyar Királyságot Közép-Európában: „a keresztény világ előőrsévé tette”⁹, ugyanakkor „magasabb szervezettséget és hatékonyságot kölcsönzött a magyarok terjeszkedésének”.¹⁰ Bár elismerik a Magyar Királyság szerepét az Oszmán Birodalom ellen indított kései keresztes hadjáratokban, a román szerzők azzal, hogy a magyarok törökellenes politikájának „gyengeségeit” hangsúlyozzák ki, közvetve Moldva és Havasalföld, valamint az erdélyi és bánági „román katonai elemek” döntő jelentőségét sugallják a kereszténység védelmében vívott harcokban. A román szerzők így módon a román származású, de ugyanakkor harcos katolicizmus által fűtött Hunyadi János személyiségét emelik ki. Ezzel szemben fiát, Mátyást – kit váltakozva hol Mateiként, hol Mátyásként említene – „a magyarok egyik legnagyobb, igen rátermett és nagyon művelt”, ámde „sajnálatos módon túlságosan is becsvágyó és hataloméhes király”¹¹-ként jellemzik. Miután „Magyarország királya lett, olyanira tökéletesen idomult a magyar nemességhez, hogy [a román historiográfia kései bánatára] teljesen megfeledezett román származásáról”.¹²

Az idézett három szerző történeti elbeszélését az erdélyi és bánági román népesség magyarországi státusának kérdése uralja. A Magyar Királyságot ugyanakkor „Szent István koronája alá rendelt és mind nyilvánvalóbb asszimilációs törekvéseket mutató területi és etnikai konglomerátum”¹³-nak tekintik. Bár kijelentik, hogy e kérdésnek nincs „ma már semmiféle gyakorlati jelentősége”, a mai magyar történetírással gyakran vitába szállva mégis tág teret szentelnek a dákoromán kontinuitás tétele és az Anonymus-krónika történeti hitelessége melletti érvelésnek. A nemzeti-kommunista történetírás szem-

léletével meglepő összhangban a szerzők következtetése az, hogy Erdélyben a románok voltak etnikai többségben, s ebből a szempontból tekintve jelenlétük lényegi szerepet játszott Erdély későbbi fejlődésében.

A román szerzők továbbra is kétértelműek Erdély politikai státusának megítélésében. Inkább csak kimondatlanul, semmint kimondva elismerik ugyan Erdély Magyarországhoz való tartozását, ám annak történetét valójában a románok politikai, gazdasági és kulturális egységének Nicolae Iorga által kimunkált romantikus mítosza szerint tárgyalják: „a három román állam” kifejezés Erdély, Havasalföld és Moldva egységes történeti fejlődését sugallja. A Magyar Királyságot ugyanakkor csak sporadikusan, külső politikai tényezőként említik. Erdély közép- és újkori történetének elbeszélését azonban a románoknak a kiváltságos középkori nemzetek sorából való hajdani kirekesztése által kiváltott ellenérzés és neheztelés uralja. Így aztán nagy teret szentelnek az erdélyi vajdaság magyarok általi fokozatos meghódítását és gyarmatosítását, a románok földjüktől való megfosztását, az új politikai és vallási intézményekből való kirekesztését, valamint a román politikai elit kizárását vagy elmagyarosítását leíró részeknek. A szerzők jellemzése szerint a 16-17. századi Erdély valóban „a tolerancia tere, csak éppen a románok számára nem az”.¹⁴ Ugyanakkor az 1848-as magyar forradalmat nagyrészt csak a román-magyar szembenállás perspektívájából, míg a dualizmus korát annak szisztematikus, a románok elnemzetlenítésére törekvő politikája alapján ítélik meg. Ennek következményeként Budapest 1919-es katonai megszállásának Constantiniu jelképes értéket tulajdonít: „az Erdélyben századokon át elviselt elnyomatás és megaláztatás kiegyenlítését. A román közvéleménynek nyújtott eme elégtétel híján nehezen lett volna elképzelhető a két nép és állam közötti megbékélés”¹⁵. Constantiniu a román-magyar szembenállás „történetének” újabb traumatikus mozzanatait írja le, amikor magyar csendőrök által 1918-ban Facsádon és Székelyföldön az egyszerű román lakosok ellen elkövetett „borzasztó” kegyetlenkedéseit eleveníti fel. Budapest elfoglalását ugyanakkor nem tekinti bosszúállásnak, „hiszen a román katonai szervek derék magatartást tanúsítottak, és a lakosság megsegítésére humanitárius akciókat kezdeményeztek”.¹⁶ Hasonló szellemen fogant Djuvara értékelése, miszerint „a magyarok hálával tartoznak nekünk, mert megszabadítottuk őket a kommunizmustól”.¹⁷

Végül, az 1956-os magyar forradalom és annak a román-magyar kapcsolatokra tett hatása képezi azt a történeti témakört, amely kivételes figye-

lemnek örvend. Constantiniu és Deletant egybehangzó értékelése szerint a magyar forradalom döntő mozzanatot jelentett a romániai kommunista rezsim történeti alakulásában. A román hatóságokat mindketten a magyarok kilépését megakadályozó szovjetek legaktívabb szövetségesének tartják: „aki Nagy Imre Romániába való erőszakos elhurcolása gyűlöletes fedezőjének szerepét is elvállalta”.¹⁸ Együttműködéséért cserébe a bukaresti vezetés, Deletant szerint, szabadabb kezet kapott a nemzeti kérdés kezelésében, ami viszont negatívan hatott vissza a romániai magyar kisebbség helyzetére. Az említett angol szerző, Constantiniutól eltérően, a gazdaság modernizálásának Ceaușescu-féle politikáját és a nemzeti kisebbségek helyzetének folyamatos romlását is átfogó elemzés tárgyává teszi. Ugyanakkor kiemeli az 1980-as évek román-magyar diplomáciai szembenállásának elmélyülése és a kommunista rezsim általánosuló gazdasági és ideológiai válsága közötti szoros összefüggést.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy az idézett, nagy nyilvánosságnak szánt történeti összefoglaló művek Magyarország-recepciója felszínes és az értelmezések tekintetében sokkal inkább egynemű, semmint tagolt. E helyzethez hozzátartozik az eredeti hivatkozási alap teljes hiányának ténye is: nem íródott egyetlen román nyelvű „Magyarország története” sem. Mi több, gyakori problémák ellenére sem létesült valódi párbeszéd a romániai és a magyarországi történészközösségek között. Még az 1986-ban, a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt megjelent és oly sokat szidott *Erdély története* sem talált román fordítóra és kiadóra. Ez persze megfosztotta a szélesebb olvasóközönséget az összehasonlító és az önálló ítéletalkotás lehetőségétől. A Magyarországról folytatott történeti diskurzus igazából csak Erdély kérdéseire korlátozódik, Magyarország képét pedig kizárólagosan ugyancsak Erdély történetének – román-magyar historiográfiái vitákat kavará – szempontjából ítélik meg.

Erdély és az egymással versengő historiográfiák

Azok a szerzők és értelmezések, amelyekkel a következőkben foglalkozunk, nem tartoznak feltétlenül egyazon értelmiségi nemzedékhez. Szakmai képzésük teljesen véletlenszerű feltételei miatt az egyes szerzők sokkal inkább egymástól eltérő történetírói forrásjegyzék szerint munkálkodnak (ami akkor is igaz, ha a kölcsönhatások igencsak látható módon nyilvánul-

nak meg). Az Erdélyről írott könyvek általában csak az ottélő románokról szólnak. A magyarokat idegenekként mutatják be, akiknek közvetlen célja a többséget képező román lakosság „elnyomása” volt.¹⁹ Erdély (akár román, akár magyar területként való) történeti bemutatása a hatalom legitimálására és a szembenállásból fakadó konfliktusok újratermelésére készíti a két tábor értelmiségét.²⁰ Jól szemlélteti ezt Alina Mungiu-Pippidi nemrég tett megjegyzése, miszerint „melyik az a tárgykör, amely mindannyiunkban a legprimitívebb érzéseket hozhatja felszínre, ha nem Erdély? E régió a két nemzet politikai vitájának, valamint nemzet- és azonsságtudatot építő törekvéseinek a szíve, amelytől mindannyiunk önbecsülése függ.”²¹ Nem csoda hát, ha a román történetírás a „román egységes nemzetállam” százévnnyi fennállása után is még mindig arra helyezi a hangsúlyt, hogy újabb érveket gyártson az „Erdély – román föld” című tétel alátámasztására. Olybá tűnik, mintha e régió a románok politikai, társadalmi és kulturális erőfeszítéseit kiválogató és ellenőrző szűrőjeként, és ezzel egyidejűleg a román állam megfelelő működésének szimbólumaként működne.

Az Erdélyre és annak Romániához, valamint Magyarországhoz fűződő kapcsolataira vonatkozó kutatások lényegében négy nagy historiográfiai irányzatba sorolhatók. Az első és ugyanakkor a legrégebb és legnépesebben képviselt irányzat a 19. századi romantikus-nacionalista történetírásban (sajátosan Nicolae Iorga írásaiban), illetve az 1918-as egyesülés és az egységes román nemzeti állam létrejöttének tulajdonítható húszas-harmincas évek győzelemittas historiográfiájában gyökerezik. Ennek az irányzatnak a jellemzői jórészt nemcsak a kommunista, hanem napjaink történetírásában is fennmaradtak. Ide sorolhatók olyan neves történészek, akikről kevesen hinnék el, hogy a román történetírás eme kategóriájába tartoznak, úgymint Ștefan Pascu,²² Ion Coja,²³ Mircea Zăciu,²⁴ Titus Podea²⁵ vagy David Prodan.²⁶ A kommunisták és a nacionalisták kedvenc témái („a mindenkor egységes nemzeti román állam”, az összrománság politikai egységéért folytatott évszázados harc, a mindenkor irredenta Magyarország²⁷, a történelmi magyar állam nemzetiségeket elnyomó politikája 1918-ig²⁸, az erőszakos elnemzetlenítés stb.) az Erdélyre és Magyarországra vonatkozó könyvek érvelésének központi magvát képezik továbbra is. Ez a fajta diskurzus a *Románia története – Erdély*²⁹ című vaskos kötetben jut a tetőpontjára. A kötet szerzői között találjuk az Erdély történetével foglalkozó összes ismert történészt, mint például Liviu Maiort, Gelu Neamțut vagy Șerban Polverejant. A szer-

zői kollektíva munkájának összehangolásával Anton Dragoescu közgazdászt bízták meg, a könyv megjelenését pedig Gheorghe Funar, Kolozsvár nacionalista és magyarellenes polgármestere pártfogolta. A könyv szerzőinek be nem vallott szándéka az, hogy méltó viszonzását adják – legalább a mű két-kötetnyi terjedelmével – a Magyar Tudományos Akadémia által 1986-ban kiadott *Erdély történetének*. Ami e műben már első látásra is meghökkentő az az, hogy a benne tárgyalt témák természete folytán a könyv címe egyszerűen „Az erdélyi románok történeté”-nek kellett volna lennie, vagy még pontosabban „Az erdélyi és a magyarországi románok egyfajta története”. Olyan története, amely teljesen eltekint a történelmi keretektől, és nacionalista túlzásaival sokkal inkább hátrányos helyzetbe hozza a románokat, ahelyett, hogy részvétet keltene irántuk. A magyarokról is szó esik a könyvben, ám szerepük és a róluk alkotott kép teljességgel negatív jellegű.

Az előbb leírt perspektívával szorosan összefüggő másik irányzatnak, mely Erdélyt Közép-Európa geostratégiai nagy fontosságú területeként tartja számon, az Erdélyről szóló klasszikus történeti elbeszélés nevet adhatjuk.³⁰ Ebbe a kategóriába sorolhatók azok a történészek, akik külföldi forrásokra való utalások bevezetésével, az eddig „retrográdnak”, „jelentéktelennek” vagy ideológiailag túlfűtöttnek számító tárgykörök kutatásával (versengő nacionalizmusok, vallási és demográfiai vonatkozások, román-magyar kapcsolatok az 1848-as forradalom időszakában, az erdélyi román föderalizmus vagy az 1918-as viták egy Duna menti köztársaság létrehozásának és Erdély Romániába való integrációjának lehetőségéről) a nemzeti kommunista kánon némi tematikus kiterjesztését és gazdagítását kísérlik meg.³¹ Ez a történészcsoport (amelyet leginkább Camil Mureșanu³², Sabin Manuilă³³, Liviu Maior,³⁴ Ștefania Mihăilescu,³⁵ Nicolae Bocșa³⁶ és Gheorghe Iancu³⁷ képvisel) elfogadja a tényt, hogy a revíziók korában, mint amilyen a jelenlegi időszak is, mind kevesebb azok száma, akik szerint az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése ideális helyzetet teremtett volna Közép- és Kelet-Európában. Bár távol állnak attól, hogy valódi bírálóknak vessék alá a románok történetéről szóló nemzeti vulgátát, és hogy revízió alá vegyék a román nép több évszázados politikai egységére vonatkozó historiográfiai és államfilozófiai alapító-mítoszokat, ezek a történészek mégiscsak egyfajta érzelmi távolságtartást teremtenek az „előírt” témákkal szemben, s néha, komoly szakirodalomra támaszkodva sikerül is nekik a valódi, tagolt történeti diskurzus szintjére emelkedni.

A harmadik irányzat a legutóbbi időkben körvonalazódott. Főszereplői olyan fiatal történészek, szociológusok és antropológusok, akik a kolozsvári Erdélyi Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja, valamint az *Altera*, a *Transylvanian Review* vagy az *Echinox* című lapok köré csoportosulnak. Sorin Mitu³⁸, Florin Gogîltan³⁹, Ovidiu Pecican, Victor Neumann⁴⁰, Valeriu Leu⁴¹, Toader Nicoară⁴², Maria Crăciun vagy Ovidiu Ghittă⁴³ például a román historiográfia elméleti tudatlanságát, a faktológiához való rögeszmés ragaszkodását, a nyugati történetírás főbb irányzataival folytatandó dialógus hiányát teszik kritikai vizsgálat tárgyává.⁴⁴ Ez a diskurzus a regionális sajátosságok, az európai nyitás, az imaginárius és Erdély kulturális sokszínűségének kutatására összpontosít. Az erdélyi magyarokat – a román történetírásban először – komplex történeti összefüggésekbe és soknemzetiségű környezetbe ágyazottan kultúrateremtő, a többi nemzetiségi csoporttal együttműködő tényezőként jelenítik meg. A fiatal nemzedékhez tartozó történészek a történelmi helyzet adta konjunkturális adottságok és „a regionális sztereotípiák által erősen befolyásolt erdélyi sajátosságok” tudatában Erdély „demitizálását, helyesebben önazonosságának kritikai elemzését”, valamint a román és a magyar nemzeti mitológiában rögzült Erdély-képek egyidejű instrumentalizálását tűzték maguk elé. Ugyanakkor, legalábbis pillanatnyilag, elutasítják a régió föderalizálását célzó megoldásokat. Azt sugallják, hogy Romániában nem a geopolitikai elméletek, hanem a piacgazdaság, a jogállam és a polgári intézmények konszolidációja élvez elsőbbséget.⁴⁵ A tankönyvekben, a tömegtájékoztatásban és az erdélyi viszonyok alakulásáról folyó politikai vitákban megjelenő új diskurzus helyzete a nemzeti kommunista történeti szentírás és a román társadalomban megnyilvánuló széleskörű nacionalista összhang keresztütlüében igencsak nagy visszhangot keltett.⁴⁶

Közép-Európa és a román-magyar kapcsolatok

Az új történész-nemzedék erőfeszítéseit támasztják alá a politikaelmélet, a kulturális antropológia, a társadalmi pszichológia és a szociológia felől közlítő Gabriel Andreescu⁴⁷, Molnár Gusztáv⁴⁸, Alina Mungiu-Pippidi, Sorin Antohi⁴⁹ vagy Magyar-Vince Enikő⁵⁰ nevével fémjelzett újabb tanulmányok. E szövegek diszkurzív környezetét a nyolcvanas években lengyel, magyar és csehszlovák értelmiségiek által újraélesztett Közép-Európa-mítosz

képezi. A román értelmiségiek az éppen adott politikai konjunktúra és saját ideológiai opcióik függvényében eltérően reagáltak Közép-Európa kulturális egységének mítoszára. Ebből a szempontból legalább négy irányzat különíthető el.

Kezdetben (1990–1996) a demokratikus ellenzék nagy többsége, legalábbis a nyilatkozatok szintjén, elismerte Romániának Közép-Európától való megkülönböztetését. Látnivalóan ezt azzal a politikai szándékkal tette, hogy az Iliescu által vezetett, demokráciát nélkülöző kormányzat helyben topogását lejárassa. Végsősoron ez az elképzelés a románok újabb jelképes kirekesztésének (és önkirekesztésének) bensővé tett elfogadását sugallja, ami viszont erős pszichoszociális határokat válthatna ki a románok közösségi tudatában.⁵¹ A következő irányzat visszautasítja Közép-Európa kulturális egységének mítosztát. Olyan ideológiai konstrukciónak tekinti, amely nem egyfajta pozitív identitás és értékközösség igenlő kifejezése, mint inkább Oroszország és a többi délkelet-európai állam kirekesztésén, „egzotikussá tételén” alapszik. A radikális regionalizmus híveinek reagálása a Közép-Európa mítoszra az egységes román ideológia és azonosságtudat jelképes megtörését jelenti. Molnár Gusztáv és Sabin Gherman például azt sugallva, hogy Románia bizonyos vidékei, jelesül Bánság és Erdély, az ott honos történelmi hagyományok, a vallási türelem és a sok nemzetiség együttélése folytán könnyebben integrálódhatnak Európába, közvetlenül vagy közvetve a románság azonosságtudatában fellelhető különbségek léte mellett érvelnek. Egy behatárolt szakirodalom felől közelítve – amely ugyan a Közép- és Kelet-Európáról folytatott vitákat uralta (lásd Samuel P. Huntington „civilizációk ütközése”-nek elméletét), ám ugyanakkor elsöprő erejű kritika fogadott „orientalista”, Kelet és Nyugat⁵² különbözőségét lényegivé merevítő szemlélete miatt – az említett szerzők azt állítják, hogy Erdély és Bánság Európához tartozik⁵³, mivel ott a polgári társadalomnak és a politikai pluralizmusnak sokkal nagyobb hagyományai lelhetők fel, mint Románia egyéb vidékein, amelyeket akaratlanul is a Balkánnal társítanak.

A Közép-Európa-mítoszra való reagálás negyedik módozatát, különösen 1996-tól kezdődően, az a vágy élte, hogy Románia a visegrádi országok közösségével gazdasági, politikai és kulturális együttműködésre lépjen. Az 1996-os román-magyar politikai megbékélés, valamint az 1997-es stratégiai partnerség Kovács László és Adrian Severin által kezdeményezett – a két ország euro-atlanti integrációjának előjátékának tekintett – folyamatá-

val párhuzamosan számos román értelmiségi látta szükségét annak, hogy a két nemzet közötti kulturális megbékélést is támogassa. Érvelésük a sorsszerű szomszédságra, az elkerülhetetlen egymásrautaltságra, a román külpolitika államrezonjának pragmatikus követelményére (Antohi), az egymást kiegészítés történelmi szükségszerűségére (Zub), a kölcsönös együttműködés történelmi hagyományainak felelevenítésére (Jordan Chimet) alapoz. Ezt a kezdeményezést erősítette fel a Smaranda Enachehez vagy Gabriel Andreescuhoz hasonló értelmiségiek polgári aktivizmusa. A román-magyar megbékélés legkövetkezetesebb szószólóiként Smaranda Enache és Gabriel Andreescu a romániai magyarság szerepének újraértékelésére tesznek kísérletet.⁵⁴ Andreescu szerint „a magyarok erőteljes jelenléte az ország nyugati kapujánál, a magyar nemzetiség Magyarországtól is támogatott harca az ‘egységes nemzetállam’ nosztalgikus hívei által javasolt játékszabályoktól eltérő szabályok bevezetéséért”, a magyar nemzetiséget Románia európai integrációjának „mozdonyává” lépteti elő.⁵⁵

A román-magyar megbékélés folyamata számos olyan politológiai, szociológiai és antropológiai tanulmány megjelenésének kedvezett, amelyek a román és a magyar politikai közösségek nacionalista „bibliája” által gerjesztett és fenntartott kölcsönös kirekesztés és türelmetlenség leépítésére (Magyari-Vince Enikő), az egymásról alkotott kollektív képzetek, az erdélyi románok és magyarok eltérő politikai és szociológiai identitásának elemzésére (Alina Mungiu-Pippidi, Irina Culic és mások⁵⁶), az egymás közötti konfliktusok megoldását célzó különféle javaslatok kidolgozására tesznek kísérletet. Kisebb mértékben ugyan, de a történetírás is részese volt a megbékélési folyamatnak. Az újabb dolgozatok a történetírás nacionalista kánonok alóli felszabadítását, a vitatott történeti események közös újraértelmezését, a magyarok története és a két nemzet azonosságtudatában fellelhető közös elemek kutatása iránti érdeklődés felkeltését kezdeményezik és szolgálják.⁵⁷ Sorin Antohi például úgy értékeli, hogy a hosszas közös történelmi tapasztalat okán „a magyarok számunkra többek, mint szomszédok”, éppen ezért „identitás-problémáikról többet kellene tudni Romániában”, annál is inkább, mivel „a románság önazonosságának kutatása elválaszthatatlan magyar megfélemlőjének ismeretétől”.⁵⁸ A román és a magyar közösségi azonosságtudat rendszeres összehasonlító elemzésének igénye nélkül Antohi „a kölcsönös diabolizáláson és megbélyegzésen (bozgor/bűdös oláh és a teljes repertóriumon) túl az egybeesések, hasonlóságok, sőt *horribile dictu* (a so-

vén füleknek), lelki rokonságok, átfedések és kölcsönhatások meglepően tág terét azonosítja be.⁵⁹ A román eliteknek a „nyugatosok” „geokulturális bovarizmus” és az „őshonosok” kizárólagossága és következtetlensége közötti folyamatos ingázásának, magasabb szinten pedig az előítéletek, negatív sztereotípiák és jelképes kirekesztések regionális útvesztőjének megszüntetésére Antohi a románok Közép- és Délkelet-Európába való szélesebb körű integrációját javasolja, amelyben rálelünk majd a „valamikori és a jelenlegi nyugati szomszédainkkal való kapcsolatok stratégiai jelentőségére” a magyarok esetében is.⁶⁰

Következtetések

A román történetírás 1989 óta még mindig a „totalitárius és poszttotalitárius dogmatizmus görceitől szenved”.⁶¹ Alexandru Zub értékelése szerint korai lenne még a szóbanforgó időszak román történetírásának mérlegét megvonni, annyit azonban mégis el lehet róla mondani, hogy a nacionalista „biblia” reformja késésben van.⁶² Mint láttuk, a nyugati akadémiai körök történetírásában jelenlévő új irányzatok nem okoztak gyökeres változást a román történetírásban. Bármennyire is vonzóak a szociológia, filozófia vagy a kulturális antropológia felől érkező ajánlatok és kifejezési formák, ezek mégsem hatnak termékenyítően a történetírásra, mert így éppen a történelemtudomány által előfeltételezett multidiszciplináris jelleg szűnne meg.

A román politikai kultúra töredezett tagoltságát újratermelő román történetírást egy kisszámú európai ihletésű történetírói elit („amely csak igen nagy erőfeszítések árán juthat pozícióba és érvényesítheti programját az egyetemeken”⁶³) és a még teljhatalommal bíró nacionalista vulgáta táborához tartozók közötti konfliktus uralja. Az utóbbi évek román történetírásának rövid áttekintése után elmondhatjuk, hogy Magyarország történetírói percepciója jószerivel a fentebb jelzett koordináták szerint alakul. Bár a közös mítoszok, sztereotípiák és előítéletek valamelyest háttérbe szorultak, Magyarország és Erdély történetének értelmezéseit továbbra is a nacionalista megközelítés uralja. A magyar kisebbséggel kötött politikai kompromisszum és a Magyarországgal történt politikai megbékélés ellenére sem jött létre a két ország historiográfiai megbékélése. Jellemző tény, hogy míg számos szociológiai, antropológiai, nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó

tanulmány hozzájárul és támogatja a két ország politikai megbékélését, addig a román történetírás a történeti emlékezet traumatikus mozzanatainak manipulációja révén a megbékélést akadályozva „ellen”-diskurzust folytat.⁶⁴ A másik oldalt tekintve, a magyar történetírás sem tűnik fogékonyabbnak Románia és a románság képét meghatározó klisék kritikai revízióját lehetővé tevő mélyebb változásokra.

Mindezek ellenére sem tekinthetünk el attól, hogy a román történetírás a változás korát éli. Fiatal értelmiségiek eléggé homogén csoportjai olyan kutatási tervek és értelmezési szempontokat igyekeznek bevezetni, amelyek a MI és a TÖBBIEK (magyarok, cigányok stb.) frusztráló szembeállításának kiiktatását szolgálják. Ami persze csak az egynemű nacionalista történetírás elleni frontális támadással, a nyugati historiográfiai irányzatokhoz való felzárkózással, az „egyszeri”, tehát „belső ügynek” tekintett jelenségek megítélésében egy tágabb viszonyítási rendszer bevezetésével, és nem utolsósorban, a helyi értékű érvelések köréből való kilépéssel jár. Az újabb értelmezési irányzatok a román történetírás megváltozását sugallják. Egy művelt és sokrétű történetírói diskurzus, más, alternatív diskurzusokkal egyetemben szét tudja zúzni a román historiográfia elmeszesedett csontvázát, hogy aztán újraéleszsze azt. Megfigyelhető a történelem másféle, a tankönyvek és egyes történészek által makacsul előírt formáktól eltérő leírására irányuló törekvés is. Úgy véljük, hogy az a zsákutca, amelyben az elméleti irányzatok Romániában leledznek, még ennél is nagyobb kihívást jelent. Az elméleti fejtegetések csábító tömkelegében azonban mégis csak megkülönböztethető a valódi tét.

Fordította: Bálintfi Ida és Bálintfi Ottó

JEGYZETEK

¹ Bill Clinton: *Letter to Romanian President Emil Constantinescu*, 1996. szeptember 30.

² A román-magyar megbékélés folyamatának átfogó elemzését kínálja Iordachi, Constantin: *The Romanian-Hungarian Reconciliation Process. An Interpretation*. In *Forum Euro-Atlantic*, București 1998, 67-76.

³ uo. 67.

- ⁴ Boia, Lucian: Apelul către istorici. In *Revista de istorie*, 1989, 12, 1167–1168. Érdekes, hogy e „kiáltvány” megjelenését követő évtizednyi idő után Alexandru Zub elismeri, hogy „... az 1989 végén bekövetkezett rendszerváltozás váratlan gyorsasága, erőszakos és látványos jellege ellenére sem volt elég mélyreható Romániában ahhoz, hogy gyorsan tisztázza a helyzetet és a bevezetett új politikai kurzussal egyidőben egy másfajta történeti diskurzusra való áttérést eredményezzen. A társadalmi és politikai átmenet kínos lassúsága hasonló módon tükröződik vissza a történetírás szintjén.” In *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Iași, 1998, Institutul European, 7.
- ⁵ Boia, Lucian: *Trei dosare sensibile: țigarii, maghiarii, evreii* [Három érzékeny ügy: cigányok, magyarok, zsidók]. In *Istorie și mit în conștiința românească*. București, 1997, Humanitas, 201. A Boia által javasolt diskurzusban is felszínre kerülnek azonban a román historiográfia Magyarország-képének tárgyalásában jelentkező korlátok. A román történetírás mítoszainak Boia-féle radikális kritikájában az oly szükséges távolságtartáshoz nélkülözhetetlen „cold empathy” hiányzik. E kritika saját kutatásának tárgyától, a nemzeti kommunista historiográfia „szentírásától” válik függetlenné. Ez azonban a román történetírás új paradigmájának kiépítésében csak egy szükséges, de semmiképpen sem elégséges szakaszt képvisel. A mienkhez hasonló perspektívából bírálta Sorin Andreescu a Boia-féle elemzés „szövegszerűségét”, mely nem ismer el semmiféle, a történeti elbeszéléseken kívüli objektív tartalmat. Lásd: *Paradoxul românesc*, București, 1998, Univers.
- ⁶ uo.
- ⁷ Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român*. București, 1997, Univers Enciclopedic, 588.; Djuvara, Neagu: *O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri*. București, 1999, Humanitas, 216.; Bărbulescu, Mihai; Papacostea, Ștefan; Teodor, Pompiliu; Hitchins, Keith és Deletant, Dennis: *Istoria românilor*. București, 1998, Ed. Enciclopedică.
- ⁸ Papacostea, Ștefan: Geneza statelor românești [A román államok kialakulása]. In *Istoria românilor*, 145.
- ⁹ Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră*, 74. A szerző érdekes etimológiai magyarázatot talál a pejoratív értelmű „bozgor” szóra. Szerinte e szóval a románok előbb a magyarok Erdélyben letelepedett katonai szövetségeit, a baskírokat illették. Később aztán a szó jelentését kiterjesztették minden magyarra.
- ¹⁰ Papacostea, Ștefan: *Geneza statelor românești*, 147.
- ¹¹ Djuvara, Neagu: *O scurtă istorie*, 83–84.
- ¹² Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră*, 75.
- ¹³ Papacostea, Ștefan: *Geneza statelor românești*, 147.
- ¹⁴ Djuvara, Neagu: *O scurtă istorie*, 112.
- ¹⁵ Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră*, 298. és 307. A szerző elmarasztalja a magyar posztkommunista történetírást, mert az a Magyar Tanácsköztársaságot a nemzeti kérdés megoldásának „szocialista alternatívájaként” mutatja be; ugyanakkor megjegyzi, hogy „a magyar szerzők a marxista történetírástól örökölt terminológiát” használják. – uo. 305.

¹⁶ uo. 307.

¹⁷ Djuvara, Neagu: *O scurtă istorie*, 188.

¹⁸ Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră*, 489.

¹⁹ A kivételek sajnálatos módon csak a kérdéskör jogi és statisztikai aspektusára vonatkoznak. Például: Edroiu, Nicolae és Pușcaș, Vasile: *The Hungarians of Romania*. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română vagy Sassu, Constantin: *Romanians and Hungarians – Historical Premises*. Cluj, 1993, Fundația Culturală Română.

²⁰ Érvünk alátámasztására az 1989 után megjelent Erdélyről szóló könyvek szinte mindegyikét megidézhetjük. Lásd például Nouzille, Jean és Velescu, Șerban: *Transilvania: zonă de contacte și conflicte*, București, 1995, Editura Enciclopedică, 290.

²¹ Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă*. București, 1999, Humanitas, 11-12.

²³ Pascu, Ștefan: *Transilvania: inima a pamântului românesc și leagăn al poporului român* [A román föld szíve és a román nép bölcsője: Erdély]. 1990, Editura Vatra Românească.

²³ Coja, Ion: *Transilvania: invincibile argumentum* [A megcáfollhatatlan argumentum: Erdély]. București, 1990, Athenaeum.

²⁴ Zăciu, Mircea: *Ca o imensă scenă, Transilvania* [Erdély, mint óriási színpad]. București, 1996, Fundația Culturală Română.

²⁵ Podea, Titus: *Transylvania*. București, 1993, Fundația Culturală Română.

²⁶ Prodan, David: *Transilvania și iar Transilvania: considerații istorice* [Erdély és ismét csak Erdély: történeti szempontok]. București, 1992, Editura Enciclopedică. A könyv két angol nyelvű kiadást ért meg: *Transylvania and again Transylvania. A Historical Expose*. Cluj-Napoca, 1992 (első kiadás), 1996 (második kiadás), Fundația Culturală Română.

²⁷ Suta, Ion: *Transilvania: himera ungarismului iredentist* [Az irredenta hungarizmus ábrándja: Erdély] București, 1995, Academia de Înalte Studii Militare. Calafeteanu, Ion: *Revizionismul ungar și România* [Románia és a magyar revizionizmus]. București, 1995, Enciclopedia. Cosma, Neagu: *Dictatul de la Viena (30 august 1940) consecința a crimei organizate statale de către Ungaria și a colaboraționismului unor unguri din România* [A Bécsi Diktátum (1940 augusztus 30): a Magyarország által megszervezett állami szintű bunözés és bizonyos romániai magyarok kollaborálásának következménye] București, 1996, Bravo Press.

²⁸ Chindriș, Ioan – Neamtu, Gelu: *Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848* [(Románellenes politikai perek, melyek 1848 őszén megrázták Erdélyt)], București, 1995, Viitorul Românesc. Ciolan N., Ioan; Bordea, Valentin és Lacatușu Ioan: *Transilvania prigonita de unguri* [Magyarüldözött Erdély]. Târgu Mureș, 1997, Casa de editura „Petru Maior”.

²⁹ Az első kötet 1997-ben a kolozsvári Gheorghe Barițiu kiadónál jelent meg. A második kötet 1999-ben.

³⁰ Lásd Andea, Susana: *Transilvania, Țara Românească și Moldova: legături politice, 1656-1688*. [Erdély, Havasalföld és Moldova közti politikai kapcsolatok 1656-1688 között]. Cluj-Napoca, 1996, Editura Presa Universitară Clujeană, 412.

- ³¹ Scurtu, Ioan (kiadó): *România, documentele unirii, 1918: Album*. [Románia, az 1918-as egyesülés dokumentumai: Album]. București, 1993, Arhivele Statului din România / Fundația Culturală.; Retegan, Simion; Suciu, Dumitru és Cipaianu, George: *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: documente* [Az erdélyi románok nemzeti harca 1849-1919 között: dokumentumok]. Cluj-Napoca, 1996, Fundația Culturală Română.; és az Erdélyi románok nemzeti megmozdulására vonatkozó dokumentumok 1881 és 1891 közötti időből, I. kötet (București, Viitorul Românesc).
- ³² Mureșeanu, Camil: *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților* [Nemzet, nacionalizmus. A nemzetiségek evolúciója]. Cluj-Napoca, 1996, Fundația Culturală Română.; *Transilvania între medieval și modern* [Erdély a középkor és a modern között]. Cluj-Napoca, 1996, Fundația Culturală Română.
- ³³ Manuila, Sabin: *Études sur la démographie historique de la Roumanie/Studies on the Historical Demography of Romania* [Tanulmányok Románia történelmi demográfiájáról]. Cluj-Napoca, 1992, Fundația Culturală Română.; *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*. [Történelem és demográfia. Tanulmányok a XVI.-XX. század közötti román társadalomról]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- ³⁴ Maior, Liviu: *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc* [A memorandum. A román kérelmezés politikai-történeti filozófiája]. Cluj-Napoca, 1992, Fundația Culturală Română.; *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles* [Alexandru Vaida-Voevod Belvedere és Versailles között], Cluj, 1993, Sincron.; *1848-1849. Români și unguri în revoluție* [1848-1849. Románok és magyarok a forradalom alatt]. București, 1998, Enciclopedică.
- ³⁵ Mihăilescu, Ștefania: *Transilvania în lupta de idei. Controverse privind statutul Transilvaniei* [Erdély az eszmék harcában. Viták Erdély státútumát illetően]. București, I. rész: 1996, II. és III. rész: 1997, Syllex.
- ³⁶ Bocșan, Nicolae, Lumperdean, Ion és Pop, Ion-Aurel: *Ethnie et confession en Transylvanie* [Etnikum és vallás Erdélyben]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.; Bocșan, Nicolae: *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX.-lea* [Nemzetfogalom az erdélyi és bánáti románoknál: XIX. Század]. Cluj-Napoca, 1997, Presa Universitară Clujană.
- ³⁷ Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania, 1918-1920*. [A kormányzótanács. Erdély Romániába való beilleszkedése 1918-1920 között]. Cluj, 1995, Fundația Culturală Română. Ugyanezen témát érinti Galea Autrel könyve is: *Formarea și activitatea consiliului dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturile românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1920)* [Erdély és Bánát kormányzótanácsainak kialakulása és tevékenysége, és a magyarországi román vidékek. (1918 december 2. – 1920 április 10 között)]. Târgu-Mureș, 1996, Tipomur.
- ³⁸ Mitu, Sorin: *Geneza identității naționale la românii ardeleni* [A nemzeti öntudat genezise az erdélyi románoknál]. București, 1997, Humanitas.

- ³⁹ Gogîltan, Florin és Mitu, Sorin (szerk.): *Studii de istorie al Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană* [Tanulmányok Erdély történetéről. Regionális sajátosság és európai nyitás]. Cluj, 1994, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat.; *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania* [Magánélet, közösségi mentalitások és társadalmi képzelődések Erdélyben]. Oradea-Cluj, 1995-1996, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat.; *Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im Siebenburgischen Raum: historischen Studien* [Erdélyi interetnikus és civilizációs kapcsolatok: történelmi tanulmányok]. Cluj, 1996, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat.
- ⁴⁰ Neumann, Victor: *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est* [A Homo-Europaeus megkísértése. A modern szellem genézise Közép- és Délkelet-Európában]. București, 1991, Științifică.
- ⁴¹ Leu, Valeriu: *Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX. în documente memorialistice* [Modernizálás és mozdulatlanóság. Bánáti falvak és emberek a XX. század elején emlékirati dokumentumok alapján]. Reșita, 1998, Banatica.
- ⁴² Nicoara, Toader: *Transilvania la începuturile timpurilor moderne 1680-1800. Societate rurală și mentalități colective* [Az 1680-1800 közötti modern kor kezdetén lévő Erdély. Falusi társadalom és közösségi gondolkozásmód]. Cluj, 1997, Presa Universitară Clujană.
- ⁴³ Crăciun, Maria és Ghitță, Ovidiu (szerk.): *Ethnicity and Religion in Central Eastern Europe*. Cluj, 1995, Cluj University Press.
- ⁴⁴ Lásd: Pecican, Ovidiu: *Mulți palmași, puține capete* [Sok napszámos, kevés fej]. In *Vătra*, 1997, 2, 80-81.
- ⁴⁵ Mitu, Sorin: *Iluzii și realități transilvane* [Erdélyi illúziók és realitások]. In Molnár Gusztáv és Andreescu, Gabriel: *Problema transilvană* [Az erdélyi kérdés]. București, 1999, Polirom, 77.
- ⁴⁶ Lásd a posztkommunista Románia néhány jeles értelmiségijének, például Horia-Roman Patapievici, álláspontját a föderalizmus versus nemzeti állam vitában.
- ⁴⁷ Andreescu, Gabriel: *Naționalisti, antinaționalisti... O polemică în publicistica românească* [Nacionalisták, antinacionalisták – Egy polémia a román publicisztikában]. Iași, 1996, Polirom.; (szerk.): *România versus România*, București, Clavis, 1996
- ⁴⁸ Molnár, Gusztáv – Andreescu, Gabriel: *Problema transilvană*. Iași, 1999, Polirom.
- ⁴⁹ Antohi, Sorin: *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română* [Civitas Imaginalis. Történelem és utópia a román történelemben]. București, 1994, Editura Litera.; és *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode* [A távolságtartás gyakorlata. Diskurzusok, társadalmak, modellek]. București, 1997, Nemira.
- ⁵⁰ Magyari-Vince Enikő: *Antropologia politicii identitare naționaliste* [A nacionalista politika antropológiája]. Cluj, 1997, EFES.
- ⁵¹ A demokrácia és a civil társadalom tereinek tekintett Közép-Európa (Magyarország, Csehország és Lengyelország) és a szimbolikusan „Európa szélére” szorított

- Románia közötti megkülönböztetés patetikus belső megélését lásd: Mircea Mihaieș politikai eszszéjében: Vecinii lui Kafka [Kafka szomszédai], melyet Iliescu és a Nemzeti Megmentési Front 1992-es választási győzelmének hatása alatt írt. In Tismaneanu, Vladimir: *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor* [Az 1989-es forradalmak. Múlt és jelen közt]. Iași, 1999, Polirom, 1999, 270-75.
- ⁵² A Kelet-Európára és a Balkánra vonatkozó „orientalista” értelmezések listáját illetően lásd: Wolf, Larryf: *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, California, 1994, Stanford University Press.; Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford, 1997, Oxford University Press.; Hayden, Robert és Hayden, Milica: Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geographies in Yugoslav Cultural Politics. In *Slavic Review*, 1992, 1, 1-15.; Hayden, Milica: Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia. In *Slavic Review*, 917-931.
- ⁵³ Babeți, Adriana és Ungureanu, Cornel (szerk.): *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii* [Közép-Európa. Neurózisok, dilemmák, utópiák]. Iași, 1997, Polirom és *Europa Centrală – Memorie. Paradis. Apocalipsă*. Iași, 1998, Polirom.
- ⁵⁴ Andreescu, Gabriel; Stan, Valentin és Weber, Renate: *Conceptia UDMR privind drepturile minorităților naționale* [Az RMDSZ a nemzetiségi kisebbségek jogairól vallott felfogása]. București, 1994, Centrul pentru drepturile omului, APADOR-CH.
- ⁵⁵ Andreescu, Gabriel: Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor. In Molnár és Andreescu: *Problema transilvană*, 210.
- ⁵⁶ Culic, Irina; Horváth István, Marius, Lazăr és Magyarai Nándor László: *Români și maghiari în tranziția postcomunistă – Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania*. Cluj, 1998, Centrul pentru relații interetnice, Univ. Babes-Bolyai.
- ⁵⁷ Lásd: Nastasă, Lucian (szerk.): *Studii istorice Româno-Ungare*, Iași, 1999, Fundația Academică „A.D. Xenopol”; Maior, Liviu: *1848-1849. Români și Unguri în revoluție*. București, 1998, Editura Enciclopedica.
- ⁵⁸ Antohi, Sorin : *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, 282-3.
- ⁵⁹ uo. 283.
- ⁶⁰ Antohi, Sorin: *Români în 1995: geografie simbolică și identitate socială* In Chimet, Jordan (szerk.) *Momentul Adevărului*. București, 1996, Dacia, 263. A tanulmány újra megjelent az *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode* (București, 1997, Nemira) c. könyvben.
- ⁶¹ Durandin, Cathrine: Roumanie, retour a l'histoire et revisions. In *Relations internationales*, 1991, 67, 295-298, Egy azonos érvelését lásd: Verdery, Katherine és Kligmann. Gail: *Romania after Ceaușescu: Post Communist Communism?* In Ivo Banac (szerk.): *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca, London, 1992, 117-147.
- ⁶² Zub, Alexandru: *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*. Iași, 1998, Institutul European.
- ⁶³ Antohi, Sorin: *Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România Postcomunistă. In Sfera Politicii*, 1996, 39, 19.

- ⁶⁴ Lásd: Bărbulescu, Petre: *Drama minorităților naționale din Ungaria*. București, Globus; Valeriu Florin Dobrinescu: *România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920-1947: bătălia diplomatică pentru Transilvania*. București, Editura Viitorul Românesc 1996; Ion Calafeteanu: *Revizionismul ungar și România*, București, 1995, Editura Enciclopedică; Bodea, Gheorghe: *Podul de sânge*, Cluj, 1996, Napoca.

CONSTANTIN IORDACHI and MARIUS TURDA

Political reconciliation versus Historical Discourse: the Perception of Hungary in the Romanian History Writing between 1989 and 1999

The two young Romanian authors devote their attention to the picture of Hungary and Hungarians in the Romanian history writing of the last decade. In their study they claim that despite the fact that a shift of focus can be seen as compared to the previous nationalist practice, the reform of the nationalist „Bible” is still lagging behind compared to the similar Western history writing. The spectacular political compromise between the Romanian majority and Hungarian minority has not resulted in a similar development in history writing. History writing which is considered as part of the Romanian political culture on the one hand reproduces its structures and prejudices, and on the other hand, it is the area where the conflict between the westernized elite and the omnipotent nationalist canon survive. The authors also state that while in the sociology and anthropology of culture in Romania there is an attempt to bring closer the views on Hungary and Romania and the ethnic image of Hungarians and Romanians, Romanian history writing is for the most part ruled by a traumatic „counter”-discourse living on the past.

BIBLIOGRÁFIA

A román történetírásról 1989 után megjelent tanulmányok

Antohi, Sorin: *Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România Postcomunistă* [A metatextusból való kilépés: történelem és elmélet a posztkommunista Romániában]. In *Sfera politicii*, 1996, 39, 18-19.

- Boia, Lucian (szerk.): *Miturile comunismului românesc*. [A román kommunizmus mítoszai] București, 1995, Editura Universității București.
- Boia, Lucian (szerk.): *Miturile istorice românești* [Román történelmi mítoszok]. București, 1995.
- Boia, Lucian: *Apelul către istorici* [Felhívás a történészekhez]. In *Revista de istorie*, 1989, 12, 1167-1168.
- Boia, Lucian: *Două secole de mitologie națională* [Két évszázad nemzeti mitológiája]. București, 1999, Humanitas.
- Boia, Lucian: *Istorie și mit în conștiința românească* [Történelem és mítosz a román köztudatban]. București, 1997, Humanitas.
- Boia, Lucian: *La Mythologie scientifique du communisme* [A kommunizmus tudományos mitológiája]. Caen-Orléans, 1993, Paradigme.
- Boia, Lucian: *Riscul izolacionismului* [Az izolacionizmus kockázata]. In *Sfera Politicii*, 1996, 39, 13-15.
- Boulet, Francois: *Histoire et mémoires en Roumanie aux XIXe et XXe siècles. Mythes et angoisses*. [Történelem és emlékezet a 19. és 20. századi Romániában. Mítoszok és félelmek] Paris, 1991, INALCO.
- Brossa, Alain (szerk.): *À l'Est, la mémoire retrouvée* [Az újra megtalált emlékezet keleten]. Paris, 1990.
- Deletant, Denis: *Rewriting the Past: Trends in Contemporary Romanian Historiography* [A múlt újraírása: a jelenlegi román történetírás irányzatai]. In *Ethnic and Racial Studies*, 1991, 1, 64-86.
- Deletant, Denis: *The Past in Contemporary Romania: Some Reflections on Recent Romanian Historiography* [A múlt a jelenkori Romániában: néhány gondolat a legújabb román historiográfiáról]. In László Péter (szerk.): *Historians and the History of Transylvania*. New York, 1992, 149-155.
- Durandin, Catherine: *Roumanie: retour à l'histoire et revisions* [Átértelmezések és visszatérés a történelemhez Romániában]. In *Relations internationales*, 1991, 67, 295-298.
- Hitchins Keith: *Mit și realitate în istoriografia românească* [Történelem és valóság a román történetírásban]. București, 1997, Editura Enciclopedică.
- Hitchins, Keith: *Historiography of the countries of Eastern Europe: Romania* [Kelet-európai országok történetírása. Románia]. In *American Historical Review*, 1992, 4, 1064-1083.
- Kellog, Frederick: *O istorie a studiilor istorigrafice românești* [A román történetírás tanulmányainak története]. Bakarsfield, CA, 1990.
- Pecican, Ovidiu: *Mulți pălmași, puține capete* [Sok napszámos, kevés fej]. In *Vătra*, 1997, 2, 80-81.
- Pippidi, Andrei: *Miturile trecutului răspîntia prezentului* [A múlt mítoszai a jelen keresztútjai]. In *Revista* 22, 1992, 8, 6-7.
- Pippidi, Andrei: *Rezerva de speranță* [Reménytartálék]. București, 1995.
- Platon, Alexandru Florin: *Valorizare și deschidere în istoriografie* [Nyitás és értékesítés a történetírásban]. In *Dacia literară*, 1991, 3-4, 1-20.

- Radu Popa: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români* [Politika és történelem. A román kommunisták esete]. București, 1991.
- Troncota, Cristian és Bratu, Doru: *Istoriografia în tranziție* [Átalakulóban a történetírás]. București, 1996.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan: Destinul miturilor istorice contemporane ale românilor. Au ele un viitor? [A románok jelenkori története mítoszainak sorsa. Van-e jövőjük?]. In *Xenopoliana. Istoria ca Discurs Demistificator*, 1998, 3-4, 34-48.
- Verdery, Katherine: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. [Nemzeti ideológia a szocializmusban. Kulturális és identitáspolitika Ceaușescu Romániájában] Stanford, 1991, University of California Press.
- Xenopoliana Istoria ca Discurs Demistificator* [A történelem mint demisztifikáló diskurzus]. Buletinul Fundației Academice A. D. Xenopol. Iași, 1998, 3-4.
- Zub, Alexandru: *Discurs istoric și tranziție* [Történelmi diskurzus és átmenet]. Iași, 1998, Institutul European.
- Zub, Alexandru: *Istorie și fatalitate* [Történelem és sorsszerűség]. București, 1991.

Erdély története, Magyarország története, Románia történetének szintézise:

- Abрудan, Paul: *Transilvania, documente istorice: în lumina adevărului* [Történelmi dokumentumok és Erdély az igazság fényében]. București, 1991, Editura Țara noastră.
- Alexandrescu, Sorin: *Paradoxul Român*. [Román paradoxon] București, 1998, Univers 1988.
- Ambrouser, Adolf: *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* [A románok rómaisága. Egy gondolat története]. București, 1993, Editura Enciclopedică.
- Andea, Susana: *Transilvania, Țara Românească și Moldova: legături politice, 1656-1688*. [Erdély, Havasalföld és Moldva politikai kapcsolatai 1656 és 1688 között]. Cluj-Napoca, 1996, Editura Presa Universitară Clujeană.
- Andreescu, Gabriel, Stan, Valentin és Weber, Renate: *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale* [Az RMDSZ nemzeti kisebbségek jogairól alkotott felfogása]. București, 1994, Centrul pentru drepturile omului, APADOR-CH.
- Andreescu, Gabriel: Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor [A fogalmak lassúsága és az események gyorsasága]. In Molnár, Gusztáv és Gabriel Andreescu: *Problema transilvană*. Iași, 1999, Polirom.
- Andreescu, Gabriel: *Naționalisti, antinaționalisti... O polemică în publicistica românească*. [Nacionalisták, antinacionalisták... Vita a román publicisztikában] Iași, 1996, Polirom.
- Andreescu, Gabriel (szerk.): *România versus România*. București, 1996, Clavis.
- Antohi, Sorin: *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română* [Civitas imaginális: Történelem és utópia a román kultúrában]. București, 1994, Editura Litera.
- Antohi, Sorin: *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode* [A távolságtartás gyakorlata. Diskurzusok, társadalmak, módszerek]. București, 1997, Nemira.

- Babeți, Adriana és Ungureanu, Cornel (szerk.): *Europa Centrală – Memorie. Paradis. Apocalipsă*. [Közép-Európa – Emlékezet. Paradicsom. Apokalipszis]. Iași, 1998, Polirom.
- Babeți, Adriana és Ungureanu, Cornel (szerk.): *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*. [Közép-Európa. Neurózisok, dilemmák, utópiák]. Iași, 1997, Polirom.
- Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitchins, Keith; Papacostea, Șerban és Pompiliu, Teodor: *Istoria Românilor* [A románok története]. București, 1999, Editura Enciclopedică.
- Bărbulescu, Petre: *Drama minorităților naționale din Ungaria* [A magyarországi nemzetiségek drámája]. București, 1991, Globus.
- Berényi, Maria: *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918). Documente* [A mai Magyarország területén élt románok a 19. századi erdélyi és magyarországi román sajtóban. Dokumentumok]. Giula, 1991, Editura Noi.
- Bernath, Mathias: *Habsburgii și începuturile formării națiunii române* [A Habsburgok és a román nemzet kialakulásának kezdetei]. Cluj, 1994.
- Bjola, Corneliu: Nationalist Influences on the Romanian and Hungarian Security Policies. [Nacionalista befolyások Románia és Magyarország biztonságpolitikájában]. In *Forum Euro-Atlantic*. București, 1998, 1-2, 62-66.
- Bocșan, Nicolae, Lumperdean, I. és Pop, I. A.: *Ethnie et confession en Transylvanie* [Etnikum és fekezet Erdélyben] Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- Bocșan, Nicolae, Lumperdean, I. és Pop, I.A.: *Etnie și confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX* [Etnikum és fekezet a 13-19. században Erdélyben]. Oradea, 1994, Fundația „Cele trei Crișuri”.
- Bocșan, Nicolae; Edroiu, Nicolae és Răduțiu, Aurel (szerk.): *Cultură și societate în epoca modernă* [Kultúra és társadalom a modern korban]. Cluj, 1990, Editura Dacia.
- Bocșan, Nicolae; Edroiu, Nicolae; Maior, Liviu; Pompiliu, Teodor és Răduțiu, Aurel (szerk.): *David Prodan. Puterea exemplului* [David Prodan. A példakép hatalma]. Cluj, 1995, Editura Fundației Culturale Române.
- Bocșan, Nicolae: *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX-lea* [Az erdélyi és bánsági románok nemzetgondolata a 19. században]. Cluj-Napoca, 1997, Presa Universitară Clujeană.
- Calafeteanu, Ion: *Reviziionsimul ungar și România* [A magyar revizionizmus és Románia]. București, 1995, Enciclopedică.
- Chimet, Iordan (szerk.): *Momentul Adevărului* [Az Igazság pillanata]. Cluj-Napoca, 1996, Dacia.
- Chindris, Ioan és Neamțu, Gelu: *Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848* [Az Erdélyt 1848 őszén megrázó románellenes politikai folyamatok]. București, 1995, Editura Viitorul Românesc.
- Chinez, Ioan: *Aspects of Transylvanian Hungarian Literature (1919-1929)* [Az erdélyi magyar irodalom néhány vonatkozása (1919-1929)]. Cu o introducere de Ion Vlad. 1997.

- Chiorean, Ion: *Geneza și sfârșitul imperiului austro-ungar*. [Az Osztrák-Magyar Birodalom születése és elmúlása]. Târgu-Mureș, 1995, Mica Doris.
- Ciolan, Ioan N.; Borda, Valentin és Lăcătușu, Ioan: *Transilvania prigonită de unguri* [Erdély magyarok általi üldözése]. Târgu-Mureș, 1997, Casa de Editură P. Maior.
- Coja, Ion: *Transilvania: invincibile argumentum* [A megdönthetetlen argumentum: Erdély]. București, 1990, Editura Athenaeum.
- Constantiniu, Florin, Ștefan Pascu și Mircea Mușat: A Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences [Tudatos történelemhamisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt]. In László Péter (szerk.): *Historians and the History of Transylvania*. New York, 1992.
- Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a Poporului Român* [A román nép őszinte története]. București, 1997, Univers Enciclopedic 1997.
- Cosma, Neagu: Dictatul de la Viena (30 aug. 1940): consecință a crimei organizate statul de către Ungaria și a colaborționismului unor unguri din România. [A bécsi diktátum (1940. augusztus 30): a magyar állam és néhány romániai magyar által szervezett büntett eredménye]. București, 1996, Bravo Press.
- Crăciun, Maria és Ovidiu, Ghitta (szerk.): *Etnicity and Religion in Central Eastern Europe* [Etnicitás és vallás Közép- és Kelet-Európában]. Cluj, 1995, Cluj University Press.
- Craciun, Maria és Ovidiu, Ghitta (szerk.): *Church and Society in Central Europe* [Egyház és társadalom Közép-Európában]. Cluj, 1998, European Studies Foundation Publishing House.
- Craciun, Marius (szerk.): *Nobileimea românească din Transilvania*. [Az erdélyi román nemesség]. Satu Mare, 1997, Ed. Muzeului Sătmărean.
- Culic, Irina; Horváth István; Lazar, Marius és Magyarai Nándor László: *Români și maghiari în tranziția postcomunistă – Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania* [Románok és magyarok a posztkommunista átmenet időszakában – Mentális képek és interetnikus kapcsolatok Erdélyben]. Cluj, 1998, Centrul pentru Relații Interetnice, Univ. Babes-Bolyai.
- Cucsuja István: *Vocația libertății. Lajos Mocsáry și românii* [A szabadság hivatása. Mocsáry Lajos és a románok]. Cluj-Napoca, 1994, Presa Universitară Clujeană.
- Diaconescu, Marius: *Nobileimea românească din Transilvania*. [Az erdélyi román nemesség]. Satu Mare, 1997, Editura Muzeului Sătmărean.
- Diaconu, Ioan Ion: *Acea noapte sfântă: închis sub comuniști pentru Transilvania* [Az a bizonyos szent nap: bezárva Erdélyért a kommunisták által]. București, 1996, Editura Victor Frunză.
- Djuvara, Neagu: *O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri* [A románok rövid története fiataloknak]. București, 1999, Humanitas.
- Dobrinescu, Valeriu Florin és Tompea, Doru: *România, la cele două conferințe de pace de la Paris: 1919-1920, 1946-1947. Un studiu comparativ* [Románia a két párizsi

- békekonferencián: 1919-1920, 1946-1947. Összehasonlító tanulmány.]. Focșani, 1996, Editura Neuron.
- Dobrinescu, Valeriu Florin: *România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920-1947: bătălia diplomatică pentru Transilvania* [România és Magyarország Trianontól Párizsig, 1920-1947: diplomáciai harc Erdélyért]. București, 1996, Editura Viitorul Românesc.
- Domokos, Sámuel: *Tipografia din Buda: contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea* [A budai nyomda és hozzájárulása a 19. század eleji erdélyi román tudomány és irodalom kialakulásához]. Giula, 1994, Editura Noi.
- Duțu, Alexandru; Botoran, Constantin és Retegan, Mihai: *Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare* [Erdély a román-magyar kapcsolatok alakulása során]. București, 1993, Institutul de Istorie și Teorie Militară.
- Duțu, Alexandru; Botoran, Constantin, és Retegan, Mihai: *Transylvania and the Romanian-Hungarian relations* [Erdély és a román-magyar kapcsolatok]. București, 1993, Institute of Military History and Theory.
- Duțu, Alexandru: The Politicization of Myths: The Transylvanian Case [A mítoszok elpolitizálódása. Erdély esete]. In Gerrits, André és Adler, Nanci (szerk.): *Vampires Unstaked. National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam, 1995, Royal Netherlands Academy, 89-98.
- Edroiu, Nicolae és Puscas, Vasile: *The Hungarians of Romania* [A romániai magyarok]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- Eminescu, Mihai és Vatamaniuc, Dimitrie: *Sfântul pământ al Transilvaniei: Transilvania sub dualismul austro-ungar* [Erdély szent földje: Erdély az osztrák-magyar dualizmus idején]. București, 1997, Saeculum I.O.
- Faur, Viorel: *Cultura românilor din Bihor, 1848-1918* [A bihari románok kultúrája, 1848-1918], Oradea, 1992, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”.
- Faur, Viorel: *Viața politică a românilor bihoreni, 1849-1919* [A bihari románok politikai élete 1848-1919 között]. Oradea, 1992, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”.
- Fischer-Galati, Stephen; Giurescu, Dinu C. és Pop, I. A.: *O istorie a românilor. Studii critice* [A románok története. Kritikai tanulmányok]. Cluj-Napoca, 1998, Fundația Culturală Română.
- Galea, Aurel: *Formarea și activitatea consiliului dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)* [Az erdélyi, bánsági és a magyarországi román területek kormányzótanácsának kialakulása és tevékenysége (1918. december 2 – 1920. április 10)]. Târgu Mureș, 1996, Ed. Tipomur.
- Giurescu, Dinu C. és Fischer-Galați, Stephen: *Romania: a historic perspective* [Románia történeti perspektívából]. Boulder, 1998, East European Monographs, Series East European monographs no. 457.
- Gorovei, Ștefan: *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate* [Moldva megalapozása. Vítás gondok]. Iași, 1997.

- Grad, Cornel és Ciubota, viorel (szerk.): *1918. Sfirșit și început de epocă* [1918: egy korszak kezdete és vége]. Satu-Mare-Zalău, 1998, Lekton-Muzeul Sătmărean.
- Hategan, Ioan: *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos (comunități, populație și habitat într-un spațiu de interferențe culturale)* [Középkori kultúra és civilizáció a Maros alsó folyásánál (települések, lakosság, szokások kulturális találkozások terében)]. Timișoara, 1995, Ed. „Almanahul Banatului”.
- Hitchins, Keith: *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1868-1918* [Az erdélyi románok nemzeti tudata és politikai tevékenysége, 1868-1918]. Cluj-Napoca, Dacia, 1992.
- Hitchins, Keith: *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873* [Andrei Șaguna és az erdélyi románok, 1846-1873]. București, 1995, Univers Enciclopedic.
- Horga, Ioan: *Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din epoca luminilor* [Hagyomány és újszerűség a felvilágosodás kori román görög-katolikus szellemiségben]. Episcopia din Oradea. Oradea, 1996, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”.
- Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920*. [A kormányzótanács. Erdély Romániához való csatlóása 1918-1920] Cluj, 1995, Fundația Culturală Română.
- Iordachi, Constantin: *The Romanian-Hungarian Reconciliation Process. An Interpretation* [A román-magyar megbékélési folyamat. Egy értelmezés]. In *Forum Euro-Atlantic*, București, 1998, 1-2, 67-76.
- Istoria României. Pagini transilvane* [Románia története. Erdélyi oldalak]. Cluj, 1994, Fundația Culturală Română.
- Istoria României. Transilvania*. [Románia története. Erdély] Volum colectiv. Cluj-Napoca, vol. I, 1997, vol. II, 1999, Editura George Barițiu.
- Kirițescu, Constantin I.: *România în al doilea război mondial* [Románia a második világháborúban]. București, 1995.
- Lăncrănjan, Ion: *Cuvânt despre Transilvania* [Szavak Erdélyről]. București, 1995, Editura Regiei Autonome a Imprimeriilor, Ediția a doua.
- Leu, Valeriu: *Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX în documente memorialistice* [Modernizálás és imobilizmus. Bánsági falvak és emberek a 20. század elején a visszaemlékezésekben]. Reșița, 1998, Banatica.
- Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare* [Kultúra és nacionalizmus Nagyromániában], 1918-1930. București, 1995, Humanitas.
- Lungu, Corneliu Mihai és Retegan, Mihai: *1956. Explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria* [1956. A robbanás: a lengyelországi és magyarországi események román, jugoszláv és szovjet percepciója]. București, 1996, Editura Univers Enciclopedic.
- Magyari-Vincze Enikő: *Antropologia politicii identitare naționaliste* [A nacionalista identitáspolitika antropológiája]. Cluj, 1997, EFES.
- Maior, Liviu; Bocșan, Nicolae és Bolovan, Ioan (szerk.): *Austrian military border: its*

- political and cultural impact* [Az osztrák katonai határ és politikai, kulturális kihatásai]. Iași, 1994, Editura Glasul Bucovinei.
- Maiorescu, Liviu: *1848-1849. Românii și Ungurii în revoluție* [Románok és magyarok forradalmában: 1848-1849]. București, 1998, Editura Enciclopedică.
- Maiorescu, Liviu: *Alexandru Văda-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)* [Alexandru Vaida-Voevod Fellegvár és Versailles között (feljegyzések, emlékezők, levelek)]. Cluj, 1993, Editura Sincron.
- Maiorescu, Liviu: *Memorandul: filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc* [A Memorandum: a román kérelembenyújtási gyakorlat politikatörténeti filozófiája]. Cluj-Napoca, 1992, Editura Fundației Culturale Române 1992.
- Măndruț, Stelian: *Mișcarea națională și activitatea parlamentară din Transilvania între anii 1905-1910* [Az erdélyi parlamentáris tevékenység és a nemzeti mozgalom 1905-1910 között]. Oradea, 1995, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”.
- Manuilescu, Sabin: *Études sur la démographie historique de la Roumanie/Studies on the Historical Demography of Romania* [Tanulmányok Románia történeti demográfiájáról]. Cluj, 1992, Fundația Culturală Română.
- Manuilescu, Sabin: *Istorie și demografie* [Történelem és demográfia]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- Marica, Em. George: *Studii sociologice* [Szociológiai tanulmányok]. Cluj, 1997, Centrul de studii transilvane.
- Mihăilescu, Ștefania: *Transilvania în lupta de idei (Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei)* [Erdély a gondolatok harca közepette (Erdély státuszára vonatkozó osztrák-magyar monarchiabeli viták)]. București, I. rész: 1996, II-III. rész: 1997.
- Mitu, Sorin és Gogîltan, Florin (szerk.): *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană* [Tanulmányok Erdély történetéről. Regionális sajátosság és európai nyitás]. Cluj, 1994, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat.
- Mitu, Sorin és Gogîltan, Florin (szerk.): *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania* [Magánélet, kollektív mentalitások és társadalmi képzelet Erdélyben]. Oradea, Cluj, 1995-1996, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat.
- Mitu, Sorin: *Geneza identității naționale la românii ardeleni* [Az erdélyi románok nemzeti identitásának eredete]. București, 1997, Humanitas.
- Mitu, Sorin és Gogîltan, Florin (szerk.): *Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im Siebenbürgischen Raum: historischen Studien* [Erdélyi interetnikus interetnikus és és civilizációs kapcsolatok: történelmi tanulmányok]. Cluj, 1996, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat.
- Molnár, Gustav és Andreescu, Gabriel: *Problema transilvană* [Az erdélyi kérdés]. Iași, 1999, Polirom.
- Mungiu-Pippidi, Alina: *Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri* [A románok 89 után. Egy meg nem értés története]. București, 1995, Editura Humanitas.
- Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă* [Szubjektív Erdély]. București, 1999, Editura Humanitas.

- Mureșanu, Camil: *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților* [Nemzet, nemzetiség. A nemzetiségek fejlődése]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- Nagy-Talavera, Nicolas M.: *Nicolae Iorga. A Bibliography* [Nicolae Iorga bibliográfiája]. Iași, Portland, Oxford, 1998, Center for Romanian Studies.
- Nastasă, Lucian (szerk.): *Studii Istorice Româno-Ungare* [Román-magyar történelmi tanulmányok]. Iași, 1999, Fundația Academică „A. D. Xenopol”.
- Neamțu, Gelu és Cordos, N.: *The Hungarian Policy of Magyarisation in Transylvania, 1867-1918* [Az elmagyarosító magyar politika Erdélyben, 1867-1918]. Cluj Napoca, 1994, Fundația Culturală Română.
- Neamțu, Gelu: *Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849* [Az erdélyi románok forradalma, 1848-1849]. Cluj-Napoca, 1996, Editura Carpatica.
- Neumann, Victor: *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est* [A homo europaeus kísértése. A modern szellemiség kialakulása Közép- és Dél-Kelet Európában]. București, 1991, Ed. Științifică.
- Nicoara, Toader: *Transilvania la începuturile timpurilor moderne, 1680-1800: societate rurală și mentalități colective* [Erdély a modern idők kezdetén, 1680-1800: falusi társadalom és kollektív mentalítások]. Cluj-Napoca, 1997, Presa Universitară Clujeană.
- Nouzille, Jean és Velescu, Șerban: *Transilvania: zonă de contacte și conflicte* [Erdély: az érintkezések és konfliktusok terepe]. București, 1995, Editura Enciclopedică.
- Păcurariu, Mircea: *Uniația în Transilvania în trecut și astăzi* [Az erdélyi egyesülés a múltban és ma]. Sibiu, 1994, Editura Mitropoliei Ardealului.
- Pascu, Ștefan: *Transilvania: inimă a pământului românesc și legăn al poporului român* [Erdély a román föld szíve és a román nép bölcsője]. Cluj-Napoca, 1990, Editura Vatra Românească.
- Podea, Titus: *Transilvania* [Erdély]. București, 1993, Editura Fundației Culturale.
- Pop, Ioan-Aurel: *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*. [A középkori román nemzet. A 13-16. századi román etnikai szolidaritás]. București, 1998, Enciclopedica.
- Pop, Ioan-Aurel: *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania* [Románok és magyarok a 9-14. században. A középkori erdélyi állam kialakulása]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- Prodan, David: *Transilvania și iar Transilvania: considerații istorice* [Erdély és újra csak Erdély: történelmi megállapítások]. București, 1992, Editura Enciclopedică.
- Prodan, David: *Transylvania and again Transylvania. A Historical Exposé* [Erdély és újra csak Erdély: történelmi megállapítások]. Cluj, 1996, Fundația Culturală Română.
- Prodan, David: *Transylvanian and again Transylvania*. Cluj, 1992, Fundația Culturală Română.
- Pușcaș, Vasile: *Transilvania și aranjamentele europene: 1940-1944* [Erdély és az európai kiegyezések: 1940-1944]. Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română.

- Retegan, Simion; Suciu, Dumitru és Cipaianu, George: *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: documente* [Az erdélyi románok 1849-1919 közötti nemzeti mozgalmak. Dokumentumok]. Cluj-Napoca, 1996, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română.
- Retegan, Simion: *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, 1867-1875* [A 19. század közepi erdélyi román falvak és iskolák, 1867-1875]. Cluj-Napoca, 1994, Editura Dacia.
- Retegan, Simion: *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală, 1850-1867* [Az iskolateremtő erdélyi román falu, 1850-1867]. Cluj, 1994, Editura Echinox.
- Roman, Viorel és Hofbauer, Hannes: *Transilvania: românii la încrucișarea intereselor imperiale* [Erdély: a románok az imperialista érdekek közepette]. București, 1998, Editura Europa Nova.
- Rotariu, Traian (szerk.): *Recensământul din 1850. Transilvania* [Az erdélyi 1850. évi népszámlálás]. București, 1996, Ed. Staff.
- Ruffini, Mario és Neagoe, Manole: *Istoria românilor din Transilvania* [Az erdélyi románok története]. București, Chișinău, Editura Proteus, Editura Hyperion, 1993.
- Sassu, C: *Romanians and Hungarians – Historical Premises* [Románok és magyarok: történelmi előfeltételek]. Cluj, 1993, Fundația Culturală Română.
- Scurtu, Ioan: *Iuliu Maniu*. București, 1995, Editura Enciclopedică.
- Scurtu, Ioan (szerk.): *România, documentele Unirii, 1918 Album* [Románia, az Egyesülés dokumentumai, 1918]. București, 1993, Arhivele Statului din România, Editura Fundației Culturale Române.
- Scurtu, Ioan és Boar, Liviu (szerk.): *Minoritățile naționale din România, 1918-1925. Documente* [Románia 1918-1925 közötti nemzeti kisebbségei. Dokumentumok]. București, 1998, Arhivele Statului.
- Sorin, Mitu: *Iluzii și realități transilvane* [Illúziók és az erdélyi valóságok]. In Molnár Gusztáv és Andreescu, Gabriel: *Problema transilvană*. Iași, 1999, Polirom.
- Suta, Ion: *Transilvania: himera ungarismului iredentist* [Erdély: a magyar iredentizmus kimerője]. București, 1995, Editura Academiei de Înalte Studii Militare.
- Theodoru, Ștefan Gheorghe: *Transilvania: o pagină de istorie* [Egy történelmi oldal: Erdély]. București, 1995, Editura Mediaprint.
- Țurlea, Petre: *Monumente non-grata: falși martiri maghiari pe pământul României* [Nemkívánatos műemlékek: hamis magyar hősök román földön]. București, 1996, Bravo Press.
- Verdery, Katherine és Kligmann, Gail: *Romania after Ceaușescu: Post Communist Communism?* [Románia Ceaușescu után: posztkommunista kommunizmus?]. In Ivo Banac (szerk.): *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca, London, 1992, 117-147.
- Zaciu, Mircea: *Ca o imensă scenă, Transilvania* [Erdély mint hatalmas színpad]. București, 1996, Editura Fundației Culturale Române.

(Összeállította: Constantin Iordachi és Marius Turda)

ÓZER ÁGNES

A szerb történettudomány szemléletváltása és a magyarokról alkotott kép a 20. század végén

A jugoszláv történetírás és történettudomány a közös délszláv állam létrejöttét a 17. századtól észlelhető történelmi folyamat természetes végeredményeként és a történelmi igazság győzelmeként magyarázta. Természetesen a közös állam megalakulásának ténye nem zárta eleve ki ezeknek a nemzeteknek (szerbeknek, horvátoknak és szlovéneknek) saját nemzeti céljait, amelyek nem mindig voltak egyirányúak, és ebből kifolyólag ellentéteket is magukban hordoztak. Ezeket a közös állam megalakításakor kompromisszumos megoldásokkal rövidtávon elfeledték, de azok a történelem folyamán válságok formájában időről-időre a felszínre jutottak, azonban az állam átszervezésétől kezdve a nyílt királyi diktatúráig terjedő eszközökkel e célokat megpróbálták elhárítani. A század végére az ellentétek annyira elmélyültek és radikalizálódtak, hogy felemésztették azt a maradék integratív erőt is, ami Jugoszláviát létrehozta és összetartotta, s így 1991-ben Szlovénia kiválásával a felbomlás folyamata feltartóztathatatlanul elkezdődött.

Jugoszlávia szétesésének természetesen gazdasági, politikai és társadalmi előzményei is voltak, amelyekben a délszláv népeknek a múltból alkotott képük, az önmagukról és a szomszédos országok és népek iránti viszonyuk tudományos értékelésében beállt változások sajátos jelentőséggel bírnak.

Különösen akkor, ha tudjuk, olyan helyzetek is előfordultak a szerb és a magyar nemzet kapcsolatában, mint amikor 1690-ben a magyar királyság területére nagy számban települtek szerbek, majd 1918-ban az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésével Bácskának, Bánátnak, Baranyának, Murántúlnak és Muraköznek a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz való csatolásakor nem jelentéktelen számú magyar lakosság is kisebbségbe került. Így a két sorsdöntő történelmi esemény a közönséges szomszédsági viszonyt elmélyültebbé és többsíkvá tette.

Az egymásról alkotott kép a délszláv nemzetek történelmi tudatában a közös állam, az együttélés több mint két és fél évszázados történelmi szükségszerűségének érzetétől az egymás elleni harcig radikalizálódott. Ez a nemzeti befelé fordulás folyamata a szerb népnél volt érzékelhető a legjobban.

A nyolcvanas évek közepétől a szerb intellektuális elit köreiben mind nyíltabban kezdtek el hangoztatni, hogy a délszláv államon belül a szerb nemzet elvesztette a neki járó helyét és nemzeti jogait, ennél fogva szükségesnek találták, hogy a helyzetfelmérés után nyilvánosan is követeljék a helyzet gyökeres megváltoztatását a szövetségi állam keretein belül. Ebben a munkában a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tizenhat tagjából alakított akadémiai bizottság járt az élen, melynek munkájában a két történészen, Radovan Samardžić-on és Vasilije Krestić-en kívül Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihailo Marković, Miloš Macura, Dejan Medaković, Miroslav Pantić, Ljubiša Rakić, Miomir Vukobratović, Stojan Đelić és Nikola Ćobeljović vettek részt (rajtuk kívül 1985-ben a munkában Dobrica Ćosić is közreműködött), azzal a céllal, hogy a váltságba jutott jugoszláv társadalom vezetőinek segítsenek a kiút keresésében. Az akadémiai bizottság 1985-ben többször is ülésezett, itt a tagok a saját meglátásaik alapján készülő közös szöveg megszerkesztésén dolgoztak. A bizottság további zavartalan munkáját egy igen nagy példányszámú belgrádi napilap hasábjain megjelenő cikk tette lehetetlenné, amelyben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiát azzal vádolták meg, hogy tagjai illegális értekezleteken a politikai vezetőség és az állam ellen munkálkodnak, és ugyanott közzölték az akadémikusok által írt nyers szöveget is, amely *Memorandum* címen vált rövid időn belül ismertté, a 19. századi szerb nemzeti program, az Ilija Garašanin által írt *Načertanije* [Tervezet] modern változataként.

A *Memorandum* nyilvánosságra került 73 oldala két külön, de egymástól nem független fejezetből állt, és „A jugoszláv gazdaság és társadalom válsága” címmel tíz pontba foglalva taglalta a jugoszláv gazdaság hanyatlásának okait. Az akadémikusok véleménye szerint már 1964-ben, az 1961-1965-ös ötéves terv felfüggesztésével nyilvánvalóvá vált a válság, amikor is a gazdaság decentralizálódásával, a központi tervezés beszüntetésével, a nyolc különálló gazdasági térség megteremtődésével az egységes jugoszláv piac megsemmisítését érték el, és ezáltal a történelmi fejlődéssel ellentétes útra terelődött az államélet. A válságot kezelő stabilizációs program eredménytelenségében, az egyszer a válságban gondolkodó, majd azt letagadó viselkedésben a *Memorandum* szerzői a politikai vezető körök felelősség alóli kibúvását látták. A tudomány és a tudás hosszú évtizedes mellőzése a társadalmi fejlődés megtorpanását idézte elő. A politikában és az államvezetésben is megnevezték a válságot előidéző okokat. Elsősorban azt, hogy az 1943-ban, a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ) II. értekezletén meghozott határozatot a föderatív államberendezésről szerintük az 1974-ben elfogadott, ún. titói alkotmánnyal megsemmisítették. A *Memorandum* szerint a köztársaságok és az autonóm tartományok államiságát az unitarizmus és a centralizmus elleni harc palástja alatt a Szerb Szocialista Köztársaság kárára erősítették meg. Szerintük az 1974-es alkotmány romboló hatása nem kerülte el az oktatást, a kultúrát, a nyelvtudományt sem. A tudósok és művészek pedig a köztársasági keretek rabjaivá váltak.

Ezért a sokszor találóan meghatározott kórképet mutató helyzetért az akadémikusok a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőségét tették felelőssé. Az elégedetlenség okának tartották azt a tényt is, hogy a szerb nemzetnek lehetetlenné tették a nemzeti szuverenitás gyakorlását, nemzeti önmeghatározását, különösen Kosovón. De kérdésesnek tartották a szerb nemzet államának a létezését is, ezért szerintük a jugoszláv társadalom ebből a válságból csak akkor lábálhatott volna ki, ha ezeknek a jogoknak a gyakorlásában minden nemzetnek, így a szerbnek a jogai is teljes mértékben megvalósulnak.

A *Memorandum* második részében az akadémiai bizottság figyelmének középpontjában Szerbia és a szerb nép helyzete állt. Meg voltak győződve arról, hogy a jugoszláv válság minden köztársaságot és nemzetet érint, de szerintük a szerb népnek külön aggodalomra is volt oka, elsősorban Szerbiának a többi köztársasághoz viszonyított hosszú távú és folyamatos

gazdasági lemaradása miatt. Rendeztelennek tartották a föderáción belüli állami és jogi kérdéseket – mind a szövetségi állammal, mind pedig a Szerb Szocialista Köztársasághoz tartozó két autonóm tartománnyal (Kosovóval és Vajdasággal) kapcsolatban. Talán a *Memorandum* írói voltak az elsők, akik tekintélyük teljes tudatában a szerbek népirtásával vádolták meg a kosovói albánokat, és azt „dramatikus méretű feszültségként” jellemezték. A szövetségi államot azzal vádolták meg, hogy Szerbia a közös állami szervezetben nem tudta érvényre juttatni saját és a szerb nép nemzeti érdekeit. Szerintük Szerbia fejlődésébe aránytalanul kevesebbet fektettek be, a gazdasági csere sem volt egyenértékű, sőt a föderáció közös pénzalapjaiba való szerbiai juttatásokat is aránytalanul magasnak tartották gazdasági fejlettségéhez viszonyítva. Egy alárendelt, elhanyagolt gazdaság képében jelenítették meg Szerbiát, és a Horvátországhoz és Szlovéniához viszonyított gazdasági és politikai alárendeltségét is hangsúlyozták. Mindezt igazságtalannak tartották, mert szerintük a közös állam létrejöttéért a szerb nemzet hozta a legnagyobb áldozatot. A szerb nép jogainak veszélyeztetettségét az akadémiai bizottság már a második világháború előtti pártpolitikában is fellelte. Ugyanis szerintük a kommunista szervezkedésben és hierarchiában a szerb kádereket mint az elnyomó nemzet fiait mellőzték, és a szerb kommunista mozgalom nem alakította meg a saját nemzeti pártját. Az AVNOJ II. értekezletén sem fejlődtek ki a szerb nemzeti érdekek, így a második Jugoszlávia jövőbeli államberendezésével kapcsolatos döntéshozatalkor sem. Ezt a történelmi tényt a dokumentum szerzői mint a szerb nemzet integritásába hatólot értékelték, amellyel a szerb nemzet vitális érdekei is veszélybe kerültek. Az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek, az egyenrangú állampolgárok Jugoszláviája mindenkinek megadatott, csak a szerbeknek nem. Az 1974-es alkotmány az autonóm tartományokat köztársasági hatáskörrel hatalmazta fel, s azok nyíltan beavatkozhattak a közös parlamenten keresztül Szerbia belügyeibe, és azt ténylegesen három különálló egységre osztotta fel. A szerzők feltétlenül szükségesnek tartották a szerb nemzeti egység és állam mielőbbi helyreállítását. A háborúban megszerzett nemzeti és állami egységet nézetük szerint a szerbek békében veszítették el. Erre a legmarkánsabb bizonyítékként a szerbek Kosovóból való elűzését hozták fel. A bizottság azt is megállapította, hogy a szerb nép 1981-ben nyílt hadüzenetet kapott, és ez a harc – a *Memorandum* megszületésének pillanatában – már öt éve tartott, s ennek egyetlen áldozata a szerb nemzet volt. Elégedetlenek voltak a hor-

vátországi szerbség helyzetével is, mert azoknak a száma is csökkent 1948 és 1981 között, amihez nagymértékben az is hozzájárult, hogy a szerbek a gazdaságilag fejletlen Lika, Banija és Kordun területén éltek, és jövevény népként állandó asszimilációnak voltak kitéve.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak a ténynek is, hogy a szerbség kétötöde Szerbián kívül, más jugoszláv tagköztársaságokban élt. Mindezek tudatában arra a következtetésre jutottak, hogy a Jugoszlávia keretein belüli élet a szerb nemzetet jelentős dezintegrációs folyamatnak tette ki, és a szerbség teljes nemzeti szétverését tette lehetővé, amire a Vajdaság autonómiája szolgált a legjobb példának. Állításuk szerint Vajdaság azért kapott autonómiát, mert az a Habsburg Monarchiában élő szerbek vágya volt a 17. századtól kezdve, azért, hogy a számbelileg túlsúlyban lévő magyarok és németek közt megőrizhessék nemzeti individualitásukat, egyben pedig a császárság és Magyarország erejét is gyengítették, abban a reményben, hogy a kellő pillanatban abból kiválva a Szávától és Dunától délre lévő testvéreikkel egyesüljenek. Erre az 1848/49-ben megszerzett Szerb Vajdaság példáját hozták fel, melynek megszületéséért „szerbiai testvéreik vére is folyt”. A második világháborút követően Vajdaság politikai vezetőségét nem a közeledés és az egyesülés eszméje vezérelte, vélték a bizottság tagjai, hanem a mind nagyobb elkülönülés és a Szerbiából való kiválás lett a céljuk. Az ilyen folyamatot a természet és a történelem logikájával ellentétesnek tartották, s amivel a vajdasági vezetőség a szerb nemzet nagymértékű dezintegrációjához járult hozzá. Az akadémikusok annak a meggyőződésüknek is hangot adtak, miszerint egyetlen jugoszláv népnek sem kérdőjelezték meg a kulturális és szellemi integritását, csak a szerbnek. Szabadon osztották fel a szerb irodalmat vajdaságira, montenegróira vagy bosznia-hercegovinaira, így a mechanikus területi felosztással az iskolai tantervekben a reciprocitás, nem pedig a minőség és a mennyiség elve érvényesült, s így a szerb irodalomra is nagy csapást mértek.

A *Memorandum* szerint fel kell számolni az 1974-es alkotmányos megoldásokat, Szerbiának vissza kell szereznie a tartományokra átruházott állami funkciókat, és központosítással a laza államszövetséget is meg kell erősíteni, hogy elejét vegyék a kiválási szándékoknak.

Az 1986-ban kiszivárogtatott dokumentum jelentősége csak az elmúlt több mint egy évtized távlatából, a már lejátszódott eseménysorozat ismeretében kezd kirajzolódni. Tagadhatatlan, hogy megjelenésének pillanatától

kezdve rendkívüli gyorsasággal ivódott be a szerb társadalom minden rétegének történelmi tudatába, így a szerb történészek munkáján és a szerb nép történelmi szerepének, az európai civilizációhoz való viszonyának megítélésében is nyomot hagyott. Hivatalosan is revízió alá került a szerb nép történelme, amellyel a *Memorandum* sugallta tézisek szellemében kezdtek el foglalkozni – a ritka kivételektől eltekintve – a szerb történészek.

Ha az utolsó egy évtizedben írt szerb történelmi témájú művekről kell beszélnünk, szembetűnő, hogy azokban 1991-ig Jugoszlávia története, majd ezt követően kizárólagosan a szerb nemzeti történelem kérdései álltak a figyelem középpontjában, függetlenül attól, hogy más délszláv nemzet iránti viszonyról van-e szó, mint ahogyan azt gyakorta tette Vasilije Krestić akadémikus, különösen a szerb-horvát viszony megítélése kapcsán, vagy a más nemzetekkel való közös történelmi kérdésekről szólva. Ez a nemzeti befelé fordulás és elzárkózás biztos jele.

Szembetűnő az is, hogy az utóbbi években Magyarország történetéről és a magyarokról szerb nyelven nem jelent meg önálló mű, ami azonban nem jelenti azt, hogy a magyar nép történelméről a szerb történettudománynak nincs kialakult véleménye. Erről a kialakított képről azonban nagyon nehéz egységes képet alkotni, mert azt a szerb nép történetével foglalkozó művekből lehet kiszűrni. Az biztos, hogy a magyarokról és a magyar történelemről alkotott kép bizonyos módosulásokon esett át, a már az előbbiekben ismertetett *Memorandum* szellemében, különösen akkor, ha azokról a történelmi eseményekről szólnak, amelyek esetében a magyar és a szerb nép történelmi érdekei keresztezték egymást vagy egymással ellentétes irányúak voltak. Ez főképpen azoknál a szerzőknél szembetűnő, akik a szerb állam török fennhatóság alóli felszabadulásával és az önálló szerb állam megalakulásával, majd annak a közös délszláv állam létrejöttében játszott szerepével foglalkoztak. Milorad Ekmečić *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918* [Jugoszlávia megteremtése 1790-1918] című, 1989-ben megjelent munkáján már érezhető a változás. Többek között a Magyarországra 1690-ben tömegesen betelepült szerbekről szólva szemet szűrő figyelmeztetése, miszerint a „17. században egész Magyarország területén a magyarok csak egyharmadát képezték az összlakoságnak, ami azt jelenti, hogy vannak területek, amelyeken alig vannak jelen, de ennek kárpótlásaként a történelmi jogra való hivatkozás adatott meg nekik. A nyelvi és vallási különbségek miatt a görögkeleti vallású népeknek nincs annyi joguk, mint a katolikusoknak és pro-

testánsoknak...” A jugoszláv nemzeti mozgalmak Szentendréről Újvidékre való átkerülésének okát abban látja, hogy Dél-Magyarország infrastrukturális gazdasági fejlődése az 1848-at megelőző időszakban gyorsabb ütemű, mint Közép- vagy Észak-Magyarországé. Milorad Ekmečić a majdnem 900 oldalas, „totális történelemnek” szánt művében arra törekedett, hogy a délszláv népek egyesülési törekvésinek ne csak egyoldalú politikai vetületét elemezze, hanem a sajátos társadalom- és művelődéstörténeti áttekintéssel rámutasson azokra a közös célokra, az egyesülés folyamatát ellenző és lassító mozzanatokra és adatokra, amelyek a közös állam létrejöttét lehetővé tették. Az ilyen látásmódból például világosan kirajzolódik az a magyarokról alkotott kép, miszerint azok a délszláv egyesülés ellenzői, a szerbek dél-magyarországi, önálló és független területe létrehozásának akadályozói voltak. Az 1790 novemberében megtartott Temesvári Kongresszusról írva rámutatott a szerb történettudomány magyarokról alkotott véleményének azóta is aktuális dilemmájára. Mégpedig hogy a magyar történelemmel közös eseményeinek elbírálásában az osztrák császári udvar érdekeit helyezték előtérbe, és a megoldási lehetőségeket ne a magyar alkotmányos viszonyok keretében keressék, és ne abban határozzák meg a magyarországi szerbség helyét. Így például az 1848/49-es forradalommal foglalkozva a szerző azt állítja, hogy az szorosán kötődik egy délszláv forradalom eseményeihez, még akkor is, ha az a Habsburg Monarchia területén játszódott le, és ezekből az eseményekből Szerbia és más balkáni nemzetek sem zárhatóak ki, de nem magának a forradalomnak a ténye miatt, hanem mert a nemzeti mozgalmak tevékenysége első fázisának befejező eseményei voltak. A délszlávok egyesülési folyamatát négy fejlődési szakaszra osztotta, és – azonkívül, hogy ismertette a nemzetről alkotott időszzerű elméletet – azt 1848 kapcsán Kossuth Lajos és Đorđe Stratimirović nemzetfogalmának szembeállításával illusztrálta. Megállapítja, hogy Stratimirović egyszerű nemzetdefiniációjával szemben a kossuthi-feudális „politikai nemzet” definíciója állt, amely alatt Kossuth csak a magyarokat és a horvátok egy részét értette, s ebből arra a következtetésre jutott, hogy a szerbek sohasem lehettek volna a politikai nemzet tagjai, ebből eredendően sohasem kaphattak volna független politikai és közigazgatási jogot Magyarország területén.

Érdekes módon Miroslav Ekmečić a magyar politikai gondolkodás két művével is behatóbban foglalkozik, amelyek szerinte a délszláv nemzetek ideológiai fejlődésére is kihatással voltak. Mindkettőnek Eötvös József

a szerzője; először *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című művével, majd a politikai nemzetről alkotott nézeteivel és azoknak a délszlávok esetében való törvényszerű értelmezésével foglalkozik. Úgy véli, hogy ezt az utóbbi eötvösi gondolatot háromféle módon értelmezték. Az egyik a politikai horvát nemzetben való gondolkodás, a másik a délszláv egyesülésnek a horvátok vezető szerepével való létrejötte, a harmadik a délszláv szövetség szerb vezetésű változata. A negyedik lehetőség, a szlovén elmélet azonban nem az eötvösi filozófiából ered. Ekmečić nézetének 1997-ben is akadt folytatója Vasilije Krestić akadémikus személyében, aki a szerb kritikai történeti iskola megteremtőiről, a Ruvarac-testvérekről tartott tudományos tanácskozáson Dimitrije Ruvarac egy írásával kapcsolatosan, a szerb-horvát viszony történetéről szólva a következőket mondta: „A 19. század hatvanas éveitől kezdve, az abszolutizmus bukása után a Monarchiában a parlamentáris élet beindulásával a szerb-horvát viszonyok is feszültek és felbolydultak lettek. Az összetűzés oka abban rejlett, hogy minden horvát nemzeti politikai párt politikáját a horvát államiságra és a történelmi jogra alapozta, és ezeknek a jogoknak alapján a nagy és etnikailag tiszta horvát állam megteremtésén dolgoztak. E tevékenységükben példaképük Magyarország volt. A magyarokhoz hasonlóan a horvátok is elfogadták a horvát politikai és diplomatikai (*diplomatički*) nemzet fogalmát. Ennek az intézménynek a segítségével akartak a szerbekből horvátokat csinálni és asszimilálni őket”. Ugyanezen a tudományos értekezleten – edomir Popov akadémikus Ilarion Ruvarac és Jovan Ristić történészi munkásságának az összehasonlításával arra a megállapításra jutott, hogy Ruvarac a szerb középkori okmányok forráskritikájában elfogult volt. Nikola Radojčić-ra hivatkozva ő is azt állította, hogy Ruvaracnak semmi sem volt jó: sem a szerb genealógiák, sem a szerb évkönyvek. Szerinte minden, ami szerb, az szegényes, ami nagy és értékes, az pedig nem szerb, ami a „miénk, az mind semmi és nyomorult”. Ruvaracnak az ilyen módszerbeli viszonyulása egyik okát – edomir Popov „a Habsburg-dinasztia és a magyar állam iránti lojalitásban” látta, talán ezért is állították, hogy Ruvarac a szerbekről történelmi valótlanságokat és féligazságokat írt. A Ruvarac iránti ilyen viszonyulással, a szerb történettudomány kritikai iskolája megteremtőjének szinte rituális megtagadásával a szerb történettudomány visszatért a mítoszokra alapozott nemzeti történelemfelfogás anakronisztikus modelljéhez.

Mihailo Vojvodić *Putevi srpske diplomatije* [A szerb diplomácia útjai. Tanulmányok Szerbia 19. századi külpolitikájáról] című könyvében, annak *Stojan Novaković a szerb külpolitikában* című fejezetében az osztrák-magyar kereskedelmi tilalmakról értekezve bizonyítékként egy ilyen példát idéz: „A két állam (Szerbia és a Monarchia) viszonyának megromlásához nagymértékben a budapesti millenniumi ünnepségek körüli vita is hozzájárult. Novaković visszaütötte, hogy Szerbiát hivatalosan is képviseljük a magyar államiság ezer évének ünneplésén, a szervezők azon szándéka miatt, hogy a felvonuláson a szerb zászlót is (a Szerb Vajdaság zászlaját) a magyar korona fennhatósága alatt lévő országok zászlói között vigyék. A szerb kormánynak ezt az álláspontját a szerb közvélemény is támogatta”.

A szerb történettudomány szemléletváltását bizonyítja Ljubodrag Dimić *Srbi i Jugoslavija* [A szerbek és Jugoszlávia] című, 1999. végén megjelent könyve is. Ebben az elmúlt évtizedben a külön-külön jelenségeként észlelt változások együtt jelennek meg, mint ahogyan az is, hogy önmeghatározásában hol áll ma a szerb nemzet, aminek ez a történeti mű is élet-hű, időszerű bizonyítéka. Ljubodrag Dimić már könyvének bevezetőjében abból a tézisből indul ki, hogy a közös délszláv állam megteremtését azok a szomszédos államok ellenezték, melyeknek társadalmi felépítése nem volt modern, vagy földrajzi helyzetük vagy más gazdasági, kulturális és történelmi okok miatt. A balkáni nemzetek emancipációjának és a kis nemzetek növekedésének generátora szerint elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia volt. Majd így folytatja: „A Monarchiában a szerbek a katolikusokkal és a muzulmánokkal összekeveredve éltek az osztrák korona tartozékában (Dalmáciában), magyar *igazgatás* alatt (Horvátországban, Szlavóniában, Magyarországon), és osztrák-magyar *fennhatóság* alatt (Boszniában és Hercegovinában)”. Az osztrák-magyar és szerb ellenségeskedések felsorolásával jut el az első világháború kitöréséig, melynek eredményeként jött létre az az állam, amelyet a szerbek teremtettek meg. 1918 után Jugoszlávia az első világháborúból vesztesként kikerülő ellenséges szomszédos államokkal volt körülvéve (Magyarország, Bulgária, Ausztria). Ez a veszély szerint oly méretű volt, hogy – 1937-ben a Szerb Kultúrklub megítélése szerint – az a Vajdaságban a szerb nemzeti eszmét is veszélyeztette, „ezért ennek a térségnek a szerb jellegét állandóan hangsúlyozni kell”. A második világháború időszakában Bácska, Baranya, Muraköz és Murántúl „magyar megszállás” alatt volt, melyet a szerbek feletti

állandó represszió jellemzett a szerb elit kiirtásának céljából. Börtönök, táborok, tízezrek kínzása, tömeges razziákkal és kivégzésekkel kombinálva (7000 zsabylai, 2000 újvidéki és 1000 becsei szerb áldozatot követelt) – szerinte ez volt a gyakorlat.

Ljubodrag Dimić szinte napjainkig kíséri az eseményeket, természetesen a magyarok, még ha név szerint nem is, de az összefoglalóban szerepelnek: „Minden egyszerre történt: Jugoszlávia erőszakos szétverése, a fegyveres szecesszió, a szerb etnikai terület leszűkülése, a politikai elit tehetetlensége, a szerb nemzet megosztottsága, a szomszédos népek és államok ellenségeskedése – mellyel azok nemzeti identitásukat erősítik –, a nemzeti kisebbségek lojalitásának megtagadása, terrorizmus, fegyveres felkelés, harc az autonómiáért, az állam közömbössége a boszniai szerbekkel szemben”.

Annak ellenére, hogy munkánkban nem vizsgáltuk azokat a műveket, amelyek a jugoszláviai magyarsággal foglalkoznak, sem azokat, melyeknek szerzői magyarok, egyre azonban ki kell térnünk. Aleksandar Kasaš újvidéki történész *Mađari u Vojvodini 1941-1946* [Magyarok Vajdaságban 1941-1946] című, 1996-ban megjelent könyvére, melyet az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar adott ki. Mint ahogy a cím is sugallja, Kasaš a jugoszláviai magyarság helyzetével foglalkozva nem mellőzhette a Jugoszláv Királyság és Magyarország viszonyának a második világháború előtti és alatti időszakát, továbbá az azt követő államközi viszonyok áttekintését sem. Nem egyszerű feladatra vállalkozott Kasaš, amikor voltaképpen a Mészáros Sándor korábbi években megjelent, a vajdasági magyaroknak a két világháború közti helyzetéről szóló munkáinak folytatásába kezdett bele. Kényes, politikailag ma is érzékeny történelmi időszakról és tragikus eseményekről kellett értekeznie a szerzőnek úgy, hogy a modern történettudomány követelményeinek is eleget tudjon tenni. Kasaš nemcsak rekonstruálni, hanem értékelni és összegezni is szeretett volna. Könyvének megszületésében nagy szerepet játszott az 1990-ben bevezetett többpártrendszer előidézte változás is, amely bizonyos „történelem(tudat)alatti” események felszínre kerülését eredményezte. Így a vajdasági magyarok kérdése is napirendre került. Könyvének megírásában nem kis szerepet játszott az 1990-ben megjelent, az ártatlan magyar áldozatokat számonkérő Cseres Tibor és Matuska Márton könyve, valamint Mészáros Sándor ilyen irányú kutatásai.

Kasaš munkájához igyekezett felhasználni az összes magyar és szerb nyelven megjelent irodalmat, a jugoszláv és magyarországi levéltárak kutat-

ható anyagát. A két állam egymásközi viszonyáról megállapította, hogy az magyar részről sohasem volt őszinte, mert ha rövid távon látszólag nem is, de hosszú távon a revíziós irredenta szándékok miatt az 1937-ben beindult közeledési folyamatot is a bizalmatlanság jellemezte. Külön foglalkozik a Jugoszláv Kommunista Pártnak a jugoszláviai magyarokkal és a Magyarországgal külpolitikájával kapcsolatos állásfoglalásaival. Részletesen kitér a szerbek által megszállásnak definiált katonai igazgatás ideje alatti atrocitásokra, ideológiai leszámolásokra. Az 1942-es „hideg napok” kapcsán az 1944-ben a bácskai magyarokat ért sérelmeket a „szemet-szemért, fogat-fogért” elv alapján végbement eseményeket történelmi elégtélteltevésnek tekinti, úgy a háborús bűnösök jogos elítélését, mint az ártatlan áldozatokét. De legnagyobb mértékben a hivatalos magyar államot és katonaságot, és nem pedig a vajdasági magyarokat tekinti felelősnek. Itt a szerbek ellen elkövetett bűnökben az aránylag kisszámú vajdasági magyar részvételt emelte ki. A katonai igazgatás alatt kivégzett magyarok számát Kasaš 5000 és 6000 közé tette. Vajdaságban könyve vitákat váltott ki, a kérdés elismert magyarországi ismerője, Sajti Enikő pedig úgy értékelte, hogy Kasašnak sikerült túllépnie a politikán és a tudomány berkeibe terelnie a kérdésre vonatkozó tudományos véleménycserét. Az áldozatok számának objektivitását is kielégítőnek értékelte, és Kasaš könyve szerinte lezárta a „százmháborút”.

Az utóbbi évtized pénztelensége lényegesen lelassította a helytörténeti kutatásokat, ami nem jelenti azt, hogy ezen a téren nem volt észlelhető a fentiekben ismertetett jelenség, különös gyakorisággal a vajdasági települések történetének esetében. Így történt meg, hogy például hivatalosan is kétségbe vonták Szabadka történelmi címerének nyilvános használatát, vagy Újvidék és Zombor szabad királyi városi rangra emelésének 250. évfordulójára való megemlékezést. Gyakori a szerbségnek a mai Vajdaság területére való betelepedésének időbeli meghatározásával való licitálás, melynek alapján szeretnének történelmi magyarázatot adni a tájainkon való felsőbbrendűségükre, előjogaikra és a mai demográfiai helyzetre, és mindezt a szerbség történelmi köztudatába beépíteni. Az ilyen megközelítési mód a *Memo-randum* szellemének érvényre juttatását segíti elő, mely a szerbeknek a más népekkel való együttélési tudását bénítja meg, s ezek a jelenségek sokszor hungarofóbiáról is tanúskodnak.

A szerb történettudomány magyarokról alkotott képe a ritka kivételektől eltekintve nem épp a legkedvezőbb, sajnos még azoknál a történészek-

nél sem, akik kozmopoliták, s a nemzeti befelé fordulást és xenofóbiát nyilvánosan elítélték. Említsük itt meg Ivan Đurić vagy Andrej Mitrović akadémikus nevét, akik saját nemzetüknél nem az ész trónfosztását diagnosztizálták, hanem annak rothadását. Azonban a kísértésnek ő sem tudott ellenállni, így Andrej Mitrović egyik tanulmányában a még ma is érvényes nemzetközi egyezmények között az 1920-ban Trianonban aláírtat is felsorolta. A múlt szelleme, úgy látszik, napjaink drámai eseményei után is kísért még a szerb történettudományban.

ÁGNES ÓZER

Change in the Approach of Serbian History Writing and the Perception of Hungarians at the End of the 20th Century

In the historical consciousness of the Southern Slavic nations the view on each other has radicalized from the feeling of the historical necessity of the more than two and a half centuries of living together to the fight against each other. According to the author this process of national introversion could be felt to the fullest with the Serb nation. The Memorandum that leaked out in 1986 and written by the members of the Serbian Academy of Sciences and Art on the oppression of the Serbs by the Yugoslav state had a great impact on the works of the Serbian historians, who viewed the historical events through the prism of nationalism, in the last decade only the questions of the Serbian national history were considered, thus these determined the way they pictured Hungarians and the Hungarian history, which appeared only in relation to Serbs and Yugoslavia, no historian specialized in Hungarian history alone. The author pays special attention to the book written by Aleksandar Kasaš on the Hungarians in Vojvodina, which according to her is already a much more objective picture on the events of the second world war in Vojvodina.

BIBLIOGRÁFIA

Antović, Zdravko: *Pogledi Vase "ubrilovića na srpsku ideju* [Vasa "ubrilović nézetei a szerb eszméről]. Beograd, 1992.

- Beuc, Ivan: *Povjest države i prava na području Jugoslavije* [Az állam és a jog története Jugoszlávia területén]. Zagreb, 1998.
- Boban, Ljubo: *Kontroverze iz povjesti Jugoslavije* [Ellentmondások Jugoszlávia történetéből]. Zagreb, 1998.
- Ekmečić, Milorad: *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918* [Jugoszlávia megteremtése 1790-1918]. Beograd, 1998.
- Engelsfeld, Neda: *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca* [A Szerb-Horvát-Szlóven Királyság első parlamentje]. Zagreb, 1989.
- ~irković, Sima: *Kosovska bitka kao istorijski problem* [A rigómezei csata mint történelmi probléma]. Novi Sad, 1992.
- ~orović, Vladimir: *Velika Srbija i ujedinjenje* [Nagy-Szerbia és az egyesülés]. Beograd, 1990.
- ~ubrilović, Vasa: *Politika prošlost Hrvata* [Horvátország politikai múltja]. Beograd, 1991.
- Davidov, Dinko: *Srpske privilegije* [Szerb privilégiumok]. Beograd, 1996.
- Dinić-Knežević, Dušanka: *Ilarion Ruvarac o Srbima u srednjovekovnoj Ugarskoj. Zbornik radova...* [Ilarion Ruverec a középkori Magyarország szerbjeiről]. Novi Sad, 1997.
- Dučić, Jovan: *Diplomatski spisi* [Diplomáciai feljegyzések]. Beograd, 1991.
- Đurić, Ivan: *Istorija – pribežiste ili putokaz* [A történelem – menedék vagy útmutató]. Sarajevo, 1990.
- Ekmečić, Milorad: *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918* [Jugoszlávia megteremtése 1790-1918]. 1989.
- Ferjančić, Božidar: *Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrovo- osvrt na tumačenja* [A szerbeknek és horvátoknak a Balkán-félszigetre vándorlása – kitekintés az értelmezésekre]. Beograd, 1996.
- Gavrilović, Slavko: *Patrijarh Arsenije ~arnojević i njegove ekonomske preokupacije od velike seobe do smrti 1706. godine* [Arsenije ~arnojević pátriárka és gazdasági elfoglaltsága a nagy vándorlástól haláláig, 1706-ig]. Sremski Karlovci, 1990.
- Gavrilović, Slavko: *Tipologija panonskih gradova* [A pannon városok tipológiája]. Smederevo, 1992.
- Gavrilović, Slavko: *Iz istorije Srba u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj (XV-XIX vek)* [A horvátországi, szlavóniai és magyarországi szerbek történetéből (15-19. század)]. Beograd, 1993.
- Gavrilović, Slavko: *Srbi u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji u borbama protiv Turaka od XV-XVIII veka* [A szerbek Magyarországon, Horvátországban, Szlavóniában a törökök elleni harcban a 15-18. században]. Beograd 1993.
- Gavrilović, Slavko: *Srbi u Habsburškoj Monarhiji 1792-1849* [A szerbek a Habsburg Monarchiában 1792-1849]. Novi Sad, 1994.
- Istorija Beograda* [Belgrád története]. Beograd, 1995.
- Jovanović, Slobodan: *Vlada Milana Obrenovića* [Milan Obrenović kormánya]. Beograd, 1990.

- Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941-1946* [A magyarok Vajdaságban 1941-1946]. Novi Sad, 1996.
- Končar, Ranko: *Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929-1941* [Az ellenzéki pártok és az autonómia Vajdaságban 1929-1941]. Novi Sad, 1995.
- Krestić, Vasilije: *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914* [A horvátországi és szlavóniai szerbek története 1848-1914]. Beograd, 1991.
- Krkluš, Ljubomirka: *Istorija političkih i pravnih institucija u Vojvodini 1918-1919* [A politikai és jogi intézmények története Vajdaságban 1918-1919]. Novi Sad.
- Maricki Gađanski, Ksenija: *Drevni ariji u radovima iz XIX veka, neka pitanja naše kulturne istorije* [.....]. Novi Sad, 1991.
- Mihailović, Stevan: *Baranja od najstarijih vremena do danas* [Baranya a legrégebbi időktől napjainkig]. Beograd, 1991.
- Milosavljević, Jovan: *Srpsko-hrvatski spor* [A szerb-horvát vita]. Beograd, 1991.
- Mitrović, Andrej: *Prekretnice novije srpske istorije* [A legújabb szerb történelem fordulópontjai]. Kragujevac, 1995.
- Mitrović, Jeremija: *Srbofobija i njeni izvori* [A szerb-fóbia és forrásai]. Beograd, 1991.
- Palij, Milenko: *Novi Sad u novembarskim danima 1918* [Újvidék 1918 novemberében]. Novi Sad, 1992.
- Peković, Gordana: *Istorija srpske kulture* [A szerb kultúra története]. Gornji Milanovac, 1994.
- Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918-1988* [Jugoszlávia története 1918-1988]. Beograd, 1989.
- Petranović, Branko: *Agonija dve Jugoslavije* [A két Jugoszlávia agóniája]. Šabac, 1991.
- Popov, „edomir” i Jelena: *Vojvodina – srpsko pitanje* [Vajdaság – a szerb kérdés]. Sremski Karlovci, 1993.
- Popov, „edomir”: *O istoriji i istoriografiji* [A történelemről és a történészekről]. Sremski Karlovci, 1999.
- Popović, Milivoje: *Borba za parlamentarni režim u Srbiji* [Harc a parlamentáris rendszerért Szerbiában]. Beograd 1991.
- Pribićević, Svetozar: *Diktatura kralja Aleksandra* [Sándor király diktatúrája]. Zagreb, 1990.
- Pruić, Ilija: *Spoljašnja politika Srbije 1804-1914* [Szerbia külpolitikája 1804-1914]. Beograd, 1991.
- Rakić, Lazar: *Vojvodina u vreme stvaranja Jugoslavije* [Vajdaság Jugoszlávia létrehozásának idejében]. Beograd, 1989.
- Rokai, Peter: *Ugarska i Mađari u deli Ilariona Ruvarca. Szöveggyűjtemény* [Magyarország és a magyarok Ilarion Ravarac munkásságában]. Novi Sad – Sremska Mitrovica, 1997.
- Roksandić, Drago: *Srbi u Hrvatskoj* [A szerbek Horvátországban]. Zagreb, 1991.
- Roksandić, Drago: *Srpska i hrvatska povjest i „nova historija”* [A szerb és horvát történelem és az „új történelem”]. Zagreb, 1991.
- Samarđić, Radovan: *Ideje za srpsku istoriju* [Eszmék a szerb történelemhez]. Beograd, 1998.

- Sforca, Karlo: *Nikola Pašić i jugoslovensko ujedinjenje* [Nikola Pašić és a jugoszláv egyesülés]. Beograd, 1991.
- Stanković, Đorđe: *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije* [Nikola Pašić, a szövetségesek és Jugoszlávia létrehozása]. Zaječar, 1995.
- Stojančević, Vladimir: *Presek kroz istoriju srpskih seoba od XIV do početka XVIII veka*. Novi Sad, 1991.
- Stojančević, Vladimir: *Srbija i Evropa 1804-1918* [Szerbia és Európa 1804-1918]. Novi Sad, 1996.
- Stojanović, Nikola: *Srbija i jugoslovensko ujedinjenje* [Szerbia és a jugoszláv egyesülés]. Beograd, 1991.
- Stvaranje jugoslovenske države* (a hasonnevű tudományos tanácskozás szövegei) [A jugoszláv állam megteremtése]. Beograd, 1998.
- Subotić, Dragan: *(KON)federalizam u Jugoslaviji 1918-1990* [(KON)föderalizmus Jugoszláviában 1918-1990]. Beograd, 1990.
- Šepić, Dragovan: *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije* [Jugoszlávia születésének sorsdöntő dilemmái]. Rijeka, 1998.
- Tošić, Predrag: *Kako je ubijena druga Jugoslavija* [Hogyan gyilkolták meg a második Jugoszláviát]. Skopje, 1994.
- Zbornik radova naučnog skupa: *Braća Ruvarac u srpskoj historiografiji i kulturi* [Konferencia szöveggyűjtemény: A Ruvarac testvérek a szerb historiográfiában és kultúrában]. Novi Sad, 1997.
- Zečević, Miodrag: *Diplomska prepiska srpske vlade 1917. godine* [A szerb kormány 1917-ik évi diplomáciai levelezése]. Beograd, 1991.

SOKCSEVITS DÉNES

Magyarország története a horvát történettudományban 1989-1999

A magyarság története a horvát történettudományban mindig is kiemelt érdeklődésre tarthatott számot, amit elsősorban a több mint nyolcszáz éven keresztül fennálló magyar-horvát államközösség létezése és a két nép történelmének, sorsának ebből adódó összefonódása indokolt. Számos kiváló horvát történész ismerte jól a magyar nyelvet Ivan Bojnić-től kezdve Milan Šufflayon át Ferdo Šišić-ig, talán mégis meglepő, de olyan horvát történészről, aki munkássága jelentős részét kifejezetten a magyar történelem tanulmányozásának szentelte volna, nem beszélhetünk. Annak ellenére sem, hogy a horvát nemzeti történelemnek a 9. század végétől kezdve egészen 1918-ig húzódó időszakának megértéséhez a fent említett államközösség létéből fakadóan egyben a magyar-horvát viszony kutatása, elemzése is elengedhetetlen.

A királyi és a titói Jugoszláviában egyaránt a történeti magyar-horvát viszonyra a horvát történettudomány a dualista korszak nemzeti történetírásának szemszögéből tekintett, noha annak a régmúlta, a magyar-horvát államközösség kezdeteire vonatkozó álláspontjait is gyakran Zágráb és Budapest aktuális politikai viszonyai befolyásolták. A 20. század közepéig a horvát történettudományban a pozitívista szemlélet uralkodott, s a kutatások elsősorban a politikatörténet (részben a hadtörténet, kultúrtörténet) területén zajlottak, bár egy-egy társadalomtörténeti munka is megjelent. A magyar-horvát viszonyok is elsősorban a politikai oldalát vizsgálták. A második világháború után a marxista elvek hatására előtérbe került a gazdaság- és

társadalomtörténet kutatása, amely a kezdeti – ideológia szülte – torzítások ellenére (vagy azok elmúltával) új eredményekkel gazdagította a horvát történettudományt. A hatvanas-hetvenes években a legújabbkori történelem, s főleg a második világháború és az azt követő szocialista időszak interpretálását leszámítva a horvát történészek (magyar kollegáikhoz hasonlóan) fokozatosan kezdték levetni a merev ideológiai béklyókat, s a nyugat-európai történettudomány új történelemszemléletének ismeretében nemcsak új területekre terjesztették ki a történeti kutatásokat, de néhányan közülük – itt kell megemlíteni Nada Klaiūt, a horvát középkor jeles kutatóját – a magyar-horvát viszonyhoz kötődő múlt századi eredetű sztereotípiáktól is igyekeztek megszabadulni. Ugyanakkor az is tény, hogy a horvát tudományosság 1989/90-ig, talán a művészettörténetet és irodalomtörténetet kivéve, viszonylag csekély érdeklődést tanúsított Magyarországgal, a magyar történelem iránt (nem számítva a már említett megkerülhetetlen kétoldalú viszony, jobbra hagyományos sémák között végzett elemzését), valamint a magyar kultúra iránt, olyannyira, hogy a horvát egyetemeken nemcsak magyar tanszék nem volt, de nem működött hungarológiai kutatásnak szentelt műhely sem (bár a magyart mint idegen nyelvet korlátozott óraszámban egy-egy magyarországi lektor oktattatta a Zágrábi Egyetemen). A horvát történészek túlnyomó többsége a magyar történettudomány újabb eredményeit a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt csak kisebb részben, idegen nyelvű fordítások révén ismerhette meg. Ez alól kivételt képez az utóbbi évtizedek jelentős hatású horvát történésze, a 19. századi horvát történelem kiemelkedő kutatója, Mirjana Gross, aki rendszeresen figyelemmel kísérte, kíséri a magyar nyelvű szakirodalmat is. Ugyanígy meg kell említenünk, hogy az utóbbi évtizedek talán legkiválóbb horvát gazdaságtörténésze, a nemrégiben elhunyt Igor Karaman is értett magyarul, s rendszeres kapcsolatot tartott a magyar történész szakmával.

*Magyarország, a magyar történelem
és kultúra kutatása 1989-től 1999-ig*

Bármennyire megkerülhetetlennek látszik bizonyos magyar történelmi kérdések felvetése a horvát történelem 1102-1918-ig tartó korszakában (s a horvát-magyar viszony tárgyalásakor a horvát kollegák általában nem is kerülnek ezt meg), még mindig nem beszélhetünk arról, hogy a horvát törté-

nészek között lennének a magyar történelemnek specialistái (vagyis kifejezetten e témára szakosodott kutatói), s még kevésbé állíthatjuk, hogy létezne történeti témákkal foglalkozó, szélesebb értelemben vett hungarológia, vagy a magyar történelem, a magyar-horvát viszony kutatására szakosodott műhely, függetlenül attól, hogy 1990/91 után Horvátország-szerzte a Magyarország irányában tapasztalható politikai rokonszenvhullám élénkítően hatott a kétoldalú kulturális kapcsolatokra. Míg az irodalomtörténeti és művészettörténeti kutatások művelői az utóbbi időben több tanulmányt szenteltek a magyar-horvát irodalmi-képzőművészeti kapcsolatoknak, addig ilyen jellegű munka a horvát történettudományban viszonylag kevés jelent meg az utóbbi évtizedben. Ezt csak részben magyarázza, hogy a horvát kutatók nemzeti történelmük kutatása során úgyszólván beleütköznek magyar témákba, tehát nem szükséges a specializáció. E „spontán” találkozások a magyar történelemmel egyébként csapdát rejthetnek magukban, hiszen a magyar múlt korántsem korlátozódik a magyar-horvát viszony történetére. A Zágrábi Egyetemen Magyarország története tárgyából vizsgáztatóként szerzett tapasztalataim szerint egyes hallgatók beleestek ebbe a hibába. Az 1989 előtt Horvátországban tapasztalt Magyarország iránti viszonylag csekély érdeklődésnek számos oka volt (a történeti okok elemzésétől eltekintenek, mert ez külön tanulmányt igényelne). Az a tény, hogy a magyar nyelvnek és irodalomnak nem volt önálló tanszéke, egyszerre nevezhető az érdeklődés hiánya egyik okának és következményének is. Ebben az időben a horvátországi magyar pedagógusok is az Újvidéki Egyetem magyar szakán szerezhettek diplomát.

A kilencvenes években Magyarország iránt megnövekedett érdeklődés is közrejátszott abban, hogy a horvát fél hajlandó volt pótolni e régi hiányosságot, és 1994/1995-ben hungarológiai tanszék kezdte meg működését a Zágrábi Egyetemen (persze ehhez a magyar fél ösztönző hatása is hozzájárult). A szak iránti érdeklődés igen nagy, jelenleg több mint nyolcvan hallgató igyekszik megismerkedni a magyar nyelv és irodalom rejtelseivel. A hallgatók többsége horvát anyanyelvű, s csak kisebbik hányaduk kerül ki a horvátországi magyar közösség tagjai közül. 2000 elejéig ugyan még egy hallgató sem szerzett diplomát e szakból, s az utóbbi négy-öt évben, s most is jobbra magyarországi vendégtanárok, valamint magyar lektorok segítségével folyik az oktatás. Horvát származású és állampolgárságú hungarológus még nincs a tanszék oktatói között (bár most legalább

az esély megvan ilyen szakemberek kinevelésére). A tanszék vezetője szakmája szerint indológus.

Ugyancsak újdonságnak tekinthető, hogy a szintén a Zágrábi Egyetem keretein belül működő, önálló Horvát Stúdiumok történelem szakán az 1998/99-es tanév tavaszi szemeszterétől kezdve – a már korábban elindított Ausztria, illetve Velencei Köztársaság (mint Horvátországgal egykoron szomszédos államok) története mellett a Magyarország története tárgy oktatása is megkezdődött, horvát nyelven. Az új, szabadon választható tárgy oktatásának bevezetésére Mirko Valentić, a zágrábi Horvát Történettudományi Intézet (Hrvatski institut za povijest) igazgatója tett javaslatot. Jelenleg mintegy harminc hallgató számára e sorok írója tart előadásokat.

Más horvátországi történelem tanszékeken tudomásom szerint nem volt hasonló kezdeményezés. Horvátországban Zágrábon kívül még Zadarban és Eszéken folyik történelem szakos képzés. Történettudományi intézet Zágrábban három is működik: a már említett Horvát Történettudományi Intézet (kihelyezett részleggel Slavonski Brodban), a Zágrábi Egyetem által létrehozott Horvát Történettudományi Intézet (Zavod za Hrvatsku Povijest), valamint a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia által működtetett, de jobbra középkori történelmet kutató Történettudományi Intézet (Zavod za Povijest HAZU). A horvát akadémiának önállóan működő, de zömmel helyi történelemmel foglalkozó intézetei vannak Rijekában és Dubrovnikban is. Noha eddig kifejezetten a magyar történelem szakértőjének tekinthető kutató egyikben sem dolgozott, az utóbbi időben megvan a remény arra, hogy a helyzet változzék, ugyanis számos fiatal horvát történész végez, illetve már végzett posztgraduális tanulmányokat a budapesti Közép-Európai Egyetemen (CEU). Bár a magyar nyelv elsajátítása nem ment számukra könnyedén (köztudottan a CEU tanítási nyelve angol), de magyar tanáraik révén a magyar szakirodalmat megismerhették. Egyébiránt a CEU-nak vannak (voltak) horvátországi vendégtanárai is, pl. Neven Budak és Drago Roksandić.

Természetesen a jugoszláv időkben is volt intézményes és személyes együttműködés a történész (és levéltáros) szakma hazai és horvátországi képviselői között, de az első magyar-horvát történész konferenciára Polányi Imre javaslatára 1994-ben került sor Szigetváron (horvát részről ezen többek között részt vett Miroslav Kurelac akadémikus, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Történettudományi Intézetének akkori igazgatója,

valamint Bruna Kuntić-Makvić professzor, a Zágrábi Egyetem Történelem Tanszékének akkori vezetője). Sajnos az előadások anyaga kötetben nem jelent meg. Ekkor javaslat született egy magyar-horvát történész vegyesbizottság megalakítására is. Magyar részről a megalakítás folyamata megindult, a bizottság magyar elnöke Ormos Mária akadémikus, titkára Sokcsévi Dénes lett. A vegyesbizottság hivatalos működésének elkezdésére azonban még mindig nem került sor, mert a szervezési folyamat a horvát fél részéről elakadt, azzal az indokkal, hogy a horvát akadémia kereteiben eddig egyetlen hasonló vegyesbizottság sem működött. A tényleges együttműködés azonban megindult, s az utóbbi években több magyar történész jutott ki horvátországi tudományos konferenciákra (elsősorban a Horvát Történettudományi Intézet által szervezettek), a vegyesbizottság magyar tagjainak, illetve az említett zágrábi intézet fogadókészségének, valamint az intézetben évekig dolgozó Bene Sándor irodalomtörténész közreműködésének köszönhetően.

Az utóbbi néhány évben Zágrábban a Horvát Írószövetség (Društvo Hrvatskih Književnika) útjára indított egy *Biblioteka Relations* címen futó sorozatot, amely Horvátország és más európai országok, népek történeti, kulturális, irodalmi és művészeti kapcsolatait mutatja be. E sorozatban többek között megjelent már Horvátország és Nagy-Britannia, Ukrajna, Olaszország, Szlovákia, Portugália stb. kapcsolatait bemutató kötet. Általában egy vagy több tanulmányt a legtöbb kötetben a két nép közötti történeti viszony bemutatásának szenteltek. Különösen kiemelkedőnek tartom a nagy múltú, de korántsem konfliktusmentes horvát-olasz (illetve itáliai, velencei) viszony összefoglaló elemzését a Horvátország/Itália kötetben a fiatal olasz specialista, Lovorka – orali – tollából. Ezek után kissé különös, hogy a magyarul kitűnően tudó (és Hamvas Béla műveit horvátra fordító) zágrábi művészettörténész, Jadranka Damjanov által szerkesztett, kitűnő művészeti és irodalomtörténeti tanulmányokat felsorakoztató, 1995-ben megjelent *Hrvatska/Mađarska* [Horvátország/Magyarország] kötetből teljességgel hiányoznak a két nép közös történelmével, a több mint nyolcszáz éves magyar-horvát államközösséggel foglalkozó munkák. A művészettörténeti-irodalomtörténeti tanulmányok zöme a magyar-horvát kulturális érintkezések hagyományos témáival – a magyar romantika Dalmáciában, horvát-dalmát képzőművészek Mátyás és a Jagellók udvarában, Janus Pannonius és Vitéz János, valamint a Zrínyi fivérek munkássága, Miroslav Krleža magyar vo-

natkozásai stb. – foglalozik. Újdonságként hat viszont Marija Mirkovič *Magyar szentek a horvát képzőművészetben* című tanulmánya, mivel a magyar szentek horvátországi kultuszáról a korábbi korszakok horvát tudományában nemigen esett szó.

Feltétlenül meg kell említenünk, hogy az első Magyarország történetét bemutató könyv is 1995-ben jelent meg Zágrábban. A *Povijest Mađarske* [Magyarország története] címen megjelent munkát Drago Roksandič fordította horvát nyelvre, ugyan nem magyarból, hanem angolból. (A mű eredeti címe *Egy ezredév volt*, és Hanák Péter szerkesztésében 1986-ban jelent meg Budapesten.) A könyv Horvátországban nagy érdeklődést váltott ki, másodsor is ki kellett adni, a horvát történészszakma nagy érdeklődéssel és elismeréssel fogadta a kötetet, de észrevételeket is tett annak tartalmával kapcsolatban. Így például lehet, hogy szerencsésebb lett volna egy, a rendszerváltozás után megjelent magyar összefoglaló munkát lefordítani horvát-ra, amely a második világháború utáni eseményekről, így az 1956-os forradalomról is objektívebb képet ad. A legfőbb bírálatot azonban az váltotta ki, hogy a magyar szerzők a hagyományos magyar történelemfelfogással összhangban (ebben, s így az említett könyvben is Horvátország tulajdonképpen csak akkor szerepel, amikor Szent László meghódítja, majd a nemzeti-ségi kérdés tárgyalásánál megjelenik az illirizmus, illetve Jelačić akciója, majd az államközösség 1918-as felbomlása) kevés figyelmet szenteltek a magyar-horvát államközösségnek, a több mint nyolc évszázados magyar-horvát együttélésnek. A kilencvenes évek magyar történetírásában, illetve magyar kutatók (pl. Katus László, Niederhauser Emil, Kiss Gy. Csaba) térségünk történetéről szóló megnyilatkozásaiban a magyar-horvát államközösség létezése sokkal hangsúlyosabb szerepet kap.

A magyar-horvát államközösség története, a viszony vitás pontjai az újabb horvát történettudományban

A magyar-horvát viszony új hangvételű tárgyalása, különösen a közös középkori és koraujkori történet esetében, voltaképpen nem teljesen új jelenség, már az 1970-es, 1980-as években is találhatunk rá példát (most itt arra nem térek ki, miért és miképpen kaptak a hagyományos horvát nemzeti történetírásban negatív előjelet a közös magyar-horvát történelem olyan szakaszai is, amelyek még a horvát népi epikában is pozitív kicsengésűek).

Míg a horvát történészek Franjo Račkitól kezdve Smitiklason át Vjekoslav Klaić-ig a magyar-horvát államközösség létrejöttét, a függetlenség elvesztését nemzeti tragédiának tartották, az újabb horvát történettudomány sokkal árnyaltabban, a korabeli európai viszonyok között vizsgálja a kérdést, s elveti a 19. századi nemzetállami elvárások és elképzelések visszavetítését a középkorba. A jeget ezen a téren a hetvenes-nyolcvanas években Nada Klaić törtéte meg a horvát középkorról szóló szintéziseiben (bár korábban Šufflay, sőt Šišić is igyekezett árnyalt képet adni a magyar-horvát viszony korai századairól), amelyek újabb változata már posztumusz, 1990-ben jelent meg. Ezekben a 11-12 századi viszonyok keretei között vizsgálja az Árpádok horvát trónra kerülését, s az 1918 előtt, de sokáig utána is tabunak számító irományt, a *Pacta conventat* teljes nyugalommal 14. századi keletkezésű krónikarészletnek nevezi. Mivel ezt a horvát rendi, majd dualista-kori politikai hagyomány a horvát önállóságot garantáló szerződésnek tartotta, amelyet Kálmán király kötött a horvát előkelőkkel, ezért az iromány eredetiségét 1918 előtt – persze a magyar történészeket nem számítva – csak Milan Šufflay merete megkérdőjelezni, s a kérdés a jugoszláv korszak horvát történettudományában is sokáig tabunak számított. Már Nada Klaić nyomdokán haladva írta meg Ivo Goldstein *Hrvati i rani srednji vijek* [A horvátok és a korai középkor] című munkáját, amely reális képet ad a 10-12. századi magyar-horvát viszonyról, többek között Tomislav királynak a kalandozó magyarok felett aratott győzelmének nagyságához, sőt hitelességéhez fűz kérdőjeleket (egy középkori horvát krónika ad erről nem éppen konkrét hírt). A legújabb horvát középkorral foglalkozó szintézis Tomislav Raukar műve *Hrvatsko srednjovjekovlje* [A horvát középkor] egészen a mohácsi csatáig mutatja be a horvát történelmet, s kifejezetten objektíven ítéli meg a magyar-horvát államközösség kérdéskörét, a horvát tudomány szempontjából újszerűen ítéli meg Zsigmond király tevékenységét, és végképp a legendák közé száműzi a korábbi horvát történetírás (és szépirodalom) tézisé a Mária- és Zsigmond-ellenes főúri összeesküvések és pártharcok horvát függetlenségi háborús jellegéről (noha ezt már Jaroslav Šidak is megkísérelte Šišić *A horvát történelem áttekintése* c. művének 1962-es kiadásához fűzött egyik jegyzetében). Raukar újabb magyar szakirodalmat is használt (Györfy György, Kristó Gyula, Matúz József műveit). Egy reprezentatív sorozat indult útjára Zágrábban 1997-ben *Hrvatska i Evropa* [Horvátország és Európa] címmel, melynek első kötete is e címet viseli. Ebben a történeti tárgyú tanul-

mányok szerzői, Lujó Margetić, Tomislav Raukar, Ivo Goldstein tág európai horizontokba helyezve vizsgálják a koraközépkori horvát állam helyzetét, az Árpádok Magyarországa és a Horvát Királyság viszonyát is.

A török korral kapcsolatban a magyar szakirodalom (és tegyük hozzá, a magyar szakmabeliek) legjobb ismerőjének Nenad Moačanin számít, akit e munkájában magyar származású felesége segít. A nemrégiben megjelent, török korról szóló horvát összefoglaló munka, Ive Mašuran könyve, a *Hrvati i Osmansko carstvo* [A horvátok és az Oszmán Birodalom] ugyan híven mutatja be a korszak magyar-horvát közös küzdelmeit, de irodalomjegyzékében a török korszakról az utóbbi évtizedekben keletkezett gazdag és jelentős magyar szakirodalomból semmi sem szerepel.

Az újabb korok esetében a magyar-horvát viszony kapcsán a 19. század, illetve az 1790-1918-ig terjedő időszak ingerelte vitára a szakmát, különösen 1848 kérdése, valamint a magyar-horvát kiegyezés és az azt követő magyar-horvát viszályok. E korszak kutatói közül kimagaslik Mirjana Gross (társszerzője Agneza Szabo), akinek 1992-ben megjelent műve, a *Prema hrvatskom građanskom društvu* [A horvát polgári társadalom felé] című a horvát szakirodalomban e témában eddig megjelent legkorszerűbb szemléletet tükröző munka, amely a valóban súlyos konfliktusokkal terhelt korabeli magyar-horvát viszonyt igyekszik tárgyilagosan bemutatni, a magyar-horvát kiegyezést az egész Monarchia keretei között vizsgálja (tehát nemcsak kétoldalú viszonyrendszerben), s mintegy lezárva az évszázados (előbb politikai, s csak azután szakmai) vitát, elismeri, hogy az 1868-as magyar-horvát kompromisszum Horvát-Szlavónországnak közjogi szempontból az államiság számos elemét biztosította. Gross természetesen rendszeresen hivatkozik a korszakkal foglalkozó magyar szakirodalomra is.

Érdekességgént jegyzem meg, hogy Dušan Bilandić *Hrvatska moderna povijest* [A modern horvát történelem] című, a 20. századi horvát történelmet bemutató szintézisének a Monarchia koráról szóló bevezető fejezetében bár a korabeli magyar politikai elit Horvátországgal kapcsolatos politikájáról többnyire negatívan ír, de az is igaz, hogy például a horvát hagyományban rendkívül ellenszenves zsarnokként lefestett Khuen Héderváry Károlyról (horvát bán 1883-1903) meg meri írni, hogy bizonyos mértékig képes volt tolerálni még az ellene szervezett utcai megmozdulásokat is, magáról a Habsburg Monarchiáról pedig mint a Horvátország számára a fejlődést biztosító keretről beszél, s idézi Stjepan Radić horvát politikusnak egy

kevésbé ismert gondolatát, amelyben a Monarchia széthullását annak valamennyi népére nézve katasztrofálisnak ítélte meg.

A Magyarországról, a magyar-horvát viszonyról szóló újabb munkák a horvát történettudományban

Természetesen hosszasan lehetne folytatni a horvát nemzeti történelem kutatóinak műveiben szereplő Magyarországgal kapcsolatos álláspontokat, de inkább rátérnék az egyelőre nem túl nagyszámú, közvetlen Magyarországgal vagy kifejezetten a magyar-horvát viszonyról foglalkozó horvát történészek tollából származó munkákra (hogy melyikük lesz „magyar specialista”, az még a jövő titka, de néhányuk már ismeri a magyar nyelvet, és figyelemmel kíséri az újabb magyar szakirodalmat is).

Magyarország történetét, a magyar-horvát viszonyt tárgyaló könyv (nem számítva a már feljebb említett *Hrvatska/Mađarska* [Horvátország/Magyarország] című művészettörténeti-irodalomtörténeti tanulmánykötetet) nemigen jelent meg Horvátországban. Juraj Lončarević *Hrvati u Mađarskoj i trianonski ugovor* [A magyarországi horvátok és a trianoni szerződés] című, nem sok eredetiséget felmutató könyve (illetve annak csak első fejezete eredeti, mert a továbbiakban a magyarországi horvát kisebbség történetét és kultúráját mutatja be – jobbára magyarországi horvát szerzők művei és nem saját kutatások alapján) a magyarországi horvátokkal kapcsolatban vizsgálja a trianoni békeszerződés hatásait. Kétségtelen, hogy a magyarországi horvát kisebbséget súlyosan érintette a határvonalak meghúzása és az anyanemzettől való elszakadás, a szerző Pašić szerb politikust és köreit vádolja a horvát érdekek figyelmen kívül hagyásával, de közben teljesen megelégedezik arról, hogy e békeszerződésnek volt nagyobb vesztese is – történetesen a magyarság.

A másik, Magyarország nevét a címében viselő könyv viszont a horvát középkor kutatóinak körében is elismerést kiváltó, a középkori Magyar Királyság (ahogyan a szerző is nevezi: *Archiregnum Hungaricum*) és Bosznia, illetve Horvátország kapcsolatait vizsgálja a 14. században. A mű címe: *Putanija klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću* [Az inga járása. A magyar-horvát királyság és Bosznia a 14. században], szerzője, Mladen Anđić a források újbóli áttekintése mellett fontosnak tartotta a hazai szakirodalom mellett az újabb magyar munkák beható tanulmányozását (Mályusz Elemér,

Fügedi Erik, Makkai László, Makk Ferenc, Király K. Béla, Rokai Péter, Somo gyi Ferenc, Szűcs Jenő stb.). Könyvében a korábbi horvát munkákhoz képest teljesen más kép rajzolódik ki az Anjou-kori Magyar Királyság szerepéről. Anĭ kifejezetten egymással szoros kapcsolatban állónak – bármiféle érzelmi minősítés nélkül az Archiregnum Hungaricum részének – írja le a térség országait. Művének befejező részében vitába szállt Nada Klaiĭ tyal, aki bár Magyarországgal kapcsolatban sok újat is hozott a horvát történelemszemléletbe, de a Vjekoslav Klaiĭ óta kialakult horvát hagyománnyal összhangban pl. tagadta, hogy a magyar királyok adót szedtek és ténylegesen birtokot adományoztak volna a tulajdonképpeni Horvátországban (a Kapela hegységtől délre). Anĭ számos forrás hiteles olvasatán keresztül bebizonyítja, hogy az Árpádok hatalma új királyságukban egyáltalán nem volt névleges, s az Anjoukkal együtt Boszniára is sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, mint azt a horvát történészek korábban feltételezték.

Ugyancsak Bosznia és a Magyar Királyság, illetve a bosnyák egyház kapcsolatairól írt tanulmányt Dubravko Lovrenoviĭ 1994-ben *Utijecaj Ugarske na odnos Crkve i drĭave u srednjovjekovnoj Bosni* [Magyarország hatása az egyház és az állam viszonyára a középkori Boszniában] címmel. A magyar nyomásgyakorlást ő a szláv liturgiájú boszniai katolikus püspökség latinizálási kísérletének tartja.

Ugyancsak meg kell említenünk Ivo Prlender tanulmányát a zágrábi *Historijski zbornik*ből Zsigmond védelmi rendszeréről és a tatai egyezményről, amely horvát részről a zsigmondi védelmi politika új megítélésének számít.

Bár ez nem tanulmány, csak egy forráskiadványhoz fűzött jegyzet, mégis érdemes megemlíteni: Damir Karbiĭ zágrábi történész Neustadtter 1848/49-es császári tábornok 1994-ben Zágrábban megjelentetett memoárjaihoz írt jegyzeteiben a magyar szereplőket a magyar szakirodalom alapján mutatja be, s szükségesnek tartotta „kiigazítani” a császári tábornok által megrajzolt szélsőségesen negatív Kossuth-képet. Karbiĭ egyébként a CEU-n doktorált a 14. századi horvát nemesi nemzetségekkel kapcsolatos témából, s kitűnően ismeri a vonatkozó magyar szakirodalmat.

Érdemes felhívni a figyelmet egy magyarul jól beszélő és kitűnően olvasó fiatal horvát történész, Boris Nikšĭ tanulmányára, amely 1999-ben jelent meg a zágrábi *Gazophylacium*, illetve a budapesti *Rijeĭ* című folyóiratokban Rákóczi és a horvát rendek kapcsolatairól.

Ugyancsak magyar témájú Tomislav Markus 1997-ben megjelent tanulmánya a zágrábi *„asopis za suvremenu povijestben Mađarski nacionalizam i hrvatska politika 1848-1849* [A magyar nacionalizmus és a horvát politika 1848-1849] címmel, amely példákkal illusztrálva írja le, hogy a magyar forradalom első horvát visszhangja kifejezetten pozitív volt. Ugyancsak ehhez a témához kapcsolódik Vlasta Švogernek a budapesti *Café Babelben* megjelent tanulmánya (*Az 1848/49-es magyar forradalom visszhangja Horvátországban*), mely a korabeli horvát sajtóban követi nyomon a magyarországi események, illetve a magyar-horvát viszony tükröképét, s különösen érdekes a magyar forradalom bukásának és megtorlásnak a horvátországi sajtóvisszhangja.

Az 1848-as eseményekkel kapcsolatos Drago Roksandićnak egy 1999-ben megjelent tanulmánya: *Ban Josip Jelačić (1801-1859), mitovi u promjenama i trajanjima* [Josip Jelačić bán (1801-1859), mítoszok változásaikban és folyamatukban]. A horvát szerző együttesen vizsgálja a Jelačić-tyal kapcsolatos horvát mítoszokat és magyar sztereotípiákat, a lehető legobjektívebben, minden indulattól mentesen.

Végül meg kell még említenem Marijan Maticka zágrábi történészt, aki egy, a *„asopis za suvremenu povijestben* megjelent tanulmányában – *Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945-1950)* [Magyarország a központi horvát újságokban (1945-1950)] – Magyarország sajtóbeli tükröképét vizsgálta a második világháborút és a Tájékoztató Iroda határozatát követő években.

A sor nem túl hosszú, de az utóbbi évek fejleményei arra utalnak, hogy hamarosan megszaporodnak a horvát szaksajtóban a Magyarországgal foglalkozó történeti tanulmányok, s esetleg újabb kötetek is napvilágot látnak.

DÉNES SOKCSEVITS

The History of Hungary in the Croatian History Writing, 1989-1999

In Croatian history writing the history of Hungary has always been treated with special interest, which can be explained by the more than 800 years of Hungarian-Croatian commonwealth, and the resulting intertwining of the history and fate of the two nations. In Yugoslavia during the monarchy and under Tito,

Croatian history writing viewed the historical Hungarian-Croatian relationship from the point of view of the national history writing of the dualist era, though the views on the far past, on the beginning of the Croatian-Hungarian commonwealth were often influenced by the current political relationship between Zagreb and Budapest. According to the author, however indispensable it is to discuss Hungary-related issues in the Croatian history regarding the period between 1102 and 1918, there are no specialists on Hungarian history among Croatian historians, there is no expert group that would specialize on Hungarian history, on the research on Hungarian-Croatian relationships, even though the political sympathy that has strengthened towards Hungary after 1990/91 throughout Croatia invigorated the cultural relationship between Croatia and Hungary.

BIBLIOGRÁFIA

- Anđić, Mladen: *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću* [Az inga járása. A magyar-horvát királyság és Bosznia a 14. században]. Zadar-Mostar, 1997.
- Bilandić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest* [A modern horvát történelem]. Zagreb, 1999.
- Bognár András (Andrija Bognár): *Položaj Mađara u Vojvodini od 1918-1945. The Status of Hungarians in Vojvodina from 1918 to 1945* [A vajdasági magyarok helyzete 1918-1945]. In *Jugoistočna Europa 1918-1945*, Zadari konferencia (1995. 09. 28-30.), 1996.
- Damjanov, Jadranka (szerk.): *Hrvatska/Mađarska. Stoljetne knjige i umjetničke veze* [Horvátország/Magyarország. Százéves irodalmi és művészeti kapcsolatok]. Zagreb, 1995.
- Goldstein, Ivo: *Hrvati i rani srednji vijek* [A horvátok és a korai középkor]. Zagreb, 1995.
- Gross, Mirjana-Szabo, Agneza 1992, *Prema hrvatskom građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* [A horvát civil társadalom felé: társadalmi fejlődés a civil Horvátországban a 19. század hatvanas és hetvenes éveiben]. Zagreb, 1992
- Klaić, Nada: *Srednjovjekovna Bosna* [A középkori Bosznia]. Zagreb, 1989.
- Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* [A horvátok történeleme a középkorban]. Zagreb, 1990.
- Kolarić, Aleksandra: *Juraj Utješenović i njegovo doba* [Juraj Utješenović és kora]. In *Povijesni Prilozi* 15. évf. 119-133. Zagreb, 1996.

- Lončarević, Juraj: *Hrvati u Mađarskoj i trianonski ugovor* [A magyarországi horvátok és a trianoni szerződés]. Zagreb, 1993.
- Lovrenović, Dubravko: Utjecaj Ugarske na odnos Crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni [Magyarország hatása az egyház és az állam viszonyára a középkori Boszniában]. In *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991* [A bosnyák ferencesek hét évszázada 1291-1991]. Konferenciakötet (Sarajevo, 1991. 04. 18-20) 37-93. Samobor, 1994.
- Markus, Tomislav: Madarski nacionalizam i hrvatska politika 1848-1849 [A magyar nacionalizmus és a horvát politika 1848-1849]. In *Asopis za suvremenu povijest*, 1997, 1: 41-67.
- Maticka, Marijan: Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945-1950) [Magyarország a központi horvát újságokban (1945-1950)]. In *Asopis za suvremenu povijest*, 1997, 3: 505-518.
- Matković, Stjepan: 1997, Afirmacija Khuenove autokracije. Izbori za hrvatski sabor 1897 [Khuen autokráciájának afirmációja. A horvát száborba való választások 1897]. In *Asopis za suvremenu povijest*, 1997, 3: 469-489.
- Mađuran, Ive: Hrvati i Osmansko carstvo [A horvátok és az Oszmán Császárság]. Zagreb, 1999.
- Nikšić, Boris: Ustanak Franje II. Rákóczija i vjerski sukobi u Ugarskoj [II. Rákóczi Ferenc felkelése és a vallási konfliktusok Magyarországon]. In *Povijesni prilozi*, 1997, 95-115.
- Nikšić, Boris: Rákóczi i Hrvati [Rákóczi és a horvátok]. In *Gazophylacium*, 1999, 1/2.
- Nikšić, Boris: Franjo II. Rákóczi i Hrvati [II. Rákóczi Ferenc és a horvátok]. In *Riječ*, 1999, 4.
- Prlender, Ivo: *Sporazum u Tati i Zigmundova obrambena politika* [A tatái egyezmény és Zsigmond védelmi politikája]. In *Historijski zbornik*, 1991, 23-41.
- Raukar, Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje* [A horvát középkor]. Zagreb, 1997.
- Roksandić, Drago: Ban Josip Jelačić (1801-1859), mitovi u promjenama i trajanjima [Josip Jelačić bán (1801-1859), mítoszok változásaikban és folyamatukban]. In *Zbornik Mirjane Gross*, 1999, 105-115.
- Supić, Ivan (szerk.): *Hrvatska i Europa. Rano doba hrvatske kulture* [Horvátország és Európa. A horvát kultúra első korszaka]. I. k. Zagreb, 1997.
- Šoktević, Dinko: *Nezavisna Država Hrvatska i Mađarska 1941. Pitanje diplomatskog priznanja. The Independent croatian State and Hungary in 1941. The question of diplomatic recognition* [A Független Horvát Állam és Magyarország 1941. A diplomáciai elismerés kérdése]. In *Jugoistočna Europa 1918-1995*. Dubrovnik konferencia (1996 05. 23-25.) 108-112, Zagreb, 1999.
- Švoger, Vlasta: Az 1848/49-es magyar forradalom visszhangja Horvátországban. In *Café Babel*, 1998, 1: 33-43.

GÖNCZ LÁSZLÓ

Hogyan látják a 20. század utolsó évtizedében a magyarságot és annak történelmét a szlovén történészek?

A magyarság és a magyar történelem jelenlétét a szlovén történészek tanulmányaiban, illetve a különböző jellegű szlovéniai történelmi (és egyéb) publikációkban javarészt az határozza meg, hogy a magyar és a szlovén nemzet az elmúlt, mintegy ezer esztendő során ugyan két szomszédos nép volt, de közvetlen, szerves összefonódások csak csekély mértékben léteztek. A szlovének által lakott területek döntő többsége osztrák érdekszféra volt (mintegy ezer évig az osztrák tartományok szerves részét képezték, illetve azokhoz kötődtek).

A második világháború utáni évtizedekben a szlovén történelmi művekben a magyarsággal behatóbban alig foglalkoztak (nem úgy, mint az ausztriai történelmi jelenségekkel, vagy mint arra a magyar-szlovák és magyar-román vonatkozásban bőségesen volt és van példa). Hasonló állapotnak vagyunk szemtanúi manapság is, habár mégis észlelhető némi előrelépés, mennyiségi és minőségi változás.

Kivételt, az elmondottaktól való jelentős eltérést csupán a mai Muravidék esete jelent. Ez a vidék ugyanis az első világháború végéig a történelmi Vas és Zala vármegyék szerves részét alkotta, így főleg ezzel kapcsolatosan történt a legtöbb utalás, ismertetés a magyar nemzeti történelmet és a magyarságot illetően.

Azt azonban már a bevezetőben hangsúlyozni kell – és ez vitathatatlanul minőségi változásnak számít –, hogy a kilencvenes években a szlovén történelemtudományban az előzőekhez képest tárgyilagosabb kép jelent meg a magyarságról. Ugyan még mindig tapasztalható bizonyos fokú felszínesség, és valamennyire jelen van a korábbi, jelentős mértékben a magyarság iránt kevés szimpátiát tápláló szemlélet, a jég azonban mégis megtört. Néhány, a fiatalabb nemzedékhez tartozó történétíró és egyéb szakember – köztük elsősorban muravidéki szlovének, illetve muravidéki kötődésűek is – szemlélete változott meg. Mindenképpen meg kell említeni a mura-szombati Területi Múzeum égisze alatt kialakult fiatal szakcsoportot (Metka Fujs, Janez Balažic és Branko Kerman), amelynek tevékenységében a magyar történelemre vonatkozó, illetve azzal közvetve vagy közvetlenül összefüggő művekből jelentős mértékben kikerültek az egykori, a többé-kevésbé általános jugoszláv történelemszemléletre jellemző beidegződések, amelyek egyrészt a magyarságot a közép-európai térségbe kevésbé illő, a többi népektől idegen elemnek mutatták be, másrészt a dualizmus korát, valamint a második világháború időszakát a magyarság tekintetében szinte törvénytzerűen a szélsőséges nacionalizmussal azonosították.

A továbbiakban elsőként megkísérlem ismertetni azokat a magyarságra általánosan vonatkozó utalásokat, amelyek különböző szerzők tollából a rendszerváltás után jelentek meg. Sajnos csak részben tudok eleget tenni annak az elvárásnak, hogy a nagy általánosságokba bocsátkozó, illusztratív jellegű kiadványokat teljesen kihagyjam (nem tudtam mellőzni például a nemrégiben megjelent *Ilustrirana zgodovina Slovencev* [A szlovének képes története] című reprezentatív kiadványt), ugyanis – a kevéske információ mellett is – azokban jelentkezik első alkalommal valamennyire (vagy részben) kronológiai és tartalmilag egyaránt elfogadható kontinuitás a magyar történelem fontosabb korszakairól. Fontos hangsúlyozni, hogy az utolsó évtizedben (és valójában korábban sem) szlovén történész nem közölt önálló kötetet a magyar történelemről, illetve annak bizonyos korszakáról.

A Muravidék sajátos tárgykörét, illetve annak bemutatását dolgozatom második részében próbálom meg valamelyest érzékeltetni. Sokszor természetesen az elképzelt differenciálást lehetetlen volt megvalósítani, ezért a csoportosítás kevésbé követi a tartalmi szempontokat.

A különböző műveket, illetve történelmi információkat nem a tanulmányok megjelenésének időrendjében, hanem egy-egy tartalmi körhöz vo-

natkoztatva ismertetem. Legtöbb esetben nem fűzök kommentárt az állítások objektivitását illetően, csupán ismertetem vagy idézem valamelyik szerzőt. Az ilyen megközelítésnek nyilván hátrányai is vannak, azonban tekintettel a két ország szakemberei (és közvéleménye) közötti viszonylagos ismeretlenségre, fontosabbnak tartottam, hogy ki-ki maga, szubjektívan vonhassa le a következtetéseit.

A magyarság múltjára utaló adatok, ismertetések

Peter Štih történész azt írja, hogy a magyarokat a nyugati, azaz a frank források először 862-ben említik meg, amikor feltehetően belekeveredtek a Duna mentén dúló viszályokba, mindenekelőtt a Karlman-féle felkelésbe és Rastislav önállósulási törekvéseibe. Azt azonban már biztos tényként közli, hogy 881-ben Bécs mellett megütköztek a bajor sereggel. 894-ben is betörték Pannóniába, és azt „teljesen elpusztították”. Štih szerint a magyarok Arnulf szövetségeseiből annak ellenségeivé váltak, így a Frank Birodalom pannon része nagyon veszélyeztetetté vált. A továbbiakban pontosan közli, hogy a magyarok a következő években elfoglalták a Duna-Tisza közét, majd a Dunántúlt jelentős részét is.¹

Fontos áttekintő történelmi műnek számít az 1999-ben megjelent *Ilustrirana zgodovina Slovencev* című kötet, amelyben a különböző fejezeteket neves szlovén történészek és szakemberek, Janez Cvirn, Igor Grdina, Martin Ivanič, Igor Longyka, Janko Prunk, Vasko Simoniti és Peter Štih írták.

A magyar honfoglalás időszakáról és a magyarságról a műben – egyebek mellett – a következőket olvashatjuk: „A magyarok finn-ugor eredetű nép, amelynek őshazája a Volga középső szakaszán volt. Onnan vándoroltak a Fekete-tenger északi partvidékére. Mint harcos, nomád nép, amely több törzsből tevődött össze, a magyarok már 880 táján belekeveredtek a Duna völgye középső szakaszáért folyó frank és nagymorva harcokba. A besenyők nyomására Árpád vezetésével 895-896-ban átlépték a Kárpátokat, és letelepedtek a Pannon-síkságon, főleg a Duna és Tisza közötti területeken; az a vidék állandó hazájukká vált. Letelepedésük után hamar veszélyeztetni kezdték szomszédaikat. Úgy 900-ig elfoglalták a frank Dél-Pannóniát, 906-ig megsemmisítették Nagymorvaországot, amely a belső hatalmi harcok miatt meggyengült, majd 907-ben Pozsonynál sorsdöntő győzelmet arattak a bajor seregek felett; ezzel majdnem fél évszázadra megnyitották az utat

sarcoló hadjárataik előtt a Duna völgyében, amelyeket Franciaországba, az Alpok vidékeire és Dél-Itáliába vezettek. A mai szlovén területeken át a Po folyó völgyébe először 898-ban nyomultak előre, majd a mi területünkön 955-ig, amikor I. Ottó császár a Lech mezején megállította zsákmányoló hadjárataikat, mintegy harmincszor kalandoztak. A Gorizia (Gorica) melletti Vogrsko település még ma is emlékeztet azokra a hadjáratokra, Furlániában viszont abból az időszakból ismert az ún. 'vogrska cesta' (magyar út) földrajzi név. A 955-ben elszenvedett vereség után a magyarok csatlakoztak a nyugat-európai civilizált világhoz; 975-ben megkeresztelkedett a legtekintélyesebb vezetői réteg, a fejedelmi Árpád-család. I. István 1000-ben a pápától koronát kapott és királyságot alapított, amelyet francia mintára vármegyékre osztott fel, egyházszerkezeti tekintetben pedig 10 püspökséget hozott létre az esztergomi érsekkel az élen. Utódai megerősítették a királyi hatalmat; 1102-ben Kálmánt megkoronázták horvát királlyá is, s ő elfoglalta Dalmáciát. II. Géza (1141-61) uralkodása alatt Erdélybe és a szlovákiai Szepesbe német telepesek érkeztek (főleg Szászországból), a nyugati kapcsolatok és befolyások azonban méginkább elmélyültek III. Béla uralkodásának korában, a 12. század végén. Közben nőtt a magyar nemesség befolyása is, és követelései a II. Endre által 1222-ben kiadott Aranybullában testesültek meg, amely révén külön kiváltságokat kaptak, amelyek közé az uralkodóval szembeni felkelés is besoroltatott. 1301-ben kihalt a hazai Árpád-házi dinasztia, amelynek uralkodása alatt a magyarok elfoglalták saját hazájukat. A korona és hatalom átszállt a nápolyi Anjoukra, majd Luxemburgi Zsigmondra (1387-1437), aki Cillei Borbálának volt a férje."

Az ismertetett tanulmányrészlet mellett arra is történik utalás, hogy a 10. század első felében zajló magyar kalandozásokról néhány forrás maradt Nyugat-Szlovéniában, valamint a szlovén-olasz határ olaszországi oldalán (ahol egykor, sőt van, ahol ma is szlovének élnek). A magyarokra vonatkozó utalásokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a sarcoló hadjáratok után rémes állapotot hagytak maguk után.²

A Cillei család révén közvetve a kötet kitér Magyarországra is. A viszonylag nagy hatalomra és tekintélyre szert tevő család a 15. század közepén a Stájer-vidékről áthelyezte súlypontját Magyarországra, ami azonban Cillei (II.) Ulrik nádorfehérvári meggyilkolásával befejeződött.³

A kötetben Magyarországról olyan vonatkozásban is szót ejtenek, miszerint a magyar nemzeti állam keretében (a történelmi Vas és Zala vármé-

gyékben) élő szlovének erős, elnemzettelenítő politikának és asszimilációnak voltak kitéve, ami az ún. vend teóriával párosult.⁴

A kései középkori történelem egyik kiemelkedő alakja, Hunyadi Mátyás a szlovén népköltészetben is jelen van. Ami Mátyás történelmi szerepét illeti, még mindig nagyon felszínes és számos tekintetben dezinformációkat tartalmazó közlések látnak manapság is napvilágot. Az *Ilustrirana zgodovina Slovencev* című kötetben egyrészt megállapítják, hogy az 1478-90-es időszakban Mátyás a királyságához csatolta Alsó-Ausztriát, valamint Stájerország és Krajna jelentős részét, másrészt nem tisztázzák (sőt még csak nem is utalnak arra) azokat a történelmi körülményeket, amelyek magyarázata nélkül Magyarország és Közép-Európa történelme a 15. század második felében aligha érthető meg. A kötetben inkább arról adnak némi információt, hogy mi biztosítja az alapját a Mátyás-legendának, és utalnak rá, hogy a népköltészetben megjelent, személyéhez kapcsolódó események inkább mesének, mint valós történetnek minősíthetők. Ebben a „magyarázatban” csupán annyi történelmi értékkel bíró szöveg található, amennyi Mátyás sikeres törökellenes politikájára utal (mindössze egy-két mondat).⁵ Ezt a hiányt azonban valamennyire pótolja Vasko Simoniti a *Slovenska zgodovina do razsvetlejnjestva* [A szlovén történelem a felvilágosodásig] című művében. Eltekintve attól, hogy feltehetően az *Ilustrirana zgodovina Slovencev*-ben is ő írta a részemről hiányosnak minősített részt, az utóbb említett kötetben ismerteti azokat a politikai eseményeket és fordulatokat, amelyek lehetővé tették Hunyadi Mátyás Magyarországot közép-európai nagyhatalommá fejlesztő politikáját, beleértve a cseh korona megszerzését, majd Bécs és az osztrák fennhatóságú területek elfoglalását.⁶

Simoniti az idézett műben kellő figyelemmel mutatja be a 16. századi török előrenyomulás időszakát, és annak keretében a magyar királyság „megsemmisítését”. Horvátországgal kapcsolatosan ugyan a szerző azt állapítja meg, hogy a török veszéllyel szemben nem részesült megfelelő biztonságban. A horvát nemesek ezért egyre erőteljesebben közelítettek a Habsburgokhoz, akik amúgy is jelentős politikai tekintélyre tettek szert – Simoniti szerint a legsikeresebb érdekházasságokat kötő család volt ez Európában (külön említi az 1515. évi kettős házasságot és öröklődési szerződést). Simoniti megállapítja, hogy Mohács után a Habsburgok sikeresen éltek a korábbi politikai törekvéseik gyümölcseivel, és Ferdinánd – még ha egy ideig Zápolya Jánosban komoly vetélytársra is talált – nagyon hamar (már

1527-re) megszerezte mindhárom koronát (a cseh, a magyar és a horvát koronára gondol).⁷ Hasonló szemlélet uralkodik Simonitinak egy korábbi könyvében is, amelyik közvetlenül a rendszerváltás után látott napvilágot.⁸

Nem árt megemlíteni, hogy 1997-ben a Szlovén Köztársaság Levéltára (Arhiv Republike Slovenije) egy törvény- és rendeletgyűjteményt adott ki, amelyben a 18. század közepétől egészen századunk utolsó évtizedéig található anyagot. A Magyarországra, illetve a Habsburg Birodalom magyar területeire vonatkozó részt Antoša Leskovec, a Maribori Területi Levéltár nyugalmazott történésze állította össze. A törvények és a rendeletek címét, érvénybe lépését jelölte meg a szerkesztő, így néhány megjelölést találunk az 1785-1918-ig terjedő időszakból, az őszirózsás polgári forradalom és a Károlyi Mihály nevével fémjelzett korszakból, továbbá a Tanácsköztársaság időszakából. Azért érdemel említést e gyűjtemény, mert a közép-európai térségen belül a történelmi Magyarország – még ha csak utalásszerűen is – a szlovén szöveggyűjteményekben is megjelenik.⁹

Ugyanakkor alig, csupán néhány szó erejéig történik említés az 1848-as magyar forradalomról, illetve a szabadságharc eseményeiről, ami azért vehető fel hiányossággként, mert Európa egyéb forradalmi színtereit illetően bővebb magyarázatokkal találkozunk.¹⁰

Az első világháborút követő időszakot illetően csupán néhány mondatl említi meg a korábban tárgyalt reprezentatív kiadvány Magyarországot (persze nem is az a célja és feladata), mégpedig olyan összefüggésben, hogy a magyarországi szlovének egy része, akik addig a többi szlovénstől teljesen különálló fejlődésen mentek át, az újonnan létrehozott délszláv államhoz kerültek. Ez a mi szempontunkól azért jelent gondot, mert a kötetben nem történik utalás arra, hogy a trianoni békeszerződés mennyiben és milyen formában érintette Magyarországot. A különböző részekben közvetve felvetődő állítások azonban az olvasóban olyan képet alkothatnak, hogy a nemzetiségeit elnyomó Magyarország esetében teljes mértékben törvényszerű (és jogos) volt a terület- és népességvesztés. Azt azonban fontosnak tartják megemlíteni, ami szlovén szempontból ugyan érthető is, hogy a Rába mentén lévő néhány szlovén település a trianoni békeszerződés értelmében nem került a délszláv államhoz.¹¹ A rábavidéki szlovénekkel kapcsolatosan a kötetben azt közlik, hogy „a trianoni békeszerződéssel a Rábavidék szlovénlakta része továbbra is Magyarországon maradt; a két világháború között a rábavidéki szlovének nem kaptak szlovén iskolákat, hanem a hata-

lom tervszerűen elmagyarosította őket, annak szellemében, hogy az ott élő szlovének vendek, és hogy Szlovéniában is egy germán nép, a vandálok le-származottai élnek”.

Egyébként érdekes véleményüknek adnak hangot a történelmi Magyarország-ra vonatkozó asszimiláló politika tekintetében, ami több kötetben, illetve tanulmányban is előfordul. Egy rövid véleményben azt hangsúlyoz-zák, hogy a magyar politika célkitűzése az volt, hogy különbséget kell tenni a nem magyar származású paraszttömegek – amelyek Magyarország lakos-ságának csaknem a felét tették ki – és a polgárság, valamint az értelmiség kö-zött. Az előbbieket ugyanis nagyon nehéz beolvasztani. Tehát amíg a parasz-ti rétegeknél az asszimiláció csak hosszadalmas folyamat után, több generá-ciót követően észlelhető, addig a nem magyar származású polgárság és ér-telmiségi réteg potenciális asszimilációja miatt a hatalom különösképpen szorgalmazta ezt a folyamatot. A szlovén történészek szerint a magyar hata-lom nagyon érzékeny volt arra, hogy a polgárosodás minél nagyobb arányo-kat öltön, mert azzal a nem magyar nemzetiségek asszimilációját is fel-gyorsították.¹²

A szlovének képes történetében az 1941-es eseményekkel kapcsolatosan megállapítják, hogy Hitler döntése értelmében a szlovén terület muravidé-ki részét a magyarok kapták meg, és a vidék Magyarországhoz csatolását 1941 decemberében hirdették ki.¹³

Az 1956-as eseményekről alig lehet jelentősebb ismertetést és véleményt találni. A csupán néhány utalásszerű közlés mellett mindenképpen említésre méltó Jože Prijevec, olaszországi szlovén történész ismertetése, aki – a *Jugo-szlávia létrejötte, fejlődése és széthullása* című tanulmányában – főleg Josip Broz Tito tevékenysége révén foglalkozik mélyrehatóbban a magyar forradalom kérdésével (Jože Prijevec Triesztben szerzett diplomát, Ljubljanában dokto-rált, majd azóta a padovai egyetemen tanítja a kelet-európai népek történel-mét; a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja).

Prijevec a magyarországi eseményekkel kapcsolatosan megállapítja, hogy Tito – a szovjet és a nyugati politika közötti feszültségekből eredő, sa-játos helyzetével élve – erőlesen fellépett Rákosi Mátyás ellen, hiszen Nagy Imrét látta volna szívesen a helyében (a szerző zárójelben tévesen jegyezte meg, hogy Nagy Imre hosszabb ideig éppen a titóiista politika iránti rokonszenve miatt volt börtönbe zárva). Azonban erre vonatkozó törekvései nem jártak sikerrel, mert Gerő Ernő került a párt élére. A politikai eseményekkel

kapcsolatosan Prijevec arra a megállapításra jutott, hogy Tito és Hruscsov között 1956. szeptember 19-én kezdődő brioni tárgyalások némi „sikerrel” jártak, mert a szovjet pártvezető feltehetően bizonyos fokig elismerte Jugoszlávia tervezett vezető szerepét az ún. szovjet szatellit-államok felett a Duna-medencében, cserébe viszont Tito is támogatta volna a szovjet pártfogást élvező Gerő Ernőt a magyar kommunista párt élén. A megállapodás következményeként Gerő október közepén Belgrádba utazott, azonban mindez – Prijevec szerint – nem sokat segített neki, mert október 23-án sajátos eseményekre került sor Budapesten, amelyet a Gomulka visszatérését követő lengyel események váltottak ki. A továbbiakban megállapította, hogy az események olyan szintű felkelésbe torkoltak, amelyet sem a titkosrendőrség, sem a szovjet hadsereg alakulatai – amelyek Gerő Ernő hívására kapcsolódtak be – nem tudtak megállítani. Szerinte a Kreml ekkor eldöntötte, hogy Gerőt sorsára hagyja, s a kormány élére Nagy Imrét, párttitkárnak viszont Kádár Jánost állították. Az időközben Budapestre érkező Mikojan viszont megígérte a magyar vezetésnek, hogy a szovjet csapatok hamarosan távoznak az országból. Prijevec arról is ír, hogy október utolsó napjaiban Tito is levelet intézett a magyar kommunista párthoz, és arra szólította fel a „munkásosztályt”, hogy ne veszítse el a szocializmusba vetett hitét, és ne hagyja magát befolyásolni a „reakciós elemek” által. Az események azonban más irányt vettek. Az országban sorban alakultak meg a munkástanácsok, ismét megjelentek a polgári pártok, az újságok pedig kommunistaellenes jelszavakkal voltak tele. Prijevec a kialakult helyzetről úgy fogalmaz, hogy „a nyugat a Szabad Európa Rádión keresztül uszította a felkelőket, közben Moszkvában – ahol az uszítással párosuló nyugati befolyást a második világháború után létrejött egyensúly megbontásaként fogták fel – már ellenforradalomról kezdtek beszélni. Közli, hogy 1956. október 31-én Nagy Imre – abban a naiv reményben, hogy Moszkva hasonló státust ismer el Magyarországot tekintetében is, mint azt egy évvel korábban Ausztria esetében tette – úgy határozott, hogy felújítják a parlamentáris demokráciát, Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és kikiáltja az ország függetlenségét. Prijevec véleménye szerint a szovjet vezetők nem fogadhatták el a magyar törekvéseket, mert azzal elveszítték volna a Szovjetunió vezető szerepét Közép-Európában, ezért még aznap a katonai intervenció mellett döntöttek. Természetesen számoltak azzal a válsághelyzettel, amely a Szezi-csatorna miatti angol-francia támadással állt elő Egyiptommal szemben. Hruscsov természe-

tesen az ún. „testvéri pártok” belegyezését is meg kívánta szerezni, így Jugoszláviáét is. E célból november 2-án ismét Brionin tárgyalta Titóval és a többi befolyásos jugoszláv vezetővel. Állítólag a jugoszláv vezetők nagyon elbizonytalanodtak a magyarországi események miatt, és készek voltak az esetleges katonai beavatkozásra is, hiszen a szocializmus bukását magukra nézve is rendkívül veszélyesnek tekintették. Ezért a jugoszláv vezetőség „tétovázás nélkül” támogatta a szovjet hadsereg magyarországi beavatkozását, követelték azonban azt is, hogy az új magyar kormányt Kádár vezesse, aki véleményük szerint bizonyos reformok végrehajtására sokkal alkalmasabb volt Münnich Ferencnél (akiről Prijavec megjegyzi, hogy őt a szovjetek akarták vezetőként látni). Olyan kompromisszumot vállaltak, hogy Nagy Imrének politikai menedékjogot adnak, annak érdekében, hogy eltávolítsák őt az útból.

A későbbi eseményekről Prijavec a következőket írta: „A későbbi történelem a megbeszélt forgatókönyv szerint zajlottak: november 4-én az oroszok megtámadták a felkelőket, közben viszont Kádár, hogy megakadályozza Rákosi ismételt hatalomra kerülését (amit Moszkva hangoztatott), összeállította az új kormányt. Nagy néhány munkatársával együtt elfogadta a jugoszláv menedékjogot, azonban a következő napokban erőiesen visszautasította azokat a követeléseket, amelyeket – orosz uszításra – a jugoszlávok intéztek feléje, hogy mondjon le a miniszterelnöki tisztségről. E kérdést illetően váratlan és heves ellentét jött létre Tito és Hruscsov között. Tito úgy vélte, hogy Nagynak biztosítani kellene a belépést Jugoszláviába, Hruscsov viszont azt állította, hogy az eltávolított miniszterelnök áruló, és Titót kellemtelen döntés elé állította: amennyiben Nagyt és munkatársait átadja Kádárnak, akkor az egy évvel korábban megkötött brioni együttműködési megállapodást érvényesnek tekinti. Amennyiben azonban másképpen dönt, és megpróbálja menteni az „elveszetteket”, az egész világ előtt azzal vádolják meg, hogy együttműködött a magyar ellenforradalommal. Hogy saját szavainak érvényt adjon, Hruscsov elrendelte, hogy a szovjet tankok mintegy harminc kilométert hatoljanak be Muravidék területére. Az adott helyzetben Titónak nem maradt más hátra, mint hogy a Nyugathoz fordul segítségért és elfogadja a moszkvai diktátumot.”

Prijavec szerint Tito kevésbé tartotta veszélyesnek a szovjet hadsereg második beavatkozását Magyarországon, hiszen úgy vélte, ezzel Magyarországot segítette abban, hogy nem süllyedt a polgárháború mélyére és az el-

lenforradalom szintjére. Idézi azt a Tito-féle véleményt is, hogy Jugoszlávia azontúl is a be nem avatkozás politikájának híve lett, a magyar katasztrófa okairól pedig azt állította, hogy annak gyökereit a sztálinista politika gyakorlati helytelenségében kell keresni.¹⁴ Eltekintve attól, hogy a Prijavec-féle ismertetőt tovább taglalnám, fontosnak tartom megállapítani, hogy a szerző hivatkozásai között egyetlen magyar, illetve magyarországi forrás sem szerepel. Elsősorban szlovén és más délszláv szerzőkre, valamint angol és francia művekre hivatkozik.

A rábavidéki szlovének helyzetével kapcsolatosan a második világháború után a szerzők megállapítják, hogy – a többi határon túli szlovénsséggel ellentétben – a magyarországi szlovéneknek keményebb kommunista diktatúra jutott osztályrészükül, mint az a jugoszláv modellre általában elmondható.¹⁵

Azt is fontosnak tartották megemlíteni, hogy a szlovén önállósulás után a két ország között 1995-ben aláírták az alapszerződést, ami számos egyéb (szakterületekre vonatkozó) egyezmény megkötését is maga után vonta.¹⁶

A magyar történelem érintése a Muravidék révén

Az *Ilustrirana zgodovina Slovencev* a muravidéki történelmi eseményekre is kitér. Megállapítja, hogy habár a Habsburgok 1526-tól egészen 1918-ig viselték a Szent István-i koronát, azonban a muravidéki szlovének politikai, vallási és gazdasági tekintetben mégis teljesen elkülönítve éltek a Mura jobb partján élő testvéreiktől. Ezt tényként állapítja meg, ami viszont az olvasóban bizonyos kételyeket ébreszthet. Azt azonban már pontosan közlik, hogy a Mura bal partján élő szlovén lakosság részben Vas, részben Zala megyében élt, ahol különböző magyar, netán horvát és német származású hűbérurakhoz tartozott.

Egyébként e fejezetben egy rövid összegzést is közölnek a Muravidékről. Hangsúlyozzák, hogy a szlávok már a 6. század második felében a Muravidékre költöztek, a terület viszont a következő évszázadokban – a szlávok mellett – az avarok fennhatósága alá is tartozott. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a magyar források eddig még konkrét bizonyítékokkal a mai Muravidék avar fennhatóságával kapcsolatosan nem rendelkeznek, csupán utalások történtek arra (például Szőke Béla Miklós és Vándor László régészek részéről). Sőt, szlovén szakemberek (például Branko Kermán muraszomba-

ti régész) is azt hangoztatják, hogy az avar korból ezidáig még nemigen sikerült konkrét bizonyítékokra bukkanni. Az említett ismertető azonban tényként kezeli az avar fennhatóság kérdését. Peter Štih egy másik tanulmánykötetben azt is állítja, hogy a 8. század derekán frank-avar határ – ami egy széles, lakatlan, gyepterűs sávot jelentett – valahol az Isonzó és a Száva folyók között húzódhatott.¹⁷ Az már megbízhatóbb feltételezésnek számíthat, hogy a 9. század derekán a mai Muravidék területén a salzburgi püspök két templomot szentelt fel (Buznizat, feltehetően a mai Rakižan határában, és Lindolveschiricumban, ami a mai Lendva területére helyezhető). Ugyancsak elfogadható az az állítás, hogy a 10. századtól a 11. század végéig a mai Muravidék területe az ún. gyepterűvéhez vagy gyepterűhöz tartozott, majd feltehetően Szent László korában a magyar vármegyerendszer szerves része lett. A továbbiakban pontosan leírja a területi megosztást a főúri családok között. Ugyancsak közöl adatokat a török időszakról, valamint az Alsólendvát ért török támadásokról, továbbá a Mura mentén a 16. századtól kibontakozó oktatás különböző intézményeiről és jellegéről stb. A legtöbb esetben pontos információkat közölnek, viszont több kérdést illetően csak részben vettek figyelembe azokat a tanulmányokat, amelyek a kilencvenes években a muravidéki szakemberek kutatásait tartalmazzák.¹⁸

Vasko Simoniti a török időkben a Mura mentén élő szlovének helyzetét elemezve fölvázolja a Mohács után, majd Kanizsa elestét követően előállt helyzetet. Megállapítja, hogy a Mura mente lakossága zömében szlovén, akik a tárgyalt időszakban is idegen földesurak alá tartoztak. Ugyancsak szól a reformáció és az ellenreformáció bizonyos megnyilvánulásairól, azonban – és ez általában hasonló módon jelen van a legtöbb történelmi műben is – a helyzetismertetést úgy tárgyalja, hogy a mai földrajzi meghatározásokat ismerteti. Az egyébként tényfeltáró szempontból helytálló megközelítéssel az a baj, hogy a Mura mentéről vagy például Szlovákiáról úgy beszél, mint ha azok akkor államjogi, illetve ahhoz hasonló politikai szubjektumként léteztek volna.

Simoniti a Bocskai-féle szabadságharcot egyértelműen erőteljes Habsburg-ellenes felkelésnek tekinti, ami elsősorban a központi hatalom önkényeskedései és protestánsellenes megnyilvánulásai ellen irányult.¹⁹

Az első világháborút megelőző és azt követő események tekintetében, a Mura mente nemzetiségi viszonyait vizsgálva és az ún. Muravidék elcsatolása körüli kérdéseket illetően a legalaposabb kutatásokat Metka Fujs,

a Muraszombati Területi Múzeum történésze végezte. E témakör korábbi megközelítését az határozta meg, hogy a nemegyszer a bizonytalanság jegyeivel is küszködő muravidéi szlovén nemzeti tudat erősítése céljából a magyar történelem, valamint a magyar nyelvi és kulturális értékek valótlan formában voltak bemutatva. Fujs és még néhány kutató munkássága gyökeres változást hozott e téren, ami a kilencvenes évek elején már erőteljesen észlelhető volt. Metka Fujs – aki a fiatalabb történésznemzedékhez sorolható – mindenképpen más alapokra helyezte a kérdés kezelését. Valós adatok alapján tanulmányaiban egy reálisabbnak mondható képet festett az egyébként viszontagságos és sokat vitatott időszakról, beleértve a történelmi Magyarország utolsó évtizedeinek a megítélését is, valamint az 1918 és 1920, illetve 1923 közötti időszakot. Objektív történelemszemléletéhez nem fűzhető kétség, esetleges „szépséghibaként” talán csak annyi említhető, hogy ő a szlovén nemzeti érdekek szempontjából és kontextusában tárgyalja az adott korszakot, ami valamelyest nyelvi-stilisztikai értelemben érződik ki. Példaként említhetjük, hogy a második világháború eseményeit a Mura mentén, tehát az ún. visszacsatolás (Magyarországhoz csatolás) után beállt helyzetet objektívan ismertette, rámutatva természetesen azokra a drasztikus intézkedésekre, amelyek – tetszik vagy nem tetszik – a magyar hatóságok túlkapásai során bekövetkeztek²⁰. Hasonló szemlélet alapján elemzi a történelmi Magyarország szlovénlakta vidékének helyzetét a dualizmus időszakában, számos hiteles párhuzamot vonva a későbbiek során kisebbséggé vált muravidéki magyarság és a korábbi Vas és Zala megyei szlovén kisebbség nemzeti tudata, anyanyelve és társadalmi problémái között.²¹

Metka Fujs a tényeknek megfelelően ismerteti a két világháború közötti magyarországi állapotokat is. A revizionista megnyilvánulásokról is a tényleges problémakört ismertetve számol be. A második világháború előestéjén, illetve annak időszakában bekövetkező visszacsatolásokról – egyebek mellett – a következőképpen fogalmaz: „... a folyamat már sokkal korábban megkezdődött. Valójában azt már magában hordozta a trianoni békeszerződés, illetve az abban megállapított új államhatárok. Magyarországot vesztésként érte a békeszerződés, amit tovább fokozott az a tény, hogy az országot nemzeti büszkeségében is megalázták, melyet évszázadokon át épített a Szent István-i keresztény hagyományokon. Az országnak, amely addig a vallás, a kultúra és a hatalmi politika tekintetében a Kárpátok és az Adria

közi térséget uralta, nagy csapást jelentett az új helyzet, amikor hárommilliónál több magyar nemzetiségű polgár kisebbségi sorsba került, idegen államok kötelékében.” Metka Fujs a következőkben eléggé aprólékosan – konkrét törvényekre, politikai döntésekre, külpolitikai kapcsolatokra és egyéb intézkedésekre hivatkozva – ismerteti a két világháború közötti Magyarország politikai helyzetét, amelyben véleménye szerint számos tényező a revíziós politikának volt alárendelve. A tárgyalt időszakot valószínűleg első alkalommal tárgyszerűen és minden tendenciát mellőzve bemutató összefoglaló a muravidéki helyzetre is részletesen kitér, és ismerteti a húszas és harmincas évek magyarországi politikájának hatását az említett térségben, különös hangsúllyal a két város, Alsólendva és Murszombat helyzetének a bemutatására. Amit számos szlovéniai történelmi tanulmány, tankönyv és egyéb szakirodalom a legtöbbször mellőzött, Fujs utalt a trianoni határral Magyarországtól elcsatolt magyar közösség tényleges helyzetére, a többségből lett kisebbség valós nehézségeire és politikai diszkriminálására.²²

Metka Fusjhoz hasonlóan, tehát bizonyos mértékben a magyarországi történelmi szemlélethez közeledve vélekednek a magyarországi történelmi eseményekről Dušan Nežak és Andrej Hozjan történészek is. Előbbi a 20. század első felének, valamint az első világháborúnak és az azt követő kisebbségi kérdésnek a kutatója, utóbbi viszont a 17. és 18. század történelmével foglalkozik. Magyarországot, illetve a magyar történelmet elsősorban Muravidék révén érintik.²³ Még ha akad is „kivetnivaló” a megnevezett történészeknek a magyarságot és a magyar történelmet érintő munkáiban, ahhoz nem fér kétség, hogy szemléletükben, objektivitásukban jelentős mértékben túlhaladták a hatvanas és hetvenes évek szemléletének a szintjét; itt mindenekelőtt Miroslav Kokoljra gondolok, aki egyébként jelentős mértékben foglalkozott a magyarság és a muravidéki magyar kisebbség történelmével. Munkája során fontos eredményeket is fel tudott mutatni, azonban szemléletében lépten-nyomon felfedezhető, hogy a magyar történelmi értékeknek másodrangú szerepet tulajdonít. A muravidéki származású Vanek Šiftárnál már kevésbé érződik ez a tendencia. Azonban mivel az említettek tevékenysége jóval megelőzte a kilencvenes évek elején bekövetkező rendszerváltást, e tanulmányban nem áll módunkban azzal mélyebben foglalkozni. Említésre méltó Bojan Godeša munkája, aki Muravidék visszacsatolásának első hónapjait elemezte a szlovén sajtó tükrében. Az idézett újságcikkek, valamint a szerző kommentárjai a szlovén olvasóval ugyancsak töb-

bé-kevésbé tárgyilagosan szólnak a magyar politikai és katonai állapotokról, és főképpen a muravidéki helyzetről.²⁴

Vilko Novak néprajzkutató számos tanulmányában, művében foglalkozott a magyarság történelmével, azonban különböző munkáiban elsősorban a történelmi Magyarországon élő szlovén nemzeti kisebbség, illetve később a Rába mentén élő szlovén közösség szempontjából taglalja a kérdést. Így a kilencvenes években kizárólag az utóbbi lett témája. Vilko Novak vitathatatlanul a magyar történelem és a magyarság kiváló ismerője, azonban tanulmányaiból különösképpen kiérződik az a szempont, hogy a szlovén nemzeti érdekek és értékek szemszögéből vizsgálja a magyarság történelmét. Ennek megfelelően számos kritikus jelzővel találkozhatunk, sokszor talán valamelyest elmarasztalóan szól a magyarságról. Tanulmányai egyébként számos fontos információt és jogos kritikát is tartalmaznak.²⁵

Kissé furcsának tűnik, hogy korábban a magyarságról egyébként hitelesen és rokonszenvvel vélekedő Janko Prunk történész legújabb könyvében, a *Kratka zgodovina Slovencev*-ben [A szlovének rövid története] – Szlovénia többi szomszédos államával szemben – alig utal a magyar történelmi vonatkozású eseményekre. Csupán annyit állapít meg, hogy az első világháború után a szlovén nemzeti terület egy része Magyarországon maradt, valamint negatív kritikával illeti (a német mellett) a magyar hatóságokat, mivel 1942 elején megsértették a nemzetközi jogot, mert a katonai besorozásoknál szlovén nemzetiségűeket is bevonultattak.²⁶

A magyar történelem „másodrendűségét” Szlovéniában az is illusztrálja, hogy a szlovén történészek szaklapja, a *Zgodovinski časopis* [Történelmi folyóirat] csak elvétve utalt néhány magyar vonatkozású kérdésre, azonban a témával behatóbban az elmúlt esztendőkből nem foglalkoztak.

Csupán felszínes említésként utalunk még az 1848–49-es eseményekre vonatkozó néhány tanulmányra, amelyek a forradalom 150. évfordulója tiszteletére szervezett tudományos konferencián hangzottak el. Magyar történelmi és muravidéki összefüggésben négy tanulmányról szólhatunk. Walter Lukan a magyarországi állapotokat, azon belül a nemzeti kisebbség kérdését a szlovák-szlovén összehasonlítás szemszögéből közelíti meg, és megállapítja, hogy a magyarság nagyon csekély mozgásteret biztosított a nemzeti kisebbségek különböző törekvéseinek.²⁷ Füle Tibor az 1848-as, Mura menti képviselőválasztásokról készített tanulmányt, amelyben a magyar rendi országgyűlés létrejöttének és működésének körülményeire utal,

valamint az 1848-as törvényekre és a képviselőválasztásokra.²⁸ Metka Fujs most kevésbé az általános magyar körülményekről, annál inkább a Mura menti szlovénység nemzeti tudatának alakulásáról készített beszámolót, természetesen a történelmi Magyarország időszakára is kiterjesztve vizsgálatát²⁹, míg France M. Dolinar az egyházi szervezettséget illetően érintette – nem mindig a legérthetőbb módon – a történelmi Vas és Zala megyék, illetve a Szombathelyi Püspökség helyzetét.³⁰

Végezetül nem árt utalni arra sem, hogy a szlovéniai tankönyvek még most is csak nagyon felszínesen, számos esetben tévesen, de legfőképpen nagyon csekély terjedelemben szólnak a magyar történelemről. Az első osztályos középiskolai tankönyv csupán annyit említ, hogy a 9. század végén a magyarok megjelenésükkel rettegést keltettek a térségben, majd a sarcoló hadjáratok után letelepedtek a Kárpát-medencében.³¹ A második évfolyamnak szóló tankönyv főleg a horvátok révén említi (közvetve) a magyar történelmi eseményeket (a Zrínyiekről, Frangepánokról mint horvát nemesekről történik említés), míg a 3. osztályos tankönyv valamennyire kitér 1848 és a szabadságharc eseményeire, azonban elsősorban a magyar nemzetségekkel szembeni elnyomó politikára helyezi a hangsúlyt.³² A 7. osztályos általános iskolai tankönyv kiemeli a magyarság önállósulási törekvéseit 1848-ban, valamint a Habsburg Monarchia átszervezésére szőtt terveket.³³ A 8. osztályos tankönyv valamennyire egyoldalúan bemutatja az első világháborút követő forradalmi időszakot, akárcsak a többi eseményt is, és utal 1956-ra és a nyolcvanas években bekövetkező rendszerváltásra (mélyebb elemzés nélkül).³⁴

Az utolsó évtizedben Szlovéniában a magyar történelemről mennyiségileg még mindig csak csekély terjedelemben jelennek meg utalások, azonban a fiatalabb történész-nemzedék (főleg a muravidéki csoport) részéről pozitívnak tekinthető szemléletváltásnak vagyunk a szemtanúi, ami jelentős minőségi előrelépést jelenthet a jövőbeni kutatásokat és feldolgozásokat illetően.

JEGYZETEK

¹ Štih, Peter és Simoniti, Vasko: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva* [A szlovének története a felvilágosodásig]. Klagenfurt, 1996, Mohorjeva založba Celovec, 65-66.

- ² Kovač, Miha (szerk.): *Ilustrirana zgodovina Slovencev* [A szlovének képes története]. Ljubljana, 1999, Založba Mladinska Knjiga, 78-79.
- ³ i.m. 99.
- ⁴ i.m. 30-31.
- ⁵ i.m. 131-131.
- ⁶ Štih és Simoniti, i.m. 160-161.
- ⁷ i.m. 178-180.
- ⁸ Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi* [A törökök a vidékünkön]. Celje, 1990, Mohorjeva družba.
- ⁹ *Izbor zakonov in predpisov* [Törvények és szabályok válogatása]. Ljubljana, 1997. Arhiv Republike Slovenije, 62-82.
- ¹⁰ Kovač, Miha (szerk.): i.m. 224-226.
- ¹¹ i.m. 332-333.
- ¹² i.m. 308. és 332.
- ¹³ i.m. 344-345.
- ¹⁴ Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918-1992*. 1995, Založba Lipa Koper, 227-232.
- ¹⁵ Kovač, Miha (szerk.): i.m. 400.
- ¹⁶ i.m. 435.
- ¹⁷ Štih és Simoniti, i.m. 44-46.
- ¹⁸ Kovač, Miha (szerk.): i.m. 172-173.
- ¹⁹ Štih és Simoniti, i.m. 221-223.
- ²⁰ Fujs, Metka: Madárska vojaška in civilna uprava v Prekmurju v drugi svetovni vojni [A magyar civil és katonai közigazgatás a Muravidéken a második világháború alatt]. In *Zbornik soboškega muzeja 1.*, Murska Sobota, 1991, Pokrajinski muzej, 89-100.
- ²¹ Fujs, Metka: Oblikovanje narodne identitete pri prekmurskih Slovencih [A nemzeti identitás kialakulása a muravidéki szlovénekéknél]. In *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén*. Murska Sobota, Zalaegerszeg, 1996, Pokrajinski muzej és Göcseji Múzeum, 209-223.
- ²² Fujs, Metka: Izhodišča madárske okupacijske politike v Prekmurju [A magyar okkupációs politika következményei a Muravidéken]. In *Prispevki za novejšo zgodovino XXXVII – Ferenčev zbornik*. Ljubljana, 1997, Inštitut za novejšo zgodovino, 175-186.
- ²³ Nežak, Dušan: Pokrajina ob Muri po letu 1918 [A Mura menti tartomány 1918 nyarán]. In *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén*. Murska Sobota, Zalaegerszeg, 1996, Pokrajinski muzej és Göcseji Múzeum, 227-233.
Hozjan, Andrej: Nastanek vojaške poštne mreže med Rabo, Mura in Dravo v 16. stoletju [A katonai postai hálózat kialakulása a Rába, a Mura és a Dráva mentén a 16. században]. In *Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén*. Murska Sobota, Zalaegerszeg, 1998, Pokrajinski muzej és Göcseji Múzeum, 159-171.
- ²⁴ Godeša, Bojan: Odmevi o razmerah v Prekmurju v prvih mesecih madárske okupacije v ljubljanskem legalnem dnevnom časopisu [A viszonyokról szóló sajtóvisszhangok a Muravidéken a magyar okkupáció első hónapjaiban a ljubljani

- legális napi sajtóban]. In *Prispevki za novejšo zgodovino XXXVII – Ferenčev zbornik; Inštitut za novejšo zgodovino*, Ljubljana, 1997, 187-194.
- ²⁵ Novak, Vilko: Kulturni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju ob prelomu stoletja [Kulturális, nemzeti és vallási folyamatok a Muravidéken a századfordulón]. In *Kleklav simpozij v Rimu*. Celje, 1995, Mohorjeva družba, 21-28.
- ²⁶ Prunk, Janko: *Kratka zgodovina Slovenije* [Szlovénia rövid története]. Ljubljana, 1998, Založba Grad.
- ²⁷ Lukan, Walter: Slovenci in Slovaki v revolucionarnih letih 1848/49 [A szlovének és a szlovákok 1848/49 forradalmi nyarán]. In *Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti*. Ljubljana, 1998, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 44-52.
- ²⁸ Füle, Tibor: Volitve v Prekmurju 1848 [Választások a Muravidéken 1848-ban]. In *Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti* [Szlovénia 1848-1998: A saját út keresése], 52-77.
- ²⁹ Fujs, Metka: Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju [A szlovén öntudat és a muravidéki szlovének]. In *Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti*, 77-86.
- ³⁰ Dolinar, France: Cerkevna uprava in Slovenci [Az egyházi igazgatás és a szlovének]. In *Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti*, 198-216.
- ³¹ Brodnik, V.; Jernejč R.A.; Radonjič, Z. és Uranakar-Dornik, T.: *Zgodovina I.* [Történelem I.]
- ³² Grobelnik – Voje: *Zgodovina II.*
Grobelnik: *Zgodovina III.*
- ³³ Vanut, Maja és Vodopivec, Peter: *Vzpon mehanstva (tankönyv 7. osztályosoknak)* [A polgárság felemelkedése]. Ljubljana, 1995, Založba Mihelač.
- ³⁴ Kern, Anna Nuša; Nežak, Dušan és Repe, Božo: *Naše stoletje: Zgodovina za 8. r. osnovne škole* [Századunk: történelemtankönyv a 8. osztályosoknak]. Ljubljana, 1997, Založba Modrijan.

LÁSZLÓ GÖNCZ

How do Slovenian Historians See Hungarians and their History in the Last Decade of the 20th Century?

In the Slovenian studies on history in the decades after the second world war, there are hardly any in depth studies on Hungarians. Exception can be only found in the case of the historical region of Mura, because this region belonged to the historical Vas and Zala counties until the end of the first world war. In the 1990s, however, a more objective picture of Hungarians appeared in Slovenian history writing. The approach of some younger historians and other experts has changed. The

young expert group working under the Regional Museum of Muraszombat has to be mentioned (Metka Fujs, Janez Balalić and Branko Kerman), whose work got rid of the previous conditionings characteristic of the approach of history of the late Yugoslavia that presented Hungarians as a nation foreign to the other nations of the Central European region and thus less fitting into the region, and it almost without exception identified the eras of dualism and of the second world war as eras of extreme nationalism in the case of Hungarians.

OLGA KHAVANOVA – ALEKSZEJ MILLER

A magyar történelem tanulmányozása Oroszországban 1989 és 1999 között

Az 1989-es esztendőről aligha állíthatjuk, hogy döntő fordulatot hozott volna az oroszországi történettudomány fejlődésében, ugyanakkor az is igaz, hogy 1989 után sok minden megváltozott. Meggyengült és hamarosan az enyészet martalékává vált a szigorú ideológiai kontroll, semmivé lett a történelmi materialista módszer monopóliuma, megszűnt a marxizmus-leninizmus klasszikusainak idézési kényszere. Az oroszországi tudósok ettől fogva szabadon utazhattak külföldi tanulmányutakra és konferenciákra, minden korlátozás nélkül érintkezhettek külföldön élő kollégáikkal. A kutatók ettől kezdve szabadon használhatták a korábban titkosnak nyilvánított archívumi anyagokat, a könyvtárak zártolt részlegeiből újra visszatért a tudományos vérkeringésbe a korábban hozzáférhetetlen több ezer kiadvány. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan, az oroszországi gazdasági válság mélyülésével jelentősen megcsappant a tudomány finanszírozására fordítható pénz mennyisége. A különböző oroszországi és külföldi alapítványok, amelyek pályázati úton igyekeztek támogatni a legjobb tudományos projekteket, csupán részlegesen voltak képesek kompenzálni az állam tehetetlenségét és erőtlenségét. Az oroszországi könyvtárak gyakorlatilag beszüntették a legújabb tudományos irodalom beszerzését. Számos tehetséges tudós távozott külföldre, vagy hagyott fel a tudományos tevékenységgel. Ebben az időszakban – amikor a történettudománnyal foglalkozók előtt korábban nem látott lehetőségek nyíltak meg, de egyúttal objektív nehézségek is jelentkeztek – a magyar

történelem tanulmányozása nemhogy nem szorult vissza, hanem minőségileg magasabb szintre emelkedett.

Más országok történelmének tanulmányozása Oroszországban

A magyar olvasók számára talán meglepő lehet, hogy Oroszországban voltak és vannak olyan történészek, akik szakterületükül a magyar történelmet választották. Magyarországtól eltérően – ahol a történettudományban hagyományosan a magyar történelemmel közvetlen vagy közvetett kapcsolatban álló témák állnak előtérben – Oroszországban a történészek érdeklődése arányosan oszlik meg a hazai és a világtörténelem tanulmányozása között. Ráadásul Oroszországban más országok történelmének tanulmányozása nem csupán Oroszország és a többi nép kapcsolatának kontextusában folyt és folyik, hanem egyúttal a sajátos kutatói igények teljességének figyelembevételével is.

Az oroszországi történettudományban a korábban ismeretlen levéltári forrásokat a tudományos életbe bevezető kutatások mellett megvan a helyük az olyan kutatásoknak is, amelyek értéke a kérdésfeltevés és a már publikált (Oroszországban hozzáférhető) források értelmezésének újdonságában áll. Elterjedt tudományos publikációs forma az olyan tematikus gyűjteményes kötetbe szánt cikk, amelyben a konkrét magyar történelmi anyag egy jelenség vagy folyamat átfogó összehasonlító vizsgálatába ágyazottan szerepel.

Az, hogy valamely ország történelmének kutatása éppen mekkora népszerűségnek örvend, több tényezőtől is függ: így a politikai és kulturális kapcsolatok állásától, a történettudományi iskola meglététől vagy hiányától az adott területen, és attól, milyen szükséglet mutatkozik az adott ország történelmének szakértői iránt a felsőoktatás és az akadémiai kutatóintézetek részéről. A Szovjetunióban a magyar történelem kutatásának és oktatásának egészen az 1960-as évekig nem volt semmilyen hagyománya. Ugyanakkor a szovjet tudmánypolitika a társadalomtudományok területén minden egyes országra és korszakra vonatkozóan feltételezte megfelelő szakemberek képzését, hogy a marxista szovjet történészek kellő szakértelem birtokában „bírálhassák a burzsoá történetírás hibáit”, illetve korrigálhassák a „baráti” szocialista országokban dolgozó kollégáik kijelentéseit.

A magyar történelemmel foglalkozó történészek Oroszországban

A nyolcvanas évek végén négy olyan történész is dolgozott Oroszországban, akik több mint harminc évet szenteltek a magyar történelem kutatásának: Vlagyimir Susarin, Tofik Iszlamo, Andrej Puska és Zseliczky Béla (Bela Zselicki). Közös tudományos munkálkodásuk legjelentősebb eredménye a háromkötetes *Isztorija Vengrii* [Magyarország története, 1971–1972] című munka lett. E mű jó néhány ideológiai sablonja – különösen a 19. század végét és a teljes 20. századot illetően – mára reménytelenül elavult, de ez a munka, a maga egészét tekintve, megőrizte alapmű jellegét a magyarul nem tudó történészek számára.

A tavaly elhunyt Vlagyimir Susarin nagy felkészültségű, széles műveltségű történész volt, a 9–17. századi magyar történelem jó ismerője. Módszertani szempontból pozitivistá maradt, osztotta az erre az irányzatra olyannyira jellemző mély tiszteletet a történelmi tények és a történelmi források iránt. A marxista szemlélet hatása nála az osztályharc jelentőségének túlzott hangsúlyozásában és bizonyos fokú gazdasági determinizmusban mutatkozott meg. De éppen Susarin volt az, aki lerakta a középkori és kora újkor magyar történelem oroszországi tanulmányozásának alapjait, és megismertette az oroszországi tudományos közvéleleményt a magyar történetírás aktuális helyzetével. Minden egyes munkáját a források rendkívül részletes és tematizált jegyzéke kíséri. Az elmúlt tíz évben három monográfiát is publikált: a magyar etnikai tudat kialakulásának korai szakaszáról, a magyar törzsek és a kunok kapcsolatairól, az 1514-es Dózsa György-féle parasztlázadról. A *Vengerszkij narod v XV–XVI vv.* [A magyar nép a 15–16. században] címet viselő háromkötetes monográfiája, valamint Anonymus *Gesta Hungarorum*-jának és Thuróczy János *Chronica Hungarorum*-jának részletes kommentárokkal kísért, általa készített orosz fordítása kéziratban maradt.

Tofik Iszlamo Közép-Európa újkor történetének vezető oroszországi kutatója; két, a 20. század eleji magyarországi politikai küzdelmekről szóló monográfia szerzője. Tudományos érdeklődési körébe tartozik a Habsburg Birodalomban élő népek nemzeti mozgalmainak és nemzeti öntudatának tanulmányozása, a nemzetközi kapcsolatok története Közép-Európában a 18. század végétől a 20. század elejéig. Tofik Iszlamo alapozta meg – Ilja Millerrel, Vlagyimir Frejdzonnal és más, tágabb összefüggésekben gondolkodó szlavistákkal együtt – Közép-Európa történetének mélyebb oroszor-

szági megértését: Közép-Európát mint bonyolult több etnikumú egységét, amelyben az egyes elemeket a társadalmi-politikai fejlettség, a nyelv, a kultúra, a vallás különbözteti meg egymástól, és az azonos állami képződményhez, a Habsburg Monarchiához és a részét képező Magyar Királysághoz való tartozás kapcsolja egybe. Az Osztrák-Magyar Monarchia rendkívül bonyolult nemzetiségi viszonyai kiváló ismerőjének, Tofik Iszlamovnak köszönhető az is, hogy sikerült leküzdeni azt az oroszországi szlavisztikára jellemző, számos vonatkozásban egyoldalú szemléletet, amely a régióban minden rossz okát a magyar politikai elit asszimilációs politikájában látta.

Az utóbbi időben Tofik Iszlamov aktívan részt vesz a szovjet-magyar kapcsolatok történetére vonatkozó levéltári anyagok publikációjában és a témáról szóló elemző írások megjelentetésében, többek között az 1956-os magyarországi forradalom és az Erdélyt érintő magyar-román területi vita eldöntésében játszott szovjet szerep témakörében is.

A Szovjetunióban a társadalomtudományok területén egy sajátos törényszerűség volt megfigyelhető: minél közelebb volt a jelenhez az a kor, amellyel az illető kutató foglalkozott, annál merevebbek voltak azok a kívülről rákényszerített vagy önként vállalt ideológiai sémák, amelyekbe a történelmi folyamatot igyekezett beleerőszakolni. Amíg például a medievisztika mindazok intellektuális menedékhelyévé vált, akik szerették volna a párt ideológiai diktátumát a minimumra csökkenteni, addig a legújabb korról szóló történeti munkák szerzői általában kénytelenek voltak egyéni álláspontjukat az aktuális pártirányvonalhoz igazítani. Ebből a szempontból Andrej Puskasnak a 20. századi magyar történelemről és Zseliczky Bélának a magyar munkásmozgalomról a kilencvenes évek előtt írott munkái elavultak, amivel maguk a szerzők is tisztában vannak.

A korábbi szemlélet – amely a 20. századi magyar történelmet a kommunista ideológia diadalához és az MSZMP győzelméhez vezető folyamatként mutatta be – megváltozása nem mehetett végbe egyik pillanatról a másikra. Susarin, Iszlamov és Puskas által 1990-ben írt *Kratkaja isztorija Vengrii* [Magyarország rövid története] című munka arra tesz kísérletet, hogy a legújabbkori magyar történelem marxista alapú ábrázolásába beépítse azt a – lényegét tekintve revizionista – értékelést, amelyet a magyar párt- és állami vezetés 1989-ben adott a közelmúlt eseményeiről. Időre volt szükség, hogy a magyar történelem új, minden dogmatizmustól mentes szemlélete kialakulhasson.

Andrej Puskas – aki korábban már két monográfiával jelentkezett Magyarország külpolitikájáról *Vengrija v godi vtoroj mirovoj vojni* [Magyarország a második világháború éveit alatt, 1966] és *Vnyesnyaja polityika Vengrii: nojabr 1918 – aprél 1927* [Magyarország külpolitikája, 1918. november – 1927. április, 1981] címmel, tovább folytatta elmélyült kutatásait ebben a témában, és mind oroszországi, mind magyarországi levéltári anyagokat felhasználva két újabb könyvet jelentetett meg: *Vnyesnyaja polityika Vengrii: aprél 1927 – fevral 1934* [Magyarország külpolitikája, 1927. április – 1934. február, 1995] és *Vnyesnyaja polityika Vengrii: fevral 1934 – janvar 1937* [Magyarország külpolitikája, 1934. február – 1937. január, 1996] címmel. Jelenleg újabb, az 1937 és 1939 közötti magyar külpolitikának szentelt munkáján dolgozik. Legutolsó munkáiban a szerző igyekszik kerülni a két világháború közötti Magyarország politikai berendezkedésének és politikai vezetőinek értékelését, és a magyar külpolitika nemzetközi kontextusba ágyazott részletes bemutatását helyezi előtérbe.

Zseliczy Béla jelenlegi munkássága a történettudomány és a politológia határterületére esik: kutatási témája a magyar történelem legutolsó, a Horthy-korszaktól a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján lezajlott változásokig tartó szakasza. A magyarországi rendszerváltás részletes leírásának és tipológiai elemzésének szentelt nagyszámú írásából az oroszországi olvasó képet alkothatott a szóban forgó témáról, megismerkedhetett az elmúlt tíz év magyarországi politikatörténetének irodalmával. Kárpátalja szülőtteként kutatja a terület politikatörténetét is: 1998-ban jelent meg Magyarországon a *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében, 1920-1945* címet viselő monográfiája.

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján több új név is megjelent a magyar történelem oroszországi művelői között. A középkorász Tatyjana Guszarova (szakterülete az olasz történelem) a magyar történelem kérdései felé fordult, és jelenleg a kora újkor politikai kultúrájával foglalkozik, többek között a magyarországi megyei nemesség társadalmi mobilitását vizsgálja a 17. század második felében. Munkásságában szerencsés kézzel ötvözi a nyugat-európai középkor oroszországi tanulmányozásának hagyományait (az erre az irányzatra jellemző módszertani nyitottságot és a történeti forráskritika szigorúságát) a magyar történettudomány hagyományaival, amelyhez tudatosan igazodik. Ő a Moszkvai Állami Egyetem egyetlen oktatója, akihez a középkori és az újkori magyar történelmet témául választó diákok írják diplomamunkájukat.

A kora középkori magyar történelemmel foglalkozik Anna Gorizontova (Magyarország politika- és jogtörténete az Árpád-korban) és Mihail Juraszov (magyar-orosz kapcsolatok a 9-13. században), akik Vlagyimir Susarin tanítványai voltak.

A legtöbb tanítványt Tofik Iszlamov nevelte. Közülük többen kutatók maradtak, és jelenleg az új- és legújabbkori magyar történelem kérdéseit tanulmányozzák.

Így Artyem Ajrapetov a 19. század végének, a 20. század elejének magyar munkásmozgalmát vizsgálja interdiszciplináris megközelítésben. Itt azzal a ritka esettel találkozunk, amikor a történész, megőrizve hűségét a mára „divatjamúlttá” vált témához, túllépve a marxista paradigmán, a történeti kutatás módszertanát a modern szociológia és kultúrakutatás eredményeivel ötvözi. Ajrapetov, a Tambovi Állami Egyetem újkori történeti tanészékének vezetője a magyar történelem azon kevés számú oroszországi kutatóinak egyike, akik nem Moszkvában tevékenykednek.

Alekszandr Sztikalin, aki munkásságában szerencsésen ötvözi a történetész, a filológus és a publicista képességeit, a 20. századi magyar kulturális politika és szellemi élet történetét tanulmányozza, valamint nagyszámú cikket publikált a 20. századi Közép-Európa totalitárius rendszereinek tipológiájáról, az 1956-os magyarországi eseményekről, a 19-20. századi orosz-magyar irodalmi kapcsolatokról is. Sztikalin aktív részvételével számos levéltári dokumentumgyűjtemény látott napvilágot nyomtatásban, többek között az 1956-os magyar válságról, amelyeket Vjacseszlav Szeredával közösen részletes kommentárokkal láttak el. Alekszandr Sztikalin és Vjacseszlav Szereda legutóbbi közös munkái között megemlíthető Lukács György vizsgálati anyagának közzététele oroszországi levéltári anyagok és a filozófus családi archívuma alapján. Jelenleg Alekszandr Sztikalin egy nagy, Lukács Györgyről szóló életrajzi munkán dolgozik.

Olga Khavanova középkorásként kezdett Tatyjana Guszarovánál, a Mátyás királyra vonatkozó 15-17. századi magyar történeti-irodalmi hagyományt tanulmányozta. Ezután Tofik Iszlamov irányítása mellett védte meg disszertációját az 1790-es magyarországi mozgalom patriotizmus-felfogásáról. Jelenleg ő az egyetlen az oroszországi hungarológia művelői közül, aki a 18. századi magyar történelemmel foglalkozik, többek között a magyar nemzeti tudat kialakulását, a nemzeti ideológiának a politikai kultúrában játszott szerepét, a nemzetről és a hazáról kialakult elképzeléseket

vizsgálja. Legújabb, magyarországi és ausztriai levéltári anyagokon alapuló munkája a magyarországi nemesi akadémiákról szól, amelyek segítségével a felvilágosult abszolutizmus igyekezett a feudális elitet bevonni a modernizálandó ország életébe. Érdekes Khavanova azon kísérlete, hogy a Habsburg Monarchia történetét a Moszkvai Fizikai-Technikai Főiskola társadalomtudományi kurzusai között adja elő.

Tofik Iszlamovnál kezdte pályáját Irina Popova, aki a szlovák nemzeti öntudat kialakulásának kérdéseit vizsgálta, jelenleg pedig önállóan kutatja a magyar nemzeti tér reprezentációját a 18. század végének, 19. század elejének térképein.

Zseliczky Csilla Tofik Iszlamov tanítványa, disszertációját a neoabszolutizmus korának magyarországi nemzetiségi kérdéséről írja.

Túlzás lenne azt mondani, hogy a fentebb felsorolt kutatók önálló tudományos iskolát alkotnának, inkább egyfajta szellemi közösséget képeznek, amelyet a nézetek és a megközelítésmód bizonyos hasonlósága jellemez, de eközben a témaválasztás és a kutatás módszertanát tekintve megmarad minden egyes kutató teljes függetlensége. Az egyéni stílusjegyek még az összefoglaló művekben is jól felismerhetők.

A magyar történelemmel foglalkozó szakemberek képzése

Oroszországban a magyar történelem oktatását és a magyar történelemmel foglalkozó szakemberek képzését a mai napig számos sajátos vonás jellemzi. Az alapintézmény, ahol a magyar történelem oktatása a legalaposabban folyik, továbbra is a Moszkvai Állami Egyetem. A magyar történelem oktatása formálisan részét képezi a középkori, az újkori és a legújabbkori történeti tanszékek előadói által tartott általános kurzusoknak. Ezen kívül a Magyar Királyság szláv népeinek története része a déli és nyugati szlávok történetével foglalkozó általános kurzusoknak is. Ez utóbbi esetben ugyanakkor a szlovákok vagy horvátok történetének bemutatása a sok évszázados Magyarországhoz való tartozásuk kontextusán kívül történik, pontosabban mint az önálló államiság megteremtéséért folytatott nemzeti-felszabadító küzdelem kerül ábrázolásra.

Oroszországban a szláv népek, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia vagy Franciaország történetének kutatása és oktatása már régóta tudományos iskolákat hívott létre. Ezzel szemben a hungarológia – amely három

történettudományi tanszék között oszlik meg, és rövid, a diákok által esetenként el sem olvasott tankönyvfejezetekben ölt testet – azon kevesek sajátja, akik érdeklődését a tárgy valamilyen okból erősen felkeltette. Eltérően a filológiai, a gazdasági és az újságírói karoktól, ahol korábban bizonyos rendszerességgel (ötévente egyszer) indultak olyan csoportok, amelyekben a diákok Magyarországra specializálódtak, a történettudományi karokon a specializálódás a diák előjoga volt és maradt. A diáknak, ha a magyar történelemmel akar foglalkozni, ennek érdekében meg kell tanulnia magyarul is, úgy, hogy csak saját magára számíthat, és a témavezető által összeállított speciális kurzus keretében (még gyakrabban pedig önállóan) ismerkedhet meg a magyar történelem alapvető forrásaival és historiográfiájával. Ilyen emberekből, ahogyan azt az idő megmutatta, nincs sok, ugyanakkor az ő esetükben a motivációs szint sokkal magasabb, hogy mindent megtegyenek annak érdekében, hogy a magyar történelemmel való foglalkozás a hivatásukká váljon.

Tudományos intézetek és szervezetek

Az oroszországi hungarológia szempontjából meghatározó jelentőségű volt az a körülmény, hogy 1968-ban a magyar történelemmel foglalkozó kutatókat – az albán, görög, román történelem kutatóival együtt – a Szovjet Tudományos Akadémia Egyetemes Történeti Intézetéből a Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetébe helyezték át; ez utóbbit ennek kapcsán Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetévé szervezték át. Azt, hogy Magyarország nem felel meg sem az etnikai (szlavisztika), sem a regionális kritériumnak (balkanisztika), figyelmen kívül hagyták, mivel az átszervezett intézet vált azzá a tudományos intézménnyé, ahol az egyes szocialista országok – így a Magyar Népköztársaság – történelmét, nyelvét és irodalmát tanulmányozták. 1998-ban a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetet újra Szlavisztikai Intézetévé alakították át, amelyben az egyik kutatási irány Közép- és Délkelet-Európa nem szláv országainak története maradt.

Annak a ténynek, hogy a magyar történelem kutatása a szóban forgó intézet keretei között zajlott, egyaránt megvoltak a maga negatív és pozitív következményei is. Egyfelől az egykori Habsburg Birodalmat alkotó népek történelmének kutatása szervezetileg elszakadt Ausztria történetének kutatásától, mivel a germán népek történetét továbbra is az Egyetemes Történe-

ti Intézetben kutatják. Mivel a kutatás során az államiság kontextusa figyelmen kívül marad, a magyar-szláv kapcsolatokat elsősorban a nem magyar népeknek a magyar és/vagy osztrák nemzeti elnyomással szemben folytatott felszabadító harcaként tanulmányozzák. Nem véletlen, hogy az újkori Habsburg Monarchia társadalom- és politikatörténetéről, nemzetiségi viszonyairól és kultúrájáról szóló legjobb összefoglaló munka *Oszvobogyityelnije dvizsenyija narodov Avsztrijskoj imperii* [Az Osztrák Birodalom népeinek felszabadító mozgalmai, 1981–1982] félrevezető cím alatt jelent meg; ez a sok szempontból kiváló munka egy népes szerzői kollektíva sokéves munkájának eredményeként jött létre.

Másfelől az 1968-as átszervezés új távlatokat nyitott a magyar, illetve a többi közép- és kelet-európai nép történetét tanulmányozó kutatók között folytatandó történeti-összehasonlító kutatásai számára. Az intézet komplex jellege lehetővé teszi, hogy történészek, kulturológusok és irodalomkutatók közösen folytassanak interdiszciplináris kutatási programokat. Ez a megközelítés a leggyümölcsözőbben a Közép-Európa Újkori Története Osztály munkájában vált valóra, amely élén 1978 és 1998 között Tofik Iszlamov állt. 1993-ban és 1996-ban az osztály két nemzetközi konferenciát is rendezett „Az Osztrák-Magyar Monarchia: egy soknemzetiségű állam tapasztalata”, illetve „Az Osztrák-Magyar Monarchia: integrációs folyamatok és nemzeti sajátosságok” címmel; a konferenciák anyaga nyomtatásban is megjelent. Ugyanakkor nemrég, a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet Szlavisztikai Intézeté történő átszervezése során ezt az osztályt megszüntették.

A két ország kutatói közötti kapcsolatok szervezeti formájának kialakításában nagy szerepe van a két ország tudományos akadémiái mellett a hetvenes évek elejétől működő Orosz-Magyar Történész Vegyesbizottságnak. Tofik Iszlamov hosszú évek óta aktívan vesz részt a bizottság munkájában, 1998-tól pedig az oroszországi tagozat elnöki tisztét is betölti. Ez a szervezet, más hasonló bizottságoktól eltérően, 1990 után is folytatta tevékenységét, és mind a mai napig közös szervezeti keretet biztosít a magyar russisták és az oroszországi hungarológia művelői számára, segíti a tudományos kapcsolatok építését, támogatja konferenciák szervezését, tematikus gyűjteményes kötetek megjelentetését, levéltári kutatások folytatását stb. Összességében a bizottság a közös tudományos vállalkozások meghatározásakor elsősorban Kelet- és Közép-Európa történetének egy típusba sorolható, vagy hasonló jelenségeinek történeti-összehasonlító vizsgálatát tartja

szem előtt. A rendszeres közös konferenciák témái között az utóbbi években a legújabbkori témák domináltak. Nyilvánvaló, hogy a korábban hozzáférhetetlen oroszországi levéltári anyagok kutathatóvá válása az oroszországi és a magyarországi kutatók körében eleven érdeklődést váltott ki, akik azonnal hozzáláttak a szovjet-magyar kapcsolatok minden ideológiai dogmától mentes új értelmezésének kidolgozásához. 1994-ben Moszkvában került megrendezésre a *Totalitárius és autoritárius rezsimiek Közép- és Kelet-Európában, 1920-1980*, 1996-ban Budapesten *A Szovjetunió külpolitikája Közép- és Kelet-Európában, 1944-1953*, 1998-ban pedig Moszkvában *Az októberi szocialista forradalom Oroszországban és az 1918-1919-es forradalmak Közép- és Kelet-Európában* című konferencia.

Hungarológiai kutatások Oroszországban az 1989 és 1999 közötti időszakban

A marxista dogmatizmus eltűnésével, a legújabb kor történelméről szóló munkák iránt feléledt érdeklődés hullámán a tudományos irodalomban és a publicisztikában nagyszámú munka jelent meg korábban vitatott vagy tiltott témákról, többek között Horthy Miklós, Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Kádár János életrajza is. Először bukkant fel a Magyarország által a trianoni békeszerződés révén elszenvedett területi és demográfiai veszteség témája; ezt az új szemléletet tükrözte a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet által 1994-ben közzétett tanulmánygyűjtemény címe is: *Ocsagi trevogi v Vosztocsnoj Jevrope. Drama nacionalnih protivorecsij* [A nyugtalanság gócai Kelet-Európában. A nemzeti ellentétek drámája]. Tofik Iszlamov, Zseliczky Béla, Alekszandr Sztikalin, Vjacseszlav Szereda és mások – érzékelve az ilyen jellegű kutatások tudományos és társadalmi jelentőségét – hozzáláttak az oroszországi levéltárak anyagának feldolgozásához. Magyarország legújabbkori történelmének kutatása organikusan beilleszkedett Kelet-Európa sztálinizmus-kori történelmének komplex tanulmányozásába. A Szlavisztikai Intézet szerzői kollektívája 1997-1998-ban *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszizskih arhivov, 1944-1953* [Kelet-Európa oroszországi levéltárak dokumentumaiban, 1944-1953] címmel oroszországi levéltári dokumentumokat tett közzé két kötetben; a dokumentumgyűjteményből világosan kitűnik, milyen szerepet játszott a Szovjetunió a közép- és kelet-európai kommunista rendszerek létrejöttében, melyek voltak az ezen országok párt-

és állami vezetésére gyakorolt nyomásgyakorlás módozatai, és melyek voltak azok a módszerek, amelyek biztosították a keleti blokk országainak bizonyos mértékű egységét. A Magyarországra vonatkozó dokumentumokat Tofik Iszlamov válogatta és látta el kommentárokkal.

Az oroszországi hungarológiában a kilencvenes években a legtöbb publikáció az 1956-os magyarországi eseményekhez kapcsolódott. Az elmúlt tíz évben számos cikk, monográfia és levéltári dokumentumgyűjtemény jelent meg a témában, amelyek részletesen feltárták, milyen szerepet játszott 1956-ban a szovjet párt- és állami vezetés Magyarország sorsának alakításában. Alekszandr Sztikalin és Vjacseszlav Szereda szerkesztésében 1993-ban Magyarországon *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából* címmel oroszországi levéltári anyagokat feldolgozó dokumentumgyűjtemény jelent meg. 1997-ben látott napvilágot *A Szovjetunió és az 1956-os magyarországi válság dokumentumokban* címmel oroszországi (Tofik Iszlamov, Alekszandr Sztikalin, Vjacseszlav Szereda) és magyar (Mucsi Ferenc, Vida István) kutatókból álló szerzői kollektíva által jegyzett alapvető jelentőségű munka, amely először tett hozzáférhetővé nagyszámú, korábban titkosan kezelt dokumentumot a szovjet párt- és külpolitikai archívumokból.

Kezdetben a tények pusztá közlése dominált az interpretációval szemben. Fontos volt, hogy a korábban elérhetetlen levéltári anyagokat közzétegyék, az események menetét és az egyes emberek bennük játszott szerepét egészen apró részletekig menően rekonstruálják. Teljesen törvényszerű, hogy az oroszországi és a magyar történészek különbözőképpen értékelik ezeket a kérdéseket, sőt az oroszországi történészkörökön belül is megoszlanak a vélemények. Így például az oroszországi historiográfiában ma sem alakult ki egységes vélemény 1956-ról: ellenforradalmi lázadásról ma már senki sem beszél, de korántsem mindenki fogadja el az 1956-ot forradalomnak minősítő hivatalos magyarországi verziót. Több 1956-tal foglalkozó oroszországi kutató közeli tervei között szerepel, hogy ezeket az eseményeket megpróbálják beilleszteni a hidegháború és a két szuperhatalom szembenállásával jellemezhető korszak tágabb nemzetközi kontextusába.

Az oroszországi historiográfiában a magyarországitól eltérően jelenik meg Kádár János alakja. Az oroszországi történészek megítélése szerint Kádár János szerepének lényege elsősorban nem abban állt, hogy Magyarországot kiszolgáltatta a Szovjetuniónak, hanem inkább abban, hogy sikerült megtalálnia azt a társadalmilag még elfogadható kompromisszumot, amely

lehetővé tette Magyarország viszonylagos függetlenségének megőrzését a keleti blokkon belül. Az ilyen és még számos más szemléletbeli eltérés ellenére az a fontos, hogy a két ország történészei túlléptek az ideológiai kli-séken és sikerült tudományos párbeszédet kialakítaniuk a közös múlt prob-lematikus kérdéseiről.

A kilencvenes évek oroszországi hungarológiájának másik jellegzetes vonása, hogy ezek a kutatások minőségileg magasabb szintre emelkedtek: specializáltabbak lettek, jobban támaszkodnak a magyarországi levéltárak anyagára, és már nem csupán az oroszországi, hanem potenciálisan a ma-gyarországi olvasóközönség igényeit is szem előtt tartják. Kutatási témáik megválasztásánál az egyes oroszországi kutatók (Tatyjana Guszarova, Olga Khavanova, Irina Popova és mások) egyre inkább figyelembe veszik az adott téma magyarországi kidolgozottságának fokát, a tudományos vérkeringésbe még be nem került levéltári anyagok meglétét. Ez főként azért vált lehetsé-gessé, mert jelentősen elmélyültek az Oroszországi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia, illetve az oroszországi és a magyaror-szági egyetemek közötti kapcsolatok.

A múlt örökségének nevezhetjük azt az elidegenedést, kölcsönös meg nem értést, amely egyfelől a Magyarország történelmével, másfelől a szlo-vákok, a románok és a délszlávok történelmével foglalkozó oroszországi ku-tatók között ma is fennáll.

A szovjet, és ma pedig az oroszországi kutatókról általában is elmondha-tó, hogy azon országok historiográfiájának hatása alatt álltak és állnak, ame-lyekkel foglalkoznak. A korábbi időszakban a közöttük zajló viták nem kevés-bé voltak élesek, mint az egyes országok nemzeti historiográfiáinak képvise-lői közötti polémiák. Különösen tanulságos ebből a szempontból Vlagyimir Susarin tudományos pályafutása, akit csupán azért, mert a *Magyarország törté-nete* első kötetében Erdélyről mint kora újkori magyar államalakulatról írt, éles kritikával illették kollégái – a román történelem kutatói. A régió vitatott történelmi kérdéseit illetően a hivatalos szovjet historiográfiai álláspont a sta-tus quo fenntartását tartotta szem előtt, és ezért szinte soha sem egyezett meg a magyarral. Hosszú időn át a hivatalos szovjet történettudomány a csehszlo-vákizmus szemléletmódjával megegyező állásponton volt. A Csehszlovákia történetéről szóló összefoglaló munkákban a szlovák nép történetét mint „Szlovákia történetét” tárgyalták, vagyis valamiféle virtuális területi képződ-ményét, amely ugyan Magyarország részét képezte, de genetikusan a testvéri

cseh néphez kapcsolódott. Nyilvánvaló, hogy ez a szemléletmód 1992 után értelmét veszítette, de az oroszországi történetírásban továbbra is számos, a szlovák nemzeti historiográfiából kölcsönzött sablonnal találkozhatunk (például a Bratislava helynév használata az 1918 előtti időszakra vonatkozóan). Hasonló tendenciákat láthatunk Erdély történelmének oroszországi tanulmányozásában is, ugyanis az erdélyi történelmet hagyományosan a román történelem kontextusába ágyazottan szemléljük.

Egy, a középkor történelmet tárgyaló tankönyvben még 1990-ben is szerepelt a „Havasalföld, Moldva és Erdély a 15. század végéig” fejezet, és csupán a tankönyv 1997-es újabb kiadásában tárgyalták először Erdély történetét a középkori Magyarország történelmének részeként.

Továbbra is fontos feladata az oroszországi hungarológiának, hogy aktivizálja az orosz-magyar politikai és kulturális kapcsolatok témájában folytatott kutatásokat. Mindmáig nem történt meg a lehetséges kutatási témák meghatározása, nem került sor a kutatások munkatervének kidolgozására, hiányzik az oroszországi és a magyar történészek tevékenységének megfelelő koordinációja. Sőt, azt is állíthatjuk, hogy ez a témakör több kutatót vonz Magyarországon (például Molnár László kutatásai a 18. századi kulturális kapcsolatok témakörében, vagy Vadász Sándor vizsgálódásai az 1849-es cári intervenció történetéről), mint Oroszországban. Ennek egyik oka az lehet, hogy az oroszországi történelmet kutató oroszországi történészek kiváloán ismerik az oroszországi levéltárakat, de nem rendelkeznek megfelelő felkészültséggel az ilyen jellegű összehasonlító kutatások folytatásához (kivételt képez Gennagyij Szanyin és Nyikolaj Rogozsin, akik a 17. századi orosz diplomáciáról írott munkáikba szervesen beépítették a magyar vonatkozásokat is); az oroszországi hungarológia művelőire pedig még nagyszámú, az újkor történetére vonatkozó levéltári dokumentum feldolgozása vár. Jellemző tény, hogy Oroszországban még senki sem vizsgálta az orosz-magyar közös múlt egyik legfelhötlenebb epizódját, I. Pál császár lányának, Alekszandra Pavlovnának József nádorral kötött házasságát.

A magyar történelem az oroszországi köztudatban

Összességében azt kell mondanunk, hogy Oroszországban a magyar történelem csupán marginális helyet foglal el mind a történettudományban, mind a köztudatban. Először is, hiányzik a magyar történelem tanulmányo-

zásának szervezeti infrastruktúrája. Oroszországban nincs – és a közeljövőben aligha jön létre – olyan tudományos intézmény, amelynek feladata Közép-Európa történelmének tanulmányozása lenne; ahol a hungarológia méltó helyet foglalhatna el a többi közép-európai nép történelmének tanulmányozása mellett. Másodsor, a szocialista tábor megszűnésével az állam többé nem támogatja a közép- és kelet-európai országok történelmének kutatását, úgy tűnik, számára ez a régió elvesztette a jelentőségét. Ez mindenestre termékenyen hatott a publikációk tudományos színvonalára: mivel megszűnt a fentről gyakorolt nyomás, és nincs már „ideológiai megrendelés” sem, a történészek számára lehetőség nyílt arra, hogy meggyőződésük és egyéni hajlamaiknak megfelelően írjanak, kizárólag szakértelmükre támaszkodva.

Ugyanakkor a mai Oroszországban a tudomány nem képes működni az állam szervezeti és anyagi támogatása nélkül. Ma az oroszországi hungarológia számára ezt a támogatást gyakran a magyar állam biztosítja: az elmúlt években számos, a magyar történelemmel foglalkozó munka a moszkvai Magyar Tudományos, Kulturális és Információs Központ támogatásával jelent meg.

A mai oroszországi olvasó, aki meg szeretne ismerkedni a legújabb magyar történelemmel foglalkozó könyvekkel, bizonyos objektív akadályokkal találja magát szembe. A Szlavisztikai Intézetben készült tudományos munkák szerény, három-négyszázas példányszámban jelennek meg. Visszahozhatatlanul elmúlt az az idő, amikor magyar történelemmel foglalkozó könyveket fordítottak oroszra, pedig ilyen könyvek rendszeresen jelentek meg a Raduga és a Progressz könyvkiadóknál a Szovjetunióban, illetve a Corvina Kiadónál Magyarországon. A magyar történelem népszerűsítésének sikeres példaként kell megemlítenünk a Znanyije kiadó vállalkozását: a sok kötetből álló *Történelmi lexikon* sorozatot, amelyben különböző történelmi korszakok kiemelkedő személyiségeinek szépirodalmi formában feldolgozott életrajzai szerepelnek.

Az oroszországi köztudatban a szocialista tábor megszűnésével és a kilencvenes évek elejének lázas publicisztikai aktivitásának csillapodásával a Közép- és Kelet-Európa országai iránti érdeklődés jelentősen alábbhagyott. A magyar történelemmel vagy a mai Magyarországgal kapcsolatos témák meglehetősen ritkán bukkannak fel az oroszországi médiában. A magyar NATO-csatlakozás vagy az 1999 tavaszán-nyarán a kosovói válságban elfoglalt magyar álláspont kommentálására vállalkozó oroszországi újság-

írók időnként teljes tájékozatlanságról tesznek tanúbizonyságot a magyarországi politikai folyamatokat illetően. Oroszországban a volt Varsói Szerződés- és KGST-beli szövetségessel való kapcsolatok, miután elvesztették prioritásukat, nem öltöttek az új geopolitikai realitásoknak megfelelő formát. Az oroszországi politikai elitnek nem sikerült egyenrangú és kölcsönösen előnyös kapcsolatokat kiépítenie a közép-európai országokkal, többek között Magyarországgal sem.

A fentebb mondottakat is szem előtt tartva, nem túlzás, ha azt állítjuk: ma az oroszországi köztudatban Magyarországról vagy a magyarokról nem él világos és egyértelmű kép. Egyfelől az oroszországi értelmiség például nagyon is jól ismeri a magyar filmművészet klasszikusainak, Jancsó Miklós, Szabó István, Mészáros Márta munkáit, másfelől viszont az átlagos oroszországi polgárnak Magyarországról a magyar borok, a magyar szalámi, a zöldségkonzervek, a jól megcsinált szovjet filmváltozatokból megismert népszerű Kálmán Imre-dallamok jutnak az eszébe, valamint felrémlik a „legvidámabb barakk” képze is, vagyis egy olyan szocialista országé, ahol minden olyan volt, „mint a kapitalizmusban”.

Oroszország legtöbb polgára Magyarországról, a magyar történelemről és kultúráról csupán töredékes és véletlenszerű ismeretekkel rendelkezik, és alighanem Magyarországról ez sokkal inkább elmondható, mint Közép-Európa többi országáról. A szovjet időkben felnőttek legjobb esetben azt tudták, hogy a magyar törzsek az Urál előteréből, vagyis a Szovjetunió területéről jutottak el Európába. Ma szinte senki sem emlegeti a magyaroknak a forradalomban és a polgárháborúban játszott szerepét, míg a csehek és a lengyelek szerepéről sokkal több minden van meg a köztudatban. Az idősebb nemzedék tudta, hogy Magyarország a Szovjetunió ellen harcolt a második világháború idején, de a hivatalos propagandában ezt a témát érthetően kerültek. Az 1956-os magyar forradalom iránti együttérzés hangja szólt meg a „hatvanasok” irodalmában, de a szélesebb olvasóközönség műveik többségét csupán 1989 után ismerhette meg.

Ma Oroszországban a magyar történelmet az ügy iránt valóban elkötelezett kutatók maroknyi, de annál lelkesebb csoportja vizsgálja. Megalapozottnak tűnik a remény, hogy ezek a kutatók megőrzik az elődeik által felhalmozott tapasztalatokat és tudást, és most már, megszabadulva mindenfajta ideológiai diktátumtól, segítik az oroszországi olvasóközönséget Magyarország történelmének és kultúrájának minél jobb megismerésében. Ab-

ban is bízhatunk, hogy az oroszországi kutatók, akik mintegy kívülről szemlélnek a magyar történelmet, tevékenységükkel organikusan kiegészítik a magyarországi történészek eredményeit.

Fordította: Sisák Gábor

OLGA KHAVANOVA –
ALEKSZEJ MILLER

The Study of Hungarian History in Russia between 1989 and 1999

The authors claim that the most important changes in the Russian history writing after 1989 were the disappearance of the ideological controls, the significant expansion of research opportunities, and the decrease in the financial support of the state. The research on Hungarian history is a research area on its own, which has improved in quality in the period of interest to the study. Vladimir Susarin is a distinguished scholar on the middle ages and the early modern age, Islamov Tofik specializes on the modern age, Andrey Puskás specializes in the 20th century foreign affairs of Hungary, and Béla Zseliczky on the history of diplomacy. The members of the young generations of historians are Anna Gorizontova, Mihail Jurasov, Artyem Ajrapetov, Irina Popova, Csilla Zseliczky and others. The most significant institution of teaching Hungarian history is the State University of Moscow, where students learn about the subject within the framework of the studies of general history. Institutional research began in the Institute of World History of the USSR Academy of Sciences, and since 1968 research has been conducted in the Institute of Slavonic and Balkan Studies (from 1998 Slavonic Studies) of the Academy. In this institute one of the research areas is the history of non-Slavic countries of Central and South-Eastern Europe, and the study of Hungarian history belongs to this area. In the cooperation of historians between the two countries besides the academies of the countries the Russian-Hungarian Committee of Historians working since the seventies has a significant role. Most of the publications on Hungarian studies in Russia in the nineties were written on the events of 1956. For the time being, however, Hungarian history occupies a marginal position both in history writing and in the general consciousness.

BIBLIOGRÁFIA

- Айрапетов, А. Г.: Городские средние слои в Венгерской Советской республике 1919 г. (апрель – июль) [Városi középrétegek a Magyar Tanácsköztársaságban (1919 április–július)]. In *Городские средние слои в трех российских революций*. Отв. ред. Л. Г. Протасов. Тамбов: Тамб. ГПИ, 1989, 182–189.
- Айрапетов, А. Г.: Проблемы революции 1848–1849 гг. и революционное движение в Венгрии в венгерской марксистской историографии 30–40-х годов [Az 1848–1849-es forradalom problematikája és a magyarországi forradalmi mozgalom a 30–40-es évek historiográfiájában]. In *Проблемы историографии всеобщей истории*. Отв. ред. Ю. В. Галактионов. Кемерово, Кемеровский Гос. ун-т, 1990, 77–89.
- Айрапетов, А. Г.: Исторические судьбы Австро-Венгрии [Ausztia-Magyarország történelmi sorsa]. In *Вопросы истории*, 1991, 1, 137–144.
- Айрапетов, А. Г.: Буржуазно-радикальная и социал-демократическая концепция национального вопроса в Венгрии начала XX в. [A nemzeti kérdés polgári-radikális és szociáldemokrata koncepciója Magyarországon a 20. század elején]. In *Нация и национальный вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XIX – начале XX в.* М., ИСБ, 1991, 235–243.
- Айрапетов, А. Г.: Венгерская социал-демократическая элита на рубеже XIX–XX вв.: опыт характеристики. [A magyar szociáldemokrata elit a 19–20. század fordulóján: a jellemzés tanulságai]. In *Проблемы социально-политической истории и исторической науки*. Брянск, 1995, 61–71.
- Айрапетов, А. Г.: Венгерский радикализм начала XX в.: идеологический аспект. [Magyar radikalizmus a 20. század elején: ideológiai aspektus]. In *Из истории демократических движений и общественно-политической мысли конца XIX – второй половины XX вв.* Отв. ред. В. П. Викторов. Брянск: Брянский ГПИ, 1994, 113–121.
- Айрапетов, А. Г.: Вступая в индустриальный мир: венгерские рабочие на рубеже XIX–XX веков. [Az iparosodás küszöbén: magyar munkások a 19–20. század fordulóján]. Тамбов: ТГУ, 1997, 285.
- Айрапетов, А. Г.: Духовно-культурный мир будапештского рабочего на рубеже XIX–XX вв. [A budapesti munkásság szellemi-kulturális világa a 19–20. század fordulóján]. In *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика, 1867–1918*. Отв. ред. О. В. Хаванова. М.: ИСБ, 1997. С. 157–168.
- Айрапетов, А. Г.: Образ социализма в массовом и элитарном сознании (об особенностях социально-политических представлений венгерских рабочих и демократической интеллигенции на рубеже XIX–XX вв.). [Szocializmuskép a tömeg és az elit tudatában (a magyar munkások és a

- demokratikus értelmiség szociálpolitikai elképzelései a 19-20. század fordulóján)]. In *Центральная Европа в новое и новейшее время. Сборник к 70-летию Т. М. Исламова*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М.: ИСБ, 1998. С. 181–195.
- Алексеев, В.: *Венгрия 56: разрыв цепи* [Magyarország '56: a lánc szétszakad]. М.: Изд-во „Независимая газета”, 1996.
- Белуцова, В. М.: К вопросу о венгерской интерпретации габсбургского мифа. [Adalékok a Habsburg-mítosz magyar interpretációjához]. In *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика, 1867–1918*. Отв. ред. О. В. Хаванова. М.: ИСБ, 1997. С. 134–141.
- Беседы на Лубянке. Следственное дело Дёрдя Лукача. Материалы к биографии*. [Beszélgetések a Lubjankán. Lukács György nyomozati anyaga. Adalékok az életrajzhoz]. Ред.-сост. и авторы комментариев А. С. Стыкалин, В. Т. Середа. М.: ИСЛ., 1999, 259.
- Венгрия 1956 года: очерки истории кризиса*. [Magyarország 1956-ban: fejezetek a válság történetéből]. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1993, 180.
- Волокитина, Т. В.: „Холодная война” и социал-демократия в Восточной Европе, 1944–1948. [Hidegháború és szociáldемокра́cia Kelet-Európában, 1944–1948]. М., ИСЛ, 1998.
- Восточная Европа в документах российских архивов. 1944–1953*. [Kelet-Európa az orosz levéltárak anyagaiban. 1944–1953]. Отв. ред. Г. П. Мурашко. Т. 1. 1944–1948. М., Новосибирск, Сибирский хронограф, 1997, 985.; Т. 2. 1949–1953. М.; Новосибирск. Сибирский хронограф, 1998, 1004.
- Gibianski, L., Afiani, W., Stykalin, A.: Zur sowjetischen Aussenpolitik im Herbst 1956. [A szovjet külpolitika 1956 őszén]. In Kircheisen I. (szerk.) *Tiwetter ohne Fruhling. Das Jahr 1956 im Spiegel blockinterner Wandlungen und internationaler Krisen*. Berlin, 1955, 26–44.
- Горизонтова (Ратобильская), А. В.: Венгры и полабские славяне в первой трети X в. [Magyarok és az elbai szlávok a 10. század első harmadában]. In *Славяне и их соседи. Международные отношения в эпоху феодализма*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., ИСБ, 1989, 44–52.
- Горизонтова (Ратобильская), А. В.: Свободные и несвободные в законах венгерского короля Иштвана I. [Szabadok és nem szabadok I. István magyar király törvényeiben]. In *Материалы школы молодых ученых славистов и балканистов*. М., ИСБ, 1990, 38–46.
- Горизонтова (Ратобильская), А. В.: Евреи в Венгрии (X–XII вв.) [Zsidók Magyarországon (10-12. sz.)]. (С публикацией документа.) In *Славяне и их соседи. Выпуск 5*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., ИСБ, 1994, 83–91.
- Гусарова, Т. П.: *Венгерская деревня конца XV – середины XVII в. и крестьянская война 1514 г.* [A magyar falu a 15. század végétől a 17. század

- közepéig és az 1514. évi parasztháború]. Источники и материалы. Учебно-методическое пособие для студентов исторических факультетов госуниверситетов. М., Изд-во МГУ, 1990, 86.
- Гусарова, Т. П.: Хайдуки в Венгрии. [Hajdúk Magyarországon]. In *Vonprossy истории*, 1991, 1, 226–230.
- Гусарова, Т. П.: Господствующий класс и местное дворянское самоуправление в Габсбургской Венгрии в XVI–XVII вв. [Az uralkodó osztály és a helyi nemesi önkormányzat Habsburg Magyarországon a 16–17. században]. In *Власть и политическая культура в средневековой Европе*. Отв. ред. Е. В. Гутнова Ч. 1. М., ИВИ, 1992, 217–227.
- Гусарова, Т. П.: Венгрия. [Magyarország]. In *История Европы. Том 3. От средневековья к Новому времени (конец XV – первая половина XVII век)*. Отв. ред. Л. Т. Мильская, В. И. Рутенбург. М., Наука, 1993, 138–142.
- Гусарова, Т. П.: Национальное самосознание венгерского дворянства и языковая ситуация в Венгрии в первый период раннего нового времени [A magyar nemesség nemzeti öntudata és a nyelvhasználat Magyarországon a kora újkor első szakaszában]. Отв. ред. А. А. Сванидзе. М., ИВИ, 1995, 218–227.
- Гусарова, Т. П.: Святая венгерская корона: теория и практика в XVI–XVII вв. [A magyar szent korona: elmélet és gyakorlat a 16–17. században]. In *Средние века*. М., 1995, 58, 163–170.
- Гусарова, Т. П.: Культура Венгрии в конце XV – начале XVII в. [Magyarország kultúrája a 15. század végétől a 17. század elejéig]. In *Культура Западной Европы в эпоху Возрождения*. Отв. ред. Л. М. Брагина. М., Мосгорархив, 1996, 333–353.
- Гусарова, Т. П.: Придворный праздник в середине XVII в.: свадьба Дёрдя I Ракоци [Udvari ünnep a 17. század közepén: I. Rákóczi György esküvője]. In *Феномены истории*. Отв. ред. В. М. Козьменко. М., Мир Отечества, 1996, 125–134.
- Гусарова, Т. П.: Дворянство в Венгрии в XVI–XVII вв. [Magyarország nemessége a 16–17. században]. In *Европейское дворянство XVI–XVII вв.: границы сословия*. М., 1997, 171–191.
- Гусарова, Т. П.: Административный аппарат дворянских комитатов Венгрии в первой половине XVII в. [A nemesi vármegyék kormányzása Magyarországon a 17. század első felében]. In *Центральная Европа в новое и новейшее время. Сборник к 70-летию Т. М. Исламова*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М., ИСБ, 1998, 20–36.
- Гусарова, Т. П.: Международная обстановка в Центральной и Юго-Восточной Европе на заключительном этапе войны. Установление Вестфальского мира [A nemzetközi helyzet Közép- és Délkelet-Európában a háború befejező szakaszában. A vesztfáliei béke]. In *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. Ч.*

1. *Главные тенденции политических взаимоотношений*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М.: Памятники исторической мысли, 1998, 128–156.
- Желицки, Б. Й.: Бела Кун [Kun Béla]. In *Вопросы истории*. 1989, 1, 58–81.
- Желицки, Б. Й.: Втягивание Венгрии в орбиту германской политики и позиции венгерских политических сил (1939–1940) [Magyarország bekapcsolása a német politika érdekerébe és a magyar politikai erők álláspontja (1939–1940)]. In: *Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале второй мировой войны (сентябрь 1939 – август 1940)*. Отв. ред. Л. Я. Гибианский, С. З. Случ. М., ИСБ, 1990, 73–94.
- Желицки, Б. Й.: История венгерского антифашистского движения Сопротивления. [A magyar antifasiszta ellenállási mozgalom története]. In *Антифашистское движение Сопротивление в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (вопросы национальной историографии)*. Отв. ред В. В. Марьина. М., ИСБ, 1991, 159–183.
- Желицки, Б. Й.: Трагедия ВСРП. [Az MSZMP tragédiája]. In *Восточная Европа на историческом переломе (очерки революционных преобразований, 1989–1990)*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1991, 70–118.
- Желицки, Б. Й.: Венгрия после 1956 года: Эволюция оценок венгерских историков [Magyarország 1956 után: a magyar történeések álláspontjának fejlődéstörténete]. In *Новая и новейшая история*, 1992, 3, 18–35.
- Желицки, Б. Й.: О взаимоотношениях интеллигенции Венгрии и ее коммунистического руководства, 40-е – 80-е годы [Az értelmiség és a kommunista vezetés viszonya Magyarországon 1940–1980-as években]. In *Власть и интеллигенция*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин, А. С. Стыкалин. М., ИСБ, 1992, 113–150.
- Желицки, Б. Й.: Подготовка квалифицированных рабочих, рост общеобразовательного и профессионально-технического уровня рабочего класса ВРН. [A munkásosztály általános képzettségi szintjének, szakképesítésének emelkedése a Magyar Népköztársaságban]. In *Социокультурные процессы в странах Восточной Европы (после второй мировой войны)*. Отв. ред. А. М. Орехов. М., ИСБ, 1992, 90–119.
- Желицки, Б. Й.: Венгерский демократический форум и его программа. [A Magyar Demokrata Fórum és programja]. In *Политические партии и движения в Восточной Европе. Проблемы адаптации к современным условиям*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1994, 83–126.
- Желицки, Б. Й.: Будапешт – Москва: год 1956. [Budapest–Moszkva: az 1956-os év]. In *Советская внешняя политика в годы „холодной войны” (1945–1985). Новое прочтение*. Отв. ред. Л. Н. Нежинский. М., ИРИ, 1995, 241–282.
- Желицки, Б. Й.: Венгрия в меняющейся Восточной Европе. Из опыта социально-экономических преобразований 90-х годов [Magyarország a

- változó Kelet-Európában. A kilencvenes évek szociális-gazdasági átalakulásainak tapasztalataiból]. In *Свободная мысль*, 1995, 4, 51–66.
- Желицки, Б. Й.: Венгрия в системе центральноевропейских социально-экономических преобразований начала 90-х годов XX века: попытка сравнительного анализа [Magyarország a közép-európai szociális-gazdasági változások rendszerében a 20. század kilencvenes éveiben: egy összehasonlító elemzés kísérlete]. In *Постреволюционная Восточная Европа. Экономические ориентиры и политические коллизии*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1995, 40–69.
- Желицки, Б. Й.: Регент Венгрии Миклош Хорти (1868–1957) [Horthy Miklós Magyarország kormányzója (1868–1957)]. In *Новая и новейшая история*, 1996, 2, 173–196; 3, 185–213.
- Желицки, Б. Й.: Элита партийной власти о характере и содержании событий 1956 года в Венгрии [A magyarországi 1956-os események a párhatalom elitjének megítélésében]. In *Славяноведение*, 1996, 4, 45–50.
- Желицки, Б. Й.: Венгерская осень 1956 г. в донесениях западных дипломатов из Будапешта и Москвы [Az 1956-os magyar őszi a budapesti és moszkvai nyugati diplomaták jelentéseiben]. In *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1997, 69–106.
- Желицки, Б. Й.: Многопартийность и политическая панорама в современной Венгрии [Többpártrendszer és politikai körkép a jelenkori Magyarországon]. In *Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов*. М., ИСБ, 1997, 55–94.
- Zseliczky, B.: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében, 1920–1945*. Budapest, 1998, Napvilág.
- Желицки, Б. Й.: XX век: смена политических режимов в венгерском государстве [20. század: politikai rendszerváltások a magyar államban]. In *Авторитарные режимы в Центральной и Восточной Европе*. Отв. ред. Т. М. Исламов, А. С. Стыкалин. М., ИСБ, 1999, 221–236.
- Желицки, Ч. Б.: Взгляды венгерских общественных деятелей на решение национального вопроса в Венгрии в 50–60-е годы XIX века [Magyar közéleti személyiségek véleménye a nemzeti kérdés megoldásáról Magyarországon a 19. század 50–60-as éveiben]. In *Из истории общественной мысли народов Центральной и Восточной Европы (конец XVIII — 70-е годы XIX века)*. Под ред. С. М. Фалькович. М., ИСБ, 1995, 189–212.
- Желицки, Ч. Б.: Попытки межнационального примирения в период венгерской революции национально-освободительной борьбы 1848–1849 гг. [Kísérletek a nemzeti békére az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc időszakában]. In *Центральная Европа в новое и новейшее время. Сборник к 70-летию Т. М. Исламова*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М., ИСБ, 1998, 124–136.

- Зубкова, Е. Ю.: *Реформы и общество, 1945–1964* [Reformok és társadalom, 1945–1964]. М., 1994.
- Islamov, T.: Österreich und Rußland. Zusammenarbeit und Gegensatz am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts [Ausztia és Oroszország. Együttműködés és ellentétek a 18. század végén – a 19. század elején]. In Drabek, A. M. (szerk.) *Rußland und Österreich zur Zeit der Napoleonischen Kriege*. Vienna, 1989.
- Исламов, Т. М., Пушкаш, А. И., Шушарин, В. П.: *Краткая история Венгрии: с древнейших времен до наших дней* [Magyarország rövid története: a kezdetektől napjainkig]. М., Наука, 1991, 608.
- Исламов, Т. М.: Исторические условия и предпосылки зарождения национальных движений в Венгерском королевстве. [A nemzetiségi mozgalmak megszületésének történelmi feltételei és előzményei a Magyar Királyságban]. In *Людвиг Штур и его время. К 175-летию со дня рождения*. Отв. ред. Л. Н. Смирнов. М., ИСБ, 1992, 5–41.
- Islamov, T.: From „natio Hungarica” to Hungarian nation. In R. L. Rudolph, D. Good (szerk.) *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*. Minneapolis, 1992, UMN Press, 159–184.
- Исламов, Т. М.: Трансильвания как яблоко раздора между Венгрией и Румынией [Erdély mint Páris almája Magyarország és Románia között]. In *Очаги тревоги в Восточной Европе: Драма национальных противоречий*. М., ИСБ, 1994, 3–10.
- Islamov, T.: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. In *Múltunk*, 1994. 1–2, 17–50.
- Исламов, Т. М.: Крах Австро-Венгрии и судьбы Средней Европы [Ausztia-Magyarország csődje és Közép-Európa sorsa]. In *Россия и современный мир*. М., 1995, 1, 66–69.
- Исламов, Т. М.: Изучение новой истории стран Средней Европы в Институте славяноведения и балканистики РАН [A közép-európai országok újkori történelmének tanulmányozása az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében]. In *Новая и новейшая история*. М., 1996, 5, 19–39.
- Исламов, Т. М.: Распад Австро-Венгерской монархии и его последствия в политической эволюции Среднеевропейского региона [Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és hatása a közép-európai régió fejlődésére]. In *Первая мировая война. Пролог XX в.* М., ИВИ, 1996.
- Исламов, Т. М., Фалькович, Т. М.: Средняя Европа в Новое время (XVIII в. – 1918 г.) [Közép-Európa az újkorban (a 18. századtól 1918-ig)]. In *Институт славяноведения и балканистики. 50 лет*. М., Индик, 1996, 60–104.
- Исламов, Т. М.: Венгрия и Румыния: историческая тяжба из-за Трансильвании [Magyarország és Románia: történelmi ellentét Erdély kapcsán]. In *Вестник Российского гуманитарного научного фонда*. М., 1997, 3, 87–97.

- Исламов, Т. М., Покивайлова, Т. А.: *Венгерско-румынский конфликт и советская дипломатия. 1939–1940. Война и политика. 1939–1941.* [A magyar–román konfliktus és a szovjet diplomácia. 1939–1940. Háború és politika. 1939–1941]. М., ИВИ, 1999, 456–471.
- Киселева, Н. П.: Идеино-политическая борьба в Венгрии по вопросам национальной политики и национально-государственного устройства в годы первой мировой войны [Eszmei-politikai harc Magyarországon a nemzetiségi politika és a nemzeti-állami berendezkedés terén az első világháború éveiben]. In *Нация и национальный вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XIX – начале XX в.* Отв. ред. Т. М. Исламов. М., ИСБ, 1991, 244–259.
- Ковальская, Н. Г.: Венгерско-восточнославянские этнокультурные контакты на закарпатских землях в научной литературе [Magyar és keleti szláv etnokulturális kapcsolatok a Kárpáton túli területeken a szakirodalom tükrében]. In *Вопросы историографии и источниковедения. Дооктябрьский период.* Отв. ред. А. А. Горский, Ю. А. Петров. М., ИРИ, 1992, 142–161.
- Кузьмин, А. В.: Независимая партия мелких хозяев Венгрии. [A magyarországi Független Kisgazdapárt]. In *Политические партии и движения Восточной Европы. Проблемы адаптации к современным условиям.* Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ., 1994, 127–147.
- Кыров, А. М.: Советская карательная акция в Венгрии (Хроника событий 1956 г. по материалам военного архива) [Szovjet büntetőakció Magyarországon (1956 eseményeinek krónikája a katonai levéltár anyagai alapján)]. In *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран.* Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1997, 106–129.
- “Людам свойственно ошибаться”. Из воспоминаний М. Ракоши [„Tévedni emberi dolog”. Rákosi Mátyás visszaemlékezéseiből]. Публикация, ввводные статьи и комментарии А. С. Стыкалина, В. Т. Середы. In *Исторический архив.* 1998, 3, 3–59; 5–6, 153–212; 1999, 1, 3–84.
- Марков, Д. В., Поляков, А. В., Глинкина, С. П.: Смена общественно-экономической системы в Венгрии: основные направления, промежуточные итоги и перспективы [Társadalmi és gazdasági rendszerváltás Magyarországon: irányok, részeredmények, távlatok]. In *Революционные преобразования в странах Восточной Европы: причины и последствия. Ч. 1.* Отв. ред. Ю. К. Князев. М., ИМЭПИ, 1990, 82–112.
- Марков, Д. В.: Венгерская республика на периферии и в эпицентре Балканского кризиса [Magyarország a balkáni válság perifériáján és epicentrumában]. In *Балканы: между прошлым и будущим.* М., ИМЭПИ, 1995, 190–205.
- Масленникова, Е. Н.: Распространение идей Гегеля в Венгрии XIX века [Hegel eszméinek elterjedése Magyarországon a 19. században]. In *Из истории общественной мысли народов Центральной и Восточной Европы*

- (конец XVIII – 70-е годы XIX века). Под ред. С. М. Фалькович. М., ИСБ, 1995, 22–43.
- Мургулия, М. П., Шушарин, В. П.: *Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII–XIII веках* [Kunok, Grúzia, Rusz és Magyarország a 12–13. században]. М., ИСБ, 1998, 335.
- Мусатов, В. Л.: Янош Кадар и время реформ в Венгрии [Kádár János és a reformkorszak Magyarországon]. In *Новая и новейшая история*, 1990, 3, 138–156.
- Мусатов, В. Л.: О венгерских событиях: 35 лет спустя [A magyar eseményekről: 35 év elteltével]. In *Кентавр*, 1992, 1–2, 32–44.
- Мусатов, В. Л.: Кем был Имре Надь? [Ki volt Nagy Imre?] In *Обозреватель: проблемы, анализ, прогнозы. Дайджест. Специальный выпуск*. М., 1993, 71–76.
- Мусатов, В. Л.: „Житие” Матиаса Ракоши в СССР, 1956–1971. [Rákosi Mátyás „élete” a Szovjetunióban, 1956–1971]. In *Обозреватель: проблемы, анализ, прогнозы*. 25 (29), 1993. М., 1993, 108–113.
- Мусатов, В. Л.: СССР и венгерские события 1956 г.: новые архивные материалы [A Szovjetunió és az 1956-os magyar események: új levéltári dokumentumok]. In *Новая и новейшая история*. 1993, 1, 3–22.
- Мусатов, В. Л.: Имре Надь [Nagy Imre]. In *Новая и новейшая история*, 1994, 1, 164–173.
- Мусатов, В. Л.: События 1956 года в Венгрии и позиция Кремля [1956 eseményei Magyarországon és a Kreml álláspontja]. In *Осмысление истории*. Отв. ред. Г. Н. Севастьянов. М., АО „Учебная литература”, 1995, 190–205.
- Мусатов, В. Л.: *Предвестники бури. Политические кризисы в Восточной Европе (1956–1981)* [A vihar hírnökei. Politikai válságok Kelet-Európában (1956–1981)]. М., 1996, Научная книга.
- Ненашева, З. С.: Славянский вопрос в контексте национальных движений Венгрии в конце XIX – начале XX вв. (По материалам российских дипломатических служб) [A szláv kérdés a magyarországi nemzetiségi mozgalmak tükrében a 19. század végén – a 20. század elején (Orosz diplomáciai testületek anyagai alapján)]. In *Славянский вопрос: Вехи истории*. Отв. ред. М. Ю. Досталь. М., ИСБ, 1997, 130–151.
- Поляков, А. В.: Трансформация социальных ценностей и приоритетов в Восточной Европе (на примере Венгрии) [A szociális értékek és irányvonalak átalakulása Kelet-Európában (Magyarország példáján)]. In *Диалектика социального равенства и неравенства на современном этапе развития общества*. Кн. 1. Отв. ред. В. З. Роговин. М., ИС, 1991, 44–61.
- Попова, И. В.: Венгерское дворянское сознание и словацкий панславизм (начало 40-х годов XIX в.) [A magyar nemesi öntudat és a szlovák pánszlávizmus (az 1840-es évek eleje)]. In *Из истории общественной мысли на-*

- родов Центральной и Восточной Европы (конец XVIII — 70-е годы XIX века). Отв. ред. С. М. Фалькович. М., ИСБ, 1995, 124–134.
- Пушкаш, А. И.: Документы венгерских архивов об оккупации Италией Албании в 1939 г. [Magyar levéltárak forrásai Albánia Olaszország általi megszállásáról 1939-ben]. In *Политический кризис 1939 г. и страны Центральной и Юго-Восточной Европы*. Отв. ред. И. И. Поп. М., ИСБ, 1989, 58–61.
- Пушкаш, А. И.: Распад Австро-Венгерской монархии [Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása]. In *Межрасовые и межнациональные отношения в Европе и Америке XIX–XX в.* Отв. ред. Р. Ф. Иванов. М., ИВИ, 1996, 106–117.
- Пушкаш, А. И.: Распад Австро-Венгрии и образование самостоятельного Венгерского государства (некоторые аспекты) [Ausztria-Magyarország felbomlása és az önálló magyar állam létrejötte (néhány vonatkozás)]. In *K 70-letü az önállósághoz jutásunk 70. évfordulójáról*. Отв. ред. Р. П. Гришина, Е. К. Жигунов. Вып. 2. М., ИСБ, 1989, 49–66.
- Пушкаш, А. И.: О трактовке понятия „нейтралитет” венгерскими правящими кругами [A „semlegesség” fogalmának értelmezése a magyar vezető körökben]. In *Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале второй мировой войны (сентябрь 1939 – август 1940)*. Отв. ред. Л. Я. Гибианский, С. З. Случ. М., ИСБ, 1990, 52–72.
- Пушкаш, А. И.: Венгрия и ее балканские соседи (август 1940 – апрель 1941) [Magyarország és balkáni szomszédai (1940 augusztus – 1941 április)]. In *Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в период фашистской агрессии на Балканах и подготовки нападения на СССР (сентябрь 1940 – июнь 1941)*. Отв. ред. Л. Я. Гибианский, С. З. Случ. М., ИСБ, 1992, 72–92.
- Пушкаш, А. И.: Национальный вопрос в Закарпатье накануне второй мировой войны [A nemzetiségi kérdés a Kárpáton túlon a második világháború küszöbén]. In *Национальный вопрос в Восточной Европе. Прошлое и настоящее*. Под ред. Р. П. Гришиной. М. Д. Ерещенко. М., ИСБ, 1995, 175–190.
- Пушкаш, А. И.: Внешняя политика Венгрии. Апрель 1927 – февраль 1934 г. [Magyarország külpolitikája 1927 április – 1934 február]. М.: ИСБ, 1995. 316 с.
- Пушкаш, А. И.: Внешняя политика Венгрии. Февраль 1934 – январь 1937 г. [Magyarország külpolitikája 1934 február – 1937 január]. М., ИСБ, 1996, 300.
- Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы [A Szovjetunió és az 1956. évi magyar válság. Dokumentumok]. Редколл. Т. М. Исламов, Ф. Мучи, А. С. Стыкалин, В. Т. Середа, И. Вида, Е. Д. Орехова и др. М., РОССПЭН, 1998.

- Старущенко, Г. П.: Венгерские политические эмигранты – сотрудники Публичной библиотеки. [Magyar politikai emigránsok mint a Publicsnaja Biblioteka munkatársai]. In *Публичная библиотека: Люди, книги, жизнь*. СПб., 1998, 167–171.
- Стыкалин, А. С.: *Венгерская культура в середине XX века: От Хорти до Кадара*. [Magyar kultúra a 20. század közepén: Horthytól Kádárig]. М., ИСБ, 1991, 214.
- Стыкалин, А. С.: Концепции культурного наследия в послевоенной Венгрии (1945 – середина 1950-х годов) [A kulturális örökség koncepciói a háború utáni Magyarországon (1945 – az 1950-es évek közepe)]. In *Социокультурные процессы в странах Восточной Европы (после второй мировой войны)*. Отв. ред. А. М. Орехов. М., ИСБ, 1992, 170–239.
- Híányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SzKP KB levéltárából*. (Szerk.: Sztikalin A., Szereda V.) Budapest, 1993, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Стыкалин, А. С., Сзерада, В. Т.: Из истории одного противостояния: Союз венгерских писателей в общественно-политической борьбе середины 50-х годов. [Egy szembenállás történetéből: a Magyar Írószövetség az 1950-es évek közepének társadalmi-politikai harcaiban]. In *Политические кризисы и конфликты 50–60-х годов в Восточной Европе*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1993, 93–145.
- Стыкалин, А. С.: Адмирал Миклош Хорти, 1868–1957 [Horthy Miklós tengerparag, 1868–1957]. In *Пленники национальной идеи. Политические портреты лидеров Восточной Европы (первая треть XX в.)*. Отв. ред. М. Д. Ерещенко. М., ИСБ, 1993, 33–56.
- Стыкалин, А. С.: Хортистский режим и идея возрождения Венгрии в 1920–1930-е годы [A Horthy-rendszer és Magyarország feltámadásának eszméje az 1920–1930-as években]. In *Славяноведение*, 1994, 6, 19–31.
- Стыкалин, А. С.: Венгерская общественная мысль второй половины 1940-х годов о судьбах Венгрии в Европе [Az 1940-es évek második felének magyar társadalmi gondolkodása Magyarország sorsáról Európában]. In *Единая Европа: идея и политика*. Отв. ред. М. М. Наринский. М., ИВИ, 1994, 62–89.
- Стыкалин, А. С.: Метаморфозы культурной политики в одной восточноевропейской стране. Опыт Венгрии конца 40–80-х годов [A kultúrpolitika átalakulásai egy kelet-európai országban. Magyarország tapasztalata a negyvenes évek végétől a nyolcvanas évekig]. In *Тоталитаризм. Исторический опыт Восточной Европы*. Отв. ред. В. В. Марьина. М., ИСБ, 1995, 173–205.
- Стыкалин, А. С.: Сталинская культурно-идеологическая экспансия и послевоенная Венгрия [A sztálini kulturális-ideológiai nyomás és a háború utáni Magyarország]. In *У истоков „социалистического содружества”: СССР и восточноевропейские страны в 1944–1949 гг.* Отв. ред. Л. Я. Гибианский. М., ИСБ, 1995, 149–175.

- Стыкалин, А. С.: Теория „высокого реализма” Д. Лукача в марксистской эстетической мысли 1930–1940-х годов [Lukács György „magas realizmus” elmélete az 1930–1940-es évek marxista esztétikai gondolkodásában]. In *Знакомый незнакомец. Социалистический реализм как историко-культурная проблема*. Отв. ред. А. А. Гугнин, Н. М. Куренная, Л. А. Софронова. М., ИСБ, 1995, 39–63.
- Стыкалин, А. С.: 1956-й: XX съезд и „венгерские события” [1956: a XX. kongresszus és a „magyar események”]. In *Свободная мысль*, 1996, 10, 101–114.
- Стыкалин, А. С.: В преддверии взрыва. Углубление политического кризиса в Венгрии и политика СССР (март–октябрь 1956) [A robbanás kapujában. A politikai válság elmélyülése Magyarországon és a Szovjetunió politikája (1956 március–október)]. In *Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран*. Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М., ИСБ, 1997, 38–68.
- Стыкалин, А. С.: Русская литература в сознании венгерской читающей публики эпохи дуализма [Az orosz irodalom a magyar olvasóközönség tudatában a dualizmus idején]. In *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика, 1867–1918*. Отв. ред. О. В. Хаванова. М., ИСБ, 1997, 280–290.
- Стыкалин, А. С.: Об одном из свидетельств о венгерской революции 1956 года (В. А. Крючков и его воспоминания). [Tanúság az 1956-os magyar forradalomról (V. Kijuckov visszaemlékezése)]. In *Славяноведение*, 1998, 4, 75–82.
- Стыкалин, А. С.: Публицистика венгерской революции 1956 год. [Az 1956-os magyar forradalom publicisztikája]. Ч. 1. Канун восстания. In *Вестник МГУ. Серия 10. Журналистика*, 1998, 3, 62–78; Ч. 2. 12 дней „будапештской осени” (23 октября – 3 ноября) [A „budapesti ősz” 12 napja (október 23. – november 3.)]. In *Вестник МГУ. Серия 10. Журналистика*, 1991, 1, 75–92.
- Стыкалин, А. С.: „Пражская весна” 1968 года и позиция Венгрии [Az 1968-as „prágai tavasz” és Magyarország álláspontja]. In *Славяноведение*, 1998, 5, 68–80.
- Sztykalin, A.: A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc 1956 tavaszán – kora őszén. In: *Múltunk*, 1998, 3, 23–49.
- Стыкалин, А. С.: Еще раз о трактовке венгерских событий 1956 года [Még egyszer az 1956-os magyar események értékeléséről]. In *Вопросы истории*, 1998, 10, 172–175.
- Стыкалин, А. С.: Русская культура в Венгрии во второй половине 1940-х годов: Новый этап в диалоге двух культур [Az orosz kultúra Magyarországon az 1940-es évek második felében: új szakasz a két kultúra érintkezésében]. In *Культурная политика в странах Центральной и Восточной Европы, 1920–1950-е годы*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М.,

ИСБ, 1999, 121–160.

- Стыкалин, А. С.: Творчество А. С. Пушкина в контексте восприятия русской литературной классики в Венгрии (XIX – первая половина XX века) [A. Sz. Puskin munkássága az orosz klasszikus irodalom magyarországi fogadtatásának kontextusában (19. század – a 20. század első fele)]. In *Славяноведение*, 1999, 3, 74–83.
- Стыкалин, А. С.: Трианонский мирный договор 1920 г. и идеология хористического режима [Az. 1920. évi trianoni békeszerződés és a Horthy-rendszer ideológiája]. In *Авторитарные режимы в Центральной и Восточной Европе*. Отв. ред. Т. М. Исламов, А. С. Стыкалин. М., ИСБ, 1999, 52–71.
- Тот (Медведева), К. Т.: Антигабсбургская Конфедерация моравских, венгерских, австрийских сословий 1608 г. [A morva, a magyar, az osztrák rendek Habsburg-ellenes konföderációja 1608-ban]. In *Центральная Европа в новое и новейшее время. Сборник к 70-летию Т. М. Исламова*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М., ИСБ, 1998, 37–54.
- Усиевич, М.: Российско-венгерские отношения [Orosz–magyar kapcsolatok]. In *Экономическая и социально-политическая трансформация в Центральной и Восточной Европе во второй половине XX в.* М., 1998, 61–72.
- Хаванова, О. В.: Восприятие идей французского Просвещения венгерским дворянством в конце XVIII века [A francia felvilágosodás eszméinek hatása a magyar nemességre a 18. század végén]. In *Из истории общественной мысли народов Центральной и Восточной Европы (конец XVIII — 70-е годы XIX века)*. Отв. ред. С. М. Фалькович. М., ИСБ, 1995, 5–21.
- Хаванова, О. В.: О вопросе об отражении национального прошлого в венгерской публицистике 90-х годов XIX в. [Adalékok a nemzeti múlt tükrözéséhez az 1890-es évek magyar publicisztikájában]. In *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика, 1867–1918*. Отв. ред. О. В. Хаванова. М., ИСБ, 1997, 142–150.
- Хаванова, О. В.: Соотношение религиозных и патриотических убеждений в венгерском обществе в раннее новое время [Vallásosság és hazafiasság viszonya a korai újkori magyar társadalomban]. In *Религия и политика. От античности к эпохе Просвещения. Сборник научно-методических статей*. Отв. ред. Ю. Е. Ивонин. Смоленск, СПГИ, 1997.
- Хаванова, О. В.: Миклош Форгач: штрихи к портрету харизматического лидера [Forgách Miklós: tollvonások egy karizmatikus vezető portréjához]. In *Центральная Европа в новое и новейшее время. Сборник к 70-летию Т. М. Исламова*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М.: ИСБ, 1998, 69–86.
- Хаванова, О. В.: Истоки венгерского национализма в политической культуре XVIII в. [A magyar nacionalizmus forrásai a 18. század politikai kultúrájában]. In *Вопросы истории*, 1998, 6, 65–75.
- Хаванова, О. В.: Венгерская историческая наука и государственная политика

- в межвоенный период: новый взгляд на XVIII век. [A magyar történet-tudomány és az állampolitika a két világháború közötti időszakban: a 18. század új megközelítése]. In *Культурная политика в странах Центральной и Восточной Европы, 1920–1950-е годы*. Отв. ред. А. С. Стыкалин. М., ИСЛ, 1999, 46–83.
- Хаванова, О. В.: Просвещенные монархи Екатерина II и Иосиф II: опыт сопоставления [Kisérlet II. Katalin és II. József felvilágosult uralkodók összehasonlítására]. In *Век Екатерины II: Россия и Балканы*. Отв. ред. И. И. Лещиловская М., Наука, 1999, 24–39.
- Хаванова, О. В.: Венгры и немцы в конце XVIII века: к вопросу складывания этнокультурных стереотипов [Magyarok és németek a 18. század végén: adalékok az etnokulturális sztereotípiák kialakulásához]. In *Славяне и их соседи. Средние века – раннее новое время. Выпуск 9. Славяне и немцы. 1000-летнее соседство: мирные связи и конфликты*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., Наука, 1999, 207–219.
- Шушарин, В. П.: Национально-территориальная или национально-общинная автономия [Nemzeti-territoriális vagy nemzeti-közösségi autonómia]. In *Россия и современный мир*, М., 1992, 2, 89–94.
- Шушарин, В. П.: Русское государство и Трансильванское княжество в первой половине XVII в. [Az orosz állam és az Erdélyi Fejedelemség a 17. század első felében]. In *Связи России с народами Балканского полуострова, первая половина XVII в.* Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., ИСБ, 1990, 43–67.
- Шушарин, В. П.: Крестьянская война 1514 г. в Венгрии [Az 1514. évi parasztháború Magyarországon]. М., ИСБ, 1994, 253.
- Шушарин, В. П.: Условия развития этнического самосознания словаков в XV в. Этническая ситуация [A szlovákok etnikai tudatosságának fejlődési feltételei a 15. században. Etnikai helyzet]. In *Этническое сознание словаков в XV столетии*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М.: ИСБ, 1995, 113–122.
- Шушарин, В. П.: Ранний этап этнической истории венгров: Проблемы этнического самосознания [A magyarok etnikai történetének korai szakasza: az etnikai tudat problémái]. М., РОССПЭН, 1997, 509.
- Шушарин, В. П.: Трансильвания в завершающий период Тридцатилетней войны [Erdély a harmincéves háború befejező szakaszában]. In *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. Часть 1. Главные тенденции политических взаимоотношений*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., Памятники исторической мысли, 1998, 175–178.
- Шушарин, В. П.: Трансильвания в соперничестве Османской империи и Габсбургов (1648–50-е годы) [Erdély az Oszmán Birodalom és a Habsburgok vetélkedésében (1648–1650-es évek)]. In *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. Часть 1. Главные тенденции политических взаимоотношений*. Отв. ред.

- Г. Г. Литаврин. М., Памятники исторической мысли, 1998, 225–233.
- Юрасов, М. К.: Элементы имперского мышления у венгров в IX в. [A birodalmi gondolkodás elemei a magyaroknál a 9. században]. In *Славяне и их соседи*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., ИСл, 1998, 12–18.
- Юрасов, М. К.: „Венгерская хроника” Яноша Турочи о народах Восточной Европы эпохи Великого переселения народов [Turóczi János magyar krónikája Kelet-Európa népvándorláskori népeiről]. In *Славяне и их соседи*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., ИСл, 1998, 113–125.
- Юрасов, М. К.: Внешнеполитические акции венгров в Центральной Европе во второй половине IX века [A magyar külpolitika Közép-Európában a 9. század második felében]. In *Славяне и их соседи. Средние века – раннее новое время. Выпуск 9. Славяне и немцы. 1000-летнее соседство: мирные связи и конфликты*. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., Наука, 1999, 47–54.

RÖVIDÍTÉSEK:

ИВИ – Институт всеобщей истории РАН
 ИМЭПИ – Институт международных экономических и политических исследований РАН
 ИРИ – Институт российской истории РАН
 ИС – Институт социологии РАН
 ИСБ – Институт славяноведения и балканистики РАН
 ИСл – Институт славяноведения РАН
 М. – Москва
 Отв. ред. – ответственный редактор
 РАН – Российская Академия Наук
 СГПИ – Смоленский государственный педагогический институт
 ТГУ – Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина

(Összeállította: O. Khavanova és A. Sztikalin)

GERHARD SEEWANN

1989 és más cezúrák a Magyarországra vonatkozó német történetírásban

A drámai politikai események révén bekövetkező kortárs törések és cezúrák nagy kihívást jelentenek minden historiográfiának. A történetírás számára a szükséges távolságtartás, valamint az eseményeknek (még akkor is, ha azok, mint az 1989-ben történtek is, minden jel szerint korszakváltást, s ezzel mélyreható, sőt forradalmi fordulatot jelentenek) a hosszabb időtartamok kontinuitásába való beillesztésére meglévő hajlandósága, és ennek háttérben a cezúrák utáni tulajdonképpen „megújulások” megkérdőjelezése egyrészt előnyösnek bizonyul abból a szempontból, hogy a történészek általában nem roskadnak össze a „nulladik óra” fikciója, sőt bűvölete alatt. Másrészt a kutatás e cezúrák miatt szükségessé váló új helyzet meghatározása számos nehézségbe ütközik. Így például a kutatónak valamilyen módon revideálnia kell a mindeddig megszokott, látszólag bevált kérdésfelvetéseit és kutatási szempontjait, azokat esetleg újakkal kell helyettesítenie. Fernand Braudel francia történész ezzel kapcsolatban a következőre utalt: „A társadalomtudomány fél az eseménytől. Nem alaptalanul: a rövid időtartam minden időtartamok legönkényesebbike, legcsalókébbja”.¹

Mivel a régi Német Szövetségi Köztársaság az egykori NDK maradványainak „Anschluß”-ával maga is jelentős változásokon volt kénytelen keresztülmenni, ezért az újonnan létrejött Németországban működő történészek is teljesen új feladatok előtt és keretfeltételek között találják magukat. E ponton vethető fel a kérdés, hogy ha összehasonlítjuk a német és a magyar történészeket, akkor hogyan látható az, miként boldogultak a rendszer-

változással bekövetkezett speciális helyzetükkel (még ha ez a német történelemszempontnak csak egy részére vonatkozik is) és az 1989-es cezúrával (ami mindkét ország számára az), illetve, hogy az új helyzet meghatározására milyen kísérletek történtek, milyen változások mentek végbe a historiográfiai koncepciókban, s e folyamatra milyen reakciók születtek. Sajnos ezt a kérdést most közelebbről nem vizsgálhatjuk meg, mivel számos, akár egy konferencia programját is meghaladó aspektusával² e tanulmány kereteit szétfe-szítené. Pusztán Jürgen Kocka német történészre utalunk, aki 1989 cezúrája kapcsán megállapítja: „Paradox módon lehetséges, hogy az 1989-es mélyreható változások és ezek részben restauratív következményei azoknak a történelmi kontinuitásoknak a tartósságát erősítik, amelyek a 20. század forradalmi változásai közepette megmaradtak, és csak igen lassan változnak. Ellentétben azzal, ahogyan 1989 őszén néhányan gondolták, a legfrissebb tapasztalatok fényében nem az eseménytörténet és az empirikus történelem, hanem sokkal inkább a strukturális és a folyamatokat vizsgáló történelem nyert nagyobb teret, s vált plauzibilisebbé. Nem ez lenne az első forradalom, amelyik a hosszú időtartam struktúráira irányítaná a figyelmet.”³

Ebből a szempontból az 1989-es cezúrának a délkelet-európai historiográfia egyre inkább lendületessé váló helyzetmeghatározásának kiindulópontjaként való vizsgálata Holm Sundhaussen maradandó érdeme, akinek 1991-ben írt *Rückkehr in die Vergangenheit oder Aufbruch in die Zukunft: Versuch einer Zwischenbilanz für die Balkanländer*⁴ [Vissza a múltba vagy előre a jövőbe: kísérlet a balkáni országok köztes mérlegének megvonására] című tanulmányát annak számos felvetése miatt közelebbről is megvizsgáljuk. Noha Sundhaussen vizsgálódásai során Magyarországot részben hangsúlyosan nem veszi figyelembe, de tanulmánya ezen ország története és historiográfiája szempontjából is releváns. Ez különösen érvényes két bevezető tézisére: „1. Délkelet-Európa összes aktuális problémáját nem lehet teljes egészében, vagy akár csak elsősorban a létező szocializmus négy-öt évtizedére visszavezetni. 2. A jelenlegi változások irányáért, dinamikájáért és sikerességük esélyeiért nagymértékben a történelmi-strukturális előzmények felelősek.”⁵

Sundhaussen kritizálja az érintett országokban – főként a városi elit köreiben elterjedt – hajlandóságot, hogy a jelen problémáit, kiváltképp a konfliktusok forrásait az „eddigi gazdasági- és társadalmi rend eredményeként” interpretálják, s ebből azt a téves következtetést vonják le, hogy a régi rend-

szer maradványainak következetes felszámolásával minden probléma gyorsan, mintegy magától megoldódik majd. Az effajta automatizmus-elképzelések egyébként az elmúlt rendszerben is megvoltak (ez is egy nyilvánvaló kontinuitás), amikor például abból a feltételezésből indultak ki, hogy a szocialista társadalmi rend megteremtésével minden nemzeti és nemzetiségi probléma önmagától megoldódik majd. „Amit egy viszonylagosan elmáradott társadalomból a szabadság és jólét pluralista társadalmába való átmeneti fázisként jellemeznek, az évszázados, sarkalatos problémának bizonyul.” – állítja. Ez az átmeneti fázis Délkelet-Európában immár százötven éve tart, „szocialista és nem-szocialista periódusokat foglalva magába”. Sundhaussen utal annak az új mítosznak a veszedelmeire, „amelyet főként az átalakulási folyamat protagonistái ápolnak, s amely szerint minden, ami nem volt szocialista, eo ipso pozitív. Mindez a második világháborúig terjedő korszak discszítéséhez vezet, amire azonban szintén nincs semmilyen ok. Tulajdonképpen érthető, hogy Délkelet-Európa népei a rendszer nyolcvanas évek végén bekövetkezett összeomlása után ott szeretnék folytatni, ahol a szocializmus megszilárdulásakor abbahagyták. Hol is folytathatnák másutt? Ám ha mindezt a múlttal, a ‘történelem Molochjával’ való kritikus szembenézés nélkül teszik, akkor a további fejlődés ugyancsak zsákutcába jut.”⁶

A múlttal való szembenézés tárgyaként három, „szűk keresztmetszet”-nek nevezett sarkalatos problémát nevez meg, amelyek a posztszocialista országok modernizációját vagy nyugatosodását mindmáig megnehezítették és továbbra is megnehezítik: 1. a modern politikai kultúra hiányosságai; 2. a gazdasági elmaradottság felszámolásának problémái; 3. a nacionalizmus.

A Balkán országaival ellentétben a Habsburg-Monarchia területén bizonyos módon igenis létezett civil társadalom („civil society”), ám négy-öt évtized szocializmusát nemigen élte túl. A szocializmus ugyan nem tudta létrehozni a kliensrendszerre és paternalizmusra épülő struktúrákat, de jelentős támogatást nyújtott ehhez. Mindez az intermedialis és autonóm intézmények, érdekképviseltek felépítése, az érdekegyeztetés révén megszüntethető. Az ilyesfajta intézmények csak demokratikus, az egész társadalmat átfogó és egyesítő konszenzus alapján képesek működni, ám „a közös ellenféllel szembeni egyesülés mindig egyszerűbb volt a demokratikus konszenzuson alapuló egység kialakításánál”.⁷ Günter Schödl ebben az összefüggésben véli épp Magyarország vonatkozásában érvényesnek azt a megállapítást, hogy az ország „a parlamentarizmus és a saját hosszú múlt-

ra visszatekintő hagyományai ellenére sem rendelkezik a konfliktusok parlamentáris kezelésének és a demokratikus véleménynyilvánításnak terheket elviselő tradíciójával”.⁸

Az ilyesfajta intézményrendszer nélkülözhetetlen hordozója a gazdaságilag önálló középosztály, melynek egzisztenciája a hatékony piacgazdaságra épül. Ezzel áttérünk a gazdasági elmaradottság és annak felszámolásának témájára. Az urbánusoknak és a népieseknek a magyar történelemben is megjelenő, a fejlődés alternatíváiról szóló történelmi vitáját – nevezetesen a mezőgazdaság fejlesztése versus iparosítás, s ezzel együtt az agrárszektor (1945-ig a lakosságnak több mint a fele ebből a szektorból élt) meghaladásáról szóló vitát – a szocializmus a maga erőltetett iparosításával eldöntötte. A központi irányítású gazdasági rendszer körülményei között ez „nem csak a mezőgazdaság fejlődésének definitív blokádjához, hanem a tőke példátlan elherdálásához”⁹ is vezetett. Az erőltetett iparosítás gigantikus projektjeinek befektetési romjai – amelyek a már eleve meglévő, minden fejlődést megbénító tőkehiány ellenére óriási mértékben pazarolták el a pénzforrásokat – mindegyik szocialista országban, így Magyarországon is megfigyelhetők.

A fejlődés akadályozásának gyakran figyelembe nem vett okait – amelyeket semmiféle tőketranszferrel, legyen az bármilyen nagymértékű is, nem lehet megoldani – „fejbéli jelenségek”, mint például értéképzetek, magatartásmódok is kísérik: „Az elmaradott országok tulajdonképpeni sarkalatos problémája a lakosságban mélyen gyökerező prekapitalista értékrendszer és magatartásminta. A kapitalizmust ‘könyöklő társadalomnak’ tartják, a gazdaságot pedig zéróösszegű játéknak tekintik, vagyis ha valaki nyer, akkor egy másiknak szükségszerűen veszítenie kell. Következésképpen a kapitalista nyereségre való törekvését aszociálisnak (vagyis a közösségi szolidaritással szembezállónak) tekintik.” Ebből vonja le Sundhaussen a következőt: „A hagyományos magatartásmódok megváltoztatásához hosszú távú stratégiára van szükség, amelynek a mindenkori kiinduló helyzet függvényében egy vagy több generáción keresztül a lakosság többségének irányába kell hatnia.”¹⁰ Az alternatíva a művelődés, a képzés és az önszervező szervezetek rendszerének kiépítése lehet.

A rendszerváltást és annak sikeres befejezését veszélyeztető másik tényező az, hogy a társadalom nagy árat fizet érte, s ez alááshatja a demokratikus rendet, mivel „a lakosság egyre nagyobb részének növekvő szociális nyomorúsága fokozott nacionalizmusba torkollik.”¹¹ Ennek az agresszív na-

cionalizmusnak (túlságosan) kevés köze van a nyugat-európai típusú nacionalizmus felszabadító és emancipatórikus funkciójához, hiszen „az egyik nép nemzeti szabadságának növekedése szinte mindig mások szabadságának a rovására következett be”, ráadásul igen gyakran egy olyan társadalom kezei között, amelyik ugyan proklamálta nemzeti egységét, ám amelyet továbbra is a mélyreható szociális egyenlőtlenség és az ezzel kapcsolatos, gyakran etnikailag artikulálódó feszültség jellemezte. A nacionalizmus – mint a hiányzó jólét és a szolidaritás iránti vágy kompenzálása, illetve mint egy olyan ajánlat, amely a társadalom számára kiutat ígér identitás- és orientációs válságából – „polgári” formájában tehát semmit sem veszített bővületéből, sőt inkább még nyert is valamennyit. Történelmi gyökerei természetesen veszélyes, „kritikus tömeg”-ként megkérdőjelezendők. „Délkelet-Európában a nacionalizmus (a francia forradalommal ellentétben) mindig kifelé, a ‘másik’ ellen irányult, akárki volt is ez a ‘másik’. Arrafelé a nemzettel mindig a hatalom ‘legitimálása’ érdekében éltek vissza. A nemzet ‘objektív’-kulturális (illetve genetikai-biológiai) képződményként való értelmezése, amelybe az egyes ember sem belépni nem tud, sem pedig abból kilépni, az etnikai közösséget zárt társadalommá formálta át. A politikai pluralizmus, a piacgazdaság és a társadalmi differenciálódás az ‘imaginárius közösséget’ veszélyeztető elemekként jelentkeztek, mivel a nemzet fragmentálódásának, vagy – ami még rosszabb – atomizálásának a veszélyével fenyegettek.”¹²

A Kelet-Európa nagy részére jellemző nacionalizmus ilyen ideológiai elemei előrevetítik azt a veszélyt, hogy maga a nacionalizmus is a fejlődés áthatolhatatlan gátjává válik. „Aki a nacionalizmus kizárólagos változatát elfogadja a posztoszocialista átalakulási folyamat első fázisának elkerülhetetlen mobilizálási stratégiájaként, annak eleve tudnia kell, hogy ilyen előfeltételek mellett lehet, hogy az átalakulásnak nem lesz második fázisa. A történelem erre is kellő számú példát szolgáltat.”¹³ Schödl szintén aláhúzza annak a nacionalizmusból eredő tömegmobilizálásnak a veszedelmes voltát, amit a magyar államnak a határokon túli nemzeti kisebbségei irányában folytatott protekcionista politikája eredményez, amikor az Antall-kormány miniszterelnöke és külügyminisztere egyaránt hangsúlyozta, hogy minden magyar nevében beszél. „Az ilyen nyilatkozatok, amelyek a szomszédoktól való izolálódás veszélyei ellenére születnek meg távoli, a történelmi tudatban valójában soha ‘be nem vett’ vereségek kollektív emlékezetének politikai relevanciáját fejezik ki. A miniszterelnök és a külügyminiszter, mindketten törté-

nészek, nyilvánvalóan kényszerítve érzik magukat, hogy a kollektív frusztrációnak és a növekvő nacionalizmusnak bizonyos engedmények révén vegyék élet. Ám ezzel a külpolitikai kapcsolatok romlását kockáztatják, s ez indirekt módon egyértelműen mutatja, hogy a nacionalizmus mint stilizált emlékezet belpolitikailag-társadalmilag még mindig, vagy már megint, mennyire fontos a reformút hatékony tömegbázisának biztosítása szempontjából – a nacionalizmus, a korai nemzeti mozgalom emlékének hazafias-romantikus ápolgatásától kezdve egészen annak egyfajta agresszív-depresszív extrém változatáig, amely a tömeges elszegényedés és a reformpolitika sikertelensége révén egyre inkább erőre kaphat.¹⁴

Ha Sundhussen 1989 cezúrájára vonatkozó fejtegetéseit összefoglaljuk, akkor nála elsősorban „a jelenlegi átalakulási folyamat sikerét biztosító kognitív előfeltételek” megeremtéséről van szó, mégpedig „a szocialista és preszocialista összeomlás okainak és következményeinek feldolgozása révén”. Vagyis közvetlenül a történetíráshoz fordul: „A történészek ebben komoly szerepet játszanak. Az ő feladatuk, hogy a történelmi legendák és mítoszok immár több mint egy évszázada egymásra rakódó romhalmazát eltakarítsák, véget vessenek a nemzeti pseudo-háborúknak, s a figyelmet a nemzetről és a nemzetállamról a társadalomra és az emberre irányítsák.”¹⁵

Günter Schödl a már többször idézett, 1990 márciusában megtartott előadásában éppen Magyarország példáján keresztül foglal állást a mítoszok és legendák tárgyában, amennyiben okfejtésének kiindulópontjaként a „nemzeti stilizálását” választja: „Ezt figyelembe véve a három traumatikus vereséget – 1848/49, 1918/20, 1944/45 – mind a mai napig nem tudták feldolgozni, a közgondolkodás még kevésbé, mint a tudományos történetírás. Sem a nacionalizmus-vita, sem pedig a hetvenes éveknek a kortárs történelem felé fordulása nem akadályozta meg, hogy a modern magyar történelem, s főként a negatív csúcspontok romantikus-nacionalista dicsőítésének áthagyományozódása újra visszhangra leljen. A mai magyarországi történelmi tudat például a két világháború közötti időszaknak és a ‘Trianon’-traumának akkora jelentőséget tulajdonít, amelyről joggal állították, hogy nagyobb, mint a második világháborút követő időszaké.”¹⁶ Az ilyen negatív csúcspontok közé tartoznak továbbá az 1678-tól 1711-ig vívott kuruc háborúk Thököly Imre és Rákóczi Ferenc történelmi személyiségeivel, akik elfedik az e tanulmány harmadik részében tárgyalandó 1686/99-es cezúrárt.

Először azonban vizsgáljuk meg Ilona Reinert-Tárnoky *Das nationale Selbstverständnis der Ungarn* [A magyarok nemzeti önértelmezése] című tanulmányát, amelyben a szerző arra tesz (túlságosan ritkán tapasztalható) kísérletet, hogy a magyar nemzeti diskurzus elemeit – amelyek összefoglaló szintézise még várat magára – kritikusan vizsgálja meg, igaz, anélkül, hogy a „kelet-európai kishépek” hasonló elemeivel összehasonlíttaná azokat, pedig a gyűjteményes kötet, amelyben a tanulmány megjelent, ehhez kiváló keretet biztosított volna.¹⁷

„Kelet-Európa kis népei között a magyarok annyiban jelentenek sajátos kivételt, hogy csekély létszámuk ellenére nem kishépek, hanem történelmi nemzetnek tartják magukat. Valószínűleg azért, mert identifikációjuk objektuma nem a lakosság volt, hanem az ország. Eleinte ugyanis a honfoglaláskor megszerzett terület minden lakosa magyarnak számított.”¹⁸ A „kivétel” megállapítással Reinert-Tárnoky egyébként mesterének, Günther Stöklnek¹⁹ az ítéletére utal. Az etnikumnak mint társadalmi kategóriának a középkorban még teljesen természetesen indifferens volta csak a 19. században változott meg azon törekvés következtében, hogy az addigi rendi államot polgári nemzetállammá alakítsák át. A nemesi nemzetet felváltotta a „történelmi nemzet”, ami ettől kezdve „politikai nemzetként” magának igényelte a vezető szerepet, magát a Szent István-i birodalom határai között lévő állammal azonosította, s e vonatkoztatási pontját 1918 után sem adta fel. Ezzel állt szemben a multinacionális államképződmény rideg valósága, amelyik monarchiaként a maga dualista, 1867-ben kreált alkotmányával a többi „kis nép” nemzeti és kulturális egyenjogúságra és politikai emancipációra való törekvését – legalábbis a birodalom magyar felének politikai gyakorlatában – nem vette tudomásul, s elnyomó politikájával az effajta törekvéseket csak tovább erősítette. Hogy mindez az állam összeomlásához vezet, azt senki más nem ismerte fel olyan világosan, mint Kossuth párizsi követé, gróf Teleki László, aki egy Kossuthnak írott, 1849. május 14-én (amikor a forradalom vereségét még nem láthatták előre) kelt levelében e halálos ítéletről teljesen egyértelműen vélekedett: „Legyünk ... a nemzetiségekkel ... szemben olyan nagyvonalúak, amennyire csak lehet. Nem csak Ausztriának van vége, hanem Szent István Magyarországnak is... A Liberté, egalité, fraternité nem elegendő már. A népek nemzetiségként kívánnak élni. Olyan rendet kell teremtenünk, amelyben az egységes nemzetiség hiányát az individuális és nemzetiségi jogok igazságos megszavazása váltja

fel.”²⁰ Ezzel az állásponttal szemben a historizáló nacionalizmus győzedelmeskedett, ami a századfordulóra megalomániás méreteket öltött: „A magyar honfoglalás 1896-os, ezeréves évfordulója különösen nagy lendületet adott a historizáló nacionalizmusnak, a publicista Rákosi Jenő harmincmillió magyar birodalmi víziójától kezdve a jogászprofesszor Timon Ákos téziseiig, amelyek a magyar népnek erősen kihangsúlyozott államjogi és közjogi gondolkodást vindikáltak. A magyaroknak a sokféle kötődésű óriásbirodalmak idejéből származó, ázsiai eredetű különleges államalkotó képességéről alkotott homályos elképzelések a millenáris romantikában gyökereznek.”²¹ Ez a nacionalizmus 1918 után haladásellenes, antiliberális, és még agresszívabb vonásokat öltött magára. Trianonból „egyrészt mindazok kiátkozása következett, akiknek a forradalmakhoz a legcsekélyebb közülük is volt, mivel a területvesztésért a forradalmakat tartották felelősnek, másrészt az erőszakos paramilitáris különítmények előtérbe kerülése, amelyek nemzeti jelszavakkal léptek fel az ezeréves határok visszafoglalásának érdekében”. Még ha Bethlen István miniszterelnök 1921-től 1931-ig tartó kormányzása idején „a ‘kultúrfölkény’ révén megvalósítandó ‘békés revízió’ jelszavát hirdette is”, a magyar Szent Korona erősen hangsúlyozott kultusza arra irányult, hogy „a történelmi kontinuitást jelképezze, s ezáltal napirenden tartsa az ország történelmi határaitra vonatkozó igényét”. A Horthy Miklós kormányzó körüli jobboldali kör politikai koncepciója „kimerült az irredentizmusban és a zsidóellenességben, frazeológiájuk a magányos sztyepei lovas körül forgott, aki Kelet és Nyugat között a Nyugat védelmében vérzett a vártán, s mindezért csak hálátlanság volt a fizetsége.”²² A harmincas évek radikális parasztpolitikusai a demokratizálásért és földreformért, külpolitikailag pedig az állampolgárság tekintetében az önrendelkezés jogáért, illetve a Dunamenti népeknek a pánszláv és pángermán hegemoniatörekvésekkel szembeni konföderációjáért léptek fel, ám Bibó István a második világháborút követő romhalmazon a magyar nacionalizmus hagyományos változatának még messzebb menő kritikáját fogalmazta meg. „Miután a polgári nemzetállam megeremtésének kísérlete (1848) meghiúsult, a politikai érdekek ideológiai csomagolása Magyarországot az egyik ‘zsákutcából’ a másikba vezette. ... A kiegyezésről ugyanis mindkét fél azt ‘hazudta’ magának, hogy jól sikerült megoldás, s elfordultak az igazi problémáktól. Ez vezetett az első világháborúhoz és 1918/19 forradalmához. E tapasztalat fényében a háború előtti státus képe olyannyira megdicsóult,

hogy az új határok között azt vissza is állították. Ez gazdasági liberalizmust, ugyanakkor a demokrácia megakadályozását jelentette. A meghatározó tényező a hagyományos felső réteg és a nem-magyar polgárság maradt. A társadalmi-gazdasági korrekciót nacionalista-sovinisza jelszavak pótolták, amelyek Magyarországot ismét csak háborúba taszították.”²³

Végezetül Reinert-Tárnoky bemutatja, hogy a paraszti indíttatású, egykor társadalomkritikus ellenzék a szocialista Magyarországon miként alakult át a nemzeti gondolat képviselőjévé, „elsősorban az irányzat atyja, az író Illyés Gyula. ... Társadalomkritikája egyre inkább a nyelvkérdésre irányult”, és egy olyan munkás esélyegyenlőtlenségét, aki nyelvi szigetből származva nem ismeri kellőképpen az államnyelvet, s így nem is szerezhethet szakmunkás képesítést, Illyés „az osztályharc új formájaként”²⁴ interpretálja. Amit a szerző a világban élő tizenötmillió magyar – akik közül csak tízmilliónyi-an élnek a magyar államban – említésével pusztán jelezni kíván, az az a tény, hogy Illyés kritikája kizárólag a szomszédos országokban kisebbségi sorban élő honfitársai helyzetére vonatkozik. S ez a „nemzeti kérdés”-nek a továbbra is aktuális jelentősége, amit a magyar napi politika az ország hangulatától függően hol megoldottnak, hol megoldatlannak, illetve az európai integráció értelmében megszűntnek tekinthet. Ez utóbbit a saját történelmükből vett érveléssel is legitimálják, amire Schödl is utal: „Összességében a történelmi fejlődés azon tradícióinak rehabilitálását figyelhetjük meg, amelyek az európai és a nemzetit, s kiváltképpen e kettő szerves kapcsolót hangsúlyozzák. Világos a szándék: a történelmi emlékezet révén kívánnak érveket találni a 'nyugati út', a piacgazdaság és a jóléti társadalom, illetve a reformkurzus aktuális értékrendjének megítélése mellett.”²⁵

Térjünk vissza Schödl azon megállapításához, ami a következő megfontolások vezérfonala kíván lenni: „A modern magyar történelem, s különösen a negatív csúcspontok romantikus-nacionalista dicsőítésének áthagyományozódása új visszhangra lelt.” A romantikus-nacionalista dicsőítés reneszánszáért 1945 után senki sem tett többet, mint Mód Aladár a *400 év küzdelem az önálló Magyarországiért*²⁶ című, számos kiadást megért művével. A nemzeti függetlenségi és szabadságtörekvések általa és az ő munkássága óta váltak tartósan, mind a mai napig érezhető hatással a teljes újkori magyar történelem megítélésének uralkodó kritériumaivá, azóta azonosítják a haladás gondolatát a nemzeti függetlenség gondolatával.²⁷ Szinte senki sem merte kellő súllyal kritizálni Mód azon módszerét, hogy a 19. és 20. száza-

dok nemzetállami elveit és értékrendszerét olyan korokra – a 16., 17. és 18. századokra (1789-ig) – vetíti vissza, amelyek a nemzetállamot egyáltalán nem ismerték, s hogy e módszer nemcsak megengedhetetlen, hanem a történelmi események észlelésére való képesség redukálódásához vezet, s ezzel a lényeges történelmi folyamatok megfigyelését vakvágányra tereli, így járulva hozzá a történelemtől kialakult kép jelentős torzulásához.²⁸

Mutassuk be mindezt több olyan történelmi folyamat példáján, amelyet a német történettudomány az utóbbi években behatóan vizsgált. Volker Press a Német-római Birodalom és a Habsburg Monarchia (nyugati része) történelme kapcsán hangsúlyozza a területi betagozódás és a felekezetiesedés folyamatainak jelentőségét.²⁹ Holm Sundhaussen a területi betagozódás fontos részelemeként emeli ki a délkelet-európai társadalmak intézményesedésének folyamatát, mint modernizálódásuk lényeges lépcsőfokát.³⁰ Ha megfigyeléseit Magyarországra vetítjük ki, akkor megállapíthatjuk, hogy a török megszállás alóli felszabadulásig (1686/1699) egy részben szegmentált társadalmat találunk, „amelyik átlátható volt az individuum számára, amelyikre a munkamegosztás alacsony foka volt a jellemző, amelynek gazdasági rendszere a pusztá megélhetés törvényeire alapozódott, a normarendszerét pedig a szokásjog és a néphit határozta meg. E kevésbé differenciált alapszükségletek szabályozásához nem volt szükség bonyolult intézményi apparátusra.” Mindez egy csapásra megváltozott azután, hogy az ország felszabadult a török elnyomás alól, és a központi királyi hatalom kettős (politikai és gazdasági) rendszerváltás keretében igyekezett az országot a XIV. Lajos centralizált, abszolutista állama által megteremtett minta szerint modernizálni.³¹ A politika szintjén – Sundhaussen szavaival – olyan intézmények megteremtésére volt szükség, „amelyek alkalmasak a lakosság tradicionalizmusának megtörésére és a kívánt változások előmozdítására. Állami beavatkozás, ... integráció és az állam teljesítőképességének növelése jelentették azokat a feladatokat, amelyeket ezek az új intézmények voltak hivatottak megoldani.”³² Az ilyesfajta intézmények felépítése Magyarországon a Habsburg-Monarchia keretei között több mint 160 évig tartott vagy – nézőpont kérdése – 160 évig húzódott el, nevezetesen 1687-től 1848/50-ig.

A késleltetést és kifejezett visszalépést az állam egyre erősödő központosító törekvései, illetve a lokális (regionális, megyei) autonómia és a hagyományos intézmények közötti számos konfliktusra³³ vezethetjük vissza, miköz-

ben a Magyarország számára legfontosabb, ugyanakkor a legnagyobb akadályt képező intézménynek a nemesség adómentességének privilégiuma bizonyult. A kurucfelkeléseket és a nemesség ellenállását I. Lipót, Mária Terézia és II. József szinte összes reformjával vagy reformlépésével szemben – amelyek egyrészt a társadalom szegmentáltságának felszámolását, másrészt a modern államiság konszolidálását célozták meg – egyre kevésbé szabadna megtevesztő módon a nemzeti függetlenségi törekvések igényével fellépő mozgalmaknak tekinteni (ezt a kortársi nemesi propaganda a súlyos, megoldatlan szociális problémáktól való figyelemelterelési szándékból hangoztatta – s ez mindmáig hat!) és akként értékelni, hanem sokkal inkább egy olyan modernizálási folyamat lépcsőfokainak, amelynek szükségességét a magyar nemesség csak igen későn, nevezetesen a reformkorban kezdte felfogni. Az eleve kudarcra ítélt Rákóczi-”szabadságharcban” szerzett tapasztalatai alapján e nemesség a Pragmatica Sanctio 1722. évi elfogadásával legalább annyit felfogott, hogy az ország biztonságát, és ezzel együtt saját tulajdonát, a neveltségessé vált középkori nemesi felkeléssel (vagy egy Rákóczi-féle zsoldoshadsereggel) nem védheti meg, hanem ahhoz egy (megfelelő anyagi eszközökkel rendelkező) modern hadsereget kell létrehoznia, s biztonságpolitikai szövetségre kell lépnie az Ausztriai Ház többi országával, ha Magyarország nem akar a lengyel nemesi köztársasághoz hasonlóan eltűnni a föld színéről. Ugyanis a 16. században a nemesség nagy része által követelt „nemzeti” vagy nem-Habsburg királyság létrehozása éppen ezzel a veszéllyel fenyegetett volna, mivel az a Habsburgok dinasztikus háttere, császári méltósága és az örökös tartományok anyagi támogatása nélkül igen gyorsan a bárók partikuláris érdekeinek áldozatává vált volna, amint azt Lengyelország 17-18. századi, de Magyarországon Mohács előtti történelme is bizonyítja.

A „Habsburg-abszolutizmus”-nak a magyar történetírásban mindmáig tartó negatív megítélése hatással van arra, hogy a partikuláris rendi érdekekkel szemben az ország vezetésének a területi beilleszkedés, az intézményesítés és a centralizálás, valamint az osztálytársadalomra ható modernizálás érdekében kifejtett erőfeszítéseit félreismerik, félreértik. A téves ítéletek gyökere abban rejlik – s ezt mindeddig még szinte senki sem kérdőjelezte meg –, hogy a birtokos magyar nemesség (akiket 1848, illetőleg 1830 előtt kizárólag a saját, rendileg jól elhatárolható szabadságuk érdekelt) egyértelműen anyagi indíttatású érdekeit azonosítják a többi, jóval szélesebb népréteg érdekeivel, miközben ezen azonosítás ugyancsak a nemzetállami elképzelések

visszavetítésére, illetve a dualista nemzetállam által intézményesített, szándékosan romantizált és egyértelműen Habsburg-ellenes „kuruc történeti szemléletre” vezethető vissza.

Az újfajta értékelés jeleit fedezhetjük fel Fischer *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Kis Magyarország-történet] című művében, amelyben a 17. századra vonatkozóan a következőket írja: „Kérdés, hogy a magyar rendek voltaképpen kinek az érdekeit is képviselték. Teljesen egyértelműen mindig is a saját partikuláris érdekeiket érvényesítették az ország és annak többi lakosa rovására (konkrétan azt, hogy nekik maguknak ne kelljen adót fizetniük). Ezzel párhuzamosan minden erejükkel szembeszálltak a Magyarország biztonságát és modernizálását szavatolni hivatott, a Habsburg Birodalom Magyarországtól nyugatra lévő országaival kötendő államszövetséggel. A rendek és a korona közötti kettős hatalom csak hosszú fejlődés eredményeként dőlt el a korona javára, az abszolutizmus szellemének megfelelően, amit a nemzetállam ezt követő kialakulása szükségszerű feltevélenek tekinthetünk.”³⁴

Thököly Imre és Rákóczi Ferenc nemzeti szabadsághősökként való romantikus stilizálása mind a mai napig megtalálható minden magyar faluban utcanevek és emlékművek formájában (és nem utolsósorban népszerűek a történelemkönyvekben is): ez egy egész történelmi korszakról, s különösen a Habsburg Monarchiának a magyar történelemben betöltött szerepéről torz képet alakít ki. Az effajta stilizálás végül is feloldhatatlan ellentmondásokban csúcsosodik ki, hiszen például Thököly politikai koncepciója a török idők beláthatatlan meghosszabbodásához vezetett volna, mindazokkal a következményekkel, amelyeket a balkáni országok mind a mai napig nem hevertek ki. E tényezőkre az 1683–1699-es török háborúnak szentelt tanulmányomban a következőképpen utalok: „A magyar történetírásra mindenestre jellemző, hogy még mindig nem tudott kilépni abból az árnyékból, amit a Rákóczi-féle felszabadító háború (1704–1711) korszakának fehérre színezésével önmaga vetett az ezt megelőző korra, mégpedig a törökök alóli felszabadulás korának feketére színezésével. Nem csoda tehát, ha e korszakot általában nem felszabadulásként, hanem az ‘ország visszafoglalásaként’ (‘visszafoglaló háború’) ábrázolják. Ez az interpretáció feltűnő ellentmondásban áll a korszakból származó forrásokkal, amelyekben a császári hadsereget a helyi lakosság túlnyomórészt felszabadítóként üdvözlí (amiből azt is megállapíthatjuk, hogy a felszabadított területeken több ember élt,

mint ahogyan azt egyes történészek ideológiai okokból elismerni készek). E hadseregnek, amelyik a felszabadítás művét lehetővé tette, s azt vére árán végre is hajtotta, amelyik tisztikarával és legénységével egyébként egészen európai, azaz nemzetközi volt, e hadseregnek valamely retrospektív 'kurucszemszögből' több gaztettet tulajdonítanak, mint a töröknek; e hadsereg többet garázdálkodott, s a 'magyar nemzet' ráadásul csak a törökök igáját cserélte a Habsburgokéra.⁷³⁵

Az 1683-1699-es, törökök elleni háború és az azt lezáró 1699. évi karlócai béke sokkal inkább tekinthető egy korszakváltás kezdetének. A hatalmi politika szintjén e háború az európai, a törökök elleni védekezésben résztvevő hatalmak offenzívájának kezdete, amely az oszmánokat defenzív szerepbe kényszerítette, s végül kétszáz év múlva az Európából való kivonulásukhoz vezetett. Állami-társadalmi szinten pedig egy öt területre kiterjedő cezúrát jelentett, amely a Habsburg Monarchia 1686/87-től 1790-ig tartó történetében döntő jelentőséggel bírt:

A zsoldoshadseregről való áttérés az állandó hadsereg a finanszírozási rendszer, az adózás, az utánpótlás, az infrastruktúra és a civil közigazgatás mélyreható reformját igényli. Korszakunkban különféle reformterveket vitatnak meg, s meg is teszik a reformok irányába az első lépéseket (1690: a magyar udvari kancellária megalapítása, 1697: a Deputatio de Status publico-oekonomico-militaris létrehozása, amellyel az összes fontos közigazgatási kérdés most először kerül egy grémium fennhatósága alá), amelyeknek Mária Terézia nagy állami és hadseregreformjai adják meg végső formájukat, s amelyeket majd II. József fejleszt tovább. Az abszolutista, kamerálisztikus módon szervezett állam a rendszerváltás katonai oldalától jelentős impulzusokat kapott.

Az oszmán kliensrendszerből, illetve a partikuláris rendi rendszerből az abszolutizmus, később a felvilágosult abszolutizmus közép-európai uralmi rendszerébe történő, már említett átmenet, amit az 1687-es soproni országgyűlés határozatai vezetnek be, majd a Pragmatica Sanctio 1722. évi elfogadása szilárdít meg.

A gazdaság átalakulása az extenzív legelőgazdálkodásból az intenzív földművelésre történő áttérés révén.

A tulajdonjogi cezúra, nevezetesen a tulajdonviszonyok átrendezése az új szerzemények átfogó privatizálása és újraelosztása révén, mely folyamat csak II. József alatt ér véget.

Az etnikai szerkezet átalakulása, nevezetesen a településszerkezet etnikai homogenitásának megszűnése, ami a belső vándorlás és a bevándorlás folyamatainak a következménye. E folyamat részben már a török háborúk korában elindult, majd azok véget értevel – egészen a 20. századig elnyúlóan – nyerte el jellemző vonásait.³⁶

A „visszafoglalás” fogalom terminusként való használatát a nemzetállami gondolkodás retrospektív visszavetítéseként kell értékelnünk, ami eltorzítja az 1683 és 1699 közötti, s még inkább az ezt követő időszak mélyreható változásairól kialakult képet. Mindez méginkább érvényes a Rákóczi-felkelésre, amelynek romantikus dicsőítése a fentiekben felsorolt átalakulási folyamat felfogásának képességét jelentősen befolyásolja. Nem maga a felkelés a cezúra, az bizony inkább a változások már beindult folyamatának a megakadályozását célozta, s ezzel az átalakulást nem csak 1703 és 1711 között hiúsította meg, hanem további jó két évtizeddel elnyújtotta, mivel a felkelők háborúja az ország felépítésének első fázisában elért eredményeket nagyjából tönkretette, hogy utána a kuruc propaganda e romboló tevékenységet a császári katonák és a bécsi udvar abszolutizmusának nyakába varrja. E propagandának még ma is megvannak a hívő követői. Ám aki józanul megvizsgálja, hogy a kurucok Magyarország hány városát és faluját gyújtottak fel, az az ország rombolásának olyan mértékét állapíthatja meg, ami jócskán felülmúlja az 1683-1699 közötti harci cselekményekben elkövetett pusztítást. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a bécsi udvar sokszor ügyetlen eljárása egyenesen kiprovokálta a magyar nemesség ellenállását. Ez utóbbi számára azonban elsősorban ismételten csak adómentességének megőrzése volt a fontos, amit sikeresen rejtett a nemzeti függetlenség és szabadság jelszavai mögé. A kurucok II. Rákóczi Ferenc alatti utolsó nagy felkelését ugyanis a bécsi udvar adóreformot célzó terveire vezethetjük vissza, ami ellen a magyar nemesség nagy része lázadozott.

Nézzük meg a tényeket közelebbről: hogy a török háborúk után fenyegető államcsődöt elkerülje, 1698-ban a bécsi udvar kényszerítve érezte magát a tizenkétfélmillió guldenyi háborús kiadás fedezetének begyűjtésére, amely összeghez Magyarországnak négyfélélmillió gulddal kellett volna hozzájárulnia. A lakosság lehető legegyszerűsebb megterhelésének érdekében a császári miniszterek a magyar nemesség egyszeri megadóztatását javasolták, mégpedig kétfélmillió gulden értékben. A magyar nemesség azonban felháborodott legszentebb privilégiumának megsértése miatt, és hosszas tár-

gyalások után 1699 végén igen szerény, 133 333 guldennyi adót – a teljes összeg egyharmincadát – ajánlotta fel. Lipót császár erre utolsó ajánlatként megelégedett egytizenhatoddal, vagyis 250 000 guldennel. Máig sem tisztázott, hogy a magyarok végül is mennyit fizettek, mindenesetre az olyan kevés volt, hogy új tárgyalásokra volt szükség a birodalom tízmillió adósságának törlesztése érdekében.³⁷ Ám továbbra is tárgyalásról, s nem diktátumról van szó, hiszen a bécsi udvar miniszterei pontosan tudták, hogy bármiféle diktátum felkelést váltana ki, márpedig azt a spanyol örökösödési háború előestéjén mindenképpen el szeretnék volna kerülni.³⁸

Végül pedig utaljunk az ország etnikai-kulturális átalakulásának folyamatára. A koraiújkorai magyarországi migrációról szóló, forrásokra és több nyelv másodlagos irodalmára támaszkodó, nemrég megjelent tanulmányomban rámutattam arra, „hogy a délszlávoknak a kései középkorban elkezdődött és a tetőpontját a korai újkorban elérő, délről északra tartó vándormozgalma a német telepéseknek a 17. század végén kezdődő és a 18. században csúcsonódó, a Német-római Birodalom rendek által uralt tartományaiából kiinduló nyugat-kelet irányú vándorlása előfeltételeként, sőt mintegy kihívásként értékelhető. A Magyar Királyság megszállt részein 150 évig tartó török uralmat követő állítólagos tabula rasa hosszú ideig domináns kliséje a Habsburg és a magyar uralom újrakezdéséről, illetve a telepések hosszú soráról – akik közül a németek csak az egyik csoportot képviselték – szóló heroikus önámítás produktuma volt. A creatio ex nihilo heroizálása a német és a magyar eredetű nacionalista történetírás talaján egyaránt pompásan virágzásnak indulhatott, s még ma is számos hívó követőre talál, akik történetírói feladatuknak vélik, hogy bizonytalan talajon alaptalan és – amint látjuk – téves következtetéseket vonjanak le. A tabula rasa, a népesség kipusztulásának, az ürességnek és a sivárságnak a feltételezése, illetve az erre épülő creatio ex nihilo ugyanakkor teljesen torz képet nyújt, nem csak azt illetően, hogy az újonnan érkező telepések bennszülött lakosságra bukkantak, hanem azt is figyelembe véve, hogy az egykor török hódoltság alatt álló területek elfoglalása után bizony itt is mélyreható, bár nem mindig sikeres politikai, adminisztratív és elsősorban gazdasági átalakulásra volt szükség, ami csak II. József császár uralkodása idején ért véget. Olyan átalakulásról van szó, amely meglepő párhuzamokat mutat az 1989-es fordulat politikai rendszerváltásával és gazdasági változásaival, ám erre a historiográfia még nemigen figyelt fel. A történetírás szinte kizárólagosan a rendi partiku-

lális hatalmak és a központi királyi hatalom akkoriban politikai okokból kiélezett, a mobilizálást szolgáló felekezeti érvekkel alátámasztott szembenállására fordított figyelmet, s e konstellációkat értelmezte át nemzetállami kategóriákba. Ezzel viszont – mind a mai napig átütő sikerrel – torz képet nyújt azokról a társadalmi-gazdasági összefüggésekről, amelyek az akkori küzdelmeket szinte előre beprogramozták. A korszakra vonatkozó történetírás elmulasztotta ezen összefüggések távolságtartó, a tudattalan nemzeti pártosságtól mentes vizsgálatát. Vizsgálatának tárgyától való hiányos függetlenedését csak erősíti az elszigetelt, etnikailag vagy nemzetileg meghatározott történetiszemlélete, amely nem tartja fontosnak, hogy idegen nyelvű – esetünkben főként szerb eredetű – forrásokat és másodlagos irodalmat is felhasználjon, figyelembe vegyen.”³⁹

Fordította: Mesés Péter

JEGYZETEK

- ¹ Braudel, Fernand: Geschichte und Sozialwissenschaften – die „longue durée”. [Történelem és társadalomtudományok – a „longue durée.”] In Wehler, Hans-Ulrich (szerk.): *Geschichte und Soziologie*. [Történelem és szociológia.] Köln, 1976, 192.
- ² Például a történeti kutatás intézményes keretfeltételeinek változásai; a pénzforrások megcsappanása; az 1989-es változásoknak megfelelő, új történelmi elképzelések iránti igények kielégítése; az ebben az összefüggésben megjelenő, „racionalizálásra” való hajlam; a 19. századi és 20. század eleji, hagyományossá vált történelmi elképzelések relativizálásának tendenciája; az „európaizálódás” lehetőségei és esélyei; a nemzetállami paradigma meghaladása az országhatárokat átlépő, összehasonlító társadalomtörténet (a társadalom mint a történeti folyamatok szubjektuma) javára stb.
- ³ Kocka, Jürgen: Folgen der deutschen Einigung für die Geschichts- und Sozialwissenschaften. [A német egyesülés következményei a történelem- és társadalomtudományokban]. In *Deutschland Archiv*, 1992, 8, 802.
- ⁴ In Sundhaussen, Holm (szerk.): *Südosteuropa zu Beginn der Neunziger Jahre. Reformen, Krisen und Konflikte in den vormals sozialistischen Ländern* [Délkelet-Európa a kilencvenes évek kezdetén. Reformok, válságok, konfliktusok az egykori szocialista országokban]. Berlin, 1993, 211–229.
- ⁵ uo. 213.
- ⁶ uo. 215.
- ⁷ uo. 217.

⁸ Schödl, Günter: „Reformierte” Geschichte. Geschichtsbewußtsein und Reformpolitik in Ungarn [”Reformált” történelem. Történeti tudat és reformpolitika Magyarországon]. In Burrichter, Clemens és Günter Schödl (szerk.): *„Ohne Erinnerung keine Zukunft!”*. Zur Aufarbeitung von Vergangenheit in einigen europäischen Gesellschaften unserer Tage [”Emlékezet nélkül nincs jövő!” A múlt feldolgozása néhány mai európai társadalomban]. Köln, 1992, 151-167., idézet: 154-155. A diagnózis helyességét igazolja a Magyarországon újonnan, Orbán Viktor kormánya alatt tapasztalható kompromisszumképtelenség, amely a politikai ellenféllel nem képes demokratikus alapkonszenzus bázisán megegyezésre jutni. Ehhez kapcsolódik az a törekvés, hogy a politikai ellenfelet ne csak egyszerűen kizárják a nyilvánosságból, hanem egész városokat (és tudományos intézményeket!) érintő, büntető jellegű pénzelvonások, illetve hasonló jellegű intézkedések révén többé-kevésbé meg is semmisítsék. Az ilyen tendenciák nem csak az uralkodó elit politikai kultúrájáról állítanak ki elégtelen bizonyítványt, hanem utalnak a szocialista rezsimmel és annak uralkodási gyakorlatával fennálló kontinuitásra, ami nem utolsó sorban abból adódik, hogy nem történik meg a múltnak egy kritikai diskurzus keretei közötti feldolgozása. Ám ennek igen csekély az esélye, ha az uralkodó elit a maga történetfeldolgozását az egyedüli érvényesség igényével próbálja érvényre juttatni. Ez szintén nyilvánvalóan tudomásul nem vett folytatása az 1950 és 1980 közötti évek hasonló gyakorlatának.

⁹ Sundhaussen, 220..

¹⁰ uo. 221 és k.o.

¹¹ uo. 223.. Schödl (lásd 7. lábjegyzet, 154. o.) ugyanebből kiindulva azt a veszélyt diagnosztizálja, hogy „az infláció és tömeges elszegényedés eredményeként gyorsan elérhető a kollektív szenvedés küszöbe”, s ezzel együtt „a reformkurzus népszuverenitás általi támogatottsága megkérdőjeleződhetik”.

¹² Sundhaussen, 225.

¹³ uo. 227.

¹⁴ Schödl, 164.

¹⁵ Sundhaussen, 229.

¹⁶ Schödl, lásd 7. lábjegyzet, 163.

¹⁷ Reinert-Tárnoky, Ilona: Das nationale Selbstverständnis der Ungarn [A magyarok nemzeti önértelmezése]. In Alexander, Manfred, Frank Kämpfer és Andreas Kappeler (szerk.): *Kleine Völker in der geschichte Osteuropas. Festschrift für Günther Stöckl zum 75. Geburtstag* [Kis népek Kelet-Európa történetében. Ünnepi kiadvány Günther Stöckl 75. születésnapja tiszteletére] Stuttgart, 1991, 93-104.

¹⁸ uo. 93.

¹⁹ Stöckl, Günther: Die kleinen Völker und ihre Geschichte [Kis népek és történelmük]. In *Historische Zeitschrift*, [Történelmi folyóirat] 1971, 212, 19-40., a 28.: „A magyarok sajátos kivételt képeznek. Az őket körülvevő népek között etnikailag idegenként mindenki másnál hajlamosabbak voltak saját létüket gondokkal terhesnek érezni; ugyanakkor a Habsburg Monarchiában uralkodó nemzet vol-

tak, eltelve az uralkodásra való elhivatottságuktól. Csak katasztrófa helyzetben jutott némelyiküknek eszébe, hogy a párját ritkító mivoltukról alkotott képzelgés nélkülözi a realitást, és mint kis népek esetleg érdemes lenne a kis népekkel való együttműködést keresniük. (...) a szomszédokkal való együttműködés nem a magyarok szabad akaratából történt, s nem oly módon, ahogyan a Bibóhoz hasonló magyarok azt elképzelték.”

²⁰ Reinert-Tárnoky, 99.

²¹ uo. 100. és k.o.

²² uo. 101.

²³ uo. 102. és k.o.

²⁴ uo. 103.

²⁵ Schödl, 165. és k.o.

²⁶ 1. kiadás: Budapest, 1943; 7. kiadás: Budapest, 1954. A könyv maga 1941-42-ben készült, s a szerző kifejezett politikai célja az volt, hogy történelmi érvekkel támassza alá, illetve legitimálja a német és a magyar fasizmus szembenálló, általa támogatott népfrempolitikát.

²⁷ Az újkori történelemből példaként lássuk az 1664-es vaskői békéről szóló szakasz magyar-bajor kapcsolatokat vizsgáló részét: „Egy összeesküvés bontakozott ki abból a célból, hogy a Habsburgokat végleg megfosszák a magyar trónhoz való joguktól. Külső hatalmak, vagyis főként a szultán és Franciaország segítségével önálló Magyarországot kívántak létrehozni. Ennek meg lett volna az a további előnye is, hogy a bécsi udvar abszolutista, katolicizáló központosító törekvéseivel a magyar nemesi szabadságjogokat és a protestáns vallásszabadságot állíthatták volna szembe.” – Majoros Ferenc és Bernd Rill: *Bayern und die Magyaren. Die Geschichte einer elfhundertjährigen Beziehungen* [Bajorország és a magyarok. Egy tizenegy évszázados kapcsolat története]. Regensburg, 1991, 129. Ha e soroknak pusztán a külpolitikai aspektusát nézzük, akkor a következtetés azért téves, mert XIV. Lajos, a „mintaabszolutista”, szövetséges partnereit mindig is csak eszközként használta, a szultán pedig soha nem fogadott volna el semmiféle független Magyar Királyságot, teljesen függetlenül attól, hogy ott melyik dinasztia uralkodik.

²⁸ Ez egyébként olyan módszer, amelyet a román történészek Erdély kapcsán hasonló makacssággal mind a mai napig alkalmaznak, csak éppen Magyarország ellenében, ahol ezt észlelik és – joggal – kritizálják is. Ám e téren a magyar történészek nemzeti okokból nyilván kettős mércével mérnek.

²⁹ Összefoglalva: Press, Volker: *Kriege und Krisen. Deutschland 1600-1715* [Háborúk és válságok. Németország 1600-1715]. München, 1991. A felekezeti események kérdéséhez lásd Bahlcke, Joachim és Arno Strohmeyer (szerk.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkung des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* [Felekezeti átalakulás Kelet-Közép-Európában. A vallás 16. és 17. századi változásainak hatása az államra, a társadalomra és a kultúrára]. Stuttgart, 1999. A kötetben Tóth István György, Fazekas István és Eva Kowalska írásai vonatkoznak Magyarországra.

- ³⁰ Sundhaussen, Holm: Institutionen und institutioneller Wandel in den Balkanländern aus historischer Perspektive [Intézmények és intézményes átalakulások a balkáni országokban, történelmi perspektívában]. In Papalekas, Johannes Chr. (szerk.): *Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa* [Intézmények és intézményes átalakulások Délkelet-Európában]. München, 1994, 35-54.
- ³¹ A gazdaság szempontjából az intenzív földművelésre való áttérés volt a legfontosabb, amely révén a nagybirtokosok 30-50 év alatt megtízszerezhatték hasznukat az egykor török megszállás alatt álló déli területeken, főként a délszlávok és románok által üzött extenzív legelőgazdálkodáshoz képest. Az 1711 utáni újabb betelepítési hullámot – amikor is a nagybirtokosok egyre nagyobb mértékben tisztán gazdasági okokból a német telepeseket részesítették előnyben – az ilyen átalakulási folyamat keretei közt kell újraértékelni. Lásd: Seewann, Gerhard: Migration in Südeuropa als Voraussetzung für die neuzeitliche West-Ost-Wanderung [A dél-európai migráció mint az újkori nyugat-keleti vándorlás előfeltétele]. In Beer, Matthias és Dittmar Dahlmann (szerk.): *Migration nach Ost- und Südeuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts* [Migráció Kelet- és Dél-Európába a 18. századtól a 19. század elejéig]. Stuttgart, 1999, 89-108.
- ³² uo. 37. és k.o.
- ³³ Olyan konfliktusokra, amelyek – mint Sundhaussen arra rámutat – a balkáni országokra a török megszállás alóli felszabadulás után, immár a nemzetállam kialakulásának címkéje alatt ugyancsak jellemzővé váltak.
- ³⁴ Fischer, Holger: *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Kis Magyarország-történet]. Frankfurt am Main, 1999, 64. o. és k.o.
- ³⁵ Seewann, Gerhard: Grundzüge der Türkenkriegsepoche 1683-1699 und der Feldzug 1697 [Az 1683-1699-es török háborúk és az 1697. évi hadjárat alapvető vonalai]. In Szita László és Gerhard Seewann: *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs, Szigetvár 1997, 49-68., idézet: 53. – Vö.: Hóman-Szekfű: *Magyar történet*. V. kötet, Budapest, é.n., 311. és k.o.; Köpeczi Béla: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* [Államérdek és keresztény szolidaritás. A magyar felkelések és Európa a 17. század második felében]. Bécs 1983.; R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország visszafoglalása 1683-1699*. Budapest, 1987.- Tiszteletreméltó kivételt jelentenek Szakály Ferenc tanulmányai, pl.: *Hungaria eliberata 1683-1718*. Budapest, 1986.
- ³⁶ uo. 55. o.
- ³⁷ A Bécsi Archívum forrásaira támaszkodva jó áttekintést nyújt Slotman, William B.: *Ferenc II. Rákóczi and the Great Powers*. New York, 1997, 205-278. (a *The Deputation* című fejezet)
- ³⁸ Valóban ez lenne hát az, amit önkényességnek vagy „durva centralizmusnak” nevezhetünk? Lásd Hoensch, Jörg K.: *Ungarn – Handbuch. Geschichte, Politik, Wirtschaft* [Magyarország – kézikönyv. Történelem, politika, gazdaság]. Hannover, 1991, 54.

- ³⁹ Seewann, Gerhard: Südslawische Süd-Nord-Migration als Voraussetzung für die deutsche Ansiedlung nach der Türkenzeit in Ungarn [A délszlávok dél-északi irányú vándorlása mint a török háborúkat követő magyarországi német bevándorlás előfeltétele]. In *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 1., 1999, 139-160. Idézet: 139.

GERHARD SEEWANN

1989 and Other Ceasuras in German History Writing Concerning Hungary

The author, Gerhard Seewann, discusses the perception of German historians of the history of Hungary. The writing, with an argumentative style at some points, presents the evaluation of the historical turning points. The study points out that German historians pay less attention to the 20th century history of Hungary and place the emphasis on its 19th century history, on the era when the Hungarian nation evolved. The author criticizes the nation-oriented approach of the Hungarian historians. According to Seewann, the historians pay little attention to social-economic changes, and describe the tendencies in terms of the nation state. He notes that the historians have not yet realized to its full extent the parallels between the changes during the reign of Joseph II and the those after 1989.

BIBLIOGRÁFIA:

Rövidítések:

SOF = Südost-Forschungen. München.

SOM = Südosteuropa-Mitteilungen. München.

UJB = Ungarn-Jahrbuch. München

- Adriaenssen, Christine: *Auguste de Gerando, ein französischer Zeuge der ungarischen Reformära (1819-1849)* [Auguste de Gerando, a magyar reformkor francia tanúja]. Frankfurt a. Main, 1991, (Studien zur Geschichte Südosteuropas. 6)
- Adriányi, Gabriel: Gegenreformation oder katholische Erneuerung? Der katholische Reformweg in Ungarn im 17. Jahrhundert [Ellenreformáció vagy katolikus megújulás? Katolikus reformfolyamat a 17. századi Magyarországon]. In *Kirche und Traditionspflege*, Neustadt/Aisch, 1989, 51-66.

- Adriányi, Gabriel: Kirchliches und kulturelles Leben der Donauschwaben in Ungarn in der Zwischenkriegszeit [A magyarországi németek egyházi és kulturális élete a két világháború között]. In *Donauschwäbisches kirchliches und kulturelles Leben in der Zwischenkriegszeit*. Studententagung 1989. Stuttgart, 1990, 45-59.
- Adriányi, Gabriel: Die ungarischen „Judengesetze“ der Jahre 1938, 1939 und 1941 und die katholische Kirche [Az 1938., 1939. és 1941. évi magyarországi „zsidótörvények” és a katolikus egyház]. In *Wege der Theologie an der Schwelle zum dritten Jahrtausend. Festschrift für Hans Waldenfels*. Paderborn, 1996, 543-562.
- Alföldy, Géza: *Ungarn 1956. Aufstand, Revolution, Freiheitskampf* [Magyarország 1956. Felkelés, forradalom, szabadságharc]. Heidelberg, 1997, (Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Kl. 2)
- Angermeier, Heinz: Der deutsche Reichstag zu Frankfurt 1486 als Höhepunkt und Grenzfall der Verflechtung deutscher und ungarischer Politik. [Az 1486. évi frankfurti országgyűlés, mint a német és a magyar politikai kapcsolatok csúcspontja, különleges esete]. In *UJB*, 1991, 19, 55-65.
- Aschauer, Wolfgang: Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität. Die Ungarndeutschen. [Egy nemzetiség születése és reprodukciója. A magyarországi németek]. Stuttgart, 1992, (Erdkundliches Wissen, 107).
- Bahlcke, Joachim: Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofsstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite [Birodalmi arisztokraták a magyar püspöki székeken a kora újkorban. Egy szellemi elit kihasználása.]. In *UJB*, 1997, 23, 81-103.
- Bahlcke, Joachim: Polen – Böhmen – Ungarn. Staatseinheit und Regionalismus in der frühen Neuzeit. [Lengyelország – Csehország – Magyarország. Államegység és regionalizmus a kora újkorban]. In *Berichte und Beiträge*, Leipzig, 1996, 78-90.
- Bahlcke, Joachim: Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit [Papság és politika. A rendi szervezésű papság Csehországban és Magyarországon a kora újkorban]. In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*, Leipzig, 1996, 161-186.
- Bahlcke, Joachim: „Vexatio dat intellectum”. Klerus, Ständevertretung und Staatskirchentum in Ungarn zur Zeit Maria Theresias [„Vexatio dat intellectum”. Papság, rendi alkotmány és államegyház Magyarországon Mária Terézia idejében]. In *Berichte und Beiträge*, Leipzig, 1997.
- Bahlcke, Joachim: Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570-1620) [Kálvinizmus és a rendi felszabadítási mozgalmak Csehországban és Magyarországon (1570-1620)]. In *The Reformation in Eastern and Central Europe*. Aldershot, 1997, 72-91.
- Barth, Boris: Deutsche Banken und Österreich-Ungarn. Eine wirtschaftliche und politische Partnerschaft [A német bankok és Ausztria-Magyarország. Gazdasági és politikai együttműködés]. In *Der „Zweibund” 1879*. Wien, 1996, 279-297.
- Bassola, Péter: *Deutsch in Ungarn – in Geschichte und Gegenwart* [A német nyelv Magyarországon – a történelemben és ma]. Heidelberg, 1994.

- Baum, Wilhelm: *Kaiser Sigismund: Hus, Konstanz und die Türkenkriege* [Zsigmond király: Husz, Konstanz és a török háborúk]. Graz, 1993.
- Baum, Wilhelm: *Europapolitik im Vorfeld der Frühen Neuzeit. König und Kaiser Sigismund vom Hause Luxemburg. Ungarn, Byzanz und der Orient* [Európa-politika a kora újkor előterében. Luxemburgi Zsigmond császár és király. Magyarország, Bizánc és a Kelet]. In *Festschrift Günter Mühlhordt*. 1.k., Weimar, 1997, 13-44.
- Biegel, Gerd: *Budapest im Mittelalter* [Budapest a középkorban]. Braunschweig, 1991. (Schriften des Braunschweiger Landesmuseums 62.)
- Biegelbauer, Peter: *Die Transformationen – Die Forschungs- und Technologiepolitik Ungarns seit dem Zweiten Weltkrieg* [Átalakulások – Kutatás- és technológiapolitika Magyarországon a második világháború után]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 101-120.
- Bock, Petra: „Die Macht der Geschichte. Ungarn 1848/1956 und 1989 – Geschichte als Politikum in Diktatur und Systemwechsel” [A történelem hatalma. Magyarország 1848/1956 és 1989. A történelem mint politikum a diktatúrában és a rendszerváltásban]. Eine Tagung des Instituts für Grundlagen der Politik am Fachbereich Politische Wissenschaft der FU im Haus Ungarn Berlin. In *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. 1997, 1, 116-121.
- Bogyay, Thomas von: *Grundzüge der Geschichte Ungarns* [Magyarország történetének alapjai]. Darmstadt, 1990.
- Boross, A. Elizabeth: *Inflation and industry in Hungary 1918-1929* [Infláció és az ipar Magyarországon 1918-1929]. Berlin, 1994. (Schriften der Historischen Kommission zu Berlin. 3.)
- Brandt, Juliane: *Neue Literatur zu Sonderformen des ungarischen Protestantismus. [A magyar protestantizmus külön formáinak új irodalma]*. In *SOF*, 1998, 57, 277-286.
- Brichzin, Hans: *Bemerkungen zur ersten gedruckten Ungarn-Karte (1522)* [Megjegyzések az első, nyomtatott Magyarország térképhez (1522)]. In *Nordost-Archiv*, 1990, 23, 169-178.
- Burger, Ulrich: *Zur politischen Lage in Nordsiebenbürgen im Herbst 1944* [A politikai helyzet Észak-Erdélyben 1944 őszén]. In *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1996, 2, 125-144.
- Calic, Marie-Janine, Pazmandi, Susanne: *Migration, Urbanisierung und Assimilation in der Vojvodina und der Slowakei im Vergleich (1880-1938)* [Migráció, urbanizáció és asszimiláció a Vajdaságban és Szlovákiában 1880 és 1938 között. Összehasonlítás]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1991/92, 34/35, 85-104.
- Denzel, Markus: *Die Integration ostmittel-, ost und südeuropäischer Städte in die internationalen Zahlungsverkehrsverbindungen im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert.* [A kelet-közép-, kelet- és délkelet-európai városok integrálódása a nemzetközi pénzügyi forgalomba a 19. században és a 20. század elején]. In *SOF*, 1996, 55, 45-73.

- Die Corvinen. Helden und Herrscher aus dem Hinterwald. [A Corvinok. Hősök és uralkodók a világ végéről]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 26-28.
- Daniel, David P.: Calvinism in Hungary. The theological and ecclesiastical transition in the reformed faith [Kálvinizmus Magyarországon. Teológiai és egyházi változások a református vallásban]. In *Calvinism in Europe 1540-1620*. Cambridge, 1994, 205-230.
- Dienel, Hans-Liudger: Die deutsch-ungarische Zusammenarbeit im Nutzfahrzeugbau, 1945-1995. Eine vergleichende Betrachtung industrieller Kooperationen im RGW und durch bilaterale Abkommen zwischen Ungarn und den beiden deutschen Staaten. [Német-magyar együttműködés a haszongépjármű-gyártás területén, 1945-1995. A KGST-együttműködés és Magyarországnak a két német állammal kötött kétoldalú szerződéseinek alapuló ipari együttműködés összehasonlító vizsgálata]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 481-520.
- Dülffer, Jost: Die Suez- und Ungarn-Krise [A szuezi-válság és Magyarország krízise]. In *Das Zeitalter der Bombe*. München, 1995, 95-119.
- Eggers, MartIn Beiträge zur Stammesbildung und Landnahme der Ungarn. Teil 1: Die ungarische Stammesbildung [Adalékok a magyarok származásához és a honfoglaláshoz... 1. rész. A magyar származás]. In *UJB*, 1997, 23, 1-63.
- Elkar, Rainer S. és. Nagybakay, Peter (szerk.): *Handwerksgeschichte in Ungarn vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert* [A kézműipar története Magyarországon a 16. század végétől a 19. század elejéig]. Bochum, 1989.
- Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938-1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien [Kikényszerített elválás. A Csehszlovákiából elűldözöttek, kitelepítettek, ill. Csehszlovákiába áttelepítettek 1938-1947 között – Lengyelországgal, Magyarországgal és Jugoszláviával történő összehasonlítás]. Essen, 1999.
- Fata, Marta: Überlegungen zur Geschichte der Gesellenwanderungen im 19. Jahrhundert anhand einer Fallstudie [Gondolatok a 19. századi céhlegény-vándorlások történetéhez, egy esettanulmány alapján]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1993/94, 36/37, 64-83.
- Fichtner, Christoph: Untersuchungen zur Einwanderung in die Tolnau. [Vizsgálatok a Tolnába történt bevándorlásokról]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1991/92, 34/35, 181-199.
- Fink, Gerhard: Das Desaster. König Sigismund bei Nikopolis. [A katasztrófa. Zsigmond király Nikápolyánál]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 25.
- Fischer, Brigitta: Die Beziehungen zwischen dem Ungarischen Bauernverband und der Partei der Kleinen Landwirte in den Jahren 1941-1948 [A Magyar Paraszt-szövetség és a Kisgazdapárt kapcsolata 1941 és 1948 között]. In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1992, 40, 129-139.
- Fischer, Holger: Räumliche Aspekte des sozio-ökonomischen Wandels der ungarndeutschen Minderheit im 20. Jahrhundert [A magyarországi német

- kisebbség 20. századi társadalmi-gazdasági változásának térbeli vonatkozásai]. In Seewann, G. (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. München, 1992, 237-264.
- Fischer, Holger: Die Darstellung der ungarndeutschen Minderheit auf ungarischen Nationalitätenkarten des 19. und 20. Jahrhunderts [A magyarországi német kisebbség ábrázolása a 19. és 20. századi magyar nemzetiségi térképeken]. In Kovacs, J. (szerk.): *Die Deutschen in Ungarn zwischen 1870-1980*. Budapest, 1993, 41-61.
- Fischer, Holger: Karten zur räumlichen Verteilung der Nationalitäten in Ungarn. Darstellungsmöglichkeiten und Grenzen ihrer Interpretation am Beispiel von ungarischen Nationalitätskarten des 19. und 20. Jahrhunderts [A magyarországi kisebbségek térbeli megoszlásának térképei. Az ábrázolás lehetőségei és határai a 19. és 20. századi magyar nemzetiségi térképek példája alapján]. In Hösch, E. és Seewann, G. (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität*. München, 1991, 325-393.
- Fischer, Holger: Wissenschaftspolitik und internationale Wissenschaftsbeziehungen in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg [Tudománypolitika és nemzetközi tudományos kapcsolatok Magyarországon a második világháború után]. In *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 17-100.
- Fischer, Holger: Ungarn 1956 in der Geschichtswissenschaft der Bundesrepublik Deutschland [A magyar '56 a Német Szövetségi Köztársaság történettudományában]. In *Berliner Beiträge zur Hungarologie*, 1993, 6, 31-46.
- Fischer, Holger: Das ungarisch-deutsche Verhältnis in der Zwischenkriegszeit: Freiraum – Partnerschaft – Abhängigkeit? [A két háború közötti magyar-német kapcsolatok: Szabad terület – partnerség – függőség?]. In Schönfeld, Roland (szerk.): *Deutschland und Südosteuropa – Aspekte der Beziehungen im Zwanzigsten Jahrhundert*. München, 1997, 59-70.
- Fischer, Holger: Deutsch-ungarische Beziehungen in der Geographie der Zwischenkriegszeit [A két világháború közötti német-magyar kapcsolatok a geográfiában]. In Ders. és Szabadvary Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 291-352.
- Fischer, Holger: Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn [Magyarország-kép Németországban és a magyarországi Németország-kép]. In *Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995*. München, 1996.
- Fischer, Holger: Széchenyi in der deutschen Geschichtswissenschaft, oder: Széchenyi, die unbekannte Größe [Széchenyi a német történettudományban avagy Széchenyi, az ismeretlen nagyság]. In Kalász, M. (szerk.): *Graf István Szechenyi 1791-1860*. Stuttgart, 1992, 70-79.
- Fischer, Holger: Neue Entwicklungen in der ungarischen Sozialgeschichtsforschung. [A magyar társadalomtörténeti kutatás újabb eredményei]. In *Archiv für Sozialgeschichte*, 1994, 34, 131-156.
- Fischer, Holger: Die deutsch-ungarischen Wissenschaftsbeziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg. Programme, Strukturen, Entwicklungen [A német-magyar

- tudományos kapcsolatok a 2. világháború után. Programok, struktúrák, eredmények]. In Ders. (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 123-194.
- Fischer, Holger: *Eine kleine Geschichte Ungarns* [Magyarország rövid története]. Unter Mitarb. von Konrad Gündisch. Frankfurt, 1999.
- Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg* [Német-magyar kapcsolatok a természettudomány és a technika területén a második világháború után]. München, 1999. (Südosteuropäische Arbeiten 103.)
- Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik*. [A technológia áramlása és a tudományos eredmények cseréje Magyarország és Németország között. A természettudományban és technikában fennálló történelmi kapcsolatok kilátásai]. München, 1995. (Südosteuropäische Arbeiten 94.)
- Fischer, Rolf: Anti-Semitism in Hungary 1882-1932. [Antiszemitizmus Magyarországon 1882-1932 között]. In *Current Research on Antisemitismus* 3, Berlin. 1993, 863-892.
- Fischer, Rolf: Aspekte der „Judenfrage“ in der Habsburger Monarchie. [A „zsidókérdés” a Habsburg Monarchiában]. In Grimm, G. (szerk.): *Von der Pruth-Ebene bis zum Gipfel des Ida. Studien zur Geschichte, Literatur, Volkskunde und Wissenschaftsgeschichte des Donau-Balkan-Raumes*. Festschrift zum 70. Geburtstag von Emanuel Turczynski. München, 1989, 121-131.
- Futaky, István: Die Universität Göttingen und ihre Studenten aus dem Karpatenraum im 18. und 19. Jahrhundert [A göttingeni egyetem és a Kárpát-medencéből származó hallgatói a 18-19. században]. In *Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. Band 1: Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*. Budapest, Wien, 1989, 69-76.
- Gann, Christoph: *Raoul Wallenberg: so viele Menschen retten wie möglich* [Raoul Wallenberg: a lehető legtöbb embert megmenteni]. München, 1999.
- Geiss, Imanuel: Deutschland und Österreich-Ungarn beim Krieausbruch 1914. Eine machthistorische Analyse [Németország és Ausztria-Magyarország az első világháború kitörésekor. Hatalomtörténeti elemzés]. In Gehler, Michael (szerk.): *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung*. Stuttgart, 1996, 375-396.
- Geyr, Géza Andreas von: *Sándor Wekerle 1848-1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie* [Wekerle Sándor 1848-1921. Egy magyar államférfi politikai életrajza]. München, 1993. (Südosteuropäische Arbeiten 91.)
- Geyr, Géza Andreas von: Die Wekerlesiedlung in Budapest. Staatliche Arbeitersiedlung und Gartenstadt. [A budapesti Wekerle-telep. Állami munkásnegyed és kertváros]. In UJB, 1989, 17, 71-94.

- Glass, Hildrun: Minderheiten im rumänischen Banat. Das minderheitenpolitische Konzept der „Arader Zeitung“ und ihr Verhältnis zu Ungarn und Juden (1921-1941) [A romániai Bánátban élő kisebbségek. Az Aradi Újság kisebbségpolitikai nézetei és kapcsolata a magyarokkal és a zsidókkal (1921-1941)]. In *UJB*, 1990, 18, 107-128.
- Glettler, Monika: Die Habsburger Monarchie. Vergangenheit in der Gegenwart [A Habsburg Monarchia. A múlt a jelenben]. In *Bohemia*, 1995, 35, 287-297.
- Glettler, Monika: The Hungarian Government Position on Slovak Emigration, 1885-1914. [A magyar kormány álláspontja a szlovák emigráció kérdésében, 1885-1914]. In Puskás, Jul. (Szerk.): *Overseas Migration from East Central and Southeastern Europe 1880-1940*. Budapest 1990, 107-118.
- Glettler, Monika: Die Slowaken in Preßburg und Budapest um 1900. [A szlovákok Pozsonyban és Budapesten a századfordulón]. In *Slowakei*, 1989, 21, 121-183.
- Glettler, Monika: Vereine in zentralen Städten der Habsburger Monarchie im 19. und 20. Jahrhundert. Preßburg/Pozsony/Bratislava/Klagenfurt/Celovec. [Egyesületek a Habsburg Monarchia jelentős városaiban a 19. és 20. században. Preßburg/Pozsony/Bratislava és Klagenfurt/Celovec]. In *Der Donauraum*, 1995, 35, 29-38.
- Glettler, Monika: Ökonomie und Nationalismus – ein Kernproblem im multinationalen Staat. Ein Vergleich der Politik Ernest von Koebers und Sándor Wekerles [Közgazdaságtan és nacionalizmus – egy soknemzetiségű állam központi kérdése. Ernst von Koebers és Wekerle Sándor politikájának összehasonlítása]. In *Gegenwart in Vergangenheit*. Festschrift für Friedrich Prinz. München, 1993, 239-255.
- Glettler, Monika: Ethnische Vielfalt in Preßburg und Budapest um 1910 [Pozsony és Budapest etnikai sokszínűsége 1910 táján]. In *UJB*, 1989, 17, 75-152.
- Gneiß, Bettina: István Széchenyi Kasinobewegung im ungarischen Reformzeitalter (1825-1848). Ein Beitrag zur Erforschung der Anfänge der nationalliberalen Organisation im vormärzlichen Ungarn [Széchenyi a kaszinó létrehozásáért indított reformkori mozgalma 1825-1848. Adalék a reformkori Magyarország nemzeti-liberális szerveződéseinek kutatásához]. Frankfurt/Main, Lang, 1990. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3 Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 443.)
- Gönczi, Katalin Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen [Magyar városjog – európai szemmel. A városjog alakulása a későközépkori Magyarországon – Buda példáján keresztül]. Frankfurt am Main, 1997. (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte. 92) Frankfurt am Main, Univ., Diss. 1996.
- Götz, Thomas: Zwischen Kaiser und Sultan. Das Ende des alten Ungarns [A császár és a szultán között. A régi Magyarország vége]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 29-31.
- Gündisch, Konrad Gustav: Zur Entstehung der sächsischen Nationaluniversität [A szász egyetem létrejötte]. In Kessler, Wolfgang (Szerk.): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*. Köln, Wien, 1990, 63-92.

- Gündisch, Konrad Gustav: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter* [A középkori erdélyi városok előkelő polgárai]. Wien, 1993.
- Gündisch, Konrad Gustav: Deutsche Siedlung im Reich der Stephanskronen. Von den Anfängen bis zu den Schwabenzügen. [Német település Szent István birodalmában. A kezdetektől a svábok beköltözéséig]. In *Deutsche Ostkunde*, 1990, 36, 3-10.
- Gündisch, Konrad Gustav: „Saxones” im Bergbau von Siebenbürgen, Bosnien und Serbien. [Szászok Erdély, Bosznia és Szerbia bányászatában]. In Grimm, Gerhard (szerk.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. München, 1996, 119-132.
- Haslinger, Peter: *Arad, November 1918. Oskár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918*. [Arad 1918. november. Jászi Oszkár és a magyarországi románok 1900 és 1918 között]. Wien, Köln, Weimar, 1993. (Zur Kunde Südosteuropas. II, 19)
- Haslinger, Peter: Ungarn und seine Nachbarn 1918-1938 in den Karikaturen der satirischen Zeitschrift „Borsszem Jankó”. [Magyarország és szomszédai a „Borsszem Jankó” karikatúráiban, 1918-1938]. In *UJB*, 1993/94, 21, 63-87.
- Haslinger, Peter: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922-1932* [A magyar revizionizmus és Burgenland kérdése 1922-1932]. Frankfurt a.M. 1994., (Europäische Hochschulschriften. R. 3, 616)
- Haslinger, Peter: *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895-1994* [Százéves szomszédság. Ausztria és Magyarország kapcsolatai 1894-1995 között]. Frankfurt a.M., 1996.
- Haslinger, Peter (szerk.): *Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa* [Határok a fejekben – a kelet-közép-európai határok történetéhez]. Frankfurt a.M., Berlin, Bern, 1999.
- Helmedach, Andreas: Die Reiseberichte des Grafen Vincenz Batthyány. Quellen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Südosteuropas und zur ersten Reformergeneration in Ungarn [Batthyány Vince gróf útibeszámolói. Források Délkelet-Európa társadalom- és gazdaságtörténetéhez, valamint a magyarországi első reformnemzedék történetéhez]. In *SOF*, 1990, 49, 129-192.
- Herter, Balduin: *Siebenbürgische Familien im sozialen Wandel* [Erdélyi családok a társadalmi változások közepette]. M. Philippivel és E. Wagnerrel közreműködésben, szerk. von B. Herter. Köln, Weimar, Wien. 1993.
- Hildebrandt, Gunther: Ungarn und die provisorische deutsche Zentralgewalt in Frankfurt am Main 1848. [Magyarország és az ideiglenes német központi hatalom Frankfurtban, 1848-ban]. In *SOF*, 1992, 51, 169-188.
- Höflinger, Marion: Geisseln Gottes. Die Züge der Magyaren [Isten ostorai. A magyar kalandozások]. In *Geschichte mit Pfüff*, 94, 9, 10-11.
- Hoensch, Jörg K.: Ungarn nach dem II. Weltkrieg. Von der Befreiung zur Diktatur. [Magyarország a második világháború után. A felszabadulástól a diktatúráig]. In Litván, Gy. und Bak, J.M. (szerk.): *Die Ungarische Revolution 1956. Reform – Aufstand – Vergeltung*. Wien, 1994, 21-34.
- Hoensch, Jörg K.: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-

- 1437 [Zsigmond császár. Egy uralkodó az újkor küszöbén 1368-1437]. München, 1996.
- Hoensch, Jörg K.: *Ungarn-Handbuch. Geschichte, Politik, Wirtschaft* [Magyarország kézikönyve. Történelem, politika, gazdaság]. Hannover, 1991.
- Hoensch, Jörg K.: *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen* [Corvin Mátyás – a diplomata, a hadvezér és a mecénás]. Graz, Wien, Köln, 1998.
- Hoensch, Jörg K.: Die Ausschaltung der nichtsozialistischen Parteien in Ostmitteleuropa 1945-1948. [A nem szocialista pártok kiiktatása a hatalomból Közép-Kelet-Európában, 1945-1948.] In Lemberg, H. (szerk.): *Sowjetisches Modell und nationale Prägung. Kontinuität und Wandel in Ostmitteleuropa nach dem zweiten Weltkrieg*. Marburg/Lahn, 1991, 71-96.
- Hoensch, Jörg K.: Nationalsozialistische Europapläne im Zweiten Weltkrieg. Versuch einer Synthese. [Nemzetiszocialista Európa-tervek a második világháború alatt. Egy szintézis kísérlete]. In Plaschka, R.G. és mások (szerk.): *Mitteleuropakonzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien, 1995, 307-325.
- Hoensch, Jörg K.: Die Wahrnehmung Ungarns in der Öffentlichkeit und in der Politik der Bundesrepublik Deutschland. Magyarország a Német Szövetségi Köztársaság közvéleményében és a politikában]. In Timmermann, H. (szerk.): *Ungarn nach 1945*. Saarbrücken-Scheidt, 1990.
- Hoensch, Jörg K. (szerk.): *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437*. [Luxemburgi Zsigmond király útinaplója, 1368-1437]. Warendorf, 1995.
- Hösch, Edgar: Südosteuropäische Urteile über das Deutsche Reich [A Német Birodalom délkelet-európai megítélése] In Hildebrandt, K. (szerk.): *Das Deutsche Reich im Urteil der Großen Mächte und europäischen Nachbarn (1871-1945)*. München, 1995, 123-139.
- Höpken, Wolfgang: Ethnische Stereotype in Südosteuropa. Anmerkungen zu Charakter, Funktion und Entstehungsbedingungen [Etnikai sztereotípiák Délkelet-Európában. Jellegzetességek, funkciók és keletkezésük körülményei]. In Gündisch, Konrad (szerk.): *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*. Köln, 1998, 7-31.
- Hösch, Edgar: Die Entstehung des Nationalstaats in Südosteuropa [A nemzetállamok kialakulása Délkelet-Európában]. In Brunner, G. (szerk.): *Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration*. Berlin, 1995, 73-89.
- Hoffmann, Katharina: Die jüdische Petition an den Völkerbund gegen das ungarische Numerus clausus-Gesetz von 1920 [Zsidó petíció a Népszövetséghez az 1920. évi magyarországi Numerus clausus törvény ellen]. In *UJB*, 1995/96, 22, 111-152.
- Honnemann, Volker: A medieval queen and her stepdaughter: Agnes and Elizabeth of Hungary. [Egy középkori királyné és a mostohalánya. Magyarországi Ágnes és Erzsébet]. In *Queens and queenship in medieval Europe*. Woodbridge, 1997, 109-119.
- Hüfner, Lorenz: Deutsche Universitäten und Ungarn [A német egyetemek és Magyarország]. In *Festschrift Erich Donnert*, Frankfurt a. Main, 1994, 51-58.
- Hutter, Ulrich (szerk.): *Martin Luther und die Reformation in Ostdeutschland und Südosteuropa* [Luther Márton és a reformáció Kelet-Németországban és Délkelet-Európában]. Sigmaringen, 1991.

- Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez* [1956 – a nemzetközi válságok éve. Lengyelország, Magyarország, Szuez]. Im Auftrag d. Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, (szerk.): von Winfried Heinemann u. Norbert Wiggershaus. München 1999. (Beiträge zur Militärgeschichte 48.)
- Jehn, Alexander: *Nachbarschaftspolitik im Donauraum. Die besonderen Beziehungen Österreichs zur Tschechoslowakei, zu Ungarn und Jugoslawien in der Ära Kreisky 1970-1983* [Szomszédságpolitika a Duna-medencében. Ausztria Csehszlovákiához, Magyarországhoz és Jugoszláviához fűződő sajátos kapcsolatai Kreisky alatt, 1970-1983]. Würzburg, Univ., Diss., 1997.
- Kaiser, Wolfram: Ungarische Wissenschaftsverbindungen des 18. Jahrhunderts zur Universität Halle und deren medizinischer Fakultät [A 18. századi magyar tudományos kapcsolatok a hallei egyetemmel és orvosi karával]. In Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 105-141.
- Kalbe, Ernstgert: Südosteuropa als kulturhistorische Region [Délkelet-Európa mint kultúrtörténeti régió]. In *Kultursoziologie. Ambitionen, Aspekte, Analysen. Wissenschaftliche Hefte der Gesellschaft für Kultursoziologie e.V.* 2, 1993, 1, 34-52.
- Kalbe, Ernstgert: Sozialhistorische Aspekte der Nationwerdung in Südosteuropa [A nemzeté válás társadalomtörténeti vonatkozásai]. In Geier, W. (szerk.): *Zu einer Soziologie des Postkommunismus. Kritik, Theorie, Methodologie*. Münster, Hamburg, 1994, 134-152.
- Kalbe, Ernstgert: Die Nationalitätenkonflikte in Ost- und Südosteuropa und ihre historischen Wurzeln [Kelet- és Délkelet-Európa nemzetiségi konfliktusai és azok történeti gyökerei]. In *Berliner Debatte INITIAL. Zeitschrift für sozialwissenschaftlichen Diskurs* 2, 1991, 6, 619-628.
- Kalbe, Ernstgert: Methodologische Überlegungen zur Untersuchung von Nationwerdung in Südosteuropa. [Módszertani megfontolások a nemzeté válás vizsgálatához Délkelet-Európában]. In *Kultursoziologie. Ambitionen, Aspekte, Analysen. Wissenschaftliche Hefte der Gesellschaft für Kultursoziologie e.V.* 3, 1994, 1, 20-42.
- Kellner, Maximilian Georg: Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens atestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa“ [A magyarok betörései az 1150-ig keletkezett források tükrében. A „gens atestanda“-tól a „gens ad fidem Christi conversa“-ig]. München, 1997. (Studia Hungarica 46.), München, Univ., Diss. 1996.
- Kern, Rudolf: *Ungarndeutsche Identität in europäischer Dimension* [A magyarországi németek identitása európai dimenziók közé helyezve]. Ergebnisse einer Symposienreihe. Stuttgart, 1995.
- Kessler, Dieter: *Die deutschen Literaturen Siebenbürgens, des Banates und der Bukowina von der Revolution bis zum Ersten Weltkrieg (1848-1918)* [Német irodalom Erdélyben, a Bánátban és Bukovinában az 1848-as forradalomtól az első világháború végéig (1848-1918)]. Köln, 1997. (Studia Transylvanica 23.)

- Kessler, Wolfgang: Zur Kultur der Magnatenhöfe in Kroatien und Slawonien im 18. Jahrhundert [Főnemesi udvari kultúra Horvátországban és Szlavóniában a 18. században]. In Lauer, R. (szerk.): *Höfische Kultur in Südosteuropa*. Göttingen, 1994, 133-149.
- Kessler, Wolfgang: Stände und Herrschaft in Ungarn und seinen Nebenländern im 18. und frühen 19. Jahrhundert. [A rendek és a hatalom Magyarországon és a szomszédos országokban a 18. században és a 19. század elején]. In *Ständewesen und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit*. Marburg, 1995, 171-191.
- Kessler, Wolfgang: Deutschsprachige Veröffentlichungen im Raum des historischen Ungarn. Erschließung, Sammlung, Benutzung [Német nyelvű kiadványok a történeti Magyarország területén. Feltárás, gyűjtés, használat]. In Schwob, Anton (szerk.): *Deutsche Sprache und Literatur in Südosteuropa*. München, 1994, 191-217.
- Klimstein, Franz von: *Die Sowjetisierung des ungarischen Bildungswesens 1945 und 1950. Der Umbau der mittelschulischen Bildung* [A magyar oktatásügy szovjetizálása 1945-1950 között. A középiskolai képzés átalakítása]. Regensburg, Univ. Diss., 1996.
- König, Heidrun: Zisterziensermönche im mittelalterlichen Siebenbürgen. Einflüsse, Hinterlassenschaft und Ausstrahlung [A ciszterci szerzetesek a középkori Erdélyben. Hatásuk, hagyatékuk és kisugárzásuk]. In *Spiritualität und Herrschaft*. Berlin, 1998, 240-252.
- Kókay, György: *Geschichte des Buchhandels in Ungarn* [A könyvkereskedelem története Magyarországon]. Wiesbaden, 1990. (Geschichte des Buchhandels 3.)
- Kolb, Heike: Blick nach Westen. Kulturblüte im Hochmittelalter [Pillantás Nyugatra. A középkori kultúra virágkora]. In *Geschichte mit Pfiff*, 94, 9.
- Kolbe, Johanna: *Tobias Kärbling und Henriette Kärbling-Pacher. Leben und Werk einer Pester Malerfamilie im Vormärz und Biedermeier* [Tobias Kargling és Henriette Kargling-Pacher. Egy pesti festő család a reformkorban és a biedermeier idején]. München, 1992, (Studia Hungarica 40.)
- Kovács-Bertrand, Anikó: *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918-1931)* [Magyar revizionizmus az első világháború után. A trianoni békeszerződés elleni harc a publicisztikában (1918-1931)]. München, 1997, (Südosteuropäische Arbeiten 99.)
- Kos, Franz-Josef: *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen Österreich-Ungarns und Deutschlands in Südosteuropa 1912-1913. Die Adria-, die Saloniki- und die Kavallafraße* [Ausztria-Magyarország és Németország politikai és gazdasági érdekei Délkelet-Európában, 1912-1913. Az adriai kikötők, a Szaloniki- és a Kavallakérdés]. Wien, Köln, Weimar, 1996. (Zur Kunde Südosteuropas II, 20.)
- Kretschmar, Georg és Kloczowski, Jerzy: Ostmitteleuropa: Böhmen, Ungarn und Polen. [Kelet-Közép-Európa: Csehország, Magyarország és Lengyelország]. In *Die Geschichte des Christentums*. Band 8., Freiburg, 1992, 618-661.

- Küpper, Herbert: *Das neue Minderheitenrecht in Ungarn* [Az új kisebbségi törvény Magyarországon]. München, 1998, (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 36.), Köln, Univ. Diss., 1997.
- Laferl, Christopher F. és Lutter, Christine: „Innere” und „äußere” Autonomie einer Fürstin der Frühen Neuzeit. Maria von Ungarn am Beginn ihrer niederländischen Statthalterschaft (1531-1534) [Egy hercegnő „belső” és „külső” autonómiája a kora újkorban. Magyarországi Mária a németalföldi helytartósága kezdetén]. In *Frühneuzeit-Info*, 1997, 8, 170-177.
- Lanier, Amelie: *Das Kreditwesen Ungarns im Vormärz* [Hitelügy a reformkori Magyarországon]. Frankfurt a. Main, 1995, (Europäische Hochschulschriften, R. 3, 638)
- Last, Bärbel Schaefer és Hans-Dieter: Wissenschaftsbeziehungen zwischen der DDR und der Volksrepublik Ungarn am Beispiel der Hochschulbeziehungen. [Az NDK és a Magyar Népköztársaság tudományos kapcsolatai a felsőoktatási kapcsolatok tükrében]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 237-274.
- Lemberg, Hans (szerk.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918-1939). Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten* [Kelet-Közép-Európa a két világháború között (1918-1939). Nemzeti kisebbségek – az új államok ereje és gyengesége]. Marburg, 1997.
- Lemberg, Hans: Der Weg zur Entstehung der Nationalstaaten in Ostmitteleuropa [A nemzetállamok kialakulásának útja Kelet-Közép-Európában]. In Brunner, G. (szerk.): *Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration*. Berlin, 1995, 45-71.
- Lengyel, Zsolt K.: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928* [Kompromisszum-keresés. A korai transzilvanizmus eredete és megjelenési formái]. München, 1993. (Studia Hungarica 41.)
- Lengyel, Zsolt K.: „Intellektuelle Liebelei” oder ideologische Vereinnahmung? Bemerkungen zum persönlichen Verhältnis zwischen Georg Lukács und Thomas Mann [Intellektuális flört vagy ideológiai haszon? Megjegyzések Lukács György és Thomas Mann személyes kapcsolatához]. In *UJB*, 1992, 20, 181-199.
- Lengyel, Zsolt K.: Gelehrsamkeit und Menschlichkeit. Zum Tode Thomas von Bogyay. [Tudományosság és emberség. Bogyay Tamás halálára]. In *UJB*, 1993/94, 21, 213-222.
- Lengyel, Zsolt K.: Der Briefwechsel zwischen Oszkár Jászi und Emil Isac. Zu den Plänen einer donaueuropäischen Kulturföderation nach dem Ersten Weltkrieg [Jászi Oszkár és Emil Isac levelezése. Az első világháború utáni Dunai Kulturföderáció terveihez]. In *Kurier der Bochumer Gesellschaft für Rumänische Sprache und Literatur*, 1990, 15, 78-90.
- Lengyel, Zsolt K.: Neuerscheinungen zur Geschichte Siebenbürgens und der rumänisch-ungarischen Beziehungen. Die Buchreihe „Encyclopaedia Transylvanica” [Újronnan megjelent művek Erdély történetéhez és a román-magyar kapcsolatokhoz. Az „Encyclopaedia Transylvanica” könyvsorozat]. In *SOF*, 1998, 57, 259-275.

- Lengyel, Zsolt K.: Rumänische Rechtfertigung und magyarischer „Revisionismus“. Anmerkungen zur siebenbürgischen Frage 1918-1992 [Román igazolás és magyar „revizionizmus“. Megjegyzések az erdélyi kérdéshez 1918-1992]. In *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1993, 7, 67-82.
- Lengyel, Zsolt K.: Grundlinien der politischen Beziehungen zwischen Deutschen und Magyaren im Rumänien der zwanziger Jahre [A németek és magyarok politikai kapcsolatainak alapvonásai Romániában a húszas években]. In *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 1994, 17, 172-198.
- Lengyel, Zsolt K.: „Östliche Schweiz“ und Siebenbürgen 1918/19. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativen zur großrumänischen Staatsidee [”Keleti Svájc” és Erdély 1918/19. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéből]. In *Siebenbürgische Semesterblätter* 5, 1992, 1, 107-113.
- Lengyel, Zsolt K.: Österreichischer Neoabsolutismus in Ungarn 1849-1860. Grundlinien, Probleme u. Perspektiven d. historischen Forschung über d. Bach-Ära [Az osztrák neoabszolutizmus Magyarországon 1849-1860. A Bach-korszak történeti kutatásának alapvonásai, problémái és perspektívái]. In *SOF*, 1997, 56, 213-278.
- Lübke, Christian: *Arbeit und Wirtschaft im östlichen Mitteleuropa. Die Spezialisierung menschlicher Tätigkeit im Spiegel hochmittelalterlicher Toponymie in den Herrschaftsgebieten von Piasten, Premysliden und Arpáden* [Munka és gazdaság Közép-Európa keleti részén. Az emberi tevékenység szakosítása a középkori toponímia tükrében a Premyslek, az Árpádok és a Piastok uralma alatt álló területeken]. Stuttgart, 1991.
- Macek, Josef, Marosi, Ernő és Seibt, Ferdinand (szerk.): *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400* [Luxemburgi Zsigmond. Egy császár és király Közép-Európában, 1387-1437. Adalékok Zsigmond császár uralkodásához és az 1400 körüli európai történelemhez]. Warendorf, 1994, Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit 5.
- Mack, Karlheinz (szerk.): *Revolutionen in Ostmitteleuropa 1789-1989. Schwerpunkt Ungarn*. [Forradalmak Keletközép-Európában, 1789-1989. Középpontban Magyarország]. Wien, München, 1995.
- Majoros, Ferenc: Im Glanz der Anjou. Ungarn im 14. Jahrhundert [Az Anjouk fényében. Magyarország a 14. században]. In *Geschichte mit Piff*, 94, 9, 22.
- Majoros, Ferenc és. Rill, Bernd: *Bayern und die Magyaren. Die Geschichte einer elfhundertjährigen Beziehung* [Bajorország és a magyarok. Egy 11 évszázados kapcsolat története]. Regensburg, 1991.
- Matesic, J. és Heitmann, K. (szerk.): *Südosteuropa in der Wahrnehmung der deutschen Öffentlichkeit vom Wiener Kongreß (1815) bis zum Pariser Frieden (1856)* [Délkelet-Európa megjelenése a német közvéleményben a bécsi kongresszustól (1815) a párizsi békéig (1856)]. München, 1990.
- Mohnhaupt, Heinz, Schönfeldt, Hans A. és Gündel, Annerose (szerk.): *Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944-1989). Einführung*

- in die Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation. Bd 2: Ungarn (1944-1989)* [Jogi normák érvényesítése a második világháború utáni kelet-európai társadalmakban (1944-1989). Bevezetés a jogfejlődésbe forrásiratokkal. 2. köt. Magyarország (1944-1989)]. Frankfurt a. Main, 1997. (Ius Commune. Sonderheft)
- Molnár, Elisabeth: Der Einfluß der Kriegsentschädigungen auf die ungarische Landwirtschaft. [A háborús jóvátételek hatása a magyar mezőgazdaságra]. In *Potsdam 1945*. Berlin, 1997, 357-374.
- Mommsen, Wolfgang J.: Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropaplanungen im Deutschen Reich vor und während des Ersten Weltkrieges [A Közép-Európagondolat és a Közép-Európa-tervek a Német Birodalomban az első világháború előtt és alatt]. In Plaschka, Richard, G. és Drabek, Anna M. (szerk.): *Mitteleuropakonzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien, 1995, 3-24.
- Mommsen, Wolfgang J.: Das Deutsche Reich und Österreich-Ungarn im Ersten Weltkrieg. Die Herabdrückung Österreich-Ungarns zum Vasallen der deutschen Politik [A Német Birodalom és Ausztria-Magyarország az első világháborúban. Ausztria-Magyarországnak a német politika vazallusává stüllesztése]. In *Der „Zweibund“ 1879*. Wien, 1996, 383-407.
- Müller-Wille, Michael és. Schneider, Reinhard (szerk.): *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahme des Früh- und Hochmittelalters. Methodologische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte* [Az európai honfoglalás néhány problémája a kora- ill. virágzó középkorban. Módszertani vita a régészet és a történettudomány határterületén]. Sigmaringen, 1994.
- Mout, M.E.H. Nicolette: Die politische Theorie in der Bildung der Eliten: Die Lipsius-Rezeption in Böhmen und Ungarn [A politikai teória az elit-képzésben. A Lipsius-recepció Csehországban és Magyarországon]. In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*. Leipzig, 1996, 243-264.
- Nebelin, Manfred: *Deutsche Ungarnpolitik 1939-1941* [A német Magyarország-politika 1939-1941]. Opladen, 1989.
- Nebelin, Manfred: „Barbarossa” und Ungarn. Aus dem Kriegstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Königlich Ungarischen Wehrmacht 1941 [A „Barbarossa”-terv és Magyarország. A kir. magyar honvédség főparancsnoksága mellé rendelt német tábornok háborús naplójából 1941]. In *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 1994, 53, 101-122.
- Nehring, Karl: Südost-Institut [A Délkelet-Európa Intézet]. In Oberländer, Erwin (szerk.): *Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945-1990*. Stuttgart, 1992, 295-303.
- Nehring, Karl: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadiisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum* [Corvin Mátyás, III. Frigyes császár és a birodalom. A Hunyadiak és Habsburgok ellentéte a Duna térségében]. München, 1989. (Südosteuropäische Arbeiten 72.)
- Nehring, Karl: Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Gyula Szekfü 1934-1936 [A Délkelet-Európa-kutatások kezdeteiről. Fritz Valjavec levelezése Szekfü Gyulával, 1934-1936]. In *SOF*, 1991, 50, 1-30.

- Nehring, Karl: Veröffentlichungen zur Geschichte Südosteuropas in der Bundesrepublik Deutschland 1991-95 [Újabb kiadványok Délkelet-Európa történetéről a Német Szövetségi Köztársaságban 1991-95]. In *SOF*, 1997, 56, 423-463.
- Nehring, Karl (szerk.): *Austro-Turcica 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte in der Zeit Süleymans des Prächtigen* [Austro-Turcica 1541-1552. A török Portához küldött Habsburg követek diplomáciai iratai Nagy Szulejmán idején]. München, 1995. (Südosteuropäische Arbeiten 95.)
- Neschwara, Christian: Die Geltung des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn und seinen Nebenländern von 1853-1861 [Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv érvényessége Magyarországon és a csatolt országokban 1853-1861 között]. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abt.*, 1996, 113, 362-376.
- Olbrich, Herbert: Britische Sicherheitspolitik und Sicherheitsinteressen in Ost- und Südosteuropa während der Locarno-Ära [Brit biztonságpolitika és biztonsági érdekek Kelet- és Délkelet-Európában a Locarno-időszakban]. In *Locarno und Osteuropa*. Marburg, 1994, 93-106.
- Pantenburg, Isabel F.: *Im Schatten des Zweibundes. Probleme österreichisch-ungarischer Bündnispolitik 1897-1908* [A Kettősszövetség árnyékában. Az osztrák-magyar szövetségi politika kérdései 1897-1908]. Wien, Köln, Weimar, 1996. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs. 86) Bonn, Univ., Diss. 1993.
- Pazmandi, Susanne: Industrialisierung und Urbanisierung und ihre Auswirkungen auf Deutsche und Magyaren in Oberungarn/Slowakei 1900-1938 [Az iparosítás és urbanizáció hatásai a Felvidéken/Szlovákiában élő németekre és magyarokra 1900-1938 között]. In Hösch, Edgar és Seewann, Gerhard (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität*. München, 1991, 161-231.
- Peschke, Hans-Peter von: Der Heilige König Stephan I. begründet das Arpaden-Reich [I. Szent István király, az Árpádok birodalmának megalapítója]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 12-14.
- Petneki, Aron: Exequiae Regis. Die Begräbniszeremonie des Königs Matthias Corvinus vor ihrem ungarischen Hintergrund [Exequiae Regis. Mátyás király temetési ceremóniája magyar háttérrel]. In *Der Tod des Mächtigen*. Paderborn, 1997, 113-124.
- Pichler, Rupert: Handelsverträge und wirtschaftliche Beziehungen zwischen Italien und Österreich-Ungarn in den Jahren 1861-1914 [Az Olaszország és Ausztria-Magyarország közötti kereskedelmi szerződések és gazdasági kapcsolatok 1861-1914 között]. In *Römische historische Mitteilungen*, 1997, 39, 321-374.
- Pietsch, Walter: Zwischen Reform und Orthodoxie. Der Eintritt des ungarischen Judentums in die moderne Welt [Reform és ortodoxia között. A magyar zsidóság belépése a modern világba]. Berlin, 1999.

- Prien, Jochen: *Geschichte des Jagdgeschwaders 77: 1944-1945 Einsatz des JG 77 in Italien, Januar bis September 1944, Einsatz der III./JG 77 in Rumänien und Ungarn, Oktober 1943 bis September 1944*. [A 77. Vadászrepülő ezred története 1944-1945. A 77. VRE bevetése Olaszországban, 1944 január-szeptember között. A III. VRE Romániában és Magyarországon 1943 októberétől 1944 szeptemberéig]. Eutin, 1995.
- Puttkamer, Joachim von: Ungarische Schulpolitik und deutscher Schulalltag in Siebenbürgen und in der Zips 1867-1914 [A magyar iskola-ügy és a német iskolák mindennapjai Erdélyben és a Szepességben 1867-1914]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1997/98, 40/41, 32-57.
- Rehder, Peter: *Das neue Osteuropa von A-Z: Staaten, Völker, Minderheiten, Religionen, Kulturen, Sprachen, Literaturen, Geschichte, Politik, Wirtschaft neue Entwicklungen in Ost- und Südosteuropa* [Az új Kelet-Európa. Kézikönyv A-tól Z-ig. Országok, népek, kisebbségek, vallások, kultúrák, nyelvek irodalmak, történelem, politika, gazdaság. Új fejlemények Kelet- és Délkelet-Európában]. München, 1993.
- Reinert-Tárnoky, Ilona: Prälat Sándor Giesswein. Christlicher Sozialismus und Demokratie in Ungarn zu Beginn des 20. Jahrhunderts [Giesswein Sándor prelátus. Keresztény-szocializmus és demokrácia Magyarországon a 20. század kezdetén]. 1.rész. In *UJB*, 1997, 23, 205-286.
- Reinert-Tárnoky, Ilona: Das nationale Selbstverständnis der Ungarn [A magyarok nemzeti önértelmezése]. In *Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas*. Festschrift für Günther Stökl zum 75. Geburtstag. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Stuttgart, 1991, 93-104.
- Reinprecht, Christoph: *Nostalgie und Amnesie. Bewertung von Vergangenheit in der Tschechischen Republik und in Ungarn* [Nosztalgia és felejtés. A múlt megítélése a Cseh Köztársaságban és Magyarországon]. Wien, 1996.
- Rill, Bernd: Jenseits des Waldes. Die Besiedelung Siebenbürgens. [Az erdőkön túl. Erdély betelepülése]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 20.
- Rill, Bernd: Bruderzwist im Hause Arpad [Testvérek viszálya az Árpádházban]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 4-7.
- Röder, Annemarie: *Deutsche, Schwaben, Donauschwaben. Ethnisierungsprozesse einer deutschen Minderheit in Südosteuropa* [Németek, svábok, dunai-svábok. Egy délkelet-európai német kisebbség etnikummá válásának folyamata]. Marburg, 1998.
- Roesler, Jörg: Die Entwicklung der Hauptstädte der europäischen RGW-Länder als nationale Industriezentren vom Vorabend des Zweiten Weltkriegs bis zum Ende der sechziger Jahre [Az európai KGST-országok fővárosainak a nemzeti ipar központjaiként való fejlődése a második világháború előestéjétől a hatvanas évek végéig]. In *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas*, 1989, 33, 165-184.
- Roth, Erik: Die planmäßige Besiedlung des mittleren Donautals, insbesondere des Banats, im 18. Jahrhundert [A Dunavölgy középső részének tervszerű betelepítése a 18. században, különös tekintettel a Bánátra]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1989/90, 32/33, 90-111.

- Roth, Harald: *Der „Deutsch-sächsische Volksrat für Siebenbürgen“ 1918/19*. [A Szász Nemzeti Tanács Erdélyben, 1918/19]. München, 1993. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Wissenschaftliche Reihe 63.)
- Roth, Harald: Die Rolle Siebenbürgens im habsburgisch-osmanischen Konflikt 1663/64 [Erdély szerepe az 1664/64-es Habsburg-török konfliktusban]. In *Siebenbürgische Semesterblätter*, 1989, 1-2, 52-72.
- Roth, Harald: Siebenbürgen [Erdély]. In Weithmann, M.W. (szerk.): *Der ruhelose Balkan. Die Konfliktregion Südosteuropas*. München, 1993.
- Roth, Harald: Der abschließende Bericht des Deutsch-sächsischen Nationalrats für Siebenbürgen (5. November 1919) [Az Erdélyi Szász Nemzeti Tanács zárójelentése (1919 november 5.)]. In *Siebenbürgische Semesterblätter* 6, 1992, 1, 55-62.
- Roth, Harald (szerk.): *Repertorium Transylvanicum. Eine Einführung in die wissenschaftliche Literatur über Siebenbürgen* [Repertorium Transylvanicum. Bevezetés az Erdélyről szóló tudományos irodalomba]. München, 1990. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 33). Diss.
- Schaser, Angelika: The Abolishment of Medieval Privileges in the Habsburg Monarchy: The Case of Saxons in Transylvania at the End of the Eighteenth Century. [A középkori privilégiumok megszüntetése a Habsburg Monarchiában. Az erdélyi szászok esete a 19. század végén]. In *East European Quarterly*, 1994, 28, 49-61.
- Schaser, Angelika: Das Fürstentum Siebenbürgen 1650-1850 [Az Erdélyi fejedelemség 1650-1850]. In *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Stuttgart, 1993, 948-970.
- Schaser, Angelika: Die Juden Siebenbürgens vom 16. bis zum 18. Jahrhundert [Az erdélyi zsidók a 16. és 18. század között]. In *SOF*, 1990, 49, 57-94.
- Schaser, Angelika: *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konziliatätsreskriptes für Hermannstadt*. Stuttgart, 1989. [Jozefinista reformok és a társadalmi átalakulás Erdélyben. A koncivitás-rendelet jelentősége Nagyszebenben]. Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 29. Berlin, Freie Univ., Diss., 1986.
- Schenk, Annemie: *Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur* [Az erdélyi németek, történetük és kultúrájuk]. München, 1992.
- Schläger, Ulrike: *Die Judenräte in Ungarn 1944* [A magyarországi Zsidó Tanács 1944-ben]. Köln, 1996. (PapyRossa-Hochschulschriften 10.)
- Schmidt, Anton-Heinz és. Sigrun S. L. Schmidt: *Europa und die Steppenvölker. Hunnen, Awaren, Magyaren und Mongolen* [Európa és a sztyepei népek. Hunok, avarok, magyarok és mongolok]. Aigen-Vogelhub, 1998.
- Schmidt, Rainer F.: *Graf Julius Andrássy. Vom Revolutionär zum Außenminister* [Andrássy Gyula gróf. Forradalmárból lett külügyminiszter]. Göttingen, Zürich 1995. (Persönlichkeit und Geschichte. 148/149)
- Schmidt, Rainer F.: Andrássy und Bismarck. Konvergenz oder Divergenz oder Konfliktlösungsmodelle in der Orientkrise der Jahre 1875-1878? [Andrássy és

- Bismarck. Egyezés vagy különbözőség, avagy a konfliktusok megoldásának modelljei a keleti válság éveiben, 1875-1878?]. In *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung*. Stuttgart, 1996, 271-293.
- Schmidt, Rainer F.: *Die gescheiterte Allianz. Österreich-Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ära Andrássy (1867-1878/79)* [A csödöt mondott szövetség. Ausztria-Magyarország, Anglia és a Német Birodalom Andrássy idején (1867-1878/78)]. Frankfurt a. Main, 1992. (Europäische Hochschulschriften. R. 3, 517)
- Schmidt, Rainer F.: Graf Julius Andrássy und der Zweibund. Zur Vorgeschichte des Bündnisses vom Oktober 1879 zwischen Österreich-Ungarn und dem Deutschen Reich. [Andrássy Gyula gróf és a Kettős Szövetség. Az 1879. októberében, Ausztria-Magyarország és a Német Birodalom közötti szövetség előtörténetéhez]. In *Der „Zweibund“ 1879*, Wien, 1996, 3-39.
- Schmidt-Rösler, Andrea: Pläne für eine Personalunion zwischen Rumänien und Ungarn 1919-1932. [Tervek egy Románia és Magyarország közötti perszonálunióhoz, 1919-1932]. In *UJB*, 1992, 20, 92-115.
- Schmitt, Jürgen: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180-1241 [Az Árpádok Balkán-politikája 1180-1241 között]. In *UJB*, 1989, 17, 25-52.
- Schneider-Färber, Karin: *Bevor Árpád kam* [Mielőtt Árpád megérkezett]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 8-9.
- Schödl, Günter: „Reformierte Geschichte“: Politik und Geschichtsbewußtsein im gegenwärtigen Ungarn [Megreformált történelem. Politika és történelmi tudat a jelenkori Magyarországon]. In Burrichter, C. és Schödl, G. (szerk.): „*Ohne Erinnerung keine Zukunft!*“. *Zur Aufarbeitung von Vergangenheit in eigen europäischen Gesellschaften unserer Tage*. Köln, 1992, 141-158.
- Schödl, Günter (szerk.): *Land an der Donau (Geschichte der Deutschen im Osten Europas)*. [Ország a Duna mentén. (A németek története Európa keleti felén)]. Berlin 1995.
- Schödl, Günter: Die Deutschen in Ungarn. [A németek Magyarországon]. In Bade, Klaus J. (szerk.): *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland*. München, 1992, 70-84.
- Schödl, Günter: Nationalstaat und nationale Minderheit im östlichen Europa. [Nemzetállam és nemzeti kisebbség Kelet-Európában]. In *Suevia Panonica*, 1991, 9/19, 81-91.
- Schödl, Günter: *Formen und Grenzen des Nationalen. Beiträge zu nationaler Integration und Nationalismus im östlichen Europa*. [A nemzeti jelleg formái és határai. Adalékok a kelet-európai nemzeti integrációhoz és nacionalizmushoz]. Erlangen, 1990. (Erlanger Osteuropa-Studien 2)
- Schramm, Gottfried: Polen – Böhmen – Ungarn. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur des Spätmittelalters. [Lengyelország – Csehország – Magyarország. Nemzetek feletti azonosságok a kései középkor politikai kultúrájában]. In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*. Leipzig, 1996, 13-38.
- Schurdel, Harry: Die Stephanskrone. Ungarns heiliges Symbol. [A Szent Korona. Magyarország szent szimbóluma]. In *Geschichte mit Pfiß*, 94, 9, 24.

- Schwab, Ingo: Rinder aus dem Umland – Ochsen aus Ungarn. Entwicklungsprobleme des städtischen Ernährungsgewerbe in der Frühen Neuzeit am Beispiel einer oberdeutschen Residenzstadt. [Marhák a környékről – ökrök Magyarországról. A városi élelmezés problémái a korai újkorban egy délnémet szék-város példáján]. In *Scripta Mercuriae*. 1995, 29, 20–79.
- Seewann, Gerhard és Hösch, Edgar (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“*. [Az etnikai identitás aspektusai. A „németek és magyarok mint Dunamenti nemzeti kisebbségek” kutatás eredményei] München, 1991. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 35)
- Seewann, Gerhard: Der Beitrag der deutschen Geschichtswissenschaft zur ungarischen Geschichte 1981–1990. [A német történettudomány Magyarország történetéről 1981–1990]. In *Hungarologia*, 1993, 4, 53–71.
- Seewann, Gerhard és. Sitzler, Kathrin Ungarn – Kontinuität der Brüche [Magyarország – a törések kontinuitása]. In Bonwetsch, B. u. Grieger, M. (szerk.): *Was früher hinterm Eisernen Vorhang lag. Kleine Osteuropakunde vom Baltikum bis Bessarabien*. Dortmund, 1991, 150–172.
- Seewann, Gerhard: Habsburg und Politik. Zur politischen Doktrin habsburgischer Herrschaft (1526–1848) [A Habsburgok és a politika. A Habsburg-uralom politikai doktrínájáról (1526–1848)]. In *Siebenbürger Semesterblätter* 3, 1989, 1, 71–80.
- Seewann, Gerhard: Zigeuner in Ungarn 1945–1990. Etnische Minderheit oder soziale Randgruppe. [Cigányok Magyarországon 1945–1990. Etnikai kisebbség vagy a társadalom szélére szorult csoport]. In *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 1993, 32, 283–290.
- Seewann, Gerhard: Das Deutschtum in Ungarn seit 1945 [Németek Magyarországon 1945 után]. In Brunner, G. (szerk.): *Die Deutschen in Ungarn*. München, 1989, 97–107.
- Seewann, Gerhard: Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik, 1949–1990 [A kisebbségek a magyar belpolitikában, 1949–1990]. In Heuberger, V. (szerk.): *Nationen, Nationalitäten, Minderheiten*. Wien, München, 1994, 105–114.
- Seewann, Gerhard: Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenbecken 1918–1980. Ein typologischer Vergleich ihrer Entwicklung [Magyar és német kisebbségek a Duna-Kárpátok térségében 1918–1990. Összehasonlító tipológia]. In Nelde, Peter (szerk.): *Plurilingua VIII. Historische Sprachkonflikte*. Bonn, 1989.
- Seewann, Gerhard: Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa [Erdélyi szászok, magyarországi németek, svábok? Elmélgedések a délkelet-európai németiség identitásának problémáiról]. In G. Seewann (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900–1990*. Inter University Center, Dubrovnik, 8.–14. April 1991. München, 1992, 139–155.

- Seewann, Gerhard: Ungarns Deutschlandbild in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts [Németország képe Magyarországon a 20. század első felében]. In Süßmuth, Hans (szerk.): *Deutschlandbilder in Polen und Rußland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn*. Baden-Baden, 1993, 252-264.
- Seewann, Gerhard: Der Vertreibungsprozeß in und nach dem Zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen [A második világháború alatti és utáni kitelepítések brit források tükrében]. In Seewann, Gerhard (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*. München, 1997, 55-89.
- Seewann, Gerhard és. Péter Dippold (szerk.): *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas* [Bibliográfiai kézikönyv Délkelet-Európa etnikai csoportjairól]. 1. 2. k. München, 1997.
- Seewann, Gerhard: „Mégis huncut a német.” – Zum Ungarn- und Deutschlandbild in der Zwischenkriegszeit [”Mégis huncut a német.” – A két világháború közötti Magyarország és Németország-képről]. In Fischer, Holger (szerk.): *Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn*. Materialien des wiss. Symposions am 26. und 27. Mai 1995 im Hamburg. München, 1996, 63-74.
- Seewann, Gerhard: Grundzüge der Türkenkriegsepoche 1683-1699 und der Feldzug 1697 [Az 1683-1699-es török háborúk alapvető vonásai és az 1697. évi hadjárat]. In *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs, Szigetvár, 1997, 49-68.
- Seewann, Gerhard: Grenzüberschreitende Migration am Beispiel Ungarns, Rumäniens und Bulgariens im Rahmen der Ost-West-Migration des 20. Jahrhunderts [Határokon átlépő migráció Magyarország, Románia és Bulgária példáján. A 20. századi kelet-nyugati irányú vándorlás]. In Gestrich, Andreas és Marita Krauss (szerk.): *Migration und Grenze*. Stuttgart, 1998, 155-166.
- Seewann, Gerhard: Migration in Südosteuropa als Voraussetzung für die neuzeitliche West-Ost-Wanderung [A délkelet-európai migráció mint az újkori nyugat-keleti irányú vándorlás előfeltétele]. In Beer, Mathias és Dittmar Dahlmann (szerk.): *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart, 1999, 89-108.
- Seewann, Gerhard és Norbert Spannenberger (szerk.): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46*. [A magyarországi német népcsoport vezetője, Franz A. Basch elleni népbíróági per iratai, Budapest 1945/46]. München, 1999. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 37.)
- Senz, Ingomar: *Die Donauschwaben* [A magyarországi németek]. München, 1994.
- Senz, Ingomar: Die Ansiedlungsgebiete der Deutschen im Königreich Ungarn während des 18. und 19. Jahrhunderts [A Magyar Királyságba települt németek szállásterületei a 18. és 19. században]. In Grimm, Gerhard (szerk.): *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. 1. k., München, 1995, 159-173.
- Silagi, Gabriel: Zum Text der Gesta Hungarorum des anonymen Notars [Anonymus Gesta Hungarorumjának szövegéről]. In *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1989, 45, 173-180.

- Silagi, Michael: Die internationale Regelungen zum Archivgut der Habsburgermonarchie nach 1918. Zum Schicksal von Archiven beim Staatszerfall [A Habsburg Monarchia archívumának 1918 utáni nemzetközi szabályozása. Az archívumok sorsa az állam széthullása után]. In *SOF*, 1996, 55, 311-333.
- Spannenberger, Norbert: Die „Treuebewegung“. Mythos und Wirklichkeit einer „ungardeutschen“ Untergrundbewegung [A „hűség mozgalom“. Egy magyarországi német földalatti mozgalom mítoszai és a valóság]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1997/98, 40/41, 107-132.
- Stauber, Reinhard: Reichslehnrecht oder Machtpolitik? Der Einfluß des Ungarnkönigs Matthias Corvinus auf die bayerische Reichspolitik im Spiegel eines zeitgenössischen Gutachtens [Birodalmi hűbérjog vagy hatalmi politika? Mátyás magyar király befolyása a bajor birodalmi politikára egy kortárs vélemény tükrében]. In *UJB*, 1991, 19, 17-54.
- Stromer, Wolfgang von: Die Saigerhütte. Deutsch-ungarischer Technologie-Transfer im Spätmittelalter bei der Entwicklung der Kupfer-Silber-Scheidekünste zur „ars conflatoria separantia argentum a cupro cum plumbo vulgo saigerhütten nuncupatur“ [A csurgatókohó. Német-magyar technológia-transzfer a kései középkorban a réz és az ezüst elválasztásának fejlődésében „ars conflatoria separantia argentum a cupro cum plumbo vulgo saigerhütten nuncupatur“]. In Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 27-57.
- Sundhausen, Holm: Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa in historischer Perspektive [Intézmények és intézményes változások Délkelet-Európában történeti perspektívában]. In Papalekas, J.C. (szerk.): *Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa*. München, 1994, 35-54.
- Sundhausen, Holm: Der Wandel in der osteuropäischen Agrarverfassung während der frühen Neuzeit. Ein Betrag zur Divergenz der Entwicklungswege von Ost- und Westeuropa [A kelet-európai mezőgazdaság változásai a korai újkorban. Adalékok Kelet- és Nyugat-Európa fejlődésének különbözőségeihez]. In *SOF*, 1990, 49, 15-56.
- Sundhausen, Holm: Bevölkerungsverschiebungen in Südosteuropa seit der Nationalstaatswerdung (19./20. Jh.) [Népmozgások Délkelet-Európában a nemzetállamok létrejötte után (19./20. század)]. In *Comparativ*, 1996, 1, 25-40.
- Szabo, Daniel: Das Europabild in Ungarn um die Jahrhundertwende. Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten der politischen und weltanschaulichen Gruppen [Európa-kép a századforduló Magyarországon. Hasonlóságok és különbségek a politikai és világnézeti csoportosulásoknál]. In *Die historische Einheit Europas*. Bonn, 1994, 37-48.
- Szöllösi-Janze, Margit: „Pfeilkreuzler, Landesverräter und andere Volksfeinde“. Generalabrechnung in Ungarn [”Nyilasok, hazaárulók és a nép egyéb ellenségei”. Általános leszámolás Magyarországon]. In Henke, K.D. és Woller, H. (szerk.): *Politische Säuberung in Europa – Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1991, 311-357.

- Szöllösi-Janze, Margit: „Sollen wir Sklaven sein oder frei?“ Revolution in Ungarn 1956 [”Rabok legyünk vagy szabadok?” Forradalom Magyarországon, 1956]. In *Praxis Geschichte*, 1995, 2, 32–36.
- Szöllösi-Janze, Margit: *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft* [A nyilaskeresztes mozgalom Magyarországon. Történelmi kontextus, fejlődés, uralom]. München, 1989. (Studien zur Zeitgeschichte 35) München, Univ., Diss.
- Szöllösi-Janze, Margit: Die Judenpolitik in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und im Zweiten Weltkrieg [A magyarországi zsidópolitika a két világháború között és a második világháború idején]. In *Festschrift Wolfgang Schieder*. Vierow, 1997.
- Timmermann, Heiner (szerk.): *Ungarn nach 1945* [Magyarország 1945 után]. Saarbrücken-Scheidt, 1990.
- Toth, Adalbert: Die Genehmigungspraxis politischer Vereine und Parteien in Ungarn 1892–1896 [Politikai egyesületek és pártok engedélyezésének gyakorlata Magyarországon, 1892–1896]. In *UJB*, 1990, 18, 75–105.
- Treszl, Anton: Die Flurnamen der Gemeinde-Gemarkung von Tarian (Tarjan) [Dűlőnevek Tarján község határában]. In *UJB*, 1995/96, 22, 183–197.
- Troebst, Stefan: Aufgaben und Ziele vergleichender historischer Forschung zur ethnischen Struktur und zu den Nationalismen Osteuropas [A kelet-európai etnikai struktúrák és nacionalizmusok összehasonlító történeti kutatásának feladatai és céljai]. In *SOM*, 1993, 33, 146–156.
- Troebst, Stefan: Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich [Történeti Kelet-Európa-kutatás a Harmadik Birodalomban]. In *Archiv für Sozialgeschichte*, 991, 31, 599–605.
- Troebst, Stefan: Ethnien und Nationalismen in Osteuropa. Drei Vorüberlegungen zur vergleichenden historischen Forschung [Etnikumok és nacionalizmusok Kelet-Európában. Három elmélkedés az összehasonlító történeti kutatásról]. In *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1994, 5, 7–22.
- Troebst, Stephan: Rückständigkeit und Modernisierung in Südosteuropa 1830–1940. Ein Symposium [Visszamaradottság és modernizálás Délkelet-Európában, 1830–1940. Egy symposion]. In *SOF*, 1989, 48, 245–250.
- Tüskes, Gábor és Knap, Eva: Literaturangebot und Bildungsprogramm in den barockzeitlichen Bruderschaftspublikationen in Ungarn [Irodalmi kínálat és oktatási program a magyarországi barokk-kori laikus publikációkban]. In *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 1992, 17, 1–42.
- Ungarn im Schatten nationalsozialistischer Bündnis- und Hegemonialpolitik 1933–1941* [Magyarország a nemzetiszocialista szövetségi- és hegemoniapolitika árnyékában]. Claudia Papp (szerk.). Marburg, 1999. (Wissenschaft auf CD-ROM)
- Völker, Arina: Die naturwissenschaftlichen und technischen Disziplinen in den ungarisch-deutschen Wissenschaftsverbindungen (16.–18. Jahrhundert) [A természettudományok és a technika a magyar-német tudományos kapcsolatokban (16–18. század)]. In Fischer, Holger és Szabadváry, Ferenc (szerk.): *Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland*. München, 1995, 71–104.

- Völkl, Ekkehard: *Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen* [Nyugat-Bánát. Németek, magyarok és más népcsoportok]. München, 1991. (Studia Hungarica 38.)
- Völkl, Ekkehard: Grenzrevision (1942) und Umsiedlung von Magyaren (1943/44). Ungarn und das „Generalgouvernement“ [Határrevízió (1942) és a magyarok áttelepülése (1943/44). Magyarország és a „Főköormányzóság”]. In *UJB*, 1991, 19, 255–261.
- Völkl, Ekkehard: Deutsche und Ungarn im West-Banat (1941–44) [Németek és magyarok a Nyugat-Bánátban (1941–1944)]. In Brunner, Georg (szerk.): *Die Deutschen in Ungarn*. München, 1989, 87–96.
- Volkmer, Gerhard F.: Die deutsche Forschung zum osteuropäischen Judentum 1933–1945 [A kelet-európai zsidóság történetének (1933–1945) német kutatása]. In *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 1989, 42, 109–214.
- Wagner, Ernst: Die Ansiedlung der Sachsen in Siebenbürgen im Lichte neuerer Forschungen [A szászok letelepedése Erdélyben újabb kutatások fényében]. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Linguistica*, 1991, 22, 155–166.
- Wangermann, Ernst: Preußen und die revolutionären Bewegungen in Ungarn und den österreichischen Niederlanden zur Zeit der Französischen Revolution [Poroszország és a forradalmi mozgalmak Magyarországon és Osztrák–Németalföldön a francia forradalom idején]. In *Preußen und die revolutionären Herausforderungen seit 1789*. Berlin, 1991, 77–86.
- Weber, Matthias: Ein Modell für Europa? Die Nationalitätenpolitik in der Habsburgermonarchie – Österreich und Ungarn 1867–1914 im Vergleich. [Modell Európának? A Habsburg Monarchia nemzetiségi politikája – Ausztria és Magyarország összehasonlítása, 1867–1914]. In *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 1996, 47, 651–672.
- Weczerka, Hugo: Die Südostbeziehungen der Hanse [A Hansa délkelet-európai kapcsolatai]. In Angermann, Norbert (szerk.): *Die Hanse und der deutsche Osten*. Lüneburg, 1990, 117–132.
- Weczerka, Hugo (szerk.): *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405. Das älteste Stadtbuch der Stadt Kaschau* [Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405. Kasza város legrégebbi iratai]. München, 1994. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 34)
- Weithmann, Michael W.: Die „Ungarn-Fliehburgen“ des 10. Jahrhunderts. Beispiele aus dem südbayerischen Raum [„Magyar-menedékvárak” a 10. században. Délbajor példák]. In *UJB*, 1992, 20, 1–26.
- Wildner, Dénes: *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns = A történelmi Magyarország egykori területének helynévtára*. 1. 2. k. München 1996–1998. (Studia Hungarica. 44. 45.)
- Wilhelmi, Jürgen: Herren des Balkans. Das Königreich im hohen Mittelalter [A Balkán urai. A királyság a virágzó középkorban]. In *Geschichte mit Pfüff*, 94, 9, 15–17.

- Wolf, Josef: Raumbewertung, Verkehr und Verkehrspolitik im Banat des 18. Jahrhunderts im Lichte der Landesbeschreibungen [Térületfelmérés, közlekedés és közlekedéspolitik a Bánátban a 18. században a leírások fényében]. In *Südostdeutsches Archiv*, 1995/96, 38/39, 41-70.
- Wolfschmidt, Gudrun: Deutsch-ungarische Beziehungen in der Astronomie und Astrophysik [Német-magyar kapcsolatok az asztronómiában és az asztrofizikában]. In Fischer, Holger (szerk.): *Deutsch-ungarischer Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, 1999, 337-373.
- Zach, Krista: Bevölkerungsstruktur Siebenbürgens im Wandel, 17.-19. Jh. [Erdély népességi struktúrájának változásai, 17-19. század]. In *Siebenbürger Semesterblätter*, 1989, 1, 41-51.
- Zach, Krista: Religiöse Toleranz und Stereotypenbildung in einer multikulturellen Region. Volkskirchen in Siebenbürgen [Vallási türelem és a sztereotípiák képződése egy multikulturális régióban. Népi egyházak Erdélyben]. In Gündisch, Konrad (szerk.): *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*. Köln, 1998, 109-154.
- Zimmermann, Harald: Die deutsch-ungarischen Beziehungen in der Mitte des 12. Jahrhunderts und die Berufung der Siebenbürger Sachsen [Német-magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi százszok elhivatottsága]. In *Veröffentlichungen des Alemannischen Instituts*, 1995, 61, 151-165.
- Zimmermann, Harald: Die Deutschen Siebenbürgens im Königreich Ungarn [Az erdélyi németek a Magyar Királyságban]. In Roth, Harald (szerk.): *Die Siebenbürger Sachsen in Geschichte und Gegenwart*. Köln, 1994, 1-14.

(Összeállította: Holger Fischer,
közreműködött Gerhard Seewann)

SZÁMUNK SZERZŐI

BAUMGARTNER, GERHARD történész, Bécs

BÁRDI NÁNDOR tanár, Teleki László Intézet - Közép-Európai Kutatások
Központja

BENDA GYULA történész, ELTE Társadalomtörténeti Tanszék – Atelier

DOBROVITS MIHÁLY turkológus, történész, MTA Altajisztikai Tkcs.

FISCHER, HOLGER történész, Hamburhi Egyetem – Hungarológiai Tanszék

GÖNCZ LÁSZLÓ irodalomtörténész, Magyar Művelődési Intézet - Lendva

KHAVANOVA, OLGA történész, Moszkvai Fizikai-Technikai Főiskola

IODACHI, CONSTANTIN történész, a CEU Történelem Tanszékének
Ph.D.-hallgatója

KENDE TAMÁS történész, Budapest - Miskolc

KISS JÓZSEF történész, Szlovák Tudományos Akadémia – Pozsony

KOBÁLY JÓZSEF történész, Kárpátaljai Területi Honismereti Múzeum
(Ungvár), Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola –
LIMES Társadalomkutató Intézet (Beregszász)

KOVÁCS ÉVA szociológus, Teleki László Intézet -
Közép-Európai Kutatások Központja

MELEGH ATTILA szociológus, KSH Népeségtudományi Intézet

MILLER, ALEKSZEJ történész, CEU Történelem Tanszék

ÓZER ÁGNES történész, Vajdasági Múzeum – Újvidék

SALLAI GERGELY történész, Budapest

SEEWANN, GERHARD történész, Délkelet-Európa Intézet - München

SOKCSEVITS DÉNES történész, Pécsi Tudományegyetem

SMITH, ANTHONY D. szociológus, LSE - The European Institute, London

SZARKA LÁSZLÓ történész, MTA Kisebbségkutató Műhely

TURDA, MARIUS történész, a CEU Történelem Tanszékének Ph.D.-hallgatója

SZEMLE

Könyvismertetések

Az értelmezés kereteinek keresése

Borsi-Kálmán Béla: *A békétlenség stádiumai.*

Budapest, 1999, Osiris, *Pro Minoritate* könyvek, 372 o.

A román-magyar viszony témakörében az elmúlt évben két alapvető munka jelent meg: Fülöp Mihály és Vincze Gábor forráskiadványa az 1944-1948 közti diplomáciai kapcsolatokról (*Revízió vagy autonómia?* Budapest, 1998, Teleki László Alapítvány, 492 o.) és Borsi-Kálmán Béla most ismertetendő munkája. Az előbbi egy szűk, de sorsdöntő időszak kapcsolattörténetét tárja fel, míg Borsi-Kálmán tanulmánygyűjteménye a 19. század második felére és az 1990-es évekre koncentrál, de a két világháború közti áttekintést és a hetvenes-nyolcvanas évek román esztorténetét elemző írást is találunk a kötetben. A két munka kiegészíti egymást, mert Borsi-Kálmán a politikai viselkedésre vonatkozó elemzését, a román külpolitika természetrajzáról adott leírását igazolja a másik kötet teljesen más kor-szakra vonatkozó forrásanyaga.

Borsi-Kálmán könyvéről szólva először a témakör eddigi kutatási eredményeihez való viszonyt járom körbe, a kötet funkcióját és historiográfiai helyét keresve. Ezt követően a könyv módszertani, szemléleti újdonságait szeretném összevetni a szerző eddigi munkáival. Végezetül a kötet modellalkotó elemzései kapcsán két alapkérdést fogalmazok meg.

1989 előtt a szomszédos népekhez fűződő kapcsolatok magyarországi kutatóit két csoportba lehetett sorolni. Az egyiket a *kultúrharcos* attitűd jellemzi Jancsó Benedek-től Raffay Ernő-ig; ők a magyar érdekek és sérelmek prizmáján át elemzik ezeket a viszonyokat. Másféle irányultságot mutat a szomszédos népek, államok történetét *belülről értelmező*, azok társadalmi-politikai viszonyait, működését analitikusan vizsgáló megközelítés, amelyet – Moldován Gergely, Mester Miklós, Miskolczy Ambur és mások mellett – Borsi-Kálmán Béla is képvisel.

1989 után mindkét szemléleti megközelítés válságba került. (Éppúgy, mint a Közép-Európa fogalmáról folytatott vita: többek között az ideológiai üzengetés, áthallások szükségletenné válása miatt.) A kultúrharcos álláspont képviselői a problémák újrafelfedezésén és – ha szakszerűen csinálják – hasznos leírásokon nem tudtak túllépni. Az empatikus álláspont képviselőinek pedig rá kellett jönniük, hogy az „ismerjük meg egymást” jelszó az új helyzetben sem segít, mert különböző okokból itt és ott is hiányoznak a partnerek a történelmi komplexusok lebontásához.

Másképp a szerb, a román és bizonyos értelemben a szlovák történelmi kutatások is még a „nemzeti tudomány” szűk politikai mozgásterében léteznek. Az új, esetleg mítoszt és legitimációs hagyományokat romboló szaktudományos eredmények elfogadása bizonytalan. A politikai rendszerek változtak, de a történelmi paradigmák, elsősorban a nemzeti kizárólagosság vágyának visszavetítése megmaradt.

Azonban mindkét megközelítési mód esetében a legnagyobb problémát abban látom, hogy egyik sem tudott eddig általános értelmezési modellt alkotni. Erre tett kísérletet tanulmánygyűjteményével Borsi-Kálmán Béla.

A kutatási terület két évtizedes eredményeit számbavéve a háromkötetes Erdély története megjelenése (1986) után a Miskolczy Ambrus szerkesztette *Encyclopaedia Transylvanica* sorozat a legjelentősebb csoportos vállalkozás. Az egyéni teljesítmények tekintetében ki kell emelni Romsics Ignácnak a magyar külpolitikát kívülről, a nemzetközi viszonyrendszerben újraértelmező munkájának a magyar-román kapcsolatokat érintő részterületét (amelyre Borsi-Kálmán is reflektált egy komoly ismertetéssel: „*Mi a helyzet?*”, 335–352 o.). K. Lengyel Zsoltnak a transzszilvanizmusról írt monográfiáját, Fülöp Mihálynak a Ceaușescu-korszak külpolitikáját elemző, jórészt kézíratos tanulmányait, majd a második világháborút lezáró párizsi béketárgyalásokról készült összefoglaló munkáit kell még megemlítenünk.

A témakört átfogóan kutató szakemberek egyaránt kiutat keresnek a szűk román-magyar értelmezési keretből. Szász Zoltán az *Erdély története* elkészülte óta a hatalmon belüli és azon kívüli kisebbségpolitikai szerepeket vizsgálja előadásaiban, kisebb munkáiban, és általánosabb nemzetiségpolitikai tanulságok összegzésére törekszik. Molnár Gusztáv még a nyolcvanas évek első felében a totalitárius állam lebontására koncentrálva kollíziós helyzetekben és modellben gondolkodott, a kilencvenes években pedig az egységes, centralizált nemzetállam lebontása foglalkoztatja. Előbb az általános jövőképek tekinthető konszociációs modell létrehozása érdekében a nemzeti autonómia, a társnemzeti státus elméleti megfogalmazásával hozott újat, napjainkban a geopolitikai diskurzus felé fordulva a regionális sajátosságok politikai intézményesítésének lehetőségét kutatja. Miskolczy Ambrus különböző témákat használva fel teljesen belebújt a román eszmétörténetbe, és „Miorița”-értelmezések elemzésével új megközelítésbe helyezte (kifordította) a blagai nemzeti létértelmezést. Újabb kutatásában pedig a román nemzeti tudatot formáló francia mintát analizálva (Michelet) emelte ki a román-magyar vitát – annak mindkét fél hozzájárulásával kialakult – partikularizmusából.

Borsi-Kálmán Béla is tágabb értelmezési lehetőséget keresett: a román-magyar viszonyról mint két párhuzamos nemzetépítés történetéről alkotott modellt. Ezt a nem pusztán összegző megközelítést tartom a kötet legfőbb eredményének. A szerző első kötete, az 1984-ben megjelent *Együtt vagy külön utakon* politikátörténeti munka volt, rendkívül erős társadalomtörténeti háttérrel: a Kossuth-emigráció tárgyalópartnereinek, a román nemzeti mozgalom képviselőinek társadalmi és szocializációs közeget mutatta be. A következő tanulmányköteteiben (*Nemzetfogalom és nemzetstratégia*, 1993; *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer?* 1995), bár több tanulmányt újból közöl, de már a társadalomtörténet helyett a politika-szociológiai szemléletet érvényesítette. Már nem általában a nemzettudat, hanem az elit nemzetépítő stratégiája került az elemzés középpontjába. Az utóbbi kötetben a latinos, németes kultúrájú, a rendi társadalomban kifomálódott társadalomfejlődési típus és a bizánci, levantei szellemiségű politikai szerkezet szemléleti ellentéteit helyezte a fókuszba.

A *Békétlenség stádiumai* c. könyvet az előző kötetekhez képest emelkedettebb, és az anyagot biztos kézzel rendező „résztevő megfigyelő” hozzáállás uralja. A kapcsolatok működésére koncentrál, és a 19. századi tapasztalatokat a mai vitákra nézve is általánosítja. A szerző – megfelelően a korszemlemnek – a politika- és esztétörténet antropológiai megközelítése felé ment el.

A kötet tanulmányait a szerző és a szerkesztők három csoportba rendezték. Az első részben a történeti szaktanulmányok kaptak helyet. Ezen belül négy a román nemzeti mozgalom és a Kossuth-emigráció kapcsolatait vizsgálja, további három – jóval rövidebb anyag – a magyar-román viszony történetileg kialakult lélektani, imagológiai problémáit elemzi. A második részben a kilencvenes években született külpolitikai elemzéseket helyezték el. A kötet harmadik blokkjában pedig a szerző recenziói találhatók.

A kötet fogalmi rendszerének három kulcsgondolata van, amely szinte valamennyi tanulmányban megjelenik és a keresett modell lényegét adja. 1. A román politikai élet geneziséét meghatározó regionális, kulturális heterogenitás (a moldvai: szláv, lengyel hagyományok; a havasalföldi: török, fanarióta hatás; az erdélyi: közép-európai, magyar, német szerkezetek). Ezek közül a román politikai kultúrában a másodikik vált uralkodóvá. 2. A román állam különböző időszakokban (1859, 1920, 1944, 1990) meghatározó geopolitikai adottságait politikai elitje hatékonyan ki tudta használni. 3. A magyar és a román – egymáshoz képest (is) eltolódott – nemzetfejlődés aszinkronitása és következményei. Mindhárom problémának megvannak a maga szakirodalmi előzményei: Moldován Gergelynél a nem közép-európai politikai kultúra bírálata, Gálai Lászlónál a román irodalom és kultúra regionális tagolása, Bíró Sándornál pedig az Erdélyen belüli két nemzeti kultúra egymáshoz viszonyított, eltolts fejlődésének leírása. Borsi-Kálmán ezeket a problémákat szintetizálja, de ehhez nem a hagyomány kritikái feldolgozása révén jutott el, hanem ettől teljesen függetlenül a saját kutatásai nyomán. Tehát itt már, az előző tanulmánygyűjteményhez képest, a két társadalomfejlődési típusból adódó politikai kultúra ellentéte mellett,

hosszabb távlatot vizsgálva, a két egymás melletti nemzetépítés időbeni eltolódását domborítja ki.

Módszertanilag két másik hangsúlyeltolódást kell még kiemelni. A konferencia-előadások – tudományos életünkben oly népszerűvé vált – tudományos apparátussal való átirásának szerzőnk sem tudott ellenállni. Ezt azonban úgy oldotta meg, hogy egy-egy történelmi dokumentumból származó szövegrészt helyez a középpontba, és ezeket mint emblematikus szövegeket értelmezi. Pontosabban, jelentés-tartalmát nagy empátiával történelmi összefüggésében helyezi el. (*Töredékes látlelet ...*, 179-192. o.; *Románok magyar szemmel*, 193-201. o.) A másik újdonság az eddigi munkássága finom arcélei, portréi után, hogy Klapka és Zerffi párhuzamos életrajzainak kapcsán egy-egy szocializációs folyamatot ír le, és ebben értelmezi a politika szereplőinek cselekvéseit. (Klapka György, *Genf és a románok ...*, 39-145. o.; *Egy írástudó metamorfózisa*, 299-306. o.) Tehát nála az életrajzi esemény-, kapcsolat- és társadalomtörténeti kitekintés háttér a szocializációs kerethez.

Ezt továbbgondolva Borsi-Kálmán a nemzetstratégiák (értelmezésben: a nemzetépítő elitek jövőképeinek és azok politikai intézményesítésének) genezisének a társadalomfejlődési típusokra és a nemzetközi viszonyrendszer adta lehetőségekre vezeti vissza, értelmezésében ebben formálódik a magyar-román kapcsolatrendszer.

A szerzői szerep is változott. Az előző tanulmánygyűjteményekben – bár Borsi-Kálmán már a kilencvenes évek elején is diplomataként dolgozott – lélektani vonatkozásokra is rendkívül érzékeny szaktörténészként jelentkezett. *A békétlenség stádiumainak* szerzője már történész-diplomataként értelmez. Azonosult tanulmányozott korszakával, és nem az ügynök vagy a hivatalnok diplomata, hanem a tanácsadó szerepéből láttatja a történéseket, szaktudását ajánlja a döntések meghozatalához. Ez leginkább a kötet két legjobb tanulmányában, a Klapka-portréban és a Ludman-tanulmányban érezhető (a *Románia helyzetéről* Ludman-tanulmányként híresült el, mert eredetileg a *Pro Minoritate* ezzel a szerzői álnévvel közölte.) Ez utóbbiban szinte krédót ad a magyar-román tárgyalásokon résztvevő magyar fél számára a másik gondolkodásmódjáról. Jelenkorra vonatkozó külpolitikai fejtegetéseiben – vélhetően a 19. századi tanulságok nyomán – rendkívüli jelentőséget tulajdonít a geopolitikai viszonyoknak: a nagyhatalmi szövetségi kérdésnek. Épp ezért jut el külpolitikai elemzéseiben akár Magyarország esetleges felosztásának lehetőségéig (kilencvenes évek!), illetve megoldásként egy regionális, a közép-európai társadalomfejlődés alapján álló országok összefogásának, szövetségi rendszerének igényéig. Tehát egy erős visegrádi intézményesített együttműködésben látta tanulmánya megírásakor az európai viszonyrendszerbe való integrálódás kiútját. A 19. századi tapasztalatból jön elő: meg kell szüntetni Magyarország geopolitikai súlytalanságát (érdektelenségét). Ez meg is történt, de nem egy regionális szövetségi rendszerben, hanem pl. Taszár révén. A külpolitikai elemzések esetében komoly hiányosság, hogy a magyar-román alapszerződés elemzését leszámítva nem

sok szó esik a magyar külügyi munkáról és az apparátus politikai kultúrájáról. Minden bizonnyal erről is bőséges tapasztalatokkal rendelkezik a szerző.

Borsi-Kálmán könyveivel szemben a könyvtári és levéltári imposztorok nyíltan nem vállalt kritikája, hogy mindig ugyanazt írja, tanulmányait állandóan újraközi több helyütt is, több kötetben, több nyelven. Ennek megítélése ízlés kérdése. De ezek az újraközlések e kötet esetében nagyon jót tettek a publikációknak. Pontosabb lett a fogalmazás. Egyes tanulmányok esetében teljesen átírták a jegyzetapparátust. Jelentősen gyarapodott a bibliográfia és a jegyzetben található kommentár. (Ezt annyira túlzásba vitték, hogy a kötet végén található tájékoztató bibliográfia összeállításának elvét nem is értem. Fontos, a témához szorosan kapcsolódó munkák hiányoznak, míg általános kézikönyvek bekerültek.) E bekezdésben azért használtam többes számot, mert a tanulmányok átdolgozása mögött Filep Tamás Gusztávot is sejtem, aki hírhedt szerkesztőként az OSZK tájékoztató kézikönyvtára pontatlan lexikonadatainak javításával (is) bíbelődik. Tisztelet a szerzőnek, ha alávetette magát a manapság hiányzó szerkesztői szekatúrának.

A recenzens, miután a könyv alapján megkonstruált egy modellt, két továbbgondolásra készítő kérdést fogalmaz meg:

1. Ha a magyar és a román nemzetstratégiák két évszázadon keresztül egymás mellett, párhuzamosan fejlődtek, ugyanazon stációkat járók-e be? Ez egyrészt ellentmondásban áll Borsi-Kálmán eltérő társadalomfejlődési modellekből indító tételével. Másrészt pedig nagy kérdés az, hogy a nemzet kialakulása, a nemzeti érzés demokratizálódása, tömegesedése, a nagy közös élmény mikorra vezethető vissza? A magyarok esetében egyértelmű: 1848-1849-re. Román vonatkozásban 1859-re vagy 1918-ra? Vajon nem alapvető a két nemzetépítés működésének mássága? Vajon a két nemzetépítés a gellneri meghatározás szerint ugyanazon történelmi-kulturális zónához tartozik-e? Ugyanazt az utat járják, vagy csak a jelenség szintjén hasonlóak a folyamatok?

2. Borsi-Kálmán Románia történelmi meghatározottsága vonatkozásában rendkívül hatásosan „fikcióról” beszél, de nem megy tovább. A nemzetépítés során az elit által az elmúlt 150 évben átvett európai intézmények adaptálásának hatékonysága mára vált kulcskérdéssé. A geopolitikai meghatározottsággal szemben az európai integráció folyamatában az adott ország tényleges intézményi működésének teljesítménye vált döntővé. Kérdés, hogy a nemzetstratégiák nyomán létrehozott intézmények mennyiben szervesültek a román társadalomban, és ez az adaptáció mennyiben vitte közelebb a román nemzetet egy másik európai társadalomfejlődési típushoz, ahhoz, amelynek intézményeit átvették.

Ezek a kérdések azonban nem csupán a magyar-román viszony vagy a román társadalomfejlődés értelmezésekor jelentkező problémák, hanem közép-európai régióinkra is érvényesek. S talán a szomszéd országok történeti folyamatainak tanulmányozása abban is segít, hogy a magyar történeti fejlődés alapproblémáit más, gyakran torzított, szélsőségesebb formában láthassuk, legyen az társadalom- vagy nemzetépítés, avagy az elit külpolitikai teljesítménye.

Egy-egy kutatási terület részeredményei akkor lehetnek maradandóak, ha a ténybeli feltáráson és rendszerezésen (a mesterségbeli munkán) túl új megközelítési lehetőségeket alkalmaznak, új kérdések felvetésére és a jelenségek, viszonyok újratárgyalására adnak lehetőséget, ha egyszersmind modellt adnak a problémák tagolására. A magyar-román viszony kutatói új értelmezési kereteket keresnek. Ezek egyike pedig éppen a bemutatott kötetben látható.

KETTEN EGY KÖNYVRŐL

Krausz Tamás (szerk.):

A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak, Rigómezőtől Koszovóig.

Budapest, 1999, Napvilág Kiadó, Politikatörténeti Füzetek XIII., 139 o.

Haknizó magyar történetírók a Balkánról

Hakni. Ez a rossz ízű német szó jut az eszembe a Politikatörténeti Füzetek XIII. kötetét olvasván. Ne tanakodjunk persze azon, hogy a tizenhármasszerencsés szám-e vagy sem, hiszen a kötet eleve igénytelen. Megdöbben, hogy a kötet milyen infernális állapotában mutatja be a honi kelet-európai és újkor-történetírás állapotát. Mai magyarországi történésznek tartván magam, a szégyentől égő arccal és remegő gyomorral tettem le a füzetnyi kötetecskét. Olyan felháborító tévedések, alapvető hibák, és helyenként olyan, publicisztikaként is útszéli hangnem jellemzi, hogy egy ilyen kötet következmények nélkül nem maradhat! Nyilvánvaló dilettantizmussal szemben nem segít a pietás. Szerzői arra törekedtek, hogy a Jugoszlávia széthullását követő feszültségből akasszanak le egy kis morzsát. A névsor ugyan impozáns, a kötet résztvevői azonban szemmel láthatóan nem törekedtek arra, hogy tudásuk legjavát nyújtsák, illetve akik erre törekedtek, szemmel láthatólag hiányt szenvednek vágott dohányban. Mindezekon túl a kötet teli van olyan sajtóhibákkal, hogy az olvasó számára kiderül, még a titkárnő sem vette magának a fáradságot, hogy újjá-
ra bocsátása előtt átolvassa a szöveget. Ha megteszi, akkor nem lenne olvasható, hogy „Az osztrák (*sic!*) állam sajátos birtokviszonyokat honosított meg, a föld a szultán tulajdona volt, lovas katonai szolgálat fejében odaadta a szpáhiknak.” (12.). Niederhauser Emil nyilvánvalóan az oszmán államra gondolt, bár az általa felvázolt birtokviszonyokat turkológusként árnyalni tudnám. A kötetten egyébiránt végigvonul a térség történetét nagyban meghatározó Oszmán Birodalom és az Iszlám iránti ér-

zékletlenség. Holott a magyar tudományosság Hegyi Klára személyében rendelkezik turkológus balkanistával, a balkáni Iszlámnak pedig folyóméterekre rúgó irodalma van. Ugyanez a helyzet az albánokkal. E térség szempontjából kulcsfontosságú nép viszonyait sem mutatja be autentikus szakember, holott Schütz István személyében akad kutatójuk. Jemnitz János tanulmánya is bukfencsel kezdődik: „Ami Magyarországot és a délszláv régiót, Szibériát (*sic!*), majd Jugoszláviát illeti, nem is az első szerencsétlen találkozásról beszélhetünk.” (71.). A szerző nagy valószínűséggel Szerbiára és nem Szibériára gondolt. A kötetcskén szintúgy vörös fonalként húzódik végig az átírások és jegyzetelési technikák gyakran egy írásban belül is megmutatkozó következetlensége. Ugyanez vonatkozik a terminológiára is. Nem szólok itt a török szavakról, de akkor is bosszantó Székely Gábor cikkében az orosz és német nevek hibás használata. Basily orosz főkonzul Basziliz; az Osztrák–Magyar Monarchiát Konstantinápolyban képviselő követ neve magyarul nem Freiherr von Calice, hanem (von) Calice báró (61.)! Ugyanez a helyzet (von) Richthofen báró német helyettes külügyi államtitkár neve esetén is, lévén, hogy a német Freiherr von kifejezést magyarul automatikusan fordíthatjuk. Ugyanakkor a nemzetközi vizsgálóbizottság német nevét, ha már beírjuk, nagybetűvel írjuk: *Enquetekomission*. Azt szintén nem értem, 1899-ben Németország hogyan érezhette magát fenyegetve Kelet-Poroszország *nyugati* határán (kiemelés tőlem, D. M.) az orosz hatalom által? Valószínűleg félreértésről van szó. Szintén helytelen a szerb Wejlkovi név használata is magyar szövegben. Ugyanez az egyik gond Kapronczay Péter tanulmányával is: a szerző folyamatosan keveri a szerb nevek (szerbhorvát) latin átírását és a magyar kiejtés szerinti átírást. Akad, hogy egy egységen belül is: „*Atanasije Urošević*: Etnyiłki procesi na Koszovu tokom turkske vladavine. Belgrád, 1987”, „Branislav Nušić: Koszovo – opis zemlje i naroda. Matica srbska – Novi Sad, 1902” (32., jegyzetekben).

Ami a kötetbe foglalt tizenegy eredeti írás tartalmát illeti, nem lépnek túl egy történelemtanári továbbképzés színvonalán, igaz, a stílus és a hangvétel miatt az összbenyomás már a nyolcvanas évek elején „balosnak” tűnt volna. Az a megállapítás ugyan igaz, hogy a Balkán a 19. század közepe óta a nagyhatalmak játszótere, de a tüzet ők legfeljebb csak fűjtatják, a gyúanyag helyben adott. A térség sajátos viszonyairól, netán a kulturális antropológus szemével, nem tudunk meg semmit, holott e témának is vannak magyar kutatói. Annait azért megjegyeznék, hogy Krausz Tamás szerkesztői előszavának megállapításával szemben 1999-ben Magyarország nem került „háborús viszonyba” Jugoszláviával. Egyrészt azért nem, mivel a nemzetközi jog illet nem ismer, másrészt a bombázások következtében a két ország között nem állott be hadiállapot. A két ország között béke volt, normális határforgalom működött. El lehet ítélni egy politikai aktust, téves dolgokat állítani azonban nem szükséges róla!

A kötet írásait olvasgatva az a benyomása is támadhat az olvasónak, hogy a kötet szerzői és szerkesztői egy meglehetősen limitált Balkán-képpel dolgoznak. Ez nem baj, ha kötetük a valódi címét viselné – mondjuk azt, hogy „A jugoszláviai

NATO-beavatkozás előzményei” –, de így bizony fájdalmas a hiánylistánk. A szellemeskedő cím ellenére senki sem elemzi a két rigómezei csatát, jószérivel homályban maradnak a karlócai és a poľareváci békék. Nincs önálló tanulmány a görög szabadságharcról, általában Görögország a térség periferiájának tűnik. A beavatkozó nagyhatalmak közül – Diószegi István tanulmányát leszámítva – eltűnik Olaszország, és alig hallunk Franciaországról. Ennek kapcsán nem derül ki az sem, hogy a 19-20. századi Balkán története szervesen kapcsolódik a Kelet-Mediterráneum egészéhez, akár Észak-Afrikáig is terjednek történetének szálai. (A görög szabadságharcban az egyiptomi pasa beavatkozása váltotta ki a nagyhatalmak fellépését!) Bár az Osztrák-Magyar Monarchia hagyományai folytán Magyarországon a történeti szemlélet szigorúan kontinentális, a 19-20. századi balkáni játszmák a görög szigetvilágon keresztül szervesen kapcsolódnak a Földközi-tenger keleti medencéjének történéseihez is, és nem csak a szorosok és oroszok kérdése volt ez. A Balkán legújabb története elválaszthatatlan attól a hatalmi versenyfutástól, amely már 1912, Kireneika, Tripolitánia és a Dodekanészosz olasz okkupációja óta éleződött ki London és Róma között. Márpedig Rómából nézve Albánia, a konstantinápolyi Pera, a Dodekanészosz és a jelenleg Líbiának hívott török tartományok egy régiót alkotak, amely ráadásul jelentős és évszázados olasz lakossággal is bír. Oroszország balkáni jelenléte pedig elválaszthatatlan kaukázusi jelenlététől. A 19. század ismétlődő török-orosz háborúi ugyanis kétfrontosak voltak. Oroszország libikókaszerűen alkalmazta a nyomást hol keleten, hol nyugaton, s így igyekezett feltörni – a közhiedelemmel ellentétben szívósan védekező – oszmán hatalmat.

Ez a nézőpont azonban teljesen kimaradt a kötetből. A diplomáciatörténeti írók elsősorban az orosz-osztrák és magyar-német tengelyen mutatják be a történeteket, csak a második világháború kapcsán kerül a látókörünkbe Olaszország, a tenger viszont sehogyan sem. Holott legalább az Adria feletti olasz-osztrák-magyar vetélkedés erejéig szóba kerülhetett volna. Ugyanígy hiányzik a török reformkor, az 1839-ben megkezdődött *Tanzimât-i hayriye* bemutatása is. Márpedig 1815 és 1878 között az oszmán hatalom nem csak passzív szereplője volt a nagyhatalmak játszmáinak. Európa beteg embere 1839 és 1856 között látványosan gyógyulni látszott, pozíciói a térségben kikezdetlenülnek bizonyultak. A birodalom intézményrendszere pedig szilárdan meghatározta a balkáni kisebbségek életét.

Bár elsősorban Niederhauser Emil tanulmányától várhattuk volna a bemutatását, megjegyzendő, hogy az ottomán berendezkedés teljes ismeretlensége minden szerzőre jellemző. Többé-kevésbé Ivo Andrić és Gárdonyi Géza irodalmi törökségképe köszön vissza a kötet lapjairól. Megjegyzendő az alábbiak: a Balkán az Oszmán Birodalom számára anyaterületnek számított, maguk a törökök itt sosem tekintették magukat megszállóknak. A birodalom keresztény, nem muszlim alattvalói életében föltétlenül meg kell különböztetnünk azt a jogi változást, amelyet 1839-ben a gülhánei *hatt-i şerif*, azaz a reformok hivatalos kezdete okozott. Ez ugyanis egyenjogúnak ismerte el a birodalom különféle felekezeteit, azaz legalábbis formá-

lisan megszüntette a muszlimoknak a nem muszlimok feletti, az Iszlám tanításaiból következő szupremációját. Ezt követte a reformok ismételt megerősítése 1856-ban, az *Islahat fermani*, amely a nem muszlimok teljes hivatalviselési és büntetőjogi egyenlőségét jelentette ki, végül a folyamat az 1876-ban kibocsátott, Mithat pasa-féle alkotmánnyal (*Kanun-i esási*) tetőzött. Ezt követte, az 1878-as vereség hatására, az alkotmány felfüggesztése, ami 1908-ig tartott. Magát az 1839 előtti korszakot is számos kisebb egységre bonthatjuk, de tekintve, hogy a kötet tanulmányai nem mennek vissza ezekbe az időkbe, mi sem beszélünk erről.

Gazdaságilag és társadalmilag az alapvető változást az 1814 és 1826 közötti évek hozták, amikor a II. Mahmúd szultán felszámolta a tartományúri hatalmat (*derebeylik*). A tartományúri hatalom jelenléte pedig a 17. század folyamán alakult ki, amikor összeomlott a korábbi, szigorúan központosított közigazgatás. A 17. századtól kezdve eltűnt a korábbi gyermekadó (*devşirme*) is, viszont a balkáni parasztság zöme elvesztette a földjét. A Balkánt különösen érintette még két oszmán pénzügyigazgatási lépés, egyfelől az Ottomán Államadósságok Igazgatósága (*Düyun-i Umümiye Müdürlüğü*) létrejötte 1881-ben, amely egyrészt először jelentett – a macedóniai pénzügyi reformok előtt huszonnégy évvel – külföldi ellenőrzést a birodalom pénzügyeinek egy része felett, átvállalva ugyanakkor az államadósság törlesztésének jelentős részét is. Ez a szervezet, amellet, hogy egyfajta jövedéki igazgatóságként működött, hivatott maradt beszerezni azoknak a kultartományoknak a jövedelmeit, amelyek 1908-ig formálisan még adóval tartoztak a birodalomnak. Bulgária és Kelet-Rumélia, Ciprus, sőt Görögország is részt vett a birodalom adósságainak törlesztésében. Másodjára következett csak be, a műtztégi konferencia nyomán, a megmaradt három ruméliai tartomány pénzügyeinek részleges nyugati ellenőrzés alá helyezése.

A térség árnyaltabb, vagy talán valóságos bemutatásához azért is szükséges a tágabb kontextus, mivel nem csak az a tény, hogy az 1908-as ifjútörök forradalom alatt és előtt a VMRO – az örmény dasnakokhoz hasonlóan – ténylegesen együttműködött az ifjútörökökkel (s kezdetben élvezték a birodalom legnagyobb keresztény kisebbségének számító görög lakosság nyílt szimpátiáját is), de az is tény, hogy a birodalom keresztény kisebbségei 1910-ben közös frakcióval jelentek meg az oszmán parlament alsóházában (*Meclis-i me'busân*). Ez volt *Heyet-i müttefika-yi Osmâniye*, amelyet az Egység és Haladás frakciójából kivált délszláv, örmény, görög, albán, kurd és cserkesz parlamenti klubok hoztak létre, az *Osmanlı* című újság köré szerveződve. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az 1908. évi forradalom után újból összehívott oszmán alsóház képviselőinek nemzetiségi megoszlása a következő volt: 147 török, 60 arab, 27 albán, 26 görög, 14 örmény, 10 délszláv és 4 zsidó. A kurdok ekkor még nem jelentkeztek önálló frakcióval.

Konstantinápoly periférikus értékelése nem csupán azért érthetetlen, mivel ez a város kiemelkedően fontos és aktív nemzetközi diplomáciai és kereskedelmi csomópont volt, hanem azért is, mert a Balkán-háborúk nyomán felemelkedő új balkáni elit (a szerb és a görög kivételével) itt szerezte meg magasabb műveltségét. Itt sze-

retném megjegyezni, hogy akár a gallipoli csata, ahol Mustafa Kemal (a leendő Atatürk) és Winston Churchill voltak az igazi ellenfelek, akár pedig Isztambul brit megszállása és az utolsó oszmán parlament Máltára deportálása bizvást kimerítené a kötet címének témáját, ha azt szerkesztői komolyan vették volna. A Balkán-fogalom tágabb értékelését nem csak ez indokolja. Világosan látható ugyanis, hogy az összeomlófélben lévő oszmán állammal szemben alkalmazott pénzügyi és politikai szankciókat a nagyhatalmak először a birodalom sajátos leányállamán, Egyiptomon kísérletezték ki, mely ország egyébként az oszmán világ sajátos túlélője maradt 1952-ig. Nem véletlen, hogy az antikemalista török elit éppen itt keresett és talált menedéket.

De hogy ne tűnjek elfoglaltak, itt szeretném megjegyezni, hogy a kötet egyik tanulmánya sem foglalkozik Romániával vagy Görögországgal, holott akár a két világháború, akár az őket követő rendezések és újrendezések során ezek az országok krucialisnak tűnnek. Horribile dictu, a trianon-versailles-sčves-i békerendszerek, illetve a bécsi döntések is ide tartoznának. Esetleg a ciprusi kérdést lehetett volna területi illetékesség hiányában kihagyni. A kötet azonban, szögezzük le ismét, nem a Balkán történetét kívánja bemutatni. A cím hazudik.

A kötet tanulmányait részletesen ismertette szeretném megjegyezni, hogy közülük három eleve nem üt meg semmiféle tudományos mércét. Krausz Tamás írása (*A nagyhatalmak és a Jugoszlávia elleni légiháború okai*, 119–128.) közönséges politikai publicisztika. Kapronczay Péter írását (*A koszovói konfliktus történelmi, politikai és kulturális háttere*, 23–26.) azzal kezdi, hogy „Be szeretném bizonyítani, hogy Koszovó a szerb történeti tudat meghatározó eleme: ősidőktől vallási-kulturális központ, ennek a tartománynak a földjében mélyen gyökerezik a szerb nemzettudat.” Egy így kezdődő tanulmányra nem szükséges időt pocsékolnunk. Az ifjú titán okulására azért annyit elmondhatunk, hogy *bebizonyítani* evidenciákat nem lehet, s éppen ezért nem is szokás. Az albán individualizmus és a török uralom összefüggése nagy valószínűséggel egy, a 20. század elején kiadott szellemtörténeti munkában sem állná meg a helyét. Megjegyzendő, hogy az albánok a végső elszámolásban a török uralomnak nem annyira áldozatainak, mint haszonélvezőinek és leghűségesebb kiszolgálóinak tekintődők. Bár a 20. század elején kialakuló albán nemzettudat, különösen az anyaországgá lett területeken, valóban kihangsúlyozta a törökséget és az albánság ellentétét, a valóság nem ezt mutatta. Az albánság zöme mohamedanizált, és a 16. századtól kezdve a 19. század legvégéig a birodalom leghűségesebb, de mélyen konzervatív hívei voltak. Kulturálisan éppen úgy nem különültek el a törököktől, ahogy a bosnyák muzulmánok (vagy éppen az anatóliai kurdok) sem. Jellemző módon a modern albán irodalmi nyelv és helyesírás megeremtője, Sami Frasheri efendi Šemšeddin Sâmi bey néven az oszmán-török irodalmi nyelv utolsó nagy kodifikátora, akinek szótára, a *Kâmbjs-i Tűrkî* itt áll az asztalomon, s ő írta az első török lexikont is. Az egykori Jugoszlávia albán kultúrája pedig joggal tekinthető a balkáni Iszlám utolsó nagy fellobbanásának (s most valószínűleg megerősíti a bosnyákok retradicionalizációja).

A kosovói konfliktus kérlelhetetlenségének éppen az volt az oka, hogy nem csak két etnikum ütközött itt össze, hanem két, egymással összeférhetetlen vallási és kulturális tradíció is. Márpedig ez a mai balkáni szituáció egyik kulcsa. Miközben a kommentárok folyamatosan etnikai konfliktusról beszélnek, a térség igazi tűzvonalai éppen a vallások mentén lobbantak fel. A kemény szembenállás ellenére a horvát-szlóven vagy a szerb-macedón viszály soha nem vált éles konfliktussá. Ugyanakkor a kívülálló szemével nézve egymás természetes szövetségeseinek számító katolikus horvátok és bosnyák muzulmánok egymást is támadták, miközben az ortodox szerbek meg mindkettejüket. E konfliktusok jellemző módon akkor lobbantak fel teljes lánggal, amikor az eltérő kultúrák követői hierarchikusan tagolt településrendben éltek együtt. Jó példája volt ennek Sarajevó, illetve Kelet-Bosznia. Különösen szórakoztatók Kapronczay fejtegetései az albánok eredetéről (27.). Ptolemaiosz nyilvánvalóan a kaukázusi Albániát emlegeti e néven. Az általa „*illiricum albanicum*” formában leírt elnevezést latinul *Illyricum albanicum*-nak kell írni, s nem kurziváljuk. Az a feltételezés, miszerint az albán etnogenezisben az illírek mellett a pelasgok is szerepet játszhattak volna, több mint délibábos, lévén, hogy csak az antik görögység hagyományából ismert, s a saját előnépüként számon tartott pelasgok eltűnése és az illírek feltűnése között több mint egy évezred telt el. Furcsállhatjuk azt is, hogy az albánság kialakulása kapcsán szó sem esik az Epiruszi Despotátusról sem, holott ez a posztkomnénida bizánci leányállam közvetítette először az államiság tradícióját a leendő albán földre, s nyilvánvalóan nagyobb hatással volt az albánság megszerveződésére, mint a pelasgság. Például így került az albánok közé az egykori kelet-római (illetve még korábban szászánida) császári jelkép, a kétféjú sas is. Kapronczay helyesfrási leleménye, „az Észak-Albán területek” mellett különösen tetszik az alábbi mondata: „Az 1909-ben az „Egység és Haladás” nevű mozgalom által megfogalmazott albán kulturális, gazdasági és politikai követeléseket a Porta visszautasította ...” Az Egység és Haladás (oszmán-törökül *İttihâd ve Terakki Cemiyeti*) ugyanis az ifjútörökök pártja volt, s valóban nem képviselt albán érdekeket.

A kötet harmadik elfogadhatatlan cikke Hajdú Tibor tollából született, már a címe is merész: *A Balkán múltja és jövője* (99-108.), de helyett honi aktuálpolitikai agitációt olvashatunk. Történeti szemmel bírálhatatlan, mivel nem történeti szakmunka, ugyanakkor politikai publicisztikának is rossz. Azt a kijelentését, hogy Szovjet-Oroszországban meg tudták oldani a népek együttélését, csak mosolyogva olvashatjuk. Azt, hogy a túlzott nacionalizmusok ellen alkalmasint segített egy külső pártútkár, nem tudjuk elfogadni. A Szovjetunió (s nem Szovjet-Oroszország, mely állam 1924-ben megszűnt) felbomlásának előjátékát jelentette, amikor egy Kolbin nevű, uráli alkoholistával váltották fel Dinmuhammed Qonajevet. Ne felejtjük el azt a szovjet szálóigét, hogy orosz ajkakon a népek barátsága mindig erőszakos oroszosítást jelent. Az a kijelentése, miszerint a nemzeti örendelkezés elve mára kihalt, ostobaság. Legalább Bibó Istvánnál tájékozódhatott volna. Azt a hisztérikus kijelentését, hogy van nemzeti jellem, s a szerbek sosem túrték, hogy földjükön idegen hadak tartózkodjanak (Al-

lahra, hát a törökök...?!)) bosszankodva vágnánk a kukába, ha nem kellene róla recenziót írjunk. Mindenesetre megjegyeznénk, hogy kijelentéseivel ellentétben Montenegro nem létezett az Árpád-korban, így velük nem is dacolhatott.

A kötet tudományos értékkel bíró cikkei közül Niederhauser Emilé (*A két Balkán-háború és előzményei*, 11–36.) könnyed, élvezetes és felszínes összefoglalása annak, amit a Balkán történetéről egy középiskolai tanárnak tudnia illik, valóban meg is állná a helyét a *História* vagy a *Rubicon* hasábjain. Ha azonban úgy veszem, hogy valóban egy tudományos igényű konferencián hangzott el, akkor bizony túl felszínesnek mondható. Az írás első mondata: „A Balkán története voltaképpen Bizánccal kezdődik.” – eleve félrevezető. Közhelyes, ámde mégsem igaz. A Balkán története – hasogassuk csak a szórszálakat! – természetesen a neolitikumban kezdődött. Ugyanakkor maga a földrajzi fogalom (eredetileg többes számban: *Balkanlar*) természetesen török eredetű. Bizánc nyilvánvalóan a mai napig érvényes kulturális mintát adott, azonban politikátörténetileg (főként a bulgárok kapcsán) éppen a balkáni kis államok és Bizánc küzdelmei határozták meg a térség sorsát, valamint az egyházszakadás, amelyről a kötet egyetlen írása sem beszél. Holott éppen ez alapozta meg az oszmán berendezkedés sikerét az ortodox területeken. Az ortodox papság ugyanis inkább vállalta az oszmán uralmat, mint az uniót. Szintúgy árnyalatlan a török berendezkedés képe is, hiszen a Niederhauser Emil által leírt kép maximum ha a 17. századig volt érvényes. Ami a Niederhauser által említett gyermekösszeírást és sorozást (*değişirme*) illeti, az nem általában a balkáni keresztény fiúgyermekekre terjedt ki, hanem csak azokra a területekre, amelyet az Iszlám katonái fegyverrel a kezükben hódoltattak meg. Jogi alapja ugyanis az volt, hogy a saría (törökül *şeriat*) értelmében a fegyverrel meghódoltított terület ötöde (*hums*) automatikusan a kincstárt (*beytül'-mâl*), illetve török felfogásban a szultán személyét illeti meg. Nem szedték a görögöktől, és nem szedték a török hódoltsági területként a Balkánhoz sorolandó magyar hódoltságban sem (Szapolyai kézcsofja önkéntes behódolásnak minősült.) Erővel nem kellett őket iszlamizálni, lévén, hogy az iszlám jog szerint minden gyermek eleve muszlimként születik, legfeljebb, rossz vallásban felserdülve, annak a követőjévé válik. Így a török hatóságok a minden esetben serdületlen gyermekeket eleve muszlimnak tekintették. Az így begyűjtött gyermekek egy része felserdülve valóban a janicsárságba került, jelentős részüket azonban udvari szolgálatra rendelték. Hóhértól a nagyvezírig bármi lehetett belőlük (e réteg összefoglaló neve a *kapikulu*, azaz portai szolgál.) A *değişirme*, amíg szedték, az iszlamizált bosnyák és albán lakosságot is érintette. Sőt a muszlim lakosság, adott esetben, akár csellel, kereszténynek álcázva is megkísérelte fiúgyermekait közvetlen udvari szolgálatra adni ezen a módon. Ami a török birtokviszonyokat illeti, egyszerűsítés, de még általános iskolában is kerülendő, hogy a szultán szpáhiknak osztotta ki a földet. Az oszmán birodalomban a szolgálati birtokok (*timar*, *zeamet*, *hass*) jelentős részét eredetileg a szpáhik kapták, azonban ez nem volt kizárólagos, sőt, éppen Kocsi bej híres beadványából (*Risâle*) tudjuk, hogy a 17. századra már éppen nem ez volt a jellemző, maga a szpáhi-réteg ekkorra gyakorlatilag el is tűnt. Ami a görögöket illeti, nem

lett volna érdektelen arról olvasni, milyen pozíciókat töltött be a görög arisztokrácia a birodalomban, hiszen nem csak a dunai fejedelemségek vannak a fanarióták kezében, de egyes kutatók a Köprülü restaurációt éppen a török katonai és a görög kereskedő arisztokrácia szövetségének tekintik. Görögökkel találkozhatunk a birodalom központi, korábban kizárólagosan muszlimoknak fenntartott államigazgatásában is. 1685-től kezdve egészen 1821-ig folyamatosan görögök, illetve balkáni keresztények töltötték be az udvari főtolmács tisztét. Megjegyzendő, hogy a Niederhauser Emil által meglehetősen romantikusan, Verne Gyula *Dunai hajósának* stílusában ábrázolt Botev-féle lázadás – ma úgy mondanánk: terrorista akció – kapcsán emlegetett *basi-bozúk* (helyesen: *bašebozúk*) nem a reguláris csapatoknál is kegyetlenebb helyi lakosok voltak, hanem – hagyományosan – önkéntesek, akiknek a zömét a nomádok köréből szervezték be. Ugyanakkor megdöbbenő, hogy Niederhauser Emil az 1876. évi oszmán alkotmányt, amely az iszlám világ első ilyen jellegű kísérlete volt, mindössze csak egy, a szultán részéről a nyugati hatalmak orrára kent fricskaként ábrázolja. Maga a Mithat pasa féle alkotmány ugyanis betetőzte a birodalom fél évszázada folyó reformációit.

Kiemelendő, hogy az 1878-as orosz-török háború és a Berlini Kongresszus nem ért meg a kötet szerkesztőinek és szerzőinek egy külön cikket. Ugyanígy nem foglalkozik a kötet Bosznia sorsával sem, arról szemérmesen hallgat. Általában véve megdöbbenő, ahogy a kötet szerzői konzekvensen ignorálják a balkáni muszlimok meglehetősen tudatos és kegyetlen kitelepítését a félszigetről, holott ez volt az előjátéka annak, ami az 1990-es években Boszniában és Kosovóban történt. Ennek kapcsán ideje lenne szakítani azzal a kétszeresen is perverz történeti képpel, amely a magyarországi török hódoltságot egyfajta gemütlích rokonlátogatásként aposztrofálja, ugyanakkor a balkáni függetlenségi háborúkat a pártos romantika fényében ábrázolja!

Palotás Emil írásából (*A cári Oroszország és a Balkán*, 37–46.) megtudhatjuk, hogy Oroszország a publicisztikai közhelyekkel ellentétben nem akarta megszerezni magának a szorosokat, s nem is tudta volna, illetve, hogy nem a pánszlávizmus, hanem a tiszta hatalmi technológia vezette az orosz politikát a Balkánon. Megtudhatjuk, hogyan becsülte túl erejét Oroszország 1878-ban, illetve utána, amikor látványosan kiszorult a térségből. Megtudhatjuk azt is, hogyan futottak egymás mellett az ifjútörökök, az osztrák-magyarok és az oroszok 1908-ban. Maga az összkép végül úgy rögzül az olvasóban, hogy a cári Oroszország 1878. évi sikere ellenére is legfeljebb ha túlméretezett vágyakat kergetett a térségben. Ugyanakkor fájó, hogy az oszmán birodalom nemzetközi pénzügyi ellenőrzése kapcsán az 1903 után kidolgozott macedóniai rendezést tartja az első nyugati beavatkozásnak a térség pénzügyeibe. Igaz ugyan, hogy az 1881-ben felállított Ottomán Államadósságok Igazgatósága elvben a Pénzügyminisztériumtól független szervezetként működött, ugyanakkor annak számos kül- és belföldi funkcióját is átvette. A macedóniai rendezések kapcsán érdemes lett volna azt is megemlíteni, hogy a területen lehet, hogy délszláv nyelvi majoritás érvényesült, de ugyanakkor egyértelműen muszlim vallási többség is. 1904-

ben 1 508 507 muszlim állt szemben itt 307 000 görög és 796 479 bulgár ortodoxsal, míg 1906-ra ez az arány így módosult: 1 145 849 muszlim, 623 197 görög és 626 177 bulgár ortodox. Érdekes arányok ezek! Ugyanakkor ha már kihangsúlyozta a macedóniai nemzetközi csendőrség szerepét, legalább egykori parancsnoki stábfőnökének, Lamouche ezredesnek két könyvét (*Quinze ans de la histoire balkanique*, Paris, 1928; *Histoire de la Turquie*, Paris, 1953) megemlíthette volna.

Pölöskei Ferenc írása, *Az Osztrák-Magyar Monarchia Balkán-politikája az I. világháború előtti években* (47-53.) korrekt összefoglalása mindannak, amit erről a témáról tudni illik, de hat oldalon új eredményeket nem várhatunk.

Székely Gábor írása, a *Békekonferenciák Hágában és a Balkán, 1899-1914* (55-70.) lényegében ott tanulságos, hogy megtudhatjuk belőle: a Balkánon, illetve az első világháború előtt a szép szavaktól eltekintve eleve nem volt esély a konfliktusok békés rendezésére. Zavaró viszont, hogy a szerző nem használt a magyaron és a németen kívül egyéb nyelvű forrásokat.

Jemnitz János tanulmánya (*A szerb szocialisták, a balkáni „kérdés” és a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom*, 71-79.) fejt ki a legőszintebben azt, ami a kötet szerkesztőit vezérelte: Magyarország a 20. században ötödször keveredik konfliktusba déli szomszédjával, alapvetően idegen érdekekért. Jemnitz érvelése hamisítatlanul a régi vágású párttörténészé. A nagyhatalmak imperialista törekvései – és az általuk gerjesztett nacionalista agitáció – gonosz dolgok, azonban mindig voltak ellenerők, magyarok, szerbek, bolgárok egyaránt. A magam részéről élvezettel olvastam a balkáni szocialista mozgalomról írott sorait (bár a gyengesége és jelentéktelensége ellenére mégis létező ottomán szocialisták mozgalma természetesen kimaradt, holott az 1910-ben Hüseyin Hilmi által Isztambulban alapított párthoz kapcsolódik a ladino nyelv utolsó politikai szerepe), különösen a balkáni szociáldemokrácia háborúellenessége ragadott magával, mégis maradt hiányérzetem. A *historia est magistra vitae* ősi – és a mai történettudomány által már régen meghaladott – elve köszön vissza ebből az írásból, amelyből így sem a balkáni szocialista mozgalom történetét, sem a nyugat- és közép-európai szocialisták Balkán-képét nem ismerhetjük meg alaposan. Ráadásul, tegyük hozzá, a Balkánon korántsem a szociáldemokrácia volt a legjellemzőbb politikai ideológia ekkoriban. Magáról a világháborúról azonban nem hallunk.

Diószegi István írása (*A balkáni országok útja a Nagy háborúba, 1940-1941*, 81-89.), örökzöld témát vázol elénk. Tekintve, hogy a kötet írásait kronologikus rendbe fűzte a szerkesztő, már az is beszédes, miről nem beszél a kötet. A két világháború közötti korszakról nem született önálló értékelés. Holott már csak a magyar szempontból is lényeges trianoni-versaillesi békerendszer szempontjából is hasznos lett volna egy ilyen áttekintés. Diószegi István tanulmánya klasszikus értelemben vett diplomáciatörténeti áttekintés, azonban, Niederhauser Emil, Palotás Emil és Pölöskei Ferenc írásaihoz hasonlóan ez is elsősorban ismeretterjesztő jellegű.

Juhász József írása (*Az albánkérdés Jugoszláviában*, 91-98.) rövid történeti áttekintés után elsősorban a közelmúlt eseményeire koncentrál. Ismeretterjesztési szinten

elfogadható írás. Aki viszont figyelemmel kísérte az elmúlt évek sajtóját, nagy újdonságokra nem számíthat benne.

Bayer József szövege (*A délszláv háború – a szép új világ nyitánya?*, 109–118.) magától értetődően politikai esélylatolgatás, s tetszhet annak, aki az illet szereti. Ami nyilvánvaló érték benne, az az, hogy kihangsúlyozza, a beavatkozás felelősséggel jár, továbbá, hogy valóban új nemzetközi jogi helyzet született 1999-ben. Természetesen itt sem maradhatott el a NATO-beavatkozás honi híveibe való belerúgás nemese gesztusa.

Ránki György függelékben közölt írása (*A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért*, 129–138.) a kötet egyetlen, történetési munkaként értékelhető írása. Kár, hogy közel két évtizede jelent meg először.

Összefoglalásul: egy történetészteljesítménynek álcázott, tendenciózus politikai pamfletet olvashatunk arról, hogy a NATO beavatkozása Jugoszláviában milyen veszélyekkel járt, illetve, hogy ennek bizony megvoltak a maga történelmi előképei. Rossz szájjal kell megállapítanunk, hogy a kötetben a Balkánról voltaképpen szó sem esik. Ennél is szomorúbb azt látni, hogy azok a nevek, akik szakmai tekintélyük vagy politikai pozícióik alapján még egy évtizede is egyeduralkodói voltak a magyar kelet-európai újkori történetírásnak, s a mai napig őrzik befolyásukat, ennyire voltak csak képesek. Ennyire, s nem többre. Egyszerűen tűrhetetlen ugyanis, hogy azok a személyek és intézmények, amelyek éppen ez irányú elkötelezettségükkel magyarázzák létjogosultságukat, az alapvető, korrekt ismeretterjesztés szintjén sem képesek megszólalni, ha a Balkán vagy Kelet-Európa sorskérdéseiről van szó.

Dobrovits Mihály

Átpolitizált magyar történetírás a Balkánról

E gon Ervin Kisch a második balkán-háború végnapjairól tudósítván egy este elkeveredett egy albániai török katonatiszt házába, kinek heves és szerelmes közeledését ékes francia nyelven volt kénytelen elhárítani. Ez azért is sikerülhetett neki, mert a prágai újságíró és az albán helyőrség török tisztje képes volt közös nyelvet találni: adott esetben a franciát. Az érdeklődő és kívülről megfigyelőnek olyan érzése van, hogy a Balkán (mint olyan) megértéséhez, leírásához ma is elkelne egy olyan nyelv, melyen valóban kommunikálhatnánk a Balkánról és a Balkánnal.

Magyarország (és ne feledjük: Erdély) történelmének fontos „kontextusa” a Balkán története. Így volt ez a honfoglalás idején, a vegyesházi királyok uralkodásakor, a hódoltság korában éppúgy, mint az új és legújabb korokban. Természetesen

a Balkán története nem más országok, nemzetek, „civilizációk” történelmének kontextusa kizárólag, még ha időnként úgy is gondoljuk. Ám nem véletlen, hogy a modern magyar (nemzeti) történettudomány intéstitúciói megteremtőinek legnagyobbika, Thallóczy Lajos történetírói és forráskiadói életművében a Balkán központi szerepet játszott. Természetesen a Balkán nem önmagában, önmagáért érdekelte Thallóczyt, ahogy mentorát, Kállay Bénit sem. Egy olyan korban foglalkoztak a magyar-balkáni kapcsolatokkal, amikor a történelemtudomány bevallott funkciója nem volt más, mint példatárak készítése a politika számára. Kállay és Thallóczy leplezetlenül képviselték koruk magyar nemzeti és osztrák-magyar birodalmi külpolitikáját, a történettudomány és a nagypolitika között ingázva. Leegyszerűsítve arról van szó, hogy a Berlini Kongresszus (illetve pontosabban: a Budapesti Szerződés) és a „disznóháború” közötti évtizedekben nem csak az okkupált Bosznia, de Szerbia sem volt, mert nem lehetett a nemzetközi politika szuverén alanya, sorsukról Bécsben (és Budapesten) döntöttek. Ez volt egyben a korszak magyarországi balkanisztikájának aranykora is. Annak irodalmáról mindaz, amit Edward Said a klasszikus nyugati (imperialista) „orientalisztikáról”, az orientalizmusról szóló alapművében bemutatót, szintén elmondható. Az végső soron nem a Balkánról, annak kultúrájáról önmagáról szólt, hanem a magyar és osztrák-magyar politikai kultúráról. Igaz mindez a Kanitztól Németh Józsefíg ívelő magyar balkanisztikai szakirodalomra is. A 19. század második felétől az első világháborúig tartó korszakban a magyar balkanisztika mögött mindig ott állt egy nagy- (és Budapestről nézve még nagyobb) vizionált hatalom és az általa képviselni vélt imperialista kultúrfölény. Ugyanakkor a mából nézve egyértelmű az érdeklődő utódok számára, hogy a korabeli balkanisztikai szakirodalmat – minden agresszív kultúrkampfos imperializmusa mellett – olyan szerzők és művek jellemezték, akik és amelyek a korabeli tudományosság minden igényét kielégítették. A legjelentősebb, reprezentatív szerzőket a lenyűgöző tárgyi tudás, a fölényes szakirodalmi és forrásbéli tájékozódást megkönnyítő nyelvismeret mellett a tiszta és fegyelmezett stílus jellemezte. Hunfalvy Pálnak, aki például kamaszkorában tanult meg magyarul, balkanisztikai és román-tárgyú, magyar nyelven írott tanulmányai ma is gördülékenységgükkel, fölényes stílusukkal hatnak.

Kedves múlt századi szerzőim számára a Balkán önmagában sosem volt érdekes kutatási tárgy. Az csak annyiban volt fontos és tudományos diskurzusra méltó, amennyiben a magyar és a virtuális magyar-osztrák birodalmi politika példatárául, ideológiájául szolgálhatott. Ám még a legnyilvánvalóbb módon politizáló szerző, Kállay Béni is kényesen ügyelt a korabeli tudományosság szabályainak betartására.

Az alapító atyák utódai (Kniezsa István, Gál István, Horváth Jenő, Elekes Lajos, Hadrovics László, Makkai László, I. Tóth Zoltán, Thim, Miskolczy, Bajza stb.) igyekeztek megfelelni elődeiknek. Nem csak szakmailag. Mint a Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága 1942-es irányadó kiadványából kiderül, az alapító atyák politikáját is vállalta a balkanisták második nagy nemzedéke: „A magyarság történeti helyzetének és az ebből folyó nemzeti hivatásnak minden történeti érzékű magyar

nemzedék tudatában volt. Környezetünkől és szomszédságunkból történeti múltunknak megfelelően legállandóbb a Balkán iránt volt az érdeklődés. A magyar szellemi élet, különösen a tudományosság egy évszázad óta annyit cselekedett, mint egyetlen nemzet sem.”¹

Mára a helyzet alapvetően megváltozott. A magyar (osztrák-magyar, „közép-európai”) imperializmus, kultúrfölény okafogyottá vált. A politikai és a tudományos világban az elmúlt évtizedekben lezajlott változások következtében pedig a Balkán, annak történelme (történelmei), kultúrája (kultúrái), antropológiája (antropológiái) már felvállaltan lehet tudományos diskurzus érdekes tárgya önmagában is. Akár épp az aktuális politikai események apropóján és kontextusában.

Mindezt némiképp megnehezíti az a körülmény, hogy a fentebb említett balkanisztikai hagyomány ideológiai olvasata ma is nagyon élő. Ahogy azt a térség történelmének és az arra vonatkozó historiográfiának legavatottabb ismerője, Maria Todorova szellemes tanulmányában megállapította: a Balkán földrajzi fogalomból *Schimpvorttá* lett a 20. század második felének társadalomtudományos nyelvében. Azt ma már a kezdő újságíró (médiaszociológus, médiaszakos egyetemista) is tudja, hogy mit jelent a *balkanizálódás*, ám a Balkán egyre távolabbi és idegenebb jelenség számunkra. Amerikai alapú műveltségünkől fakadóan nem tudhatunk arról a térségről szinte semmit, mely térség itt van a szomszédunkban, vagy *horribile dictu* itt van velünk. Misha Glenný angol gonzoszurnaliszta „dögös” könyvéből olvassuk Jugoszlávia bukását, és egy Samuel Huntington nevű, kiugrott kremlinológus elképesztően lapos és közhelyes civilizációs forgatókönyvéből tanuljuk helyünket a világban és Európában. Huntington kártékonyan politizáló könyvéből, természetesen, nem csak saját (közép-európai) helyünket és sorsunkat (fényes jövőnket) tudhatjuk meg, hanem balkáni szomszédaink civilizációs helyét és menthetetlen sorsát is. Az amerikai prizmán át nézve Belgrád távolabbinak és idegenebbnek tűnhet Budapestről, mint Tel Aviv vagy Dallas. Holott Belgrádnak a jövőben is jóval nagyobb szerepe és hatása lesz Budapest sorsára, mint az említett városoknak. Ez így volt évszázadokon át és sajnos (?) így lesz az a továbbiakban is. Belgrád szerepe természetesen több lesz jövőnkben annál, mint azt ma sokan képzelik. Az sosem írható le Budapest antipodusaként, ahogy Szerbia sem írható le anti-Magyarországgént, s a Balkán rendeltetése sem az, hogy Közép-Európa virtuális ellentéte legyen.

Egy éve nem csak a NATO bombázoí és a jugoszláv légvédelem küzdelme foglalkoztatta a hazai közvéleményt. A NATO beavatkozásának kezdetével ma már megmosolyogtató kultúrharc indult el Budapesten. A Balkánnal és a Balkánról elképesztő módon kommunikált a hazai értelmiségi elit, jobb híján a médiákban. Jobbra érdemes progresszív értelmiségiek manifestáltak (akkor még igen friss) szövetségi hűségük mellett, míg mások a béke ügye mellett tettek tanúbizonyságot. Nehezen feledhető a korabeli kifejezés: *bombázáspárti esztéta*. Akkor úgy tűnt, az esztéták között is fontos distinkció, hogy ki bombázáspárti és ki nem az. Ám az egyértelmű volt: a Balkán a hazai értelmiségi diskurzusban nem a diskurzus tárgya volt, hanem

apropója. Az elképesztő értelmiségi hisztéria, a kollektív elmebaj légkörében szervezte meg Krausz Tamás azt a történetészkonferenciát, melynek majdnem teljes anyagát sietve ki is adták. Már ez a körülmény is arra ösztönöz, hogy felfokozott érdeklődéssel vegyük kezünkbe az általa szerkesztett kötetet. Hisz elmúlt a háború, a korabeli hisztéria (sajnos) nyomtalanul és tanulságok levonása nélkül tűnt el az időben. Itt van viszont a Krausz szerkesztette kis kötet, melynek szerzői *ott és akkor* igyekeztek történetileg megvilágítani a konfliktus forrásait, és – ahogyan Krausz tanulmányában említi – *sine ira et studio* hozzászólni egy értelmiségi diskurzushoz.

Említettem, hogy a kötetben a konferencia anyagát nem teljesen közölték. A szerkesztői előszóból tudhatjuk, hogy a tavalyi lázas tavaszon csupán néhány nap állt a közreműködők rendelkezésére a kötet tanulmányainak megírására, annak megszerkesztésére és kiadására. Így csúszott ki a kötetből Romsics Ignác előadásának szövege. Az azonnali intellektuális, tudományos reagálás csak hazánkban újdonság, a nagyvilágban ennek régi hagyományai vannak, ám az azonnali reagálás szándéka sajnos kapkodáshoz vezetett. A kötet több tanulmánya önmagában is szerkesztetlen, zavaró és helyenként buta mondatok és elírások bukkannak fel.

Ugyanakkor megmagyarázhatatlanok a már a szerkesztői előszóban megjelenő értelmetlen mondatok, védhetetlen állítások.

Krausz előszavában például – roppant helyesen és emberileg érthető módon – afölött sajnálkozik, hogy nem sikerült megakadályozni a háborút. Mint tudós történész fölényesen megjegyzi: „Mondhatánk, a történelemben volt néhány háború, amelyet nem sikerült megakadályozni.” Mondhatánk, de nem mondjuk... Talán tud olyan háborúról Krausz a történelemből, melyet sikerült megakadályozni? Bizonyosan, hisz mondatának kizárólag ez az értelme.

Ám az a körülmény, hogy a meg nem akadályozott háborúk száma *néhány + 1*-re nőtt tavaly, még Krausz szerint sem elegendő ahhoz, hogy egy ilyen reprezentatívnak és azonnali reagálásúnak szánt tanulmánykötetet közreadjanak. Szerinte azért kellett „visszamenni a történeti időben”, mert a háború újszerűsége „kényszeríti a történészeket a gyors gondolkodásra”, arra, hogy „megértsék és megértessék másokkal is, hogy valójában mi történik a Balkánon.” Önmagában nemes szándék ez, még ha Krausz szerint a háború újszerűsége nem más, mint a békemozgalmak hiánya és az a tény, hogy a háborút „kizárólag a légtérből, a levegőből folytatták”, s mely újszerűségek, Krausz logikája szerint, hívták életre a kötetet.

Az első tanulmány a magyar Kelet-Európa-kutatás atyjáé, Niederhauser Emilé. Tizenkét oldalon kellett a szerzőnek felvázolni az 1912-13-as Balkán-háborúkhöz vezető történelmi utat, a félsziget másfél évezredes történetét. Ekkora témáról ilyen terjedelemben nem lehet elmélyült elemzést adni. A más műveiben rendszeresen szellemesen és pontosan fogalmazó Niederhausert valószínűleg az idő hiánya zavarta. Így kerülhettek írásába bántó elírások, közhelyes leegyszerűsítések (mint amilyennel például Bizánc történelmét intézte el). Végso soron Niederhauser írása iskolás ismeretek lexikonszerű felsorolása, a hatvanas-hetvenes

évek elemi balkanisztikai ismereteinek kronológikus felsorolása, annak a jegyében, hogy nincsen új a nap alatt.

Kapronczay Péter ifjú történészként arra vállalkozott, hogy a Niederhauseréhez hasonló történelmi távlatból közelítsen tárgyhöz, a kosovói konfliktushoz. A Balkán etnikai sokszínűsége eredetének felvázolásához említi a szlávok 6-7. századi betelepedését a térségbe. Sajnos nem említi azokat a török népeket, melyeknek – épp a balkáni szlávok be- és megtelepülésében – a 6. századtól a 13. századig fontos szerepük volt a térség történelmében (avarok, bulgárok, kunok). Kapronczaynál a Balkán etnikus történelméből kihullottak a románok és a görögök is. Igaz, a görög téma valahogy (Diószegi István tanulmánya kivételével) nem része a Balkánnak a kötet szerzői szerint. Nem szólva a cigányokról: az etnikai konfliktusok, a rivalizáló nemzetek történeteként felfogott Balkán-történelemben nincs helyük a cigányoknak. Ők még értelmezhetetlen faktorai a Balkán sorsának a fenti összefüggésben. Ám csak abban.

Kapronczay olyan megállapításokat tesz dolgozatában, melyeket a kötet másik szerzője meggyőzően cáfol a rákövetkező tanulmányban. Fiatal szerzőnk szerint „A küzdelem a múlt század kezdetén, a balkáni nemzetek újjászületésének utolsó fázisában, nemzetállamaik megalakításával új szakaszba érkezett. Oroszország a pánszláv hagyományokra és az ortodox testvériségre hivatkozva, minden eszközzel támogatta a szerb és bolgár törekvéseket.” (24.) Ahogy azt Palotás Emil a kötetben szereplő tanulmányából, valamint az orosz diplomáciatörténet nagy összefoglalóiból is tudhatjuk, az orosz külpolitikában a pánszláv és ortodox elem sosem volt meghatározó. Azt Oroszország külpolitikai ellenfelei és ellenségei előszeretettel hangoztaták az elmúlt évszázadokban. Igen furcsa 1999-ből származó szövegben olvasni a nemzeti újjászületés fogalmát. Mára már magyarul is olvasható ez-az az elmúlt évtizedek hallatlanul érdekes és megkerülhetetlen nacionalizmustörténeti és -elméleti szakirodalmából. Abban számtalan szemlélet, egymással vitázó iskola nézetei megtalálhatók. De egyben minden korszerű szerző egyetért: a nemzetek nem „újjászülettek”, még a Balkánon sem.

Kapronczaynak is sikerült a nagy sietségben a Krauszéhoz hasonló sületlenségeket összeírni. Kimagaslik közülük az a korszakos megállapítása, hogy „Az ortodoxia az elkövetkező évszázadok során az ortodox hitű délszláv népek öntudatának részévé vált.” Nagyvívó tanulmánya, melynek gerince Hadrovics Lászlónak a szerb nemzettudatról szóló kismonográfiájának rezüméje, a szerb és albán kulturális, történelmi kapcsolatok vázlatát szándékozott adni, ám a beígért témáról az olvasó Kapronczaytól nem tudhat meg semmit. Megtudhatjuk ellenben, hogy Hunyadi János része a szerb folklórnak, ám arról hallgat, hogy az albánok és a róluk alkotott kép milyen helyet foglal el abban. Pedig az roppant fontos kérdés. Cserében viszont olyan instans albán népkarakterológiát kapunk tőle (szerb forrásból), amelynek a 20. század végén nem lehet helye történettudományos szövegben. Semmilyen népkarakterológiának nincs ott helye. Mert az nem tudományos állítás és nem tudomá-

nyos tény, hogy a Kapronczay által felvázolt sajátos albán individualizmus – jellemzői: a túlélőképesség és az idegen honban való feltétlen (sic!) érvényesülés – bármilyen szerepet is játszott volna a legújabbkori balkáni történelemben. Ahogy annak állítólagos megléte sem tudományos tény. Ha nagyvíúnek szánt tanulmányát az újkori szerbiai és szerb albán-kép tárgyalására szűkítette volna, bizonyosan hasznos és érdekes adalékokat szolgáltathatott volna az érdeklődő olvasók számára.

A kötet szakmailag legtisztességesebb dolgozata Palotás Emilé. Palotás korrekt módon összefoglalja a cári Oroszország külpolitikájának balkáni vonatkozású történetét. Meggyőzően érvel – Barbara Jelavich-hoz hasonlóan – emellett, hogy az orosz külpolitika legitimista volt, annak gyakorlatában az ortodoxia és a pánszlávizmus nem játszott szerepet. Cáfolja azt a két évszázados mítoszt (az ún. „nagy péteri végrendeletét”), miszerint Oroszország célja a Keleti Kérdésben a szorosok elfoglalása lett volna. Összefoglalja Oroszország balkáni pozíciójának hullámzását a múlt században. Talán egy bekezdést megérdemelt volna Oroszország balkáni térvessztése gazdasági okainak megemlítése. Hisz Oroszország a korszakban kiemelkedő tökeimportőrként képtelen volt a kapitalizmus, a vasútépítés nagy korszakában gazdaságilag, pénzügyileg befolyásolni a térség országai „útjainak” fejlődését, pályáját. Palotás, ahol az indokolt, jelzi az orosz belpolitika és főként a robbanásszerűen fejlődő és polarizálódó közvélemény hatását az orosz külpolitika alakulására.

A közvélemény és a nagyhatalmi külpolitika különösen izgalmas téma az Osztrák-Magyar Monarchia Balkán-politikájának szempontjából az első világháborút megelőző években. Pölöskei Ferenc dolgozata ugyan a Monarchia Balkán-politikáját igyekszik felvázolni a nagy háború előtti évekből (legalábbis címe szerint), ám nála a közvélemény Palotással ellentétben említésre sem méltó faktor. Holott épp a tavalyi év aktualitása kapcsán lehetett volna értekezni arról, hogyan hatalmasodott el a háborús pszichózis a Monarchia társadalmában, inkluzíve az elméleti pacifizmus és a nemzetközi szociáldemokrácia bajnokain is. Amit Pölöskei nyújt, az a Monarchia etnikai arányainak kissé elnagyolt felvázolása (a Monarchia lakosságának 8 százaléka ruszin volt Pölöskei szerint), hevenyészett balkáni Landeskunde (arról, hogy milyen furcsa és furcsa nyelvű népek laktak anno a földrajzilag is sokszínű Balkánt), továbbá 1913-14-es adalékok Berthold és Tisza Balkán-felfogásához.

Pölöskei tanulmányából teljesen kimaradt az a körülmény, hogy 1903 előtt bő két évtizedig Szerbia a Monarchia protektorátusa volt. Azt sem tudhatjuk meg, hogy a Monarchia miért és hogyan vesztette el (Romániával együtt) a Szerbia feletti totális gazdasági és külpolitikai monopóliumát 1903 és 1908 között az ostoba vámháború következtében. Pedig az – az oroszok bulgáriai kudarcával együtt – tantörténete a modern nagyhatalmi politizálás „paradigmaváltásának”. Bár e paradigmaváltásról a szerkesztő által a kötet végéhez csatolt Ránki György írásból sokat megsejthet az olvasó.

Székely Gábor a hágai békekonferenciák és a Balkán (1899-1914) tárgyában közzölt a kötet többi tanulmányához képest aránylag hosszú és adatolt írást. A tanulmány érdekes adalék a Balkán-kérdés tárgyához. Sajnos az idő hiánya miatt a nem-

zetközi békeszervezetekről szóló monográfiájából átvett tanulmányt nem tudta a szerző kellően megszerkeszteni.

Jemnitz János a nemzetközi munkásmozgalom történetének nagy tudású szakértője őszinte és empatikus írásában arról értekezik, hogy az internacionalizmus, a pacifizmus elméletének korabeli élharcosai, a szociáldemokraták végső soron megbuktak a gyakorlati internacionalizmus és pacifizmus alkalmazásában. Jemnitz fájón említi, milyen kevés szocialista maradt 1914 nyarán Európában, akik képesek voltak ellenállni az egész kontinensen végigsöprő hazafias és háborús hisztériának. Ezen kevesek közé tartozott a szerb parlament két szocialista képviselője. Azt is megtudhatjuk a dolgozatból, hogy a századelő (magyar) szocialistái között többen is ismerték a Balkánt. Kunfi, Pogány írásai valóban időtállóak. Úgy látszik ez is olyan hagyománya a magyar szocializmusnak, mely nem állta ki az idő próbáját...

Jemnitz alapvetően szép és emberi írásába is csak becsúszott olyan mondat, amit felelős szerkesztő az első olvasásra kihúz: „Bosznia-Hercegovina megszállása *de facto* okkupáció volt” (71.)

Diószegi István a balkáni államoknak a második világháborúba való bekapcsolódását vázolja fel tanulmányában. A korrekt és logikus köztörténeti összefoglalóban bukkan fel először Görögország mint a Balkán-kérdésben mégiscsak valami szerepet játszott faktor.

Juhász József tanulmányának már a címe is érdekes: *Az albánkérdés Jugoszláviában*. Természetesen lehet az ún. albán kérdést egybeírni, ám akkor azt idézőjelbe kell tenni, hogy a kellemetlen konnotációt gyengítsük. A tanulmány nem csak hosszúságával hajaz publicisztikára. Annak tartalma is leginkább zsurnálközhelyekkel tündököl. Juhász nem elemzi az albán kérdés (belgrádi és prištinaí) formáinak és tartalmának változásait a hatvanas évektől napjainkig. Fontos, hogy a jugoszláv állam és a belgrádi politikusok mit és miért tettek vagy gondoltak az albán kérdéstről. Ugyanakkor a nemzetiségi statisztikák mellett (ha jól tudom, az albánok többsége két évtizede bojkottálja a népszámlálásokat is) érdemes lett volna a szocialista és föderatív Jugoszláviában, Kosovóban kialakított és működtetett oktatási, tudományos intézmények hatásáról szólni a kosovói albán értelmiség és az albán nacionalizmus kialakulása összefüggésében. A politológusok, szociológusok, filozófusok számának hirtelen megnövekedése a kosovói albánságban bizonyosan nem volt hatástalan a közelmúlt történéseire. Ahogy az egészségügyi intézményhálózat kiépítése is játszott némi szerepet az „albánkérdés” sajátos alakulásában.

Hajdú Tibor *A Balkán múltja és jövője* című írásának már címe is elárulja, hogy még véletlenül sem történeti munkával van az olvasónak dolga.

Bayer József politológus *A délszláv háború – a szép új világ felé?* című írása egy értelmiségi őszinte töprengései a tavalyi jugoszláviai bombázások apropóján. A háború céljairól és „hatékonyságáról” szóló monológja morális és politikai szempontokból szól a „szép új világ” veszedelméről. A dolgozat valódi kérdéseket vet fel, melyeket nem válaszol meg. Mint ilyent, nem lehet kritikusan elemezni. (A recenzens

Bayer kétségeinek nagy részét osztja.) Ám azt még feltételezésként sem szabad leírni, amíg Bayer, miszerint Horvátország és Szlovénia függetlenségének elismerése Genschert bosszúja lehetett a partizánháborúért.

A kötet utolsó eredeti írása a szerkesztő Krausz Tamástól származik. Annak felvállalt célja nem kevesebb, mint hogy az 1999-es NATO beavatkozástól Jugoszlávia szétszedéséig visszamenőleg mindent megvilágítson az olvasók számára. Ehhez Krausz szerint nem kell más, mint elméleti felkészültség és fantázia. Mint írja, „A jelenkori történetírás művelése különösképpen feltételez bizonyos elméleti érzéket és történetírói ‘fantáziát’, mert anélkül – éppen a komoly források többségének hiánya miatt – az igazi történeti összefüggések homályban maradnak.” (119.)

Krausz szemmel látható módon az elméleti érzéket a politikai elkötelezettség színönímájaként használja. A történetírói fantázia pedig nem működhet a forráskritika rovására. Márpedig Krausz esetében egyértelműen erről van szó. Az általa fantáziált történet mozgatója az amerikai és német nagytőke, a multinacionális társaságok világuralma és mindezek zászlóshajója: az IMF. Az az IMF, mely – Krausz szerint – rákényszerítette Jugoszláviára Miloševićet.

A tavalyi légiháborúnak két konkrét okát ismeri és ismerteti Krausz: „Miért a mostani háború? Koszovó ugyanis amerikai támaszpontként a Taszártól délre elhelyezkedő új bázisok egyikeként is számításba jön.” (125.) Ha jól értem a fentieket, akkor Kosovo mint olyan amerikai támaszpont. Pont támaszpont. Természetesen a NATO (és annak Kosovo nevű támaszpontja) csak a felépítmény része. A valódi okok az alapoknál keresendők. Krausz azokat megtalálta. Szerinte az amerikai hadiparnak hallatlanul nagy szüksége van a kosovói cink-, kobald-, ón- stb. bányákra. Mivel a jugoszlávok (sic!) visszautasították az amerikaiak érdeklődését, elkerülhetetlen lett a háború. „Lehet, hogy ez volt a *casus belli*? Ez talán túlzás. De ez a körülmény is komolyan latba esett.” (125.) Mindennek fényében Krausz szerint a háború etnikai vonatkozásai csak ürügynek tekintendők.

Ám a háború célja mellett annak értelmét is meg kell adni. Krausz nem rest, és a segítségünkre siet: a végső cél a régió gazdasági és politikai alávetése a multinacionális társaságok világuralma alá.

Az kétségtelen, hogy az egyetemes történelemmel foglalkozók számára időnként kifejezetten nehéz a részletekben való elmélyedés. Ez nem is volt Krausz célja. Ám az a szemlélet, mely szerint egy állam (olyan állam, mely sok országból állt) széthullásának és annak társadalmi kortárs történelmének ne legyen belső története, hogy annak sorsát távoli, idegen (elidegenedett) és arctalan hatalmasságok szabják meg, nem csak történelmi képtelenség, de ugyanakkor olyan szemléletre utal, mely leginkább szélsőjobboldali lapokból ismerhető. Krausznál érhető leginkább tetten az, hogy tavalyi vitapartnereihez hasonlóan számára a Balkán és Jugoszlávia legújabbkori történelme valójában csak ürügy egy politikai manifesztumra.

Ehhez asszisztáltak a konferencia többi résztvevői. Mivel a konferenciakötet kiárállag az időben elkészült dolgozatokat tartalmazza, nem tudható, volt-e vita

az egyes előadásokról. Kifejezetten érdekes lehetne megtudni, hogy az ott megjelent történészek, társadalomtudósok, balkanisták miként fogadták például Krausz „elemzését”. Azt a szöveget, mely – a konferencia előadásai közül egyedül – azzal az igény-nyel készült, hogy valóban újat mondjon Jugoszlávia múltjáról.

Kende Tamás

¹ Gál István (szerk.): *Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladata Délkelet-Európában*. Budapest, 1942, Balkán – könyvtár 1., 3.o.

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN

Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon postai átutalással a Teleki László Alapítvány számlaszámán: OTP és Kereskedelmi Bank Rt. Pest Megyei Igazgatóság, 11742001-20004628, illetve a szerkesztőségben. Magyarországról külföldre előfizethető a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport. Az Egyesült Államokban Püski-Corvin Könyvesbolt fogad el megrendeléseket (251 E 82th Street, New York, NY 10028).

TERJESZTŐK

HÍRKER Rt., NH Rt. és alternatív terjesztők. Az egyes lapszámok Budapesten és a vidéki városok hírlapboltjában, valamint az alábbi budapesti könyvesboltokban kaphatók: Árkádia, Balassi, Írók Könyvesboltja, LITEA, Magszter, Pont, Püski Könyvesbolt, Stúdium, Osiris Könyvesbolt.

ÁRA

280 Ft, 8 USD, 12 DM

Előfizetési díj egy évre: 1100 Ft, 32 USD, 48 DM

(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 0865 557X

Kedves Barátunk!

A Regio szerkesztősége a Teleki László Alapítvány támogatásával levelezési listát indít, mely reményeink szerint információs és vitaforumként fog működni.

A „Regio list” működtetésének célja a Közép-Európa- és nacionalizmus tanulmányokkal, kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek, műhelyek információs kapcsolatának biztosítása.

A körlevélben a lista minden tagja egyenrangú partnereként elhelyezheti az általa fontosnak tartott üzeneteket, dokumentumokat. Számítunk kutatási programok, tudományos események, pályázati lehetőségek, tudománypolitikai információk, megjelent kiadványok ismertetésére, vagy legalább a figyelemfelhívásra. De ugyanígy fontosnak tartjuk, hogy bizonyos aktuális kérdésekben viták folyhassanak, illetve kooperációs felületek jöjjenek létre.

A körlevél létrehozását azért tartjuk fontosnak, mert évek óta folyik egy ki nem mondott vita a magyar kisebbségkutatás integrálatlanságáról. Mi nem egy központi integrációban látjuk a probléma megoldatlanságát, hanem a megfelelő kooperációs felületek hiányában, illetve a fiatalabb és Budapesttől távol élő kutató nemzedék „helyzetbe hozásában”.

A legfontosabb ellentmondásokat kutatási területünket tekintve a következőkben látjuk:

1. Nézőpont: Míg Magyarországon kisebbségkutatásról beszélünk, addig a (Budapestről nézve) határon túli kutatóhelyek saját társadalmukat kutatják, ők pedig nem mint kisebbségkutatók, hanem mint egy-egy tudomány szakemberei kívánnak integrálódni a(z össz)magyar, illetve a nemzetközi tudományos életbe.
2. Az egymás melletti elbeszélés egyik forrása, hogy módszertanilag a különböző megközelítések más-más fogalomkészlettel és megközelítésben vizsgálják a problémákat, és ezek között alig van átjárás, párbeszéd: 1. interetnikus kutatások; 2. közép-európai összehasonlító tanulmányok; 3. nacionalizmus tanulmányok; 4. kisebbségtörténet; 5. tranzitológia; 6. elitkutatások; 7. identitásvizsgálatok; 8. nyelvhasználati kutatások; 9. társadalom- és településszociális megközelítések; 9. kisebbségjogi elemzések.
3. A kutatások és az intézmények finanszírozása szempontjából a magyarországi és az azon kívüli intézmények között hosszú ideje párhuzamosságok működnek. Pontosabban tíz év alatt még nem alakult ki, hogy ki mit tudna a leghatékonyabban csinálni. Csak a saját intézetbeli tapasztalatainkról beszélhetünk: a) A szomszédos országok empirikus vizsgálatait, az alapkutatásokat nem lehet hatékonyan és hitelesen Budapestről elvégezni. b) Az infrastruktúrából adódó

szolgáltató szerep az összehasonlító vizsgálatok szervezésének, kiadványok szerkesztésének, illetve a térség problémáinak a nemzetközi tudományosságba való meghonosításának szükségességét hozza magával. c) Mivel az utóbbi tíz évben, a nem Magyarországon létrejött kutatóhelyek fenntartási/működési problémákkal küszködnek, a hazai hasonló intézmények az infrastrukturális háttérükön túl egyfajta kijáró szerepet is betöltenek, s ez újabb aszinkron helyzetekhez vezet.

Természetesen még egy sor hasonló megvitatatlan problémát fel lehetne sorolni. A kérdés az, hogy a – tágan értelmezett – kutatási területen milyen együttműködési lehetőségeket, tapasztalatcserét lehet kialakítani. Reméljük, nem lesz egyirányú az információközlés, mindenki kihasználja, s nem csak információszérésre, hanem tájékoztatásra is. A „Regio-list” egy lehetőség, próbáljuk ki!

*A szerkesztőség nevében
Bárdi Nándor*

Hogyan működik a „Regio list”?

A listára a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list/> címen lehet feliratkozni.

A szerver néhány percen belül visszaküld egy üzenetet, amit küldjön vissza a „reply” („vissza”) funkcióval. Hamarosan megérkezik a listára való felvétel igazolása, a honlapon pedig megváltoztathatja beállításait.

A nagyobb szövegfájlokat (konferenciaprogramok, folyóiratok tartalomjegyzéke stb.) kérjük csatolt fájlban, rtf formátumban küldeni.

Amennyiben számítógépe nem ismeri fel az ékezeteket, kérjük jelezze.

Alternatív módon a z.kantor@tla.hu címre küldött maillal is fel lehet iratkozni.

Egy-két napon belül felírjuk a listára, ahonnan majd egy e-mailt kap, amelyet egyszerű „reply”-al küldjön vissza. Attól kezdve automatikusan minden levelet megkap, amely a listára érkezik.

A jelszavav (password) az e-mail cím @ előtti tagja lesz, amelyet a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list> címen majd megváltoztathat.

Amennyiben további kérdései vannak, írjon a z.kantor@tla.hu -ra

Kántor Zoltán

Megrendelem a

REGIO – Kisebbség, Politika, Társadalom

című negyedévenként megjelenő folyóirat

..... számait ..... példányban

Előfizetési díj:	
280 Ft/db vagy	1100 Ft/egy évre
8/USD/db vagy	32 USD/egy évre
14 DM/db vagy	56 DM/egy évre
postaköltséggel együtt.	

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a ..... számokat hozzacsatolni.

Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzendő).

Név .....

Pontos cím .....

Dátum .....Aláírás .....

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5766, fax: 391-5760, e-mail: regio@tla.hu

SZÁMUNK SZERZŐI

BAUMGARTNER, GERHARD történész, Bécs

BÁRDI NÁNDOR tanár, Teleki László Intézet - Közép-Európai Kutatások
Központja

BENDA GYULA történész, ELTE Társadalomtörténeti Tanszék – Atelier

DOBROVITS MIHÁLY turkológus, történész, MTA Altajisztikai Tkcs.

FISCHER, HOLGER történész, Hamburhi Egyetem – Hungarológiai Tanszék

GÖNCZ LÁSZLÓ irodalomtörténész, Magyar Művelődési Intézet - Lendva

KHAVANOVA, OLGA történész, Moszkvai Fizikai-Technikai Főiskola

IODACHI, CONSTANTIN történész, a CEU Történelem Tanszékének
Ph.D.-hallgatója

KENDE TAMÁS történész, Budapest - Miskolc

KISS JÓZSEF történész, Szlovák Tudományos Akadémia – Pozsony

KOBÁLY JÓZSEF történész, Kárpátaljai Területi Honismereti Múzeum
(Ungvár), Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola –
LIMES Társadalomkutató Intézet (Beregszász)

KOVÁCS ÉVA szociológus, Teleki László Intézet -
Közép-Európai Kutatások Központja

MELEGH ATTILA szociológus, KSH Népeségtudományi Intézet

MILLER, ALEKSZEJ történész, CEU Történelem Tanszék

ÓZER ÁGNES történész, Vajdasági Múzeum – Újvidék

SALLAI GERGELY történész, Budapest

SEEWANN, GERHARD történész, Délkelet-Európa Intézet - München

SOKCSEVITS DÉNES történész, Pécsi Tudományegyetem

SMITH, ANTHONY D. szociológus, LSE - The European Institute, London

SZARKA LÁSZLÓ történész, MTA Kisebbségkutató Műhely

TURDA, MARIUS történész, a CEU Történelem Tanszékének Ph.D.-hallgatója